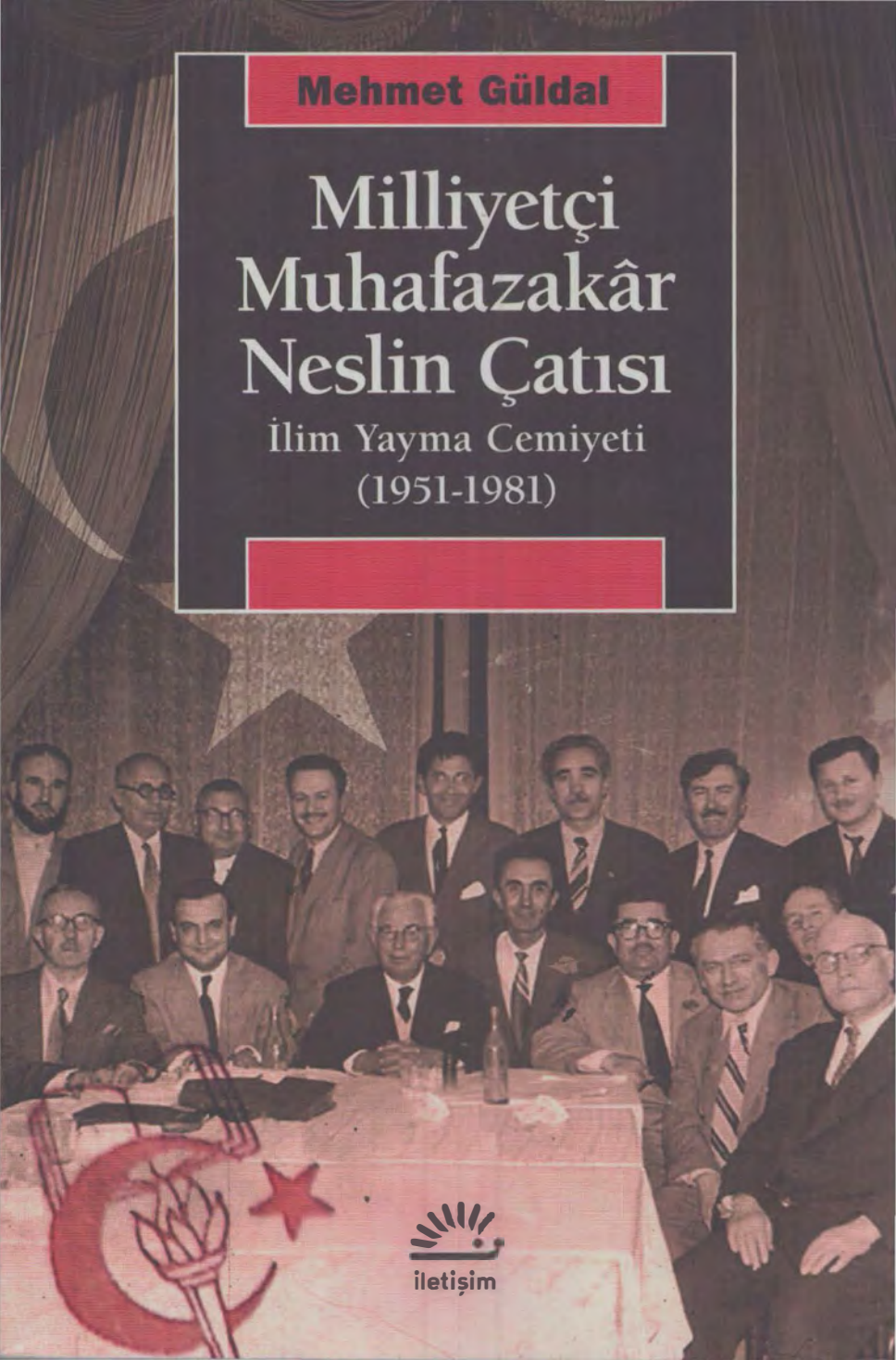
Mehmet Güldal

Milliyetçi Muhafazakâr Neslin Çatısı

İlim Yayma Cemiyeti (1951-1981)

iletişim

MEHMET GÜLDAL 1990 yılında Gölcük'te doğdu. 2015 yılında Girne Amerikan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 2017'de Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda tamamladığı "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'deki Komünizmle Mücadele Dernekleri" başlıklı yüksek lisans tezi, 2018 yılında Libra Kitap tarafından yayımlandı. 2024 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda "Milliyetçi Muhafazakâr Neslin Yetiştirilmesinde Bir Çatı: İlim Yayma Cemiyeti (1951-1981)" başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. Çalışmaları, Soğuk Savaş dönemi örgütleri, ideolojik ağlar ve Türkiye'deki muhafazakâr düşüncenin entelektüel tarihi üzerine yoğunlaşmaktadır. Araştırma alanları din, siyaset ve sivil toplum ilişkileridir.

İletişim Yayınları 3630 • Araştırma-İnceleme Dizisi 615
ISBN-13: 978-975-05-3917-6
© 2025 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2025, İstanbul

EDİTÖR Aybars Yanık
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI İlim Yayma Cemiyeti'nin
internet sayfasından alınmıştır (https://iyc.org.tr/tarihce)
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Funda Dörtkaş
DİZİN Deniz Eroğlu

BASKI Ayhan Matbaası SERTİFİKA NO. 44870
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6/41
Bağcılar 34218 İstanbul Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6
Bağcılar 34218 İstanbul Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MEHMET GÜLDAL

Milliyetçi Muhafazakâr Neslin Çatısı

İlim Yayma Cemiyeti (1951-1981)

iletişim

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 9

Giriş 11

BİRİNCİ BÖLÜM

Muhafazakârlık, Soğuk Savaş ve Manevi Kalkınma 15

Muhafazakârlık ve modernizm 15

İslâmi muhafazakârlık 15

Reaksiyoner modernizm 21

Liberal muhafazakâr yöntem 30

Soğuk Savaş'ın dönüştürücü etkisi 36

Soğuk Savaş ve manevi tekâmül 43

Manevi kalkınmadan neoliberal kalkınmaya Türk muhafazakârlığının siyasal iktidar mücadelesi 54

Necmettin Erbakan ve manevi kalkınma hamlesi 54

Turgut Özal ve neoliberal restorasyon 62

İKİNCİ BÖLÜM

Türk Muhafazakârlığının Çatısı İlim Yayma Cemiyeti Kuruluyor 67

İlim Yayma hareketinin kuruluşu ve teşkilat yapısı (1951-1993) 67

İlim Yayma Cemiyeti'nin teşkilat yapısı 75

İlim Yayma Cemiyeti'nin taşra teşkilatlanması 77

Kurullar, kongreler ve faaliyetler 83

Yüksek müşavere heyeti 86

İlim Yayma Cemiyeti kongreleri (1951-1981) 88

Yeni bir nesil için aranılan cevher: İmam hatip okulları 110

Yeni bir nesil için ikinci cevher: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü 125

Çatışmasız, kaynaşmış ve seçilmiş bir nesil: İlim yayan gençlik 131

İlim Yayma hareketinin yayıncılık faaliyetleri ve patronajları 137

İlim Yayma Cemiyeti'nden İlim Yayma Vakfı'na: Bir dönüşüm, 1973 150

Siyasal eklemlenmeden siyasal kuruculuğa: İlim Yayma hareketinin siyasal ve sosyal ilişkileri 155

Demokrat Parti ve Adalet Partisi dönemleri 157

Milli Görüş hareketi ve Anavatan Partisi 171

İlim Yayma Cemiyeti'nin finans kaynakları 177

İlim Yayma Cemiyeti'nin toplumsal tabanı: Kimdir bu İlim Yaymacılar? 185

Milliyetçi muhafazakâr burjuvazi 187

Milliyetçi muhafazakâr entelijansiya 204

Dinî gruplar 214

Fethullah Gülen ve İlim Yayma Cemiyeti ilişkisi 215

İlim Yayma Cemiyeti'nin öncüleri 218

Yusuf Türel: Türk sağının gölge abisi 219

Sabahattin Zaim: "Hocaların hocası" 226

Türk sağının çatısı: İlim Yayma Cemiyeti 233

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İlim Yayma'nın Yöntemi 239

Zararlı ideolojiler karşısında üçüncü yol: Şahsiyetçilik 239

İlim Yayma'nın şahsiyetçiliği 245

İlmin yayılmasında karar anları 257

İdeal genci yaratmak 265

Nurettin Topçu ve beklenen nesil 266

Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu gençliği 275

İmam hatip nesli ve aydın din adamı 284

Nesil yetiştirmek için tohum ekmek 288

Kurtarıcı olarak imam hatip nesli 290

Aydın din adamı olarak imam hatip nesli 294

Sonuç 299

KAYNAKÇA 305

DİZİN 315

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezî İstihbarat Teşkilatı)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
İYC	İlim Yayma Cemiyeti
İYV	İlim Yayma Vakfı
MBK	Milli Birlik Komitesi
MSP	Milli Selamet Partisi
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

Giriş

İslâmi muhafazakârlık, Cumhuriyet Türkiye'sinde üç tarz-ı siyasetin belirleyici düşünce akımlarından birisidir. Siyasal olduğu kadar sosyal ve ekonomiye içkin de olan İslâmi muhafazakârlık politik bir dünya görüşü olarak yeni bir toplum modelini içerir. İslâmi muhafazakâr görüşe mensup kimselerin ortaya çıkışı ve bir güç odağı haline gelmesi 1950'li yıllarda hem Soğuk Savaş'ın itici gücü hem de Demokrat Parti'nin yeni iktidar bloku sayesinde gelişmiştir. Bir güç odağı olarak ortaya çıkışıyla birlikte İslâmi muhafazakârlık, temelinde nesil yetiştirmeyi de içeren sosyal dönüşüm projelerini önceleyen bir siyasal ajandayı takip eder. Bu çalışmada, İslâmi muhafazakâr ideolojiyi benimseyen ve "manevi kalkınmayı" yöntem olarak kabul eden bir cemiyetin toplumu dinî değerler temelinde yeniden şekillendirmesi tarihsel zeminde incelenecek. Farklı sosyal tabakalardan insanların bir araya gelerek oluşturdukları İlim Yayma Cemiyeti, 1950'li yıllardan itibaren başta İslâmi muhafazakâr ideolojiye mensup isimler olmak üzere Türk sağının çatı yapısı olarak milliyetçi muhafazakâr terkibin oluşumunda hayati bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda İlim Yayma Cemiyeti'nin eğitimden dine, siyaset ve ekonomiye kadar geniş bir ağa nasıl hükmettiği ve mensuplarınca Türk sağını nasıl şekillendirdiği üç bölümde ele

alınacaktır. Fakat öncelikle Türkiye'de siyasal tartışmalarda başat bir olgu olan İlim Yayma Cemiyeti hakkında literatürde yapılan çalışmalardan bahsetmek yerinde olacaktır.

Akademik çalışmalarda, Soğuk Savaş konu başlığı altında çeşitli disiplinlerin çalışmaları ön plana çıkar. Türk sağının kurumsal ve ideolojik yapılanması Soğuk Savaş başlığıyla birlikte ele alındığında, 2000'li yıllardan sonra literatürde dikkat çekici bir canlanma göze çarpar. Türk sağına damga vuran yapılar olan Komünizmle Mücadele Dernekleri,[1] Mücadele Birliği,[2] Akıncılar,[3] Manevi Cihazlanma Derneği, Türk Milliyetçiler Cemiyeti[4] ve Milli Türk Talebe Birliği[5] gibi yapılar üzerine önemli çalışmalar kaleme alınmıştır. Çalışmanın nesnesi olan İlim Yayma Cemiyeti'ni bahse konu yapılardan ayıran en dikkat çekici özelliği halen aktif olarak varlığını korumasıdır. Köklü bir geçmişe ve geniş teşkilat yapısına sahip olmasının yanı sıra siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşam üzerinde etkin bir faaliyet alanı kurmasına karşın, İlim Yayma Cemiyeti bugüne kadar akademik bir uğraşın konusu ol(a)mamıştır. İlim Yayma Cemiyeti'ni özgün kılan başat vasfı, kurulduğu ilk andan itibaren milliyetçi muhafazakâr dünya görüşüne bağlı/uygun yeni insan üretme amacını politik bir hatta oturtmasıdır. İYC, macerasına küçük bir zümreyle başlar; "dindar nesiller" adıyla anılacak ve günümüz Türkiye'sinde devam eden bir tartışma konusu haline gelecek muhafazakâr dindar gençlik üretimini ana tartışma konusu yapması bakımından kurucu bir aktör olarak siyasal ve sosyal tarihte yerini alır. Türkiye'de imam hatip okullarının dinî eğitimi önceleyen bir meslek okulu olmak ötesinde politik amaçlarla kuşandırılmasında ve okulların açılmasında İlim Yayma Cemiyeti önemli bir fonksiyonu yerine getirir.

1 Ertuğrul Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

2 Ekin Kadir Selçuk, *Mücadeleciler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

3 Ertuğrul Zengin, *Akıncılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

4 Murat Kılıç, *Türk Milliyetçiler Derneği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

5 Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği 1916-1980*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

İYC'nin imam hatip okulları ve yurt hizmetleriyle başladığı çalışmalarını 1960'lar sonrasında "manevi kalkınma" idealiyle birleştirerek kendisini Türkiye'yi yönetecek nesiller (elit kadrolar) yetiştirmeye adaması cemiyetin varlığının somut ifadesi olarak göze çarpar. 1960'lar sonrasında İYC, yurt ve okul hizmetleriyle sınırlı kalmaz. Türkiye'de kamusal eğitim başta olmak üzere yetişen nesiller üzerinde söz hakkı talep eder. Bu nedenle ülke içinde ve dışında farklı muhafazakâr yapılara dahil olarak gücünün sınırlarını sınar ve geliştirir. 1970'ler sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve sosyal kriz sürecinde İYC'nin entelektüel tabanına dahil olan isimlerin Türk-İslâm sentezi olarak anılacak ve temelinde toplumsal yapının muhafazakârlaştırılmasını amaç edinen "yeni toplum ve gençlik" restorasyonunu Türkiye'nin kurtuluş reçetesi olarak sunduğu görülür. Bu restorasyon beklentisi İYC ve Aydınlar Ocağı'nın kurulmasıyla birlikte, özellikle 12 Eylül sonrası dönemde askerî rejimi de ikna ederek muhafazakârlaştırılmış bir kültür programı çerçevesinde sosyal ve siyasal alanı ekonomik dönüşüme uygun şekilde biçimlendirir. Yine aynı dönemde, İYC'nin Anavatan Partisi'nin kuruluşunda aktif rol almasıyla birlikte ortaya bir iktidar bloku çıkar. İlim Yayma Cemiyeti, Aydınlar Ocağı ve Anavatan Partisi Turgut Özal'ın öncülüğünde yeni bir güç odağı haline gelir. Böylece 1980 sonrası dönem, 1950'ler sonrasında ekilen tohumların hasatlarının toplandığı yeni bir sürece tekabül edecektir.

Çalışma sürecinde öncelikle birincil ve ikincil kaynaklarla birlikte gazeteler ve dergilerden yararlanıldı. Birincil kaynaklar olarak, İYC'nin yıllık kongreleri ve kamuoyunu bilgilendirmek için yayımladığı eserlerden yararlanıldı. İkincil kaynaklar konusunda, 1950 ile 1981 yılları arasında İYC'ye değen ve sirayet eden milliyetçi muhafazakârların anılarının büyük bir kısmı taranarak İYC'nin sahip olduğu sosyal ilişki ortaya konmaya çalışıldı. 1951 yılında kurulan ve halen aktif olarak varlığını devam ettiren bir yapının zaman içerisinde yaşadığı kırılmaları doğru görebilmek ve gösterebilmek, ayrıca zamanın ruhunu yeniden yakalamak için gazeteler, anılar, resmî evrak-

lar ve dernek evrakları karşılaştırmalı biçimde kullanıldı. Böylece İlim Yayma Cemiyeti'nin kültürel, dinî, siyasi ve iktisadi varlığı tarihsel belge ve yöntemler aracılığıyla çalışma boyunca yeniden inşa edildi. Bu çalışmanın yazım aşamasında belirli sınırlılıklarla karşılaşılmıştır. Bahsedildiği üzere, İlim Yayma Cemiyeti 1951 yılında kurulan ve 2024 Türkiye'sinde halen aktif olarak varlığını sürdüren bir yapıdır. 2024 Türkiye'sinde de geçmişte olduğu gibi politik tartışmaların merkezinde olmaya devam etmekte ve varlığını güçlü şekilde devam ettirmektedir. Cemiyet sahip olduğu arşivin yanı sıra tarihsel olarak geniş bir idareci ve üye sayısına sahiptir. Çalışmanın yazıldığı günlerde, 1951 yılında cemiyetin kurucularından hayatta olan kimse yoktu. 1970'li yıllarda yönetim kurullarında görev almış belirli isimler hayatta olmasına karşın İYC'nin bugünkü idare heyeti görüşme ve röportaj taleplerine müspet bir geri dönüşte bulunmamıştır. Bu durum çalışmanın en önemli sınırlılığı ve eksiği olarak görülmelidir. Ayrıca İYC ve İYV'nin resmî yayın organı 1990'lı ve 2000'li yıllarda başladığı için tarihsel bilgi ve belge yönünden oldukça sınırlı bir materyal üzerinden çalışıldı.

İYC kurulduğu günden itibaren İstanbul başta olmak üzere, milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr ideoloji halkasında yer alan işadamı, akademisyen, tarikat ve cemaat temsilcileri, bürokratlar ve politikacıları bir araya getirerek, 1950 sonrası oluşan milliyetçi muhafazakâr terkibi oluşturan ana omurga/çatı olmuştur. Bu bakımdan Soğuk Savaş düzeninde ortaya çıkan dergi, dernek, milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr politik öznelerin birçoğunun arka planında İYC'nin yarattığı sosyal, siyasi ve iktisadi ilişki ağının bir yansıması göze çarpar. Bu çalışma, İYC'nin ürettiği ağ mekanizmasını ortaya koymakla birlikte, Türk sağının İslâmi muhafazakâr iş dünyası ve entelijansiya tarafından nasıl desteklendiğini göstermesi bakımından da literatüre önemli katkı sunar.

BİRİNCİ BÖLÜM

Muhafazakârlık, Soğuk Savaş ve Manevi Kalkınma

Muhafazakârlık ve modernizm

İslâmi muhafazakârlık

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Kemalist entelektüeller Kemalizm'i bir seküler inanç sistemi olarak tasarlama gayretinde bulunmuştur. 1930'lu yılların ana tartışma konusu olan bu ideolojik üretim dinsel ritüelleri, kutsal mekânları ve "havarileriyle" milliyetçiliğe dayanan yeni bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Bu düşünce sisteminin "özü"nü millet, yani etnik kimlik oluşturmuştur. Kültürün kaynağı olan millet, dinî inançlarıyla değil, etnik kimlikleriyle tanımlanan bir "cevherin" bütünleşmiş parçaları olarak görülür.[1] Osmanlı'dan miras kalan toplum yapısı Kemalistlerin yönetiminde yeni bir çehreye kavuşturulurken, yeni toplum modelinde yurttaşlar bütünü olan milletin kaynağı tarih ve gelenekte bulunmuştur.[2] Tarih için Asya steplerine kadar gidilirken, gelenek de Anadolu köylüsünün romantize edilmiş yaşam pratiklerinden türetilmiştir.

1 Ahmet Yıldız, *Türk Ulusal Kimliğinin Etno Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 139-140.

2 Bkz. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Bu kültürel üretim anlayışı içerisinde İslâm'ın milletin "özü"nün bir parçası olduğuna dair anlayış geliş(e)memiştir. Kemalistler resmî ideolojilerini aynı zamanda seküler inanç, ahlâk sistemi olarak kurarken bunu İslâm'ın yerine tanımlamışlardır. Ancak Kemalist resmî ideolojinin medenileştirici anlayışının toplumun bütünü üzerinde ikna edici sonuçlar üretmediği görülür. Ahmet Çiğdem'e göre Kemalist resmî ideoloji tasarımı bireyleri yönlendirecek yahut tasarlayacak bir "ilmihal" olmaktan çok uzaktır.[3] Toplumsal rıza üretiminde başarısızlık kendi alternatif söylemlerini yaratırken, İslâmi dünya görüşüne mensup muhafazakâr kadrolar bu alternatifi sunma iddiasını taşımışlardır.

Kemalist resmî ideolojinin kendi "ilmihalini" yaratma arzusu onun İslâm'ı bütünüyle toplumsal yaşamın bir parçası olarak dışladığı anlamına gelmez. İslâm, bir inanç sitemi olarak toplumsal yapıyı bir arada tutacak din pratiği, işlevsel bir araç olarak Tek Parti iktidarında değerini korumuştur. Kemalizm'in kendi Aydınlanma programı kapsamında İslâm'a işlevsel bir rol vermesi aynı zamanda onu milleti tanımlayan "cevherin" dışında bir yere konumlandırması anlamına gelir. Milletin ruhu gibi mistik olarak kavramlaştırılan milliyetçilik tanımlamalarında İslâmi muhafazakârlar için millet ruhu İslâm ruhunun bir yansıması olarak görülür. Türkiye'de İslâmi muhafazakârlık olarak tanımladığımız hareket Kemalist modernleşme projesine bu anlamıyla karşı çıkmanın siyasal ifadesidir; çünkü Kemalistlere nazaran İslâmi muhafazakârlar açısından İslâm milletin oluşumunda "cevherin" kendisidir. Millet, İslâmi bir "öz"den bağımsız tanımlanamaz. Böylece 1940'ların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan muhafazakâr toplumsal muhalefetin ana omurgasını bu kanaati paylaşan İslâmi muhafazakârlar almıştır.

İslâmi muhafazakârlığın (İslâmcılığın) ele alınışında literatürde genellikle "gericilik" ve "irtica" kavramları bir arada kullanılır. Bunun temel nedeni, kendisini ilerici bir hareket olarak gören Kemalist modernleşme projesinin gelen eleştiri-

3 Ahmet Çiğdem, *Taşra Epiği*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2001, s. 30.

leri "gerici" olarak tanımlamasıdır.[4] Kemalizm kendisini "ilerici" gördüğü her noktada gelen eleştirileri "gerici" olarak niteler. İlericilik ve gericilik dikotomisine hapsolan bir tartışmanın İslâmi muhafazakârlığı açıklaması bir hayli güç olacaktır. 19. yüzyıldan beri gelen İslâmi hareketlerin merkez kaç kuvveti radikal Batılılaşma karşısında muhafazakâr modernleşme geleneğini savunmak olmuştur. Düşünce tarihinde medeniyet tasavvuru denildiğinde akla ilk gelen Batı medeniyetidir. Peyami Safa, Osmanlı İslâmcı hareketi için medeniyet "yöntem ve teknikten ibarettir" derken Cumhuriyet devri İslâmi muhafazakâr hareketinin tanımlayıcı özelliğine vurgu yapar.[5] Bu anlayışın kökleşmesindeki temel itki kültür ve medeniyet ayrımına dayanan muhafazakâr düşünce geleneğidir. Kültür "öz"ü, yani milleti temsil ederken, medeniyet bir teknik ve yöntem olarak görülür. Böylece muhafazakârlığın modernleşme ile mücadelesinde medeniyet millet "özü"nü oluşturan kültürün araçsal bir nüvesi haline gelir. Muhafazakâr zihin için artık modern yaşam ikili bir ayrıma tabidir ve bu aynı zamanda ayrı iki bilinci doğurur. Kültür ve medeniyet ayrımına dayanan bir modernleşme anlayışı İslâmi muhafazakâr ideolojinin toplumsal düzen tasavvurunun anahtarı haline gelecektir.

Köklerinde biz ve onlar ayrımına dayanan İslâmi muhafazakârlık modernleşmeyi teknik gelişmişlik görürken, kültürü bu tekniği harekete geçirecek "cevher" olarak algılar. İkisinin bir araya gelmediği bir düzende İslâmi muhafazakârlar için buhran, yani toplumsal düzensizlik hali kaçınılmaz sondur. Albert Hirschman'ın "aksi tesir" adını verdiği muhafazakâr retoriğin İslâmi muhafazakârlarca savunulduğunu gösterir. Aksi tesir tezine göre, toplumu belirli bir yöne götürmek isteyen tüm "ilerici" siyasal arayışlar mutlak surette "kötü"ye ulaşacaktır.[6] Fransız Devrimi sonrasında muhafazakârlarda or-

4 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 97.

5 Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993, s. 101.

6 Albert O. Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 23-24.

taya çıkan bu yaklaşım İslâmi muhafazakâr entelektüellerde de görülür. Onlara göre Türkiye örneğinde, Kemalist *kulturkampf* bir yurttaş birliği ve inancı yaratması gereken yerde, otoriter yönetim inançsız ve "köksüz" nesiller yaratmıştır.

Cumhuriyet dönemi muhafazakârlığının bir ideoloji olarak ortaya çıkışının değişime/devrimlere karşı bir başkaldırı olduğu yukarıda detaylı biçimde gösterildi. Bu bağlamda bir muhafazakâr düşünce biçimi olan İslâmi muhafazakârlığın da bir "başkaldırı" olduğunu belirtebiliriz. İslâmi muhafazakârlık, Kemalist medenileştirme projesine itirazın ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışını iki temel etkene borçludur. Bunlardan birincisi dünyanın Sovyet Bloku'na karşı "manevi cephe" hattı kurarak onu çevreleme düşüncesi, ikincisi de 1946 yılından itibaren değişen Tek Parti otoriterliğidir. Birinci etken uykuda olan İslâmi muhafazakârları uyandırırken, ikinci etken onları harekete geçirmiş ve irade gösterecekleri bir ivmeye yönlendirmiştir. İslâmi muhafazakâr düşüncenin oluşumunu Kemalist kültür projesine karşıtlıktan kurduğunu söylerken, onları esasen Türk muhafazakârlığının bir cüzü olan cumhuriyetçi muhafazakârlıktan ayırma gerekliliği gösterilir. Halbuki ayrım, keskin hatlarla ifade edilemeyecek kadar birbirine yakındır. Zira cumhuriyetçi muhafazakârlar da tıpkı İslâmi muhafazakârlar gibi dine ve onun toplumsal olanı düzenlemesi yönündeki iradi gücüne büyük saygı göstermektedir. Burada birbirine sıkı sıkıya bağlı olan iki muhafazakâr geleneği birbirinden ayıracak nüanslara dikkat çekmek gerekir. Cumhuriyetçi muhafazakârlar dinî gelenekçi aksiyon siyasetinin bir parçası haline getirirken, ölü ve yaşayan gelenek ayrımı üzerinden hareket eder. Burada ölü geleneği bırakan cumhuriyetçi muhafazakârlar yaşayan geleneği korumanın siyasetini geliştirir.[7] İslâmi muhafazakârlar için İslâm ve Kur'an yaşayan bir kaynaktır ve "ölü" değildir. Bu anlayışta, İslâm'a dayanan bir gelenek yaşayan organik bir kaynak olarak görülür. Burada

7 Nazım İrem, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakarlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 116-117.

İslâmi muhafazakârların cumhuriyetçi muhafazakârlara göre dine bakışlarının daha keskin olduğunu söyleyebiliriz.[8]

Cumhuriyetçi muhafazakârlar için İslâm işlevsel/araçsal bir mahiyet taşırken, İslâmi muhafazakârlar için İslâm birliğin ve düzenin, yani toplumun bizzat "öz"üdür. Bahsedilen farklılığı iki grubun dayandığı referanslarda görebiliriz. Cumhuriyetçi muhafazakârlar ruh, maneviyat, zaman, gelenek, tarih ve madde gibi kavramlara yükledikleri manalarda belirsizken, İslâmi muhafazakârlar oldukça net bir şekilde kendilerini Türk ve Müslüman kültürle ifade ederler. İslâmi muhafazakârlık, 1950'lerden sonra milliyetçi muhafazakâr terkip olarak ifade edilecek siyasal iktidar olma arzusunun ifadesi olarak cumhuriyetçi muhafazakârlardan ayrılır. Cumhuriyetçi muhafazakârlar Tek Parti'nin modernleşme projesi karşısında toplumsal "öz"ü koruyucu bir arayış içerisindeyken, İslâmi muhafazakârlar 1950 sonrasında İslâm'a dayandırdıkları millet "öz"ünü kurmak/yetiştirmek ve onu iktidara taşımak idealini paylaşmıştır.[9] Bu bakımdan İslâmi muhafazakârlar her ne kadar depolitizasyonu, yani "ideolojisizleşmeyi" savunsalar da mutlak bir iktidar hırsıyla kuşanmıştır.

İslâmi muhafazakârlık ideolojik düzen tasavvuru olarak ortaya çıkışından itibaren kendisini "garip, parya, mazlum, köksüz" gibi otorite karşısında "baskılanan" bir topluluğu çağrıştıran kavramlarla ifade etmiştir. Bu ilk etapta, iktidar arayışı yahut alternatif bir Türkiye modeli sunma iddiasıyla ortaya çıkan bir ideoloji için şaşırtıcıdır. İslâmi muhafazakârlar kendilerini Kemalist otoriter yönetim karşısında "ezilen" ve "mazlum" kitleler olarak formüle ederken, bu "mazlumluk" durumunu bir iktidar ve güç istencine yönlendirerek bir siyasal iktidar programı belir-

---

8 Kur'an ve İslâm'ın zamansızlığı ve her zaman başvurulacak yaşayan kaynak olması hususundaki İslâmi söylem için bkz. İsmail Kara, "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 35.

9 İslâmi muhafazakârların 1950 sonrasında kurucu misyonla hareket ettikleri konusunda bkz. Ali Bulaç, "İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 49.

lemiştir.[10] En bariz ifadesini Necip Fazıl Kısakürek'in "öz yurdunda garip, öz vatanında parya" sözlerinde bulan bu anlayış aristokratik bir kisveye büründürülür; kendisini geçmişin hakikati olarak görürken, modernleşmeyi bu hakikati "kirleten" bir "tarihsizlik" olarak ele alır. Kısakürek, kendi gerçeğini milliyetçiliğe bakışında yakalar. Ona göre, Müslüman Türk ruhuna yabancı gelen, ırk ve toprak gericiliğine dayanan milliyetçiliktir. Milliyetçiliğin gerçeklikle buluşması "İslâm'a bağlı Türk ruhunun" oluşturulmasıyla sağlanacaktır.[11] Böylece Kısakürek, milliyetçiliği İslâm'a dayanan kendi muhafazakâr idealleriyle birleştirirken, Türk milliyetçiliği İslâmi muhafazakârlıkla simbiyotik bir ilişkiye zemin hazırlar.

İslâmi muhafazakârların alternatif İslâmi kimlik tanımlarında monolitik bir anlatımdan söz edemeyiz. Entelektüellerin birbirlerinden farklı bir gerçeklik algıları ve onu dönüştürme idealleri vardır. Ancak hepsinin ortak noktaları İslâm'ı bir "cevher" olarak görmeleridir. Bu "cevhere" dayanarak yeni bir toplum, nesil ve düzen tasavvuru kurarlar. Bir "cevhere" dayanma arzuları esas olarak bir düzene olan tutkularından doğmaktadır. 1950 sonrası İslâmi muhafazakârların amaçları her ne kadar toplumu İslâmi değerlerle etkilemek ve dönüştürmek olsa da en nihayetinde muhafazakârlığın temel savunusu olan düzen arayışının peşindedirler. Resmî ideolojiye karşı muhalif tavırlarıyla düzene olan tutkuları birbiriyle çelişir gibidir. Bu esas olarak, İslâmi muhafazakârların içinde oldukları duruma uyum sağlama arayışlarının bir yansımasıdır. Her İslâmi muhafazakâr, kendi yöntemine göre düaliteler yaratır. Yaygın ikiliklerin başında resmî ideoloji olan Kemalizm'e muhalefet etmek yer alırken, bunun karşısında resmî ideolojiyle beslenen devleti de kutsarlar. Devlet ve resmî ideoloji ayrımına girişen İslâmi muhafazakârlar için devlet aşkın bir kutsallığa sahipken, resmî ideoloji olan Kemalizm aynı kutsiyete sahip

10 Fethi Açıkel, "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", *Toplum ve Bilim*, sayı 70, Güz 1996, s. 165-166.

11 Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1976, s. 357.

değildir. 1950'ler ve 1960'lar boyunca devleti kutsal bir yapı gören milliyetçilikle bunun dinî bir inanç olduğu yönündeki düşünce yaygın bir görüş haline geldi.[12]

İslâmi muhafazakârların 1950'den sonra üzerinde durdukları temel konular, İslâm medeniyeti, kalkınma, diriliş, ruh, maneviyat gibi birtakım meseleler olmuştur. İslâmi muhafazakârlar modern yaşamın içerisinden doğan bir ideoloji olarak anti-modernizm söylemini kendi modernite projesini yaratmak için geliştirmiştir. Böylece İslâmi muhafazakâr söylem alternatif bir modernite iddiası taşır. Bu yaklaşımın kökleri İkinci Meşrutiyet'e kadar götürebileceğimiz modernist İslâmcılara dayanmaktadır. 19. yüzyılın modernist İslâmcılarının temel arzusu mektep ve medresenin birleşimi gibi bir alegoriyle ifade edebileceğimiz çözümdür. Bu çözüm, kültür ve medeniyeti ayıran muhafazakârlığın yeniden üretimidir. Kültürün İslâm'dan kaynaklanan öğretileriyle, medeniyetin, yani Batı'nın teknik ilmini birleştirmek İslâmi muhafazakârların içine düştükleri paradokstan kurtulma reçeteleri olmuştur.[13] 20. yüzyılın boyunca yaygın biçimde ortaya çıkan bu tutumlarını reaksiyoner modernist bir yöntemi kullanarak geliştirmişlerdir. Bu yöntemin özünde, muhafazakârlığın dayandığı irrasyonel değerlerle çağın dayandığı rasyonelliğin uzlaştırılması yatar. Bu yaklaşım, radikal Batılılaşmanın bir yansıması olarak görülen pozitivizm ve materyalizme bir cevap olarak üretilirken, İslâmi medeniyeti oluşturacak "cevher" bu yöntemin yapısında aranmaktadır.

Reaksiyoner modernizm

Muhafazakârlık, doğuşu itibarıyla, modernleşme fikriyle mesafeli bir fikrî akımdır. Ancak zaman içerisinde modernleşmenin kaçınılmaz gerçek olduğunun kavranması nedeniyle muhafazakârlık, modernleşme ile doğrudan mücadele yerine

12 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, s. 126.

13 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 396-399.

farklı izlekler takip etmiştir. Burada muhafazakâr düşüncenin, özellikle de İslâmi muhafazakârlığın anti-modernist olduğu kabulü tartışmaya açılmaktadır. 1946 sonrasında yeniden örgütlenen İslâmi muhafazakârlar "romantizm", "ruh", "cemaat", "kültür", "maneviyat", "medeniyet tehlikesi", "kapitalizm", "liberalizm", "ruhsuz akılcılık", "komünizm" ve "Yahudiler" karşısında Müslüman Türk erdemlerini yücelttiler. Soğuk Savaş'la yükselişe geçen İslâmi muhafazakâr düşünce geleneğinin önemli bir kısmını bu yaklaşım kaplamaktadır. Modernleşmeye karşı modernleşmenin nimetleriyle hareket etmek, 1946 sonrası İslâmi muhafazakâr gelenekte en sık rastlanan tavır olarak göze çarpmaktadır.[14] Modernleşmeye karşı bir düşünce yapısının modern kavramıyla birlikte nasıl ele alınabileceği bir çelişki doğurabilir, ancak çelişkiyi doğuran reaksiyon (gerici) kavramı ile onun karşısında konumlandırılan modern (ilerici) kelimesinin yalnızca anlamsal zıtlığı değildir. Burada çelişki, Türk İslâmi muhafazakârlığının modernleşmeyi düaliteler evrenine çekerek seçici bir görüş inşa etmesidir. Fakat burada ortaya çıkan İslâmi muhafazakârların reaksiyoner modernist tavrı bir çelişki olarak görülmemektedir. Tersine, İslâmi muhafazakârları çağın gerekli şartlarına adapte eden, kapitalist dünyada muhafazakârlara yaşam enerjisi sağlayan itici bir kuvvet olarak görülür.

Modern dünyada modernleşme ile mücadele etmek, ilerlemenin sınırını, güzergâhını ve yöntemini belirlemek için İslâmi muhafazakârlar modernleşmeyi kategorik olarak ele almıştır. Öyle ki, maddi ve manevi olan gibi bir düalite kurarak Batı'nın yararlı ve zararlı yanlarını seçici bir biçimde ele almıştır. İdeolojik çözümlemesini, maddi ve manevi olanın birliğine dayandıran İslâmi muhafazakâr düşünce için en açıklayıcı ideal tip kuşkusuz "reaksiyoner modern" olacaktır. Jeffrey Herf, "reaksiyoner modernizm" adını verdiği hibrit kavramı, Weimar ve Nazi Almanya'sındaki sağcı ideolojilere karakter

14 19. yüzyıl modernist İslâmcıların bir kısmı için de benzer bir ideolojik karakterden bahsedebiliriz. Ancak çalışmanın konusu itibarıyla bu kısımda 20. yüzyılın İslâmi muhafazakârları ele alınmıştır.

veren, modern teknoloji ve siyasi irrasyonalizmin çelişkili sentezini ortaya koymak için geliştirmiştir.[15] Dönemin Alman milliyetçi ve muhafazakâr geleneği, teknokrasi ve sınıf çatışmalarına yol açmasından ötürü teknolojiden nefret etmektedir. Teknolojiden doğan olumsuzlukları ürettikleri korporatist ütopyalarla çözmeye çalışırken, teknolojiyi de uzlaşılacak bir güç olarak görürler.[16] Almanya'da anti-modernizmi doğuran temel itki, Prusya yolu olarak tanımlanan, devlet+sanayi+aristokrasi sayesinde gelişen hızlı kapitalistleşmedir. Herf'e göre hızlı sanayileşme kısıtlı bir liberalizm etkisinde gerçekleştiği için Almanya'da İngiltere ve Fransa gibi burjuva devrimlerinden söz edilemez. Bu nedenle Almanya'nın sanayileşmesi kendine özgü bir yolda ilerlemiştir. Kendine özgü ilerleyen sanayileşme ve kapitalistleşmenin karşıtı olarak gelişen anti-modern muhafazakârlık ve milliyetçilik kendi çelişkilerini doğurmuştur. Böylece Herf, modern endüstriyel dünyada anti-modernist isyanın kendisini nasıl teknolojinin araçsal aklına bağladığı sorusunu sorar. Cevabında, anti-modern milliyetçi ve muhafazakârların geçmişe geri dönme gibi romantik bir hayalleri olmadığını, yalnızca böyle görünmeyi sevdiklerini belirtir. Aslında bu görüş, muhafazakârlığın ayırt edici özelliklerinden birisini göstermektedir. Anti-modern görünen muhafazakârlık çağın şartlarını idrak etmesiyle geçmişin değerlerini geri kazanmayı değil, geri kazanıyor gibi görünmeyi şiar edinmiştir.[17]

Milliyetçi ve muhafazakâr anti-modernizmin ideoloji sorunsalına değinmek gerekir. Herf'in tespit ettiği gibi Alman milliyetçi muhafazakârlığının modernizm karşıtlığını pratik ve çıkarcılık temelinde ele almak bizi ideolojinin sonu tezine ulaştırır. Bu da milliyetçi muhafazakârlığın bir ideoloji olduğu gerçeğini görmeyi ve kavramayı engeller.[18] Bu nedenle reaksiyoner

15 Jeffrey Herf, "Reactionary Modernism: Some Ideological Origins of the Primacy of Politics in the Third Reich", *Theory and Society*, 10(6, s. 806.

16 A.g.m., s. 807.

17 A.g.m., s. 807-808.

18 A.g.m., s. 809.

modernizmi belirli bir tarihsel dönemde yalnızca Alman milliyetçi muhafazakârları için kullanamayız. Herf, milliyetçiliğin ve muhafazakârlığın güçlü olduğu, moderniteyi teknolojiyle eş tutan, Aydınlanma'ya olan inancın olmadığı gelişmekte olan ülkelerde reaksiyoner modernizmin canlı durmaya devam edeceğini belirtir.[19] Milliyetçi muhafazakârlığın modernleşme eleştirilerini gericilik, tutuculuk, yobazlık ve bağnazlık gibi ideal tiplere hapsederek ele almak yerine onun bir alternatif modernleşme arayışı olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Reaksiyoner modernistlerin modernleşmeye bakışları aynı zamanda yaralı, yarım ve şizofrenik bir bilince sahip olmaları anlamına gelir. Modernleşme eleştirisini yalnızca geleneksel toplum yaşamının kültürel değişiminden ibaret görmek, modernleşmeyi parçalı şekilde anlamayı doğurur. Modernleşme yönteminin ne olacağı noktasında başlayan tartışmalar, bilincin parçalanmasında ilk kırılmayı yaratır. Modernleşmeyi siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel bütünlüklü bir proje olmak yerine teknolojik gelişmişlikle sınırlamak tek yüzlü modernliği kabul etmek demektir. Bu nedenle modernleşmeyi yalnızca teknolojik gelişimden ibaret görmek, yarım bir bilinç yaratacaktır. Bütünlükten yoksun, yalnızca teknolojik değişimi talep eden "yarım bilinç" burada yara alacaktır ve yer yer "şizofrenik" tutum sergileyerek yarım bir modernleşme ortaya koyacaktır.[20]

İslâmi muhafazakâr ideolojide bütünlüğü reddeden seçici modernleşme "düşman imge" yaratmaktan başka çıkar yol bulamaz. Düşman imgesi yaratan bilinci Fethi Açıkel *kutsal mazlumluk* olarak betimler. *Kutsal mazlumluk*, geç kapitalistleşme ve modernleşme karşısında toplumsal, kültürel ve maddi kazanımları kaybedenlerin güç istenci, nevrotik bilinçlerinin siyasal ideolojiye dönüşmesidir.[21] Kaybediş karşısında or-

19 Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism: Technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. x.

20 Taner Timur, 19. yüzyılda İslâmi muhafazakârlığın Batı medeniyeti ve modernleşmeye karşı bir "aşk-nefret" duygusu olduğunu belirtir. Bu çelişkiler, zihinlerinde bir yara ve şizofreniyi tetiklemektedir. Taner Timur, *İslâm, Laiklik ve Aydınlanma*, İstanbul: Yordam Kitap, 2019, s. 189-190.

21 Fethi Açıkel, "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", s. 155.

taya çıkan güçlü olma arzusu, bizatihi bu değişimi de tetikleyen anlayıştır. Burada istenilen, modern dünyanın bir parçası olmaktan ziyade maddi olarak güçlenen dünyanın parçası olma arzusudur. Batı karşısında sürekli yenilmek ve acz içerisinde olmak değişim arzusunu kaçınılmaz kılarken, değişimin sınırlarının belirlenmesi muhafazakâr entelektüellerde "paranoya" yaratmıştır. Güçlü olmanın gerekleri ve yol haritası bellidir; ancak bu yolun güzergâhı "kâfirler dünyası"ndan geçmektedir. Modernleşme programının gerekleri yerine getirilirken, dinin toplumsal ve siyasal gücünün de kritik edilmesi muhafazakâr entelektüellerde "seçici modernleşme" düşüncesi yaratmıştır. Bütün olarak başarılı olacak modernleşme projesinde tikel "seçici modernleşme" girişimleri beraberinde "parçalı" ve "yaralı" bir bilinci doğuracaktır.[22] Bu bağlamda seçici modernleşmeden yana olan İslâmi muhafazakâr bilince göre, gücün varlığı zorunlu hale gelmektedir. Tikel modernleşmeyi benimseyenler açısından eksiklik yalnızca maddi yaşamın kaynağı görülen teknikte yer almaktadır. Tekniği ortaya çıkaran, Batı'nın siyasal ve toplumsal devrimleri teferruat olarak görülür. Teknik haricinde tüm kültürel değişimler "kökü dışarıda kötülükler" olarak görülür ve savunma mekanizması harekete geçirilir. Harekete geçen "yaralı bilinç" görkemli geçmiş anlatılarına sarılarak kendisinin de bir zamanlar "güçlü" olduğunu göstererek ideolojik kurgusuna zemin hazırlar. Böylece kültürel hayatın değişmesini öngören tüm yenilikler "bidat" olarak görülür ve bunun nihai noktada başarısız bir sonuçla karşılaşacağı savunulur.[23] Gerek Herf'in "reaksiyoner modernizmi" gerekse Shayegan'ın "yaralı bilinci" İslâmi muhafazakâr ideolojiyi benimseyen entelektüellerin modernleşmeye karşı bakışlarını açıklamak için bir ideal tip sunabilmektedir. Bu ideal tipi anlaşılır kılmak için belirli kavram setlerini detaylı incelemek gerekmektedir. İlim, maneviyat, teknoloji, medeniyet ve kültür reaksiyoner modernist İslâmi muhafazakârların dayandıkları kavramlardır.

22 Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s. 30-37.

23 *A.g.e.*, s. 41-44.

Reaksiyoner modernistler açısından ilim iki anlamı barındırır. Birincisi ilahi bilginin kaynağı olan dindir. İkincisi sorgulanabilen, test edilebilen ve kanıtlanabilen bilgiyi merkezine alan fen bilimleridir. Bu bağlamda ilim kavramı ikili bir anlam içerir ve bilim yerine de kullanılır. İlim, "manevi+maddi bilgi" olarak tasavvur edilir. Böylece ruh ve maneviyat maddi olan teknik bilgiyle birleştirilerek modernleşme/Aydınlanma İslâmi muhafazakâr bilinçte aşılmaya çalışır. Şemsettin Yeşil,[24] bu ikiliği birleştirmeyi savunanların başında gelir. Bir tarafta, çalışmanın sonucu insanın aklıyla ulaşılan fen bilimleri vardır. Diğer tarafta, kutsal bilgiyle donatılmış ilim vardır. Yeşil'in ilim anlayışında oluşan bu birlik, "işte bu ilim ile aklın pürüzleri temizlenir ve bu iki ilmin birbirine olan yardımıyla insanın hayatındaki maksat tayin eder" şeklinde kendisini gösterirken, totaliter bir düzeni engelleyecek kaynak "iman kuvveti"nde bulunur.[25] İlim kavramının ikili anlamına değinen bir diğer isim Ali Fuad Başgil'dir. Başgil'e göre, din "bilinmeyene imandır", ilim sistematik, test edilmiş bilgi manasına gelmektedir. Başgil'e göre, modern dönemde ilim ve din birbiriyle çatışma haline gelmiştir. Ancak ilim ve din birbirine muhtaç ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Böylece ilim ve dini birbiriyle birleştirerek bir çözüm yolu sunar. Başgil, "insanlığın faydası ve selameti ilim ile dini, maddiyat ile maneviyatı ayırmakta ve berikini inkâr ederek ilme ve maddeye tapmakta değildir. Bilakis, tıpkı ruhla cisim gibi, ilimle din ve madde ile manayı birleştirmekte; ilimden maddenin, dinden de ruh ve mananın esrarını öğrenmektedir" diyerek kendi çözümlemesini sunar. İlim kavramıyla gerek din bilgisi gerekse pozitif bilimleri birleştiren İslâmi muhafazakârlar açısından anti-modernizm teknolojik rasyonalite ile meşruluk zeminine oturtulur. Müspet olan Batı, teknolojik gelişmişliği ile güç elde eden Batı'dır ve Mehmet Akif'in dizelerinde "Alınız ilmini Garb'ın,

24 Bkz. Semih Ceyhan, "Şemseddin Yeşil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/yesil-semseddin (erişim 15.10.2024).

25 Şemseddin Yeşil, "İman Kuvveti Galip Olan Cemiyette Zalim Yetişmez", *Hakikat Yolu*, sayı 26, 14 Ağustos 1947, s. 2.

alınız san'atını, Veriniz hem de mesainize son sür'atini" diye kendisini gösterir.[26]

İslâmi muhafazakârların reaksiyoner modernist tavırları, geçmiş hayaliyle süsledikleri, ileriye doğru hareket eden, modernlik ve teknolojiyle uyum içerisinde olmayı öğütleyen bir alternatif modernliktir. İrrasyonel olanın kendi ideolojik süzgecinden geçirilerek rasyonelleştirilmesidir. Reaksiyoner modernist görüşün en kesif örneklerinden birisini Necip Fazıl Kısakürek sunar. Ona göre, İkinci Dünya Savaşı materyalist görüş ile ruhçu görüşün mücadelesi olmuştur. Necip Fazıl, maddecilik ile eş gördüğü materyalizmi kaybetmeye mahkûm bir görüş olarak görür. Onun nazarında galip gelecek daima ruhçu görüştür. Çünkü "ruhçular (...) ileri bir yarının şafahını ruhlarında taşıyorlardı" Kısakürek için, ruhu ihmal eden maddeci görüş, maddeyi ihmal etmeyen ruhçu görüş karşısında daima kaybetmeye mahkûmdur. Bu duruma örnek olarak Nazileri örnek gösterir. "Nazizmadır ki, maddenin hakkını tam ödedikten sonra ruhçu bir telakkiye bağlanmak yüzünden, düne kadar sağına ve soluna duman attırmayı bilmiştir. Aynı nazizma, madde hakkını tam ödeyen ve yüzde yüz ruhçu bir telakki ve usule varan demokrasyalar önünde perişan oldu,"[27] diyerek ruhçuluğu makine karşısında kurtuluş çaresi olarak sunar. Kısakürek, makinenin önemini reddetmemekle birlikte onun tek başına bir anlam ifade etmediğini düşünür; makineden kastı modern teknolojidir. Teknoloji, manevi değerle bütünleşmediği sürece kaybetmeye mahkûmdur. Bu bağlamda gücün yaratılması ve gerçek kurtuluşun sağlanması için ruh ve makinenin birliğinin sağlanması gerekir. Kısakürek'in makine ve ruh bağlamındaki çözümlemesinin amacı, teknoloji üzerinde insanın bir irade, güç sahibi olduğu gerçeğini ortaya koymaktır. İnsan ruhunu makine dişlilerine aktararak, insan ruhu ve makine arasında simbiyotik bir ilişki tasarlar.[28]

---

26 Ali Fuat Başgil, "İlim ve Din Mücadelesi", *Sebilürreşad*, sayı 127, Mayıs 1952, s. 19-21.

27 Necip Fazıl Kısakürek, "Ruhçuluk ve Bu Harp", *Büyük Doğu*, 23 Ağustos 1946, sayı 43, s. 11.

28 A.g.m., s. 11.

Nurettin Topçu'ya göreyse, ruhsuz teknik gücünün yayılması dünyayı makineleştirir. Teknik başarılı oldukça, insan onu daha da fazla kullanıyor ve böylelikle insan da makineleşiyordur. Topçu, makineleşen insanın kontrolünü kaybettiğini ve onu dizginleyecek kuvvetin yalnızca kültür kuvvetinde olduğunu, kültürün, milli değerler olan din, ilim ve felsefeden doğduğunu savunur. Böylece kültür, milletin kendi ruhunun bir parçası haline gelir. Teknik ve kültür ilişkisinde, kültür tekniği önceleyen bir bağlamda ele alınır. Topçu'ya göre insanlar tekniğin doğurduğu güce tapınmaya başladıklarında onun kölesi olurlar; kültürün kaybolduğu yerde tekniğin şu sesi duyulur: "makineleşmek istiyorum".[29] Buna karşın, kültüre dayanan bir teknik "kültür denilen ruhumuza itaat eder, onun kumandasıyla ilerlerse hayatımız saadet olur".[30] Topçu da Batı medeniyetinin ruh ve madde mücadelesinde kaybettiğini, materyalizmin galip geldiğini düşünür. Batı'da ortaya çıkan bu durum ilk olarak kapitalizm, daha sonra da komünizmi doğurarak Batı'nın sahip olduğu krizlerin temelini oluşturmuştur. Topçu, bir reaksiyoner modernist olarak, modern endüstri çağında geriye gitmeyi önermez. Batı'nın hatalı materyalizmine bir alternatif getirerek teknolojiyi ruh ve kültürle birleştirerek olumsuz sonuçlardan kaçınır. Topçu, Türkiye'nin Batılılaşma siyasetinde Batı tekniğini taklit etmekten öte geçmeyişini de ülkenin mevcut krizlerinin kaynağı olarak görür. Ruhsuz ve kültürsüz ilim ve fen, modern endüstri toplumlarında krizlerin, düzen bozukluklarının ve çaresizliğin nihai sonucu olarak görülür. Özcü bir bakış açısıyla, evrensel bir medeniyet telakkisinin hatalarına değinirken, "Teknik kendi kültürümüzden doğmuş olacaktır: Bu, tabiatın zaruretidir," diyerek çözümün kaçınılmazlığını gösterir.[31] Topçu, makine metaforuyla esas olarak kapitalizme ve teknolojik gelişmişliğe vurgu yapar. Modern endüstri toplumunda yaşayan ve bunun gerçek-

29 Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020, s. 26. *Kültür ve Medeniyet*'in ilk basımı 1970 yılında yapılmıştır.

30 *A.g.e.*, s. 23.

31 *A.g.e.*, s. 24-25.

leriyle yüzleşmek zorunda olan bir reaksiyoner muhafazakâr olarak Topçu, yaşadığı çelişkileri gidermeyi, ruh ve madde arasında bir sentez yaratmayı denemektedir. Burada makineleşme eleştirisi, teknolojiye karşı geçmişin yüceltilmesi değil, tersine, Batı modernleşmesine karşı kendi kültür değerleriyle modern teknolojiyi uzlaştırmaktır.[32]

Reaksiyoner modern tavrın İslâmi muhafazakâr entelektüellerce benimsenmesi, mutlak surette teknoloji ve modern endüstri toplumunda geleneksel değerlerle uzlaşıldığını gösterir. Buradan, teknolojinin kutsanması ve yüceltilmesi gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Reaksiyoner modernistler, modernleşmenin yaşadıkları topluma zarar veren yanlarını sönümlendirmenin yöntemini sunarlar. Nurettin Topçu'nun kapitalizm karşıtı olması onun gerici olduğu anlamına gelmez. Topçu'nun sanayi karşıtlığı, onun anti-modern modernliğinin bir parçasıdır. Modern endüstri toplumunun kalıcılığı ve sanayinin gelişmişliğinin ortadan kaldırılamayacağını bilmesi, onu alternatif modele yönlendirir. Alternatif model de geleneksel üretim olan toprağa geri dönüştür. Topçu, sanayinin ilerlemenin tek gerek şartı olduğunu düşünen ilericilere karşı, sanayinin yarattığı yıkımın ve sınıfsal çatışmaların toplumsal düzeni bozduğunu savunur. Sanayiye verilen değer, toplumsal sınıfları yerinden eden, göçe zorlayan ve maaşlı köleler haline getiren kötülüklerin kaynağı olarak görülür. Ancak sanayinin ortadan kaldırılamayacağı gerçeğini kabul ederek toprağa dayalı planlı bir üretim biçimini önerir. Bu sayede sınıfsal gerilimler azalacak ve toplumsal düzen başarılı şekilde sürdürülebilecektir.[33] Reaksiyoner modernistler, reel politiğin gerekliliklerini, zorunluluklarını ve sınırlarını benimserler. Tüm düşünce pratikleri, yapısal şartlar altında belirlenen koşulları dönüştürerek ilerletme fikrine dayanır.

Reaksiyoner modernistler arasında Nurettin Topçu gibi düşünenler medeniyeti yok etmemesi için teknolojiyi sınırlamayı hedeflerken, Necip Fazıl Kısakürek gibi isimler de modern

32 *A.g.e.*, s. 28-30.

33 *A.g.e.*, s. 201-206.

teknolojiyi kendi muhafazakâr ideolojilerinin yayılmasında bir fırsat olarak görürler. Tekrarlamak gerekirse, İslâmi muhafazakârlar tarihteki geleneksel olana vurgu yaparken mevcut düzeni geriye götürmeyi düşünmezler, onlar geçmişin söylemini bugün için tasarladıkları ideolojilerinin başarısı için kullanırlar. Mesele, bugünün toplumunu geçmişe götürmek değildir. Geliştirdikleri düşünsel yöntemde muhafazakârlığın reaksiyoner tavrına uygun olarak geçmişin gelenek, değer ve öğretilerini alırken, modern yaşamın rasyonel inanışlarını kendi irrasyonellikleri içerisinde eritirler. Böylece görünüşte araçsal yaklaşımlar olarak görülen reaksiyoner modernist yöntemler kendi içinde tutarlı rasyonel bir saikle tutulur. Bu noktadan sonra, önceliği maneviyat, ahlâk, ruh ve din olan reaksiyoner modernist açısından çağın ve geleceğin yorumlanması kolaylaşır. İslâmi muhafazakâr ideolojide reaksiyoner modernistliğin varlığından söz etmemizin bir temel gerekçesi vardır. İslâmi muhafazakârlar, modernleşmeyi bir bütün halinde kabul etmemeleri ve seçici modernleşmeye inandıkları için reaksiyoner modernist yöntemi benimseyerek düşüncelerini asrın idrakine söyletmeyi seçerler. Fakat bir diğer İslâmi muhafazakâr grup da modernleşme, kapitalizm ve piyasa karşısında seçici olmak yerine nesnel kuralları benimser ve muhafazakâr ideallerini bu kurallar içerisinde yaşatmaya çalışır. Liberal muhafazakâr olarak tanımladığımız bu yöntem İslâmi muhafazakârların bir diğer veçhesidir.

Liberal muhafazakâr yöntem

İslâmi muhafazakârlar için tek ideolojik yöntem reaksiyoner modernist yaklaşım değildir. Reaksiyoner modernistler, irrasyonel düşüncelerini teknolojiyi ve bilimi önceleyen araçsal rasyonaliteleriyle uzlaştırarak modern endüstri toplumunda kendilerine çıkış noktası aramışlardı. 1950'li yıllardan sonra, İslâmi muhafazakârların içinde bulundukları "buhran"a karşı arayışlarında yöneldikleri bir diğer yaklaşım liberal muhafazakâr yol olmuştur. Muhafazakârlığın bu tarafında retorik

anlamda "geçmişin yüceltilmesi" son bulmamıştır. Ancak bahsedildiği gibi araçsal akılcılığın bir ürünü olarak muhafazakâr kodlar piyasa şartlarına uygun mücadele etmenin stratejik araçları haline getirilmiştir. Tanıl Bora'ya göre, liberal muhafazakârlık özgürlük, demokrasi ve piyasa gibi değerleri bir gelenek haline getirmektir.[34]

Süleyman Seyfi Öğün'e göreyse, siyasal paradigmayı cumhuriyetçi ideolojiyle muhafazakâr ideolojinin agonistik mücadelesine sıkıştırmamak gerekir. Öğün'ün nazarında iki ayrı siyasal paradigmanın çıkış noktası aynı ağırlık merkezine yaslanmaktadır. Cumhuriyetçi resmî ideoloji modernliği nasıl meşrulaştıracağı sorunsalıyla ortaya çıkarken, muhafazakârlar da modern endüstri toplumunun nasıl sınırlanacağı ve disipline edileceğini ele alır. Birbiriyle çatışmalı gibi görülen bu iki siyasal paradigma, çatışmalarına karşın birlikte var olabilir. Bu noktada muhafazakârlığın tarih ve gelenekten beslenen kentli entelektüel öncülleri Ali Fuad Başgil, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Peyami Safa'dır. Kentli muhafazakârlığı oluşturan bu kuşağın içerisinde Başgil, liberal muhafazakârlığın öncü ismi olarak dikkat çeker. Demokrat Parti ile başlayan ve devamında Adalet Partisi ve Anavatan Partisi'ne uzanan hat bu liberal muhafazakâr geleneğin siyasal partilerdeki izleğidir.[35] Ali Fuad Başgil, 1946 sonrası muhafazakâr modernleşme ideallerini paylaşanların ve liberal muhafazakârların öncü ismi olmuştur. Başgil'in yoğun şekilde üzerinde durduğu temaların başında, kendi "maneviyatçı" görüşlerinin "terakkici" bir muhafazakârlık içerdiği yönündeki baskın söylemi gelir.[36] Bunun üzerinde yoğun şekilde durmaları, muhafazakârları "reaksiyoner" oldukları hususundaki yaygın kanaati defetmek içindir. Ancak Başgil de İslâmi muhafazakârlığın ayırt edici özel-

34 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, s. 92.

35 Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 542.

36 Tanel Demirel, "Cumhuriyet Döneminde Alternatif Batılılaşma Arayışları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 3: *Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 222.

liklerinden birini yansıtarak Kemalist Cumhuriyet/medeniyet projesine muhaliftir. Ona göre, Kemalist kadrolar modernleşme çabalarında Batı'nın tüm özelliklerini seçici olmadan alarak millet "cevher"ine zarar vermiştir. Batı'nın bir bütün olarak alınması mutlak surette bir hataya götürecektir; zira Batı'nın da kendi "cevheri" vardır ve bütüncül bir modernleşme bu cevheri de almak anlamına gelir.[37]

Liberal muhafazakârlığı, daha radikal muhafazakâr yaklaşımlardan ayıran temel özelliği "hak"lara olan yoğun vurgusudur. Yukarıda ele alınan reaksiyoner modernizm, toplumu organik bir bütünlük ve görev sorumluluğu olarak gören bir yaklaşımı benimserken, liberal muhafazakârlar liberalizmin özgürlükçü, bireyci ve haklar temelinde oluşan soyut ilkelerini benimserler. Böylece düşünce, ibadet ve teşebbüs yalnızca özgürlüğün bir konusu değil, aynı zamanda bir haklar manzumesinin parçası olarak görülür. Ali Fuad Başgil'in liberal muhafazakârlığın kurucu isimlerinden birisi olması, onu liberal hakları demokrasinin gerek şartı olarak görmesi bakımından önemli kılar. Başgil, insanların doğuşta sahip oldukları hakları güvenlik, eşitlik, mülkiyet ve özgürlük olarak sıralar.[38] Adalet yerine eşitliği ön plana çıkarması geçmiş muhafazakâr formasyonunda farklı bir izleği takip ettiğini gösterir. Liberal muhafazakârların getirdikleri "yenilik" klasik muhafazakârların baskın adalet vurguları yerine soyut eşitlik gibi liberal hakları ön plana çıkartmalarıdır. Başgil de dönemin ruhuna uygun biçimde 1950'den itibaren otoriter ve totaliter rejimleri tartışma konusu yapmıştır. İnsanların doğuştan sahip olduğu bu haklar, mutlak hâkimiyet sahibi olduğunu düşünen yönetimlerin müdahalesiyle karşılaşır. Başgil, insanın varoluşundan kaynaklanan hakları korumak için "zulme karşı mukavemet ve isyan hakkını" bir gereklilik olarak görür ve bunu meşru bir zemine oturtur.[39]

---

37 A.g.m., s. 233.

38 Ali Fuad Başgil'in kolektivizmden bireycilik düşüncesine geçişi için bkz. Aliyar Demirci, "Ali Fuat Başgil", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 7: *Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 288.

39 A.g.m., s. 289.

Haklar doktrininin toplumsal tabanda bir bilinç olarak yayılmasını önemli bulur. Çünkü işçi ve çiftçi sınıfında haklar konusunda gerekli bilinç yaratılamazsa, otoriter ve totaliter rejimlerin kitleleri harekete geçirmeyi sağlayan manipülasyonlarına fırsat doğar. Bu noktada Demirci'ye göre Başgil "bekçi devlet" yerine "pozitif devlet" müdahalesini gerekli gören pozitif özgürlükleri savunmaktadır.[40] Çünkü ideal rejim olarak gördüğü liberal demokrasi için bireyin ruhunu ve bilincini eğitmek gerekir. Özgürlük bilinci doğuştan gelmez, sonradan öğrenilerek kazanılır. Bu bakımdan ideal bir toplumsal düzen için gerek şart, toplumu liberal idealler etrafında eğitmekten geçer.[41] Bu yaklaşımıyla, reaksiyoner modernist muhafazakârlardan bütünüyle farklı bir pozisyon alır. Radikal muhafazakârlar açısından liberalizm "renksiz", aşırı serbestlik savunan bir ideolojidir.[42] Bu bakımdan Başgil'in öngördüğü liberal muhafazakâr düzeni radikal muhafazakârlar pejoratif bir anlamda kullanırlar ve liberal olmayı "utanılacak" bir kimlik olarak görürler.

Başgil, düşünce özgürlüğünü ilerlemenin gerek şartı olarak görür. Ona göre, düşünce ve fikir hareketleri üzerinde oluşan baskı ilerlemeyi engeller. Düşünce hareketleri üzerinde gelişen müdahaleci otorite, oluşturacağı "taassup" nedeniyle ilerlemeyi sekteye uğratacaktır. Başgil'e göre, baskının olduğu yerde terakki kaçar.[43] Baskıyı yalnızca siyasal iktidarın bir müdahalesi olarak görmez. Aynı zamanda, iktidar arayışında olan dinî düşüncenin de benzer bir baskıcı durumu yaratacağını belirtir. Başgil, dinin bireyin manevi tekâmülü dışında bir noktaya varma arayışını "hırs ve makam" arayışının bir tezahürü olarak görerek bunun dinî bir baskıcılık yaratacağını, bu nedenle dinin ve inancın bir hak olarak görülmesi ve onun bireyin bir parçası olarak bırakılması gerekliliğini düşünür.[44] Onda dünyevi olan ile manevi olan arasındaki keskin muhafa-

40 A.g.m., s. 289

41 A.g.m., s. 291.

42 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 470, 519.

43 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2007, s. 167.

44 *A.g.e.*, s. 168.

zakâr ayrımın izleri görülür. Bu ayrım liberal muhafazakârları, Nurettin Topçu, N. Fazıl Kısakürek ve Osman Turan gibi isimlerden ayırarak onların özgürlük ve demokrasi savunusuna ulaşmalarını kolaylaştırır.[45] Liberal muhafazakârlığın haklar merkezli ideolojik formasyonunda ekonomik özgürlükler ve serbest piyasanın tartışılması için 1980'li yılları beklemek gerekecektir. 1950 ve 1980 yılları arasında liberal muhafazakârların temel kaygıları yükselen sol karşısında "düzenin korunması" ve devlet otoritesinin mülkiyet, inanç ve siyasal özgürlükler üzerinde bir baskı kurmaması yönünde ilerlemiştir. Böylece 1960'lar ve 1970'lerde işçilerin, öğrencilerin ve kadınların radikal değişim talepleri karşısında "düzenin" korunması amacıyla mutedil muhafazakârlığı savunarak sorunları kültürel hegemonya krizine indirgeyen "manevi cihazlanma" ve "manevi buhran" meselelerine çare arayan kültürelci bir damarı takip etmişlerdir.

Levent Köker, liberal muhafazakârlık kavramının Türkiye'de siyasal gerçekliği açıklamada anahtar bir kavram olarak kullanılmasında bazı sorunlar görmektedir. Sorunun kaynağında Türk siyasal geleneğinde siyasal ideolojilerin bütünlüklü bir devlet ve toplum tasavvuru ortaya koy(a)maması vardır. Böylece modern ideolojileri saf bir örnek yerine birbirine eklemlenen uyarlamalar olarak görür.[46] Liberalizm temellerini doğal hukuk, toplum sözleşmesi, hukuk devleti, bireycilik gibi mefhum ve değerlere dayandırmaktadır. Muhafazakârlık ise oluştuğu toplumun "özgünlüğünü" vurgulamak gibi genel bir inanca sahiptir. Özgünlüğün korunabilmesi için değişim dinamiklerini sınırlayan bir düşünce olmasından ötürü liberalizm gibi evrenselleştirici bir dinamiğe sahip olamaz. Köker'e göre, iki tip liberal muhafazakârlıktan söz edilebilir. Birincisi "serbestlik modelidir". Bu modelde, liberalizmin devleti önceleyen ve devletten bağımsız olarak bireyin kendisini gerçekleştirme

45 Tanel Demirel, "Cumhuriyet Döneminde Alternatif Batılılaşma Arayışları", s. 237.

46 Levent Köker, "Liberal Muhafazakarlık ve Türkiye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 274-275.

arayışlarını teşvik eden negatif özgürlükler vardır. Burke'ün piyasa ekonomisini meşru gören yanıyla devletin sınırlandırılması görüşünün çakıştığı bu bağlamda "serbestlik modeli" liberal muhafazakâr düşüncenin bir tarafını gösterir. Bu modelde, devletin iktidar gücünü sınırlandırmak, birey ve toplum ilişkilerinin kendi doğal seyrinde ilerlemesini savunmak ve toplumun doğal işleyişine karşı müdahaleye karşı çıkmak mutabık kalınan ilkelerdir.[47] Liberal muhafazakârlığın ikinci modeli "devletçi model"dir. Bu modelin teorik kökeninde, bireyin kendini gerçekleştirmesi için devletin gerekli şartları sağlayacağı pozitif özgürlük anlayışı yer almaktadır. Muhafazakârlığın milli kültür ve milli devleti bir bütün olarak gören ve buradan bir meşruiyet yaratmayı hedefleyen tutumu liberal muhafazakârlığın "devletçi modelini" oluşturmaktadır.[48]

Liberal muhafazakârlık bir iktidar ideolojisi olarak 12 Eylül askerî darbesi sonrasında Turgut Özal'ın liderliğinde ANAP iktidarıyla tesis edilmiştir. 1980 sonrası yeni paradigma oluşumunda kültürelci yaklaşım etkisini korumaya devam ederken, iktisadi paradigmada baskın bir tutum göze çarpar. 1950 sonrası dönemin liberal muhafazakârları "düzen" ve "ahlâk" meselelerini önceleyen bir siyasal hattı korurken, 1980 sonrasında iktidar olmanın verdiği güçle birlikte kurucu/dönüştürücü bir paradigmanın savunucusu olmuştur. Özgürlük, serbest piyasa, rekabet, aile, eğitim, maneviyat ve gelenek gibi liberaller ve muhafazakârlar açısından öncelikli olan değerler sentezlenerek yeni bir paradigmanın oluşumuna katkı vermiştir.

Liberal muhafazakârlık tıpkı reaksiyoner modernist yaklaşım gibi Soğuk Savaş'ın bir ürünüdür. Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin inkişafı yalnızca içsel paradigma değişimleriyle açıklamayacak kadar karmaşıktır. İçsel dengelerin entelektüel bir paradigma değişimiyle takip edilebilirliği madalyonun yalnızca bir yüzünü görmemizi sağlar. Janus'un yüzüne benzetebileceğimiz muhafazakârlık da içsel ve dışsal siyasal paradigma değişimlerinin bir ürünüdür. Dışsal değişimin

47 A.g.m., s. 276.

48 A.g.m., s. 277.

başat etkisi Soğuk Savaş düzeninin oluşmasıyla görülür. Bu bağlamda Soğuk Savaş düzeni yalnızca siyasal iktidarlar arasındaki bir güç rekabetine indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Özellikle ABD öncülüğünde evrensel antikomünist paradigmanın oluşturulması dünyayı yeniden geleneksel toplum formasyonunun parçası olan dinle uzlaştırmıştır. Sovyetler Birliği'ni çevreleme arzusu içinde oluşturulan düşünce geleneği, Türkiye gibi NATO müttefiki bir ülkenin de benzer bir formasyona sahip olması gerekliliğini ortaya koyar. Bu bakımdan gerek reaksiyoner modernistler gerekse liberal muhafazakârlar düşünsel miraslarını ve yükselişlerini Soğuk Savaş düzeninin etkin konumuna borçludur. Bu iki muhafazakâr yöntemin Türkiye siyasetinde nasıl kaçınılmaz bir gerçeklik gibi görüldüğü ve Kemalist medeniyet projesini "muhafazakâr bir dönüşüme" uğrattığı, başka türlü söylersek kültürelci siyasal paradigmanın "dini" toplumsal yapının ana "cevheri" haline getirdiği Soğuk Savaş'ın dönüştürücü etkisi anlaşılarak çözümlenebilir.

Soğuk Savaş'ın dönüştürücü etkisi

> Manevi silahlar... barışta ya da savaşta sonsuza dek ülkemizin en güçlü kaynağı olacaktır."
> – Başkan Dwight Eisenhower Bağımsızlık Günü, 1954[49]

Dünya tarihinde belirli kırılma süreçleri tarihin akışını köklü şekilde değiştirmiştir. Tarihin köklü dönüşümlerle ilerlediği bu dönemlerde insanlık da köklü değişimler yaşamıştır. Siyasal, sosyal ve ekonomik kaygılar bu değişimin birer yansıması olarak görülebilir. Bu nedenle 20. yüzyıl, yani Hobsbawm'ın tabiriyle "aşırılıklar çağı", insanlığın hızlı dönüştüğü ve tarihin hızlı aktığı bir dönem olarak görülmektedir. 1940'lı yıllar İkinci Dünya Savaşı'nın tüm dünyayı etkisi altına almasıyla tarihin akışı üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Gerek savaşın

49 Akt. T. Jeremy Gunn, *Spiritual Weapons*, Westport: Praeger Publishers, 2009, s. 1.

yıkıcılığı, gerekse savaş sonrası ortaya çıkan yeni koşullar içerisinde dünya yeni bir evreye adım atmıştır. Soğuk Savaş süreci böyle bir yıkım üzerinde ortaya çıkan yeni bir çatışmanın adı olarak 1945 yılında George Orwell tarafından kullanılmıştır.[50] Orwell, Soğuk Savaş kavramını Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında savaş sonrası ortaya çıkacak yeni sosyal, siyasal ve ekonomik çekişmeleri ifade etmek için kullanmıştı. Kavram özellikle 1940'lı yılların sonuna doğru tarihçiler arasında popülerlik kazandı. Aynı yıllarda savaşın müttefik ülkeleri ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında ortaya çıkan yeni rekabeti ifade etmek için kullanmaya başlamıştı.[51] Bu tarihten itibaren, ABD ve İngiltere'nin başını çektiği Batılı kapitalist blok açısından Sovyetler Birliği artık "şeytanlığın" ve tüm kötülüklerin kaynağı olarak görülüyordu. Soğuk Savaş ilk dönemlerinde Sovyetler Birliği'ne karşı acil bir güvenlik çağrısı anlamını taşırken, 1950'li yıllardan itibaren küresel çapta siyasal, düşünsel, sosyal ve ekonomik mücadeleyi karşılayacak bir bağlama ve anlama dönüşmüştür.[52] ABD ve İngiltere öncülüğünde oluşan "hür ülkeler bloku" çoğunlukla liberal demokrasiyi benimseyen ve ekonomik ilkelerini kapitalist üretim biçimde bulan ülkelerden oluşmuştur. Ortaya çıkan "hür cephe" karşısında Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ülkeleriyle birlikte sosyalist üretim biçimi ve buna dayanan siyasal rejimin temsilcisi olarak konumlanmıştır. Batı ve Doğu arasında ortaya çıkan temel ayrımlar yalnızca bireysel mülkiyet/kolektif mülkiyet, kapitalizm/sosyalizm gibi bireycilik/kolektivizm ikiliklerinin aksine bir kutsal din savaşına da bürünmüştür. ABD ve İngiltere öncülüğünde örgütlenen "hür dünya" ülkeleri, dayandıkları burjuva sınıfı ve onun çıkarlarının öncelenmesi anlayışıyla Sovyetler Birliği'ne karşı "bütüncül savaş" başlatmıştır. Bu savaş içerisinde Batı demokrasileri Ay-

50 Odd Arne Westad, "The Cold War and the International History of the Twentieth Century", *The Cambridge History of Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, New York: Cambridge University Press, 2010, s. 3.

51 A.g.m., s. 3.

52 A.g.m., s. 4.

dınlanma sürecinde geride bıraktıkları eski bir gücü yeniden tesis etmek için mücadele sahasına çağırmıştır. Aydınlanma ile insan aklının egemenliğini temel ilke kabul eden Batılı modernleşme arayışları, 1945 sonrası döneme hazırlanılırken "mezara gömdüğü" geleneksel kurum olan din ve onun sosyal gücünü yattığı mezardan çıkarır. Din artık yalnızca geleneksel toplumu değil, insan aklının egemenliğine dayandığı iddia edilen modern toplumlar için de bir birleştirici güç olarak pekâlâ görülebilirdi.[53] Dinin, eski konumunu yeniden elde edemese bile Soğuk Savaş düzeninde ittifak ortağı olarak burjuvazi ile sağladığı mutabakat Soğuk Savaş'ı aynı zamanda inananlar ve kâfirler arası bir din savaşı gibi görmeyi beraberinde getirmiştir.

ABD'de Harry Truman'ın başkanlık koltuğuna oturmasıyla birlikte dinin bir çimento olarak kullanılması yanında "kutsal dinler" ittifakının sağlanması konusunda da birtakım girişimlerde bulunulmuştur. 1946 yılında, Soğuk Savaş'ın başlangıcında mücadelenin dinî bir biçim almasında Truman'ın etkisi yadsınamaz ölçüde yüksektir. Öyle ki, Truman daha 1946 yılında Sovyetler Birliği ve uluslararası komünist hareketlere karşı Tanrı'nın varlığını inkâr eden, manevi yaşamı tehdit eden bir aktör olarak komünizmle mücadele konusunda dünyaya çağrı yapmıştır.[54] İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi kitlelere hitap eden kutsal dinler arasında komünizmle mücadele hususunda geniş bir mutabakat fikri oldukça fazla ilgi görmüştür. Ayrıca ABD Hıristiyan dünyanın komünizmle mücadele konusunda sarsılmaz bir birliktelik sunması amacıyla yalnızca Vatikan'ı değil, beraberinde Ortodoks Sovyet kilisesini etkilemek amacıyla Ortodoksların ruhani lideri olan Patrik seçimlerine de müdahil olmuştur. Bu sayede Truman, Doğu

---

53 Soğuk Savaş'la birlikte dinin toplumsal bir çimento işlevini yerine getirdiğine yönelik muhafazakâr tezler 1945 sonrasında yeniden sıklıkla dile getirilmeye başlamıştır. Dinin toplumsal bir güç olarak görülmesi ve işlevsel niteliği hakkında bkz. Atilla Güney, *Sosyolojinin Marksist Reddiyesi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2019, s. 169, 177-180.

54 James C. Wallace, "Review: A Religious War?: The Cold War and Religion", *Journal of Cold War Studies*, 15(3), 2013, s. 166.

Ortodoksluğu ve Batı Katolikliğini komünizme karşı etkilemeyi başarmıştır.[55]

1947 sonrası ortaya çıkan Soğuk Savaş düzeninde Batılı hür devletler din ve onun toplumsal yaşam üzerindeki etkisini harekete geçirerek Sovyetler Birliği'ne karşı kurulan ittifakı "kutsal haçlı seferi" olarak adlandırmıştır.[56] Soğuk Savaş döneminde komünizmle mücadele adına manevi bir cephe kurulması fikrinde ABD'nin öncü olmasına karşın kendi siyasal geleneği açısından da yeni bir durum söz konusudur. Her ne kadar ABD'nin de laiklik anlayışı Batı Avrupa, özellikle Fransa modelinden farklılaşsa bile yönetimde dinin etkinliğinin yoğunlaşması Soğuk Savaş'la başlamıştır. Başkanların toplu dualar etmesi, kiliselerin toplumu yönlendiren ve harekete geçiren etkinlikleri 1945 sonrasında ivme kazanmıştır. ABD'nin iç siyasetinde uyguladığı mobilizasyon politikası, Başkan Truman'ın dünyayı anlamlandırma çabasıyla birlikte ilerlemiştir. Truman için inançlı, yani iman sahibi olmak öncelikle komünizm karşısında bir insanın temel niteliklerinden birisi görülmektedir. Dolayısıyla ABD'nin iç siyasetinde din konusunda komünizmle mücadele hususunda takındığı tavır geniş bir coğrafyaya rol model olarak sunulmuştur. Soğuk Savaş'ta örgütlü dinin hızla yükselişinde ABD'nin yarattığı modeli kavramanın hayati önemi vardır. Zira Sovyetler'le girişilen savaş yalnızca bir güvenlik paradigması altında askerî, siyasi ve ekonomik mücadeleyi değil, aynı zamanda dinî ve kültürel mücadeleyi de içeren geniş kapsamlı bir savaşı öngörmüştür. 1945 sonrası dönemde ortaya çıkan yeni düzeni anlamak için bu değişimi görmek elzemdir.

Böylece ABD, dinin toplumsal yaşam ve bilinç üzerindeki belirleyici etkisini kullanmakla birlikte başını çektiği "hür devletlerin" ahlâki ve manevi kurtarıcısı olarak da kendisini öne sürmüştür.[57] Sovyetler Birliği karşısında oluşturulan ma-

55 Dianne Kirby, "The Religious Cold War", Richard H. Immerman ve Petra Goedde (ed), *The Oxford Handbook of the Cold War,* online edition, Oxford Academic, 28 Ocak 2013, s. 548.

56 Jonathan P. Herzog, *The Spiritual-Industrial Complex*, New York: Oxford University Press, 2011, s. 6.

57 Diane Kirby, "The Religious Cold War", s. 547.

nevi cephede komünizm yalnızca iktisadi bir mücadelenin kötücül faili olmasının ötesinde bütün tanrısal değerleri yozlaştıran ve iman kavramını ortadan kaldıran "şeytani güç" olarak imlenir. Böylece ortaya koyulan cephenin özneleri açısından hangi dine mensup olunduğunun önemi ortadan kalkarken, iman kavramı komünizm karşısında tüm inanç mensuplarını bir araya getiren birliktelik olarak tasavvur edilir. İslâm, Hindu, Yahudi ve Hıristiyan inancına mensup herkes inançsızlığın kalesi görülen Sovyetler karşısında tanrısal olanın "koruyucuları", "kutsal iman" cephesinin mensupları olarak konumlandırılır. Böylece ABD'nin dinî antikomünizmle birleştirilen kalkınma ve modernleşme modelinin gelişmekte olan ülkelere rehber olarak sunulduğu görülür. Dönemin şartları içerisinde "inanç silahı" her türlü manipülasyon ve ajitasyona muhatap olurken, "iman" kavramı en hayati kavram olarak etkisini gösterir.

ABD'nin siyasal yaşamında dinin Batı modeline göre çeşitli farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Fakat dinin siyaseti bu denli etkileyişinin tarihi Soğuk Savaş'la birlikte ortaya çıkmıştır. Dianne Kirby'ye göre, ABD komünizm karşıtlığı sürecinde dini yalnızca ulusun ahlâki ve kültürel kodlarını belirleyen aşkın bir öğreti olarak kullanmakla kalmadı, bunun da ötesinde dini demokrasi ve özgürlüğün temel ölçütü, bireyselliğin bir sağlaması ve demokratik düzenin temeli olarak gördü.[58] Kirby'ye göre, Soğuk Savaş ile din ilişkisinde laiklik iki farklı anlam içerir. Laikliğin özellikle Aydınlanma sonrasında ortaya çıkan birinci biçiminde din, siyaset ve ekonomi başta olmak üzere toplumsal normları belirleme noktasında dışlanmıştır. İkinci laiklik biçiminde dinle uyumlu bir model öngörülürken, demokrasi ve özgürlüklerin temeli dinde bulunmuştur.[59] Komünizmle mücadele konusunda, ABD ve İngiltere öncülüğünde başlatılan akım, uygulanan yöntemlerde ortaya çıkan başarısızlıklar arttıkça dinî antikomünizmin etkinlik sahası benzer oranda artmıştır. Böylece iki temel üzerine inşa edilen

58 A.g.m., s. 541.

59 A.g.m., s. 542.

dinî antikomünizm güç kazanan bir yöntem olarak ortaya çıkar: Birincisi komünizm dünyayı ele geçirmeye çalışan bir ideolojidir; ikincisi komünizmin insanlığın sahip olduğu imanı yok etmeye çalışacağı retoriğidir.[60] Böylece 1945 sonrası dönemde demokratik olmayan rejimlerle kurulan ilişkilerde aranan ölçütler üzerinden birtakım değişikliklere gidilir. Antikomünist olmanın geçer akçe olduğu koşullarda demokratik ve özgürlükçü olmak aranılan temel özellikler olmaktan çıkarken, ABD için anti-demokrat ülkelerle yakın ilişki kurma yahut komünizmle mücadelede ittifak sağlama hususunda bir çekince yaşanmaz.[61] Yeni koşulların doğuşu neticesinde Sovyetlerin çevrelenmesi kapsamında geliştirilen Truman Doktrini ve Marshall Planı, arzulanan "haçlı seferi" arayışı neticesinde geliştirilmiş projeler olarak okunmalıdır. ABD komünizme karşı Vatikan ile sağladığı işbirliği sayesinde yeni bir liderliğe soyunurken, Hıristiyan Demokrat partiler aracılığıyla Avrupa'da yükselen komünizm tehlikesine karşı "manevi ve ahlâk" cephesinin özgürleştirici lideri olarak kendisini konumlandırır. Kirby'nin aktardığı kadarıyla Truman'ın Vatikan ve Avrupa Hıristiyan Demokratları ile sağladığı mutabakatın başarısı onu Müslümanlar, Budistler ve Hindularla "iman cephesi" kurmaya teşvik etmiştir.[62]

1950'li yıllar boyunca din, ABD'nin siyasa üretiminde belirleyiciliğini gittikçe derinleştirir. Truman sonrasında seçilen Dwight Eisenhower 14 Haziran 1954 tarihinde bağlılık yeminine "Tanrı'nın nezdinde" (*under God*) ibaresini ekletmiştir.[63] 1956 senesine gelindiğinde kâğıt paralar üzerinde "Tanrıya Güveniriz" (*In God We Trust*) yazısının eklenmesi gibi dinsel öğelerin gündelik ve siyasal alanda kullanımı, Soğuk Savaş düzeninin benimsenmesi için ulusal dine yeni bir bağlam yaratma amacıyla geliştirilmiştir.[64] Daha 20. yüzyılın ilk çeyre-

60 A.g.m., s. 545-546.

61 A.g.m., s. 546.

62 A.g.m., s. 547.

63 T. Jeremy Gunn, *Spiritual Weapons*, s. 2.

64 *A.g.e.*, s. 10.

ğinde ABD'deki sol hareketlerin toplum ve din adamları üzerindeki etkinliği düşünüldüğünde, 1950 sonrasında yaşanan bu kırılma oldukça dikkat çekici boyuttadır.[65] Zihinsel dönüşümlerden bir diğeri de kapitalizmin ve mülkiyet hakkının tartışılmazlığı üzerinedir. Soğuk Savaş sürecinin hızlı gelişmesinin ardındaki bir diğer itki, mülkiyet dokunulmazlığı inancı karşısında Sovyet kolektivizminin mülkiyet hakkını reddeden anlayışıdır. Nitekim sosyalizm karşısında liberal ilkeler toplumun dayandığı ideolojik program olmakla birlikte, antikomünizm toplumsal düzeni koruyacak ve Sovyet tehdidi karşısında güvenliği sağlayacak yegâne güç olarak görülmüştür. Dinin siyasala bu denli etkin biçimde sirayet etmesindeki temel gerekçelerden biri, inananlar ve inanmayanlar arasında bir "kutsal savaş" oluşturma arzusudur.

Dünyada kutsal dinlere inanan birçok "imanlı insan" bir araya gelerek Sovyetler Birliği'ne karşı ittifaklar kurmuştur. Böylece din yalnızca ülkelerin iç meselesi değil, evrensel bir mücadelenin parçası haline getirilmiştir. İnanç ve iman konusu artık yalnızca özel alanın parçası olmaktan çıkarak küresel siyasetin sorunsalı haline gelir. Buradaki temel itici kuvvet, Sovyetler Birliği'nin dine karşı olumsuz tavrıdır. Dolayısıyla Batı eskisi gibi İslâm dünyasına karşı savaşan bir düşman imgesi olmak yerine, "imansız komünistler" karşısında ehven-i şer müttefiklere dönüşmüştür.[66] Maneviyatçılık/spiritüalizm Soğuk Savaş düzeniyle birlikte Sovyetler Birliği karşısında muhafazakârlarca dayanılan en güçlü silah olmuştur. Maneviyatın yayılması, yani dinin toplumsal düzenin sağlanmasında bir çimento işlevi görmesi Soğuk Savaş düzenini güçlü kılan en önemli dayanak olmuştur. Soğuk Savaş düzeninin ortaya

65 Jeremy Gunn'ın gösterdiği üzere, ABD'de sosyalist hareket ve din adamları arasında yakın bir ilişki vardır. Kapitalizmin yıkıcılığı karşısında din adamları çözüm olarak düşüncelerini sosyalist ilkelerle ifade etmeyi tercih ederken, 1950'li yıllara gelindiğinde bu durum değişmiştir. Kapitalizm ve mülkiyet üzerine gelişen teorilerde din adamları kapitalizmle uyumlu bir teorik altyapı geliştirerek söylemlerinde kapitalizmi meşrulaştırmaya çalışmıştır. T. Jeremy Gunn, *a.g.e.*, s. 107-131.

66 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, İstanbul: Yordam Kitap, 2021, s. 314.

çıkmasıyla birlikte, toplumsal düzenin sağlanması ve sınıfsal gerilimlerin soğurularak gizemlileştirilmesi amacıyla çeşitli arayüz yapılanmaları teşkilatlandırılmıştır. Liberalizmin soyut sivil toplum idealinin tersine toplum ve devlet arası ayrımın neredeyse kaybolduğu bir düzen inşa edilmiştir. Devletin iktidar alanının nerede başladığı, toplumun sınıfsal mücadele hakkının nerede bittiği belirlenememektedir. Normatif olarak kendi öznel çıkarı olduğu varsayılan sivil toplum siyasal toplumla organik bir bütün oluştururken, "manevi cihazlanma" düşüncesi ve toplumun ahlâk, iman ve bilinç yönünde muhafazakâr olmasını savunan imanlı isimler organik aydınlar olarak manevi cephenin silahşoru olmuşlardır. Bu bağlamda komünizmle mücadele temasında birleşilen bir aksiyon cephesinden bahsedebilir.

Soğuk Savaş ve manevi tekâmül

1946 sonrası dönemde ortaya çıkan küresel dönüşüm hareketi Türkiye'yi de etkisi altına alırken, entelektüel ve siyasal yaşam köklü bir dönüşüme uğramıştır. Yaşanan dönüşümün en önemli ayaklarından birini siyasal düşüncede yaşanan değişim oluşturmaktadır. 1946-1950 yılları arası süreçte İslâmi muhafazakârlar için dönüşüm kavramı açıklayıcıdır. İdeolojik dönüşümle entelektüel faaliyetler ve ona bağlı siyasal pratiklerin maruz kaldığı etkiden söz edilmektedir. Dünyanın yaşadığı değişim, düşünce üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Nesnel şartların dayattığı zorunluluklar insanların düşünsel eylemleri üzerinde derin izler bırakırken, düşüncede oluşan geleneksellik bir silsile halinde takip edilebilmektedir. Türk siyasal düşüncesini oluşturan üç tarz-ı siyasetten biri İslâmcılık cereyanıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan İslâmcılık cereyanı, modernleşen/gelişen Batı karşısında direnmenin, mücadele etmenin ve var olmanın ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. İslâmcılık düşüncesinin görünürde gayesi, İslâm'ı ve onun yaşamı belirleyen temel öğretilerini yaşama yeniden hâkim kılmak ve esarete düşen İslâm

coğrafyasını özgürlüğüne kavuşturmaktır.[67] Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bakiye kalan İslâmcılık düşüncesinin erken Cumhuriyet döneminde etkinliği azalsa da 1946 sonrasında dirilişe geçmiştir. Ancak birçok siyasal ideoloji gibi İslâmcılık cereyanı da değişimi takip ederek statik bir izlekte ilerlememiştir. Böylece 1946 sonrası yükselişe geçen İslâmcılık düşüncesi 19. yüzyıl İslâmcılığından miras kalmakla birlikte kendisini dönemin şartlarına uydurmuş, söyleminde derin değişimlere gitmiştir. Bu çalışma içerisinde İslâmcılık yerine İslâmi muhafazakâr kavramının kullanılmasının temel nedeni bu dönüşümü vurgulama ihtiyacıdır. Değişimi algılamak için öncelikle 19. yüzyıl İslâmcı söylemin kaynaklarını, değer verdiği kavramları ve sorunsalları mercek altına almak gerekir. Bu bakımdan 19. yüzyıl İslâmcılık akımı aynı zamanda Osmanlı'yı krizden kurtarmanın düşünsel dışavurumudur. Osmanlı'da İslâmcılığın ortaya çıktığı süreçte odak noktası içten yenilenme (tecdid) olmuştur. Yenilenmenin güzergâhı belirlenirken Kur'an temel alınır.[68] Söylemin dayanağını oluşturan Kur'an yüzyıllara dayanan ve "ölünün toprağına üflemek" dışında "dirinin yüzüne" üflenecek, yani yalnızca geçmişi değil, bugünü ve yarını inşa edecek bir rehber olarak kabul edilmiştir. İsmail Kara'nın Mehmet Akif'ten alıntılarla vurguladığı üzere, Kur'an yalnızca ibadete dair bir rehber kitap olmanın ötesinde Müslümanları çağın gereklerine hazırlayacak bir rehber, canlı, organik bir kılavuz olarak görülmüştür. Bu bağlamda 19. yüzyıl İslâmcıları için Kur'an yaşanılan siyasal ve sosyal sıkıntılardan kurtuluşun anahtarı olmuştur.[69]

Kutsal kitap dışında İslâmcıların düşüncelerini oluştururken dayandıkları çeşitli değerler vardır. İslâmcılık muhafazakâr bir düşünce yapısına sahip olması sebebiyle bazı yapısal özelliklere sahiptir. İslâmi muhafazakârlar açısından gelenek,

67 İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020, s. 17.

68 *A.g.e.*, s. 18.

69 İsmail Kara, "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 34-35.

aile, din, tarih ve kadim bilgi olan töresel öğretilerin toplumu bir araya getirerek oydaşmayı sağladığına inanılır.[70] İslâmcılığın, tarihsel bir düşünce akımı olduğu gerçeğinden hareket ederek süreklilik ve kopuşlarına değinmek gerekmektedir. Burada üzerinde durulan husus İslâmcılık düşüncesinin 19. yüzyıl dünyasından farklı bir karaktere büründüğü gerçeğidir. Öyle ki, Soğuk Savaş döneminde gelişen İslâmi muhafazakârlık kendi tarihsel gerçekliği içerisinde ele alınmalıdır. 20. yüzyıl İslâmi muhafazakârlığı geçmiş geleneklerinden belirli ilhamlar almakla birlikte kendi tarihsel gerçekliğine bir cevap olmanın düşünsel faaliyetidir. Bu noktada dost ile düşman, yararlı ile zararlı olanların yer değiştirdiğini göstermek amacındayım. Ayrıca antikomünizmin temel düşünsel paradigma olması ve bilinci belirlemedeki yönlendirici gücü düşünüldüğünde, antikomünizm sağın tüm tarz-ı siyasetlerinin iç içe geçtiği eklektik bir ideolojiye dönüşür. 20. yüzyıl İslâmi muhafazakârlığını bu bağlamda muhafazakârlık ve milliyetçiliğin Soğuk Savaş düzeni içerisindeki biçimlenmiş bir siyaset tarzı olarak görmek gerekir.

Üç tarz-ı siyaseti oluşturan diğer akımlar olan Türkçülük ve Osmanlıcılık gibi İslâmcılık da temel motivasyonunu Osmanlı'nın kaderini değiştirme idealinde bulmuştur. Muhafazakâr bir ideoloji olmasına karşın İslâmcılığın temel motivasyonunu devletin kurtarılmasında bulması onu farklı bir yola sevk etmiştir. Muhafazakâr bir ideoloji olan İslâmcılığın olağan bir süreçte Batılılaşma/modernleşme karşısında reddiyeci bir muhalefet oluşturması beklenir. Fakat tarihsel tecrübesi göz önüne alındığında İslâmcılık açısından böyle belirgin bir tepkisellik söz konusu değildir. Aksine, modernleşme doktrinleri İslâmi ilkelerle meşrulaştırılırken, modern değerlerin İslâmi yaşamın özünde yer aldığı savunulmuştur.[71] Bu bağlamda Nuray Mert'e göre İslâmcılık düşüncesi modernleşme karşısında ortaya çıkan gele-

70 Tanıl Bora ve Burak Onaran, "Nostalji ve Muhafazakarlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 234-235, 257-258, 234-260.

71 Nuray Mert, *Batı İslâm'ı Çok Sevmişti*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 47-49.

neksel kurum ve düşüncenin reddiyesi olmak yerine modernleşmeci bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır.[72] Her ne kadar modernleşme projelerini topyekûn reddeden İslâmi akımlar/hareketler olsa da bu yaklaşımlar ana akım düşüncelerden ol(a)mamıştır. Devletin kendisini yenileme çabaları karşısında gelişen Batılılaşma paradigması İslâmcı eleştirinin merkezine yerleşmiştir. Bu bağlamda modernleşme/Batılılaşma/kalkınma/kültür/maneviyat birbirinden ayrı değerler olarak tanımlanır. İslâmi muhafazakârlar açısından sürecin bir ayağını Batı'nın kültürü ve geleneklerini temsil eden manevi yanı, diğerini de teknolojik ve iktisadi gelişmeyi temsil eden maddi yanı oluşturur.[73] Böylece Tanzimat'tan bu yana süren Batı'nın kültürünü değil teknolojisini alma söylemi İslâmi düşüncede geleneksel olarak izi sürülebilen bir söyleme dönüşür. Ancak düşünce üzerine geliştirilen yaklaşımlarda toplumsal olan ve düşünce arasındaki ilişkide tarihselliğe dikkat etmek gerekir. Öyle ki, İslâmi muhafazakârlık açısından 19. yüzyılda kullanılan kavramların içerdiği manalar erken Cumhuriyet döneminde sahip olduğu anlamlardan farklıdır. Bu değişimler, verili şartlar içerisinde dönemin İslâmi aktörlerince değerlendirilen alanlar içerisinde gerçekleşir. Böylece yukarıda bahsedilen birçok kavram zaman içerisinde çeşitli değişimlere uğramıştır.

İslâmi muhafazakâr ideolojiye mensup düşünürler açısından erken Cumhuriyet dönemi bir duraklama devridir. Fakat 1946 yılında gerek çok partili yaşama geçiş gerekse basın ve yayın üzerindeki sansürün bir miktar kaldırılması İslâmi mu-

---

72 Mert'e göre, İslâmcılık düşüncesinin doğuşu modernleşme karşıtı olmaktan çok uzaktır. İslâmcı düşünce Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme projesine taraftar olan geleneksel kurum ve temsilcilerin dayandığı düşünsel gelenek olarak görülmektedir (s. 55).

73 Manevi kalkınma anlayışı 1950'li yıllardan itibaren Türk muhafazakârlığının ana dayanak noktasını oluşturur. Gerek cumhuriyetçi muhafazakârlar gerekse İslâmi muhafazakârlar, kapitalizm karşısında çare olarak manevi kalkınmayı görmüştür. Peyami Safa'ya göre, 1950'li yıllarda "manevi kalkınma" kavramı "piyasası yüksek" kavramlardandır (Peyami Safa, *Din, İnkılap, İrtica*, s. 28). Manevi kalkınma ve maddi kalkınma ayrımı 19. yüzyılın "Batı'nın bilimini alıp kültürünü almamak" tartışmalarına kadar geri götürülebilir (Nuray Mert, *Batı İslâm'ı Çok Sevmişti*, s. 49).

hafazakârlar için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturur.[74] Dergicilik faaliyetiyle yükselişe geçtiği gözlemlenen İslâmi muhafazakâr düşüncenin ele aldığı konu başlıklarında ve değindiği konularda geçmişe nazaran birtakım hayati değişiklikler izlenmektedir. Bu değişimin yegâne itici gücü kuşkusuz Soğuk Savaş düzenidir. Artık modernleşme/Batılılaşma/kalkınma kavramlarına olan yaklaşım farklılık gösterir. 19. yüzyıl İslâmcılık düşüncesinde Batı, İslâm ülkelerini sömürüleri haline getiren düşman imgesi olarak tasavvur edilirken, Soğuk Savaş'la birlikte "İmanlı Batı" ortak düşmana karşı birlikte hareket edilen müttefikler olmuştur. Artık yalnızca İslâmi muhafazakârlar için değil, tüm dünyada muhafazakârlık açısından ortak bir düşman ortaya çıkmıştır: "komünizm" Komünizm ve materyalizm karşısında İslâmi muhafazakârlık değişime uyum sağlayarak yeni düşman karşısında teyakkuza geçerek müesses nizama yeniden eklemlenir.[75]

19. yüzyıl İslâmcı düşüncesi için tek amaç Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkımdan kurtarmakken, Soğuk Savaş'la birlikte komünizmle mücadele paradigması İslâmcı düşün dünyasına yeni bir amaç verdi. Böylece Batı, Janus'un yüzü gibi iki farklı karakterde görüldü. Bir yüzünde materyalizm ve kapitalizmle gelişen teknolojik gelişmişlik varken, diğer tarafta manevi yaşamı yeniden yüceltmeye çalışan örnek bir Batı vardır. Soğuk Savaş sürecinde Batı'nın iki ayrı kimlikte görülmesi Soğuk Savaş düzeninde ortaya çıkan yeni bir olgudur. Komünizm karşısında "iman cephesi" oluşturan ABD'ye ve Batılı devletlere karşı kısmen olumlu bir tavır sergilenirken kamuoyuna müspet Batı örnek gösterilmektedir. İslâmi muhafazakâr entelijansiyanın tasavvurunda Batı olgusunu değiştiren yegâne etken Batı'nın komünizme karşı tasarladığı "iman cephesi" arayışları olmuştur.[76] Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışıyla birlikte

74 Asım Öz'ün belirttiği üzere 1946 yılında ortaya çıkan imkân içerisinde yürütülen tüm faaliyetler 1950 sonrasına bir hazırlıktır. Asım Öz, "Hassas Bir Muhalefet Politikası Geçiş Sürecinde Dindar-Milliyetçi Dergiler", *İslâm'ı Uyandırmak*, cilt 2, ed. Lütfi Sunar, İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2018, s. 8.

75 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, s. 320.

76 *A.g.e.*, s. 319.

İslâmi muhafazakâr düşünce sisteminin sarılacağı yegâne dayanak "maneviyat" kavramı olmuştur. 1946 sonrasında oluşan Soğuk Savaş düzeni sonrasında milliyetçi muhafazakâr düşünce hâkim paradigma haline gelirken, maneviyatçılık anlayışı bu ideolojinin katalizörü olmuştur.

Materyalizm ve sosyalizm karşısında ahlâka ve dine dayanan maneviyatçılığın bir silah olarak ortaya çıkışı ilk olarak yayıncılık faaliyetinde kendini gösterir. 1946 sonrasındaki yayınların içeriği ele alındığında, genel olarak karşımıza çıkan kültür ve ahlâkın toplumsal sorunların çözümünde yegâne güç olarak sunulmasıdır. Soğuk Savaş dönemi İslâmi muhafazakârlığının bir ideoloji olarak oluşturduğu yol haritasında, topluma dair söyledikleri ahlâk ve kültüre olan bakış açısına göre şekillenmektedir. Soğuk Savaş'ın milliyetçi muhafazakâr entelektüelleri için yaşamın vazgeçilmez parçası olan kültür aynı zamanda İslâmi muhafazakârların kendi söylemlerinin kaynağı haline gelmiştir. Kültürün tanımlanması üzerinde oluşturulan müphemliğe değinmek gerekmektedir. Dayanılan kültürün mahiyeti ve içeriğinde belirsizlik söz konusudur. Belirsizliği ortaya çıkaran temel unsur, muhafazakâr söylemin geçmişte yaşar gibi konuşup bugünün dünyasını biçimlendirme çabasından kaynaklanır. Öyle ki komünizmle mücadele ve güç istenci çerçevesinde iktidar arayışları kapsamında tarih, hafıza eğilip bükülürken, İslâmi muhafazakâr kabuller tarihsel gerçeklik karşısında konumlandırılır. Söylemsel çelişkiler yahut müphemlikler iktidar olma arayışıyla birlikte düşünüldüğünde, bu güç istencini daha görünür kılmaktadır. Böylece müphemlik pragmatizmle birleşerek 19. yüzyılda meşru görülmeyen düşüncelerin 20. yüzyılda meşruiyet kazanmasını sağlamıştır.

Bir dönemin emperyalist görülen devletlerinin komünizmle mücadelede ittifak ortaklarına dönüşmesi bu ideolojik mistifikasyonun başat örneklerindendir. Ali Bulaç'ın İslâmcı nesilleri tasnifiyle ortaya çıkan kuşak farkı belirli ideolojik dönüşümleri ortaya koymaktadır. Bu farklılıkları tetikleyen temel itki kuşkusuz Soğuk Savaş'ın yarattığı dönüştürücü güçtür. Dolayısıyla

dönüşüm gücü bir iktidar gücüne dönüşürken İslâmi muhafazakârlar açısından iktidar olma ve toplumu, yani sivil toplumu "ele geçirerek" dönüştürme temel gaye olmuştur.[77] Soğuk Savaş'ın beraberinde getirdiği yeni şartlarla birlikte İslâmi muhafazakâr entelektüeller de çağdaşı olan diğer muhafazakâr hareketler gibi kendini egemen yapmanın yollarını ararken farklı yöntemleri izlemiş ve kendi kavram setlerini yaratmıştır.

Peyami Safa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni düzene karşı dikkat çeken isimlerin başında gelir. Safa, 1946 sonrasında küresel siyasal dengelerdeki değişimi fark etmesi yanında, Türkiye'nin ortaya çıkan yeni "muhafazakâr" paradigmaya dahil edilmesi konusunda erken bir tavır almıştır.[78] "Yeni Çağ" başlığını verdiği yazısında, savaş sonrasını yeni düzen arayışının ifadesi olarak görmüştür. Safa, Rönesans ve Aydınlanma'yı insanın kendisine tapması olarak görür. Hümanizm egoları yüksek "narsist" insanlar yaratmıştır. Böylece savaş sonrası ortaya çıkan süreç "yeni bir çağ, eski davaların hepsini tasfiye etmiş yeni bir iman demektir" Yeni düzenin nasıl olması gerektiği hususunda "hümanizm denilen narsisizmin yerini hangi tapınmanın alacağını" sorusunu sorarak cevap arar. Bu eksende, Aydınlanma ve hümanizm yerine Allah'a olan inancı kaim kılacak bir düzen inşası gelecek için gerekli görülür. Safa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni düzen arayışlarını "Yeni Çağ ayrı bir Tanrı teklif ediyor: Altın, atom enerjisi, orak/çekiç ve her çağın ezeli Allah'ı" şeklinde açıklarken, dünyayı bekleyen yeni bir düzen içerisinde insanlığın sulh ve rahata ermeleri için ezeli olan Allah'a inanca mecbur olduğunu belirtir. Safa böylece, din ve Allah'a olan iman mefhumunun toplumsal düzeni sağlayacak yegâne güç olduğu yönündeki görüşünü vurgular ve bu sayede İslâmi muhafazakârlığın mücadele kapılarından birisini açar.[79] Peyami Sa-

77 Ali Bulaç, "İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli", s. 49.

78 Burada yeni muhafazakârlık vurgusuyla 1960'lar ve 1970'lerde "neo-conservative" dalgayı yaratan öncül antikomünist arayışlardan söz edilmektedir.

79 Peyami Safa, *Din, İnkilap, İrtica*, s. 52-53.

fa'nın yaktığı meşale dönemin İslâmi muhafazakârlarınca yakından takip edilmiştir. Özellikle ABD'de yükselişe geçen "manevi silahlanma"[80] arayışları Türk kamuoyuna bir alternatif model olarak sunulurken, İslâm komünizm karşısında gerçek kurtuluş olarak sunulmuştur. *Sebilürreşad* dergisinde yer alan makalede, "manevi silahlanma" hareketinin uluslararası toplantısında Müslüman katılımcıların konuşmalarına yer verilmiştir. İsviçre'nin Caux köyünde gerçekleşen toplantıda, "Moskova'dan gelen yıkıcı mevcut en kuvvetli sedlerden birini, İslâmiyet teşkil ediyor," denilerek İslâmiyet komünizm karşısında kuvvetli bir müttefik olarak, küresel "manevi cephe" siperlerine davet edilmiştir. Toplantıda varılan mutabakatta "Allah ve bir tek insanlık mefhumu etrafında birleşebiliriz" düşüncesi hâkimdir ve bu, kutsal dinleri bir araya getiren "dinlerarası diyalog" faaliyetlerinin ilk örneklerinden biridir.[81]

Peyami Safa dışında Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında dinin toplumsal gücünü vurgulayan bir diğer isim de Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. Tanrıöver'e göre, milletleri ırki kimlikleri değil, inançları ve imanları bir araya getirmektedir. Tam da bu nedenle Batı'nın diğer yüzü olan yükselen manevi yaşam örnek olarak gösterilmektedir. Tanrıöver açıklamasında, "Dinin Garp dünyasında ve Amerika'da yeni bir kuvvetlenme hareketine şahit oluyoruz," diyerek Soğuk Savaş'ın dönüştürücü etkisine dikkat çekmiştir. Dünyada başta İtalya'da olmak üzere kurulan Hıristiyan Demokrat partilerin Papalık ile oluşturdukları işbirliği sayesinde komünizmle mücadelede dinin gücünden faydalanması Tanrıöver açısından hayati önem taşımaktadır. Belçika ve Hollanda gibi farklı Avrupa ülkelerini de örnek gösteren Tanrıöver, Türkiye'nin izleyeceği yeni yolun bu anlayıştan geçtiğini savunur.[82] Böylece 1946 sonrasında laikliğin esnetilerek

80 Türkçe literatüre "manevi silahlanma" olarak geçen kavram İngilizce "moral rearmament"ın karşılığıdır.

81 "Komünizme Karşı Dünya'da En Büyük Set, Müslümanlık", *Sebilürreşad*, sayı 59, Eylül 1949, s. 140.

82 Tanrıöver'in laiklik ve din konularında savunduğu yaklaşım sonraki süreçte İslâmi muhafazakârlara oldukça cesaret vermiştir. Laikliğin esnetilmesi, dinsel örgütlenmeler ve siyasal hareketlerin önünün açılması, antikomü-

din temelli siyaset yapmanın, ayrıca sivil toplumun dinî gruplarca dönüştürülmesinin fikrî temelleri Tanrıöver tarafından ifade edilmiştir. Daha sonrasında Türk gençliğine seslenen Tanrıöver, dinin komünizm karşısında yegâne güç olduğunu ve manevi yaşama dayanmanın gerekliliğini göstermek için 1948 yılında düzenlenen dinlerarası konferansta pekişen kanaati paylaşır. 1948 yılında dünyanın tüm ileri gelen muhafazakâr entelektüelleri ve siyasilerinin vardığı mutabakata göre "Milletlerin din kuvvetlerini müşterek tehlikelere karşı seferberliğe davet ediniz. Bu kuvvet, bir hakikattir. Büyüktür, kimsenin ondan istiğna gösteremeyeceği kadar büyüktür" Tanrıöver demecinde son olarak alıntı yaptığı toplantıdan ilhamla Türkiye'de toplumun dinî yönünü harekete geçirecek din adamlarının eğitilmesi ve toplumun muhafazakâr değerler etrafında birleştirilerek düşman görülen komünizm karşısında birleştirilmesini gereklilik olarak görmüştür.[83] Batı'nın olumlanmasının bir diğer örneği de ABD başkanlarının dindarlığına yapılan vurgularda görülür. *Sebilürreşad* dergisi başta olmak üzere dönemin İslâmi muhafazakâr yayınlarında ABD başkanı Truman'ın dine vurgu yapan söylemlerine dikkat çekilir. Tanrıöver kendisiyle yapılan röportajda, ABD başkanının "Bugün Allah'ın lutfiyle hür ve müreffeh bir devlet olarak ayaktayız. Memleketimiz Allah'ın birçok lütuf ve inayetlerinden müstefit olmuştur. Ve en büyük saadetimiz bu prensiplere bağlılığımızdır. Bütün icraatımızın manası bu prensiplerde aranmalıdır" sözlerini dünyanın en güçlü devletinin dinî antikomünizme verdiği desteği Türk siyasetçilerine örnek göstererek, esas gücün kaynağının dinde olduğunu savunur.[84] 19. yüzyıl İslâmcılığında öncü olan *Sebilürreşad* içerisinde başta ABD olmak üzere muhafa-

---

nizme eklemlenme sürecinde Hamdullah Suphi gibi isimlerce desteklenen bir durumdur. Tanrıöver'in hayalini kurduğu siyasal hareketlerin ortaya çıkması için 1970'li yılların başını beklemesi gerekmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Dinin Büyük Kudret ve Kuvveti", *Sebilürreşad*, sayı 31, Şubat 1949, s. 91-92.

83 A.g.m., s. 92.

84 "Dünyanın En Büyük Reisinin Allaha Karşı Bağlılığı", *Sebilürreşad*, sayı 68, Ocak 1950, s. 282.

zakâr Hıristiyan dünyanın müspet örnekler olarak gösterilmesi Soğuk Savaş'ın dönüştürücü etkisini gösterir.

Soğuk Savaş'la birlikte eleştirilen ve değiştirilmesi beklenen kavramlardan birisi de laiklik ilkesi olmuştur. Tek Parti döneminde anayasaya dahil edilen laiklik ilkesi İslâmi muhafazakârlar açısından çözülmesi gereken başlıca problem olarak görülüyordu. Batı muhafazakârlığının yapısal örneklerini gösteren *Sebilürreşad*'da Eşref Edip Fergan eleştirisinin dozunu artırmıştı. Edip, laiklik ilkesinin savunulmasını "komünizmleştirmek" olarak görür. Laiklik ilkesi Aydınlanma çağı rasyonalizminin ürünü olarak görülmek yerine, Müslümanlara uzak Batı medeniyetinin ilkesi olarak görülmektedir. Laiklik farklı bir toplum için tasarlanan bir kıyafetin başka bir bedene giydirilmesi olarak görülür. Her muhafazakâr gibi Eşref Edip için de toplum kendi geleneksel değerleriyle ilerlemelidir. Dışarıdan dayatmalarla ayakta tutulan laiklik ilkesinin akla dayandığını, bu nedenle de din kurumunda sorunlar yarattığını belirtir. Edip'e göre, laiklik ve şeriat arasındaki ilişki düşünüldüğü gibi zıtlıklar içermez. Laiklik yalnızca akla dayanmamaktadır. Batı Hıristiyan teolojisine dayandığını iddia ettiği laiklik anlayışı Müslüman Türk toplumuna uygun değildir. Ona göre laiklik, Hıristiyanlığın ruhban sınıfının sahip olduğu iktidar gücünün sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Müslümanlıkta ruhban sınıfı olmadığı için laiklik ilkesinin topluma uygun olmadığını düşünür. Ona göre, laiklik Hıristiyan Batı'nın bir ürünüdür ve Hıristiyanlığın dinî kültüründen bağımsız düşünülemez. Bütün bu anlatının sonucunda Eşref Edip'in vardığı sonuç, şeriat ve laiklik arasında bir gerilimin olmayacağı yönündedir. Batı örneğini tarihsel ve sınıfsal soyutluktan yoksun biçimde şeklî yönden ele alması, benzer bir örneğin Türkiye'de yokluğuyla sonuçlanır. Eğer ruhban sınıfı yoksa laikliğe ihtiyaç ortadan kalkmaktadır. Edip'in bu öneriyi 1949 yılında yapması ve referans olarak Batı'yı göstermesi, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında İslâmi muhafazakârlıkta yaşanan değişim ve müspet Batı'nın görünürlüğünü artırması özellikle dikkat çekicidir. Yine de, 19.

yüzyıl İslâmi muhafazakârlarında olan beğeni/nefret ilişkisi devam etmektedir.[85]

Batı'nın değerlerine dayanan bir laikliğin mutlak surette kültürel yozlaşma yaratacağı ve bunun Müslüman/Türk toplumu için hayırlı bir sonuç doğurmayacağı savunulmaya devam etmiştir. Bu noktada laikliğin gözden geçirilmesi, toplumsal düzenin sağlanması ve hukukun yeniden eski günlerdeki gibi etkin hale getirilmesi için bir ihtisas komisyonu kurularak bu değişim başlatılmalıydı.[86] Eşref Edip'in laiklik üzerine talep ettiği bu acil değişim arzusu 1946 sonrasında artarak devam eden Tek Parti dönemi restorasyonunun açık bir sonucudur. Erken Cumhuriyet döneminde Kemalist devrimlerle paralel uygulanan "devrim kanunları" hakkında Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında yoğun bir değişim talebi İslâmi muhafazakârlarca dile getirilmiştir. Siyasetin de bu restorasyon durumuna uygun biçimde şekillenmesi bu taleplerin yüksek perdede dile getirilmesini kolaylaştırmıştır. Tüm dünyanın küresel bir muhafazakâr ideal etrafında birleştirilmesi, Türk/İslâmi muhafazakârlarını da benzer biçimde teşvik etmiştir. Bu cesareti gösteren isimlerden bir diğeri, sonraki yıllarda İlim Yayma Cemiyeti başkanlığı da yapacak olan Darüşşafaka okulu din öğretmeni avukat Mazhar Sündüs olmuştur. Sündüs, dönemin başbakanı Şemsettin Günaltay'a hitaben yazdığı mektubunda, okullarda kendisinin de verdiği din derslerinde gözle görülür bir değişim gözlemlendiğini ve gençlerin ahlâki ve manevi olarak dönüştüğünü vurgulamıştır. Sündüs bu değişimi hayırhah bir şekilde anarken başbakandan isteği din eğitiminin ve gençliğin muhafazakâr anlamda pedagojiden geçirilmesi, eğitimin ilk ve yüksek eğitime kadar genişletilmesi olmuştur.[87]

İslâmi muhafazakârlık için 19. yüzyıl düşünce gelenekleriyle süreklilik ve kopuş ilişkisinde bir diğer uğrağı "esir

85 Eşref Edip, "Laiklik Şeriat Aleyhtarlığı Mıdır?", *Sebilürreşad*, sayı 45, Mayıs 1949, s. 315-316.

86 A.g.m., s. 317.

87 Mazhar Sündüs, "Sayın Başvekilimiz Şemsettin Günaltaya", *Sebilürreşad*, sayı 46, Mayıs 1949, s. 325.

Müslümanlar" meselesi oluşturur. İslâmcı düşüncenin ortaya çıktığı süreçte temel motivasyonlarından birini Batı tarafından işgal edilen ve sömürgeleştirilen Müslüman topluluklar ve topraklar oluşturur. 1950'li yıllardan itibaren Türkçülerin baskın vurgusu olan "esir Türkler" meselesi İslâmcılar açısından da ele alınır. Ancak ele alınış biçiminde daha din temelli ve kapsayıcı bir tema göz çarpar. Öncelikle komünizm İslâm'a karşı bir ideoloji olarak konumlandırılırken, komünist rejimler altında yaşayan Müslümanlar eziyete maruz kalan inananlar olarak görülmeye başlanır. Bu bağlamda ABD'nin başını çektiği "kutsal haçlı savaşına" İslâmcılar da dahil olur. Türk İslâmcılar için Sovyetler'de ve Çin'de yaşayan Müslümanlar kurtarılmayı bekleyen inananlar olarak tasvir edilir. Müslümanlar inançlarından dolayı sürgün edilen, işkenceye uğrayan ve kurtarılmayı bekleyen mazlumlar olarak görülür.[88]

Manevi kalkınmadan neoliberal kalkınmaya Türk muhafazakârlığının siyasal iktidar mücadelesi

Necmettin Erbakan ve manevi kalkınma hamlesi

Milli Görüş hareketi, Türkiye'de varlığı sürekli olarak çeşitli siyasal yapılarla kurduğu işbirliklerine dayanan İslâmi muhafazakârlığın ilk bağımsız siyasal girişimidir. 1950'li yıllardan sonra yükselişe geçen milliyetçi/muhafazakâr burjuvazi siyasal ve iktisadi çıkarları için kendisine rehber olarak Demokrat Parti ve Başbakan Adnan Menderes'i belirlemiştir. Bu süreç içerisinde iktisadi bakımdan kendi özgül ağırlığını artıran İslâmi muhafazakârlar entelektüel kadrolarını da belirli ölçüde sağlamaya başlamıştır. 27 Mayıs askerî darbesi ve 1960'lı yıllara gelindiğinde, Adalet Partisi'nde kendilerini ifade etme imkânına sahip olmaları nedeniyle organik bağlarını

88 "Müslümanlığın Karşılaştığı Büyük Tehlike", *Sebilürreşad*, sayı 49, Haziran 1949, s. 381.

Süleyman Demirel ve Adalet Partili isimlerle sağlamaya gayret göstermişlerdir. Asım Öz'e göre, Süleyman Demirel ve Adalet Partisi elitlerinin bir kısmı İslâmi muhafazakârların parti içerisinde etkin olmaya başlaması karşısında engelleyici bir tutum izlemiştir.[89] Onlara göre, muhafazakârlar parti içinde bir renk olarak kalmalıdır. Fakat iktisadi ve kültürel tekâmülünü sağlayan İslâmi muhafazakârlık, iktidar ve nimetlerinden daha fazla pay istediği süreçte bu imkân ve kabiliyete sahip olmadığını fark etmiştir.[90] Necmettin Erbakan'ın sanayici ve ticaret burjuvazisinin örgütü olan Odalar ve Borsalar Birliği başkanlığına gelmesi, kırılmayı tetikleyen süreç olarak görülmektedir. Erbakan, ekonomik sistemin büyük kentlerde yer alan sanayi ve ticaret burjuvazisinden taraf olduğunu, "komprador ve mason azınlık" karşısında Anadolu sanayici ve ticaret erbaplarının "üvey evlat" olarak görüldüğünü belirterek kendi sınıfsal pozisyonunu açık şekilde göstermiştir.[91] Erbakan'ın bu sınıfsal tercihi görevden alınmasıyla sonuçlanırken, Adalet Partisi ve İslâmi muhafazakârların arasının açılmasını da beraberinde getirmiştir.

Necmettin Erbakan'ın görevden alınması sonrasında Adalet Partisi listelerinden 1969 seçimlerinde milletvekili olma isteğinin reddedilmesi, "bağımsızlar hareketi"nin doğmasına sebep olmuştur. Hareket içerisinde farklı kentlerde bağımsız olarak milletvekili ve senatör adayı olan isimlerden yalnızca Necmettin Erbakan Konya'dan seçilerek Meclis'e girebilmiştir. Ortaya çıkan bu kırılma ve Erbakan'ın Meclis'e girmesi, İslâmi muhafazakârların bağımsız siyasal bir hat oluşturması hususunda teşvik edici olmuştur. Böylece 1970 yılında Adalet Partisi'nden katılımlarla birlikte Milli Nizam Partisi kurulurken Necmettin Erbakan genel başkanlığa seçilmiştir. Milli Nizam hareketini oluşturan toplumsal tabanı Ruşen Çakır üç kısma

89 Asım Öz, "Milli Görüş Hareketi: Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri", *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 474.

90 Ruşen Çakır, "Milli Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 544.

91 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 469.

ayırmıştır: Birincisi taşrada büyümüş ve büyük kentlerde eğitim görmüş taşra kökenli yeni seçkin grup, ikincisi taşrada sanayi ve ticaretle uğraşan İslâmi muhafazakâr burjuva gruplar, üçüncüsü de gerek taşrada gerekse de büyük kentlerde yaşayan dar gelirli gruplardır.[92] Milli Görüş hareketi bu bakımdan 1950 sonrasında ortaya çıkan ve 1960'lı yıllarda yükselişe geçen İslâmi sanayi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin temsilcisi olarak siyasal alanda bağımsız hareket etme arayışını başlatmıştır. Bu çalışmanın nesnesi olan İlim Yayma Cemiyeti bağlamında Milli Görüş hareketinin önemi partinin kuruluşunda (cemiyetin) yönetim kurullarında görev almış isimlerin yer almasıdır. İlim Yayma Cemiyeti ve Milli Görüş hareketi organik bir bütünlük ve birliktelik içerisindedir. İlim Yayma Cemiyeti'nin sosyal yaşamda varlığı ve gücü Milli Görüş hareketinin siyasal alandaki gücüyle doğrudan bağlantılı görülmelidir. Başta Necmettin Erbakan olmak üzere Ali Oğuz ve Fehmi Cumalıoğlu gibi isimlerin Milli Nizam Partisi'nin kurucuları arasında yer alması bu ilişkinin göstergelerindendir. Milli Nizam Partisi'nin varlığı göstermiştir ki İslâmi muhafazakârlar açısından sivil toplum alanında faaliyet gösteren örgütlenmeler tek başına yeterli değildir. Gerçek bir dönüşüm için iktidara sahip olmak hayati önemdedir.

Necmettin Erbakan'ın çerçevesini belirlediği iktisat anlayışı tarihsel olarak modernist İslâmcılığın 1970'li yıllarda siyasal alanda kendisini göstermesidir. Milli Görüş hareketinin ideolojik yapısı ilk döneminde milliyetçilik/mukaddesatçılıkla tanımlanmıştır. "Millet" kavramı "ümmet" kavramıyla eşdeğerde görülürken İslâm'a olan vurgu milliyetçiliğe olan vurgunun yerini almaktadır. Erbakan'ın nazarında dünya iki iktisadi nizam üzerinde şekillenmektedir. Birincisi Batı'nın dayandığı özel mülkiyete/serbest piyasaya dayalı üretim olan kapitalizm, ikincisi özel mülkiyetin ve serbest piyasa ekonomisinin olmadığı, bunun yerine planlı ekonomi ve kolektif mülkiyetin bulunduğu sosyalist ekonomilerdir. Erbakan kendi ideolojik programının içeriğini aktarırken öncelikle ne ol-

92 Ruşen Çakır, "Milli Görüş Hareketi", s. 545.

madıklarını açıklayarak başlamıştır. İslâm dünyasının sahip olduğu iktisat anlayışı Batı modeline uygun değildir, zira Batı kapitalizmi materyalist metalar âlemine dayanan ve temel gayesi üretim ve kârlılığın artırılması olan, manevi yaşamın ilkeleri ve değerlerini dışlayan bir düzene dayanmaktadır. Ancak bir hususu vurgulamak gerekmektedir. Öyle ki Erbakan'ın görüşünde her ne kadar Batı olumsuz bir karaktere sahip olsa bile kapitalizmin yarattığı meta üretimi, teknolojik gelişme, bireye olan vurgu takdire şayan görünmektedir.[93] Çünkü Batı, verimlilik kavramına dayanan bir üretim anlayışıyla kalkınmayı başarmıştır. Batı karşısında konumlandırdığı Doğu, yani sosyalist ülkelere olan bakışı benzer değildir. Doğu komünist bir rejimle idare edilen mutsuz, maneviyatsız ve ruhsuz insanların ülkeleridir. Erbakan için kapitalizmin dayandığı insanın kendisini gerçekleştirme iddiası insan doğasının temellerinden birisidir. Fakat komünizmde kâr yahut girişimciliğin imkânlarının ortadan kaldırılması ve kolektif mülkiyetin varlığı, kapitalist anlamda yaratıcılığı ortadan kaldırmaktadır. Bu bakımdan Erbakan için Doğu toplumları insan doğasına, yani Tanrısal olana karşı gelmekle suçlanmaktadır. Erbakan da bir muhafazakâr olarak aile kavramına hayati bir önem atfeder. Onun nazarında Doğu toplumlarında aile yoktur, bu bakımdan ailenin olmadığı bir düzen Tanrısal düzene karşı gelmek anlamını taşır.[94] Doğan çocukların devlet tarafından eğitilmesi ve bireyden önce toplumun ön plana getirilmesi Erbakan için olumsuz görülen noktalardan bir diğeridir. Bireycilik, kolektivizm karşısında ehven-i şer olarak görülür.

Erbakan'ın iktisat anlayışı kesif bir sosyal politika okuluna dayanmaktadır. Milli Görüş hareketinin programında iktisat bölümünün İstanbul Üniversitesi içtimai siyaset okuluna mensup kişilerce yazılması bunda oldukça etkili olmuştur. Bu noktadan başlandığında, Milli Görüş'ün iktisat açılımı İslâm ekonomisi modeline dayanmaktadır. Erbakan, 1970'li yıllarda

93 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975, s. 146.

94 *A.g.e.*, s. 142.

kapitalizm ve Marksizm karşısında alternatif üçüncü yol sunmaktadır.[95] Türkiye'nin içinde bulunduğu kapitalist düzende vergi düzenlemeleri zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapan bir mekanizmaya dayanmaktadır. Böyle bir düzenin kökeni faiz ve kârlılık arayışlarında yatmaktadır. Erbakan'ın sosyal politika okulundan ilham aldığı kendi görüşüne göre, iktisadi nizamın sınıfsal farklılıkları derinleştirmesi komünizmi doğuran ana etkendir. Erbakan'a göre faiz yoksulluğu derinleştirir, yükselen yoksulluksa komünizm gibi kitleleri harekete geçiren ideolojileri doğurur. Erbakan da reaksiyoner modernist bir görüşle faizi, yani paradan para kazanmayı ahlâki görmemekte ve eleştirmektedir.[96] Komünizmin engellenmesi öncelikle gelir adaletsizliğinde oluşan gediklerin kapanmasıyla mümkün olacaktır. Milli Görüş ile Erbakan bunu engellemenin yolunu göstermektedir. Erbakan bu görüşünü şu şekilde ifade etmektedir;

> Zenginler vergi vermez; fakirler vergi verirse, vergiler kârdan ödenirse o memlekette fakir gittikçe ezilir. Zengin de gittikçe zengin olur. Ben komünizme karşıyım demenin hiçbir kıymeti kalmaz. Bazılarının yaptığı iş, kendisi süratle komünizme giderken ben komünizme karşıyım şarkısını söyleyen gafil adamın halidir.[97]

Necmettin Erbakan'ın sanayi ve teknolojiye olan bakışı da benzer bir reaksiyoner muhafazakâr tavrı içerir; sanayi ve teknolojiyi bir güç eksikliğinin giderilmesi bağlamında ele alır. Ona göre, Türkiye Osmanlı'dan miras aldığı tarihiyle büyük bir potansiyele sahiptir, fakat gelişmiş ülkeler Türkiye'yi kendisine bağımlı kılmak için çaba sarf etmektedir. Bu bağımlılıktan kur-

---

95 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 472.

96 Jeffrey Herf'e göre bankacılık ve finans üretken olmayan alanlar olarak Alman reaksiyoner modernistleri tarafından eleştirilmiştir. Böylece reaksiyoner modernist ideolojiye sahip kişiler için sanayi ve teknoloji üretken alanlar olarak yüceltilmiştir (Jeffrey Herf, "Reactionary Modernism: Some Ideological Origins of the Primacy of Politics in the Third Reich", *Theory and Society*, 10[6], 1981, s. 810).

97 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 159.

tulmak için planlı bir sanayi ve ekonomi politikasının belirlenmesi hayati önemdedir. Sanayi ve teknolojik gelişme fikri tarihsel altın çağ menkıbelerine referansla ele alınmaktadır. Türkler Osmanlı İmparatorluğu devirlerinde askerî sanayinin öncü devletlerinden birisiyken, 20. yüzyılda Avrupa karşısında geri bir pozisyonda kalmıştır. Bunun temel sebebi plansız ve inançsız sanayileşmeden kaynaklanmaktadır. 19. yüzyılda Abdülhamid reformlarına referans veren Erbakan'a göre, Abdülhamid'in vizyonu bu noktada takip edilmeye değer görülmektedir. İnançlı sanayileşme, iman gibi metafizik değerlerin sanayinin maddi dünyası içerisinde eritilerek idealist bir sanayileşme politikası geliştirmenin adı olarak görülmektedir.[98]

Necmettin Erbakan'ın Milli Görüş programında üzerinde durduğu temel vargı kalkınmanın biçimi üzerine şekillenmiştir. Kalkınma üzerindeki yoğun vurgunun temelinde Türkiye'nin ithal ikameci politikalara dayanan ve devlet teşvikleriyle gelişen bir sanayiye sahip olması yatmaktadır. Erbakan için kalkınma iki boyutlu bir yol izlemelidir. Birisi olmadan diğerinin gerçekleşmesi kalkınmayı noksan bırakacaktır. Kalkınma maddi ve manevi olanın birleşimiyle gerçekleşecektir. Yukarıda belirtildiği gibi, Milli Görüş hareketini, döneminde gerek sağ gerekse sol ideolojilerden kendisini ayırarak üçüncü yol hareketi olarak göstermesinin temelinde kalkınma idealine olan farklı bakış açısı yatmaktadır.[99] Milli Görüş kadroları kalkınma programlarına "Ağır Sanayi Hamlesi" başlığı adını verirken, Türkiye'nin ihracata dayalı bir ekonomi politikasıyla kalkınabileceğini düşünmüştür. Fakat kalkınmanın maddi yanını gerek liberaller gerekse sosyalistler de savunmaktadır. Milli Görüş'ün savunucuları, maddi kalkınmanın tek başına yeterli olmadığını ve ülkenin içinde bulunduğu krizlerin kökeninde bu "Batı taklitçisi" görüş olduğunu savunmuşlardır. Milli Selamet Partisi dönemine gelindiğinde maddi ve manevi

98 *A.g.e.*, s. 214-226.

99 Nazlı Akpınar, "Maddi Manevi Kalkınma: Necmettin Erbakan Örneği", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 106-107.

kalkınma modeli toplumun hakiki "kurtuluş yolu" olarak gösterilmiştir.[100] Maddi ve manevi kalkınmanın birleştirilmesi sayesinde Türkiye Batı'ya olan bağımlılıktan kurtulup kendi ayakları üzerinde kalabilecektir.[101] Bu da ahlâk ve faziletin getirilmesi ve tüm eğitim sisteminin ahlâki tekâmülü sağlayacak şekilde düzenlenmesiyle gerçekleşebilecektir. Milli Görüşçülerin ideolojisi, üçüncü yol olarak geliştirdikleri programlarında toplumun genelini dönüştürmeyi amaçlamak bakımından totaliter bir ideoloji olarak görülmelidir.[102]

Erbakan'ın Milli Görüş düşüncesini tasarlarken oluşturduğu bir diğer ayrım kültür ve medeniyet ayrımıdır. Erbakan'a göre, kültür İslâm/Türk mirasına dayanırken, medeniyet konusunda Batılılaşma hareketi taklitçiliği beraberinde getirmiştir.[103] Erbakan, Batı medeniyetinden alınacak ilhamın teknolojiyle sınırlandırılması gerektiği konusundaki muhafazakâr çizgiyi takip eder.[104] Batı medeniyetinin teknolojik gelişmişliği ile İslâm'ın sosyal hayatı düzenleyici ilkelerini birleştirmeye çalışmıştır. Onun üçüncü yolculuğunun temelinde bu reaksiyoner modernist bakış açısı yatar. Batı karşısında Müslüman Türk toplumu geri kalmış bir konumda yer almaktadır. Mühendis bir ideolog olarak Necmettin Erbakan, milletin kurtuluşunu İslâm kültürüne dayanan ulusal bir dönüşümle başarabileceği şeklinde ortaya koyduğu reaksiyoner görüşünü teknik gelişmişlikle birleştirerek geri kalmışlığı bertaraf etmek ister.[105]

100 Ömer Turan, "Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayi: Türk Sağı ve Kalkınma", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri,* ed. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 494.

101 Fehmi Çalmuk, "Necmettin Erbakan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık,* ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 555.

102 A.g.m., s. 553.

103 H. Bahadır Türk, *Muktedir*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 170-171.

104 *A.g.e.*, s. 554.

105 Reaksiyoner modernizm hibrit bir kavram olarak Milli Görüş hareketi ve ideolog olarak Necmettin Erbakan'ı anlamak için oldukça kullanışlıdır. Birbiriyle çelişkili gibi görülen kavram, geleneksel olanla modern olanı uyumlandırmak ve ilerlemeci düşünce karşısında set oluşturmak için kendisini geleneksel kültürün modern dönemdeki temsilcisi olarak sunmasına dayanır. Jeffrey Herf, "The Engineer as Ideologue: Reactionary Modernists

Sorunları tanımlarken sınıfsal değil, kültür ve teknik perspektifini ortaya koyan Erbakan için sorunların kaynağında daima bir düşman imgesi vardır. Türkiye'nin geri kalmışlığı yalnızca içsel hataların sonucu değildir. Türkiye taklitçi siyasal pratikleri aracılığıyla Batı Hıristiyanlığı ve Yahudiler tarafından engellenmektedir.[106] Milli Görüş hareketinin kendini bir "kurtuluş yolu" olarak sunmasının temel nedenlerinden birinin Hıristiyan ve Yahudilerin kendilerini düşman görmeleri olduğunu düşünür. Yalçın Küçük, Soğuk Savaş dönemi Türk entelektüellerinde sınıfsal perspektifin yeteri kadar belirgin olmadığı eleştirisini getirmiştir. Belirsizliğin, tarihsel gerçekliği anlamaya çalışırken sürekli olarak dostlar ve düşmanlar üretmeyi zorunlu kıldığını vurgular.[107] Bu noktada Erbakan'ın tasavvurunda ele aldığı gerçeklik de bu eleştiriyi haklı kılmaktadır. Erbakan toplumsal sorunun kaynağına sınıfsal bir bakış açısı getirmediği için sürekli olarak dostlar ve düşmanlar üretmek zorunda kalmaktadır, çünkü reaksiyoner modernizm kavramının hibrit oluşu bu analizi doğurur. Erbakan kendi politikalarına karşı çıkanları "kurtuluş yolu" olarak gördüğü hareketine karşı düşman olarak görmektedir. Rakip, rekabet ve hoşgörü gibi demokratik mücadelenin gerek şartlarına pek rastlanmaz. Çünkü reaksiyoner modernist ideolojiden ilhamla politik öğreti oluşturan Milli Görüşçüler açısından yaşam bir "hayatta kalma" mücadelesidir. Bu mücadelenin varlığı ortaya çıktığı andan itibaren kendisini kutsal bir konuma koyduğu gibi, mücadelesine katılacak neferleri de kutsiyeti altına alır. Bu nedenle Milli Görüş'ün kalkınma modeli manevi kalkınmayı öncelemektedir. Manevi kalkınma hamlesi "ağır sanayi hamlesinin" önkoşuludur. Çünkü kişi belirli bir eğitim endoktrinasyonundan geçmeden Milli Görüşçülerin

---

in Weimar and Nazi Germany", *Journal of Contemporary History*, 19(4), 1984, s. 631-632.

106 Hakan Yavuz, "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 594.

107 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, cilt 2, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979, s. 260-261.

gördüğü "gerçeği" algılayamamaktadır. Bu da eğitimin dinî bağlamda muhafazakârlaştırılması ve İslâm kültürünün tüm toplumda geniş kitlelere benimsetilebilmesiyle sağlanabilecektir. Gerçeklik adını verdikleri "milli hedefler" bahse konu edilen endoktrinasyonun sağlamasıyla birlikte oluşacak şuurlu nesiller sayesinde anlaşılabilecektir.[108]

Turgut Özal ve neoliberal restorasyon

Turgut Özal, Türk İslâmi muhafazakârlığında oldukça farklı bir yerde konumlanmıştır. Dünyayı algılayışı, siyasete bakışı ve ekonomi politikaları üzerindeki düşünceleri kendisinden önceki İslâmi muhafazakâr siyasetçi profilinden oldukça farklıdır. Özal öncesi muhafazakârların ekonomi ve siyasete bakışlarında liberalizmin herhangi bir nüansını dahi görmek oldukça güçtür. Öyle ki İslâmi muhafazakâr ideolojiye mensup reaksiyoner modernistlerin çözümü siyaset, toplum ve ekonomiyi İslâmi değerlere göre biçimlendirme yönündedir. Modernleşme/kalkınmaya getirdikleri alternatif yaklaşım İslâm'a dayandığı için İslâm ekonomisi, İslâmi ahlâk, İslâmi eğitim ve İslâmi sanayi gibi kendisini özgün kılmaya çalışan politikaları izlediler. Özal ailesinden Turgut ve Korkut Özal kardeşler, İlim Yayma Cemiyeti/Vakfı ve Aydınlar Ocağı'nda yer alarak 1950'lerden beri gelen milliyetçi muhafazakâr entelijansiya ve işadamları konsensüsünün bir parçası olmuştur.[109] Bu kuşağa mensup isimler, 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra devletin önemli kamu kurumlarında görev almıştır. Turgut Özal da Devlet Planlama Teşkilatı'nda görev almış, ayrıca Nevzat Yalçıntaş başta olmak üzere dönemin tanınmış muhafazakâr isimlerini kuruma dahil ederek "takunyalılar" adını alan milliyetçi muhafazakârları istihdam etmiştir.[110] Türk sağının hocası Sabahattin Zaim onun için "Özal bizdendir, onları idare

108 Fehmi Çalmuk, "Necmettin Erbakan", s. 556.

109 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 404.

110 Yüksel Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 293.

etmeye çalışıyor, Demirel onlardandır, bizi idare etmeye çalışıyor," diyerek Özal'ın bahse konu geleneğin parçası olduğunu vurgular.[111] Fakat Turgut Özal'ın siyasal kariyeri ve yöntemi Soğuk Savaş'ın milliyetçi muhafazakâr anlayışından bütünüyle olmasa bile farklı bir güzergâh izlemiştir.

İslâmi kalkınmayı amaç edinen reaksiyoner modernistlerin tasavvurlarındaki ilerleme düşüncesi, kendi programını Batı'dan farklı biçimde oluşturmasına karşın, yöntem olarak Batılı olmaktan öteye geç(e)memiştir. Bu anlayış, paternalist kültürel muhafazakârlığı korporatist ideallerle birleştiren ve bunu İslâmi muhafazakâr ilkeler olarak sunan reaksiyoner modernist bir tavırdır. Turgut Özal, Milli Görüş hareketine yakın olmasına karşın bu sentezin yerine Batı'da yükselen klasik neoliberal değerleri muhafazakâr öğretilerle birleştiren yeni muhafazakâr dalgayı takip etmiştir.[112] Özal'ın 12 Eylül sonrası yaşadığı değişimle birlikte Batılı liberal değerleri benimsemesi, reddetmemesi, ayrıca bu değerleri yerli-milli söyleminde hercümerç etmesi onu kendinden önceki muhafazakâr siyasetçilerden ayırır.[113] Turgut Özal, Batı-dışı toplumlarda kapitalizmin kabulünü sağlamak için onu doğallaştırarak kabulünü kolaylaştıran isimlerden biridir. Bu anlayışı, İslâm ve kapitalizm arasındaki ilişkinin uyumluluğuna verdiği örneklerde görülmektedir. Piyasa ve İslâm ahlâkı arasında yakaladığını düşündüğü benzerlikleri göstererek İslâm'ın kapitalizm ve piyasa karşıtı olmadığını, ayrıca dayandığı ahlâki ilkeler sayesinde kapitalizmden daha üstün bir iktisadi değer ürettiğini savunmuştur.[114] Özal'ın kapitalizmi doğallaştırmak için İslâm ahlâkından alıntılar yapmasında, İslâm'ın terakkiye mâni olmadığını kanıtlamaya çalışan muhafazakâr anlayışın izlerinin devam ettiği görülür. 1980 öncesi dönemde, kapitalizme alternatif modeller geliştiren reaksiyoner modernler ve

111 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 310.

112 Tanıl Bora, "Turgut Özal", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 7: *Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 596.

113 Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri", s. 577-580.

114 Yüksel Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, s. 301-302.

kapitalizmi doğallaştıran liberal muhafazakârlar ayrımında Özal'ı ikinci sınıfa dahil edebiliriz. Ancak dönemi içerisinde Özal ve Anavatan Partisi mensupları liberal olduklarını söylemekten "utanmışlardır" Onlara göre ANAP milliyetçi muhafazakâr bir partidir. Yusuf Bozkurt Özal, liberalizmi her şeye açık gayriahlâki düşünce olarak görmüş, kendilerinin milliyetçi muhafazakâr ve milli ahlâka bağlı olduklarını beyan etmiş, ANAP'ın liberalliğine gölge düşürmüştür.[115] Ancak bu açıklamalar siyasal bir manevradan başka bir anlam taşımamıştır. ANAP ve Özal'lı yıllar, neoliberalizmin ekonomi politik yaklaşımıyla muhafazakârlığın kültürel toplum projesinin uyumlu bir birlikteliği olmuştur.

1980'li yıllarda paternalist muhafazakârların devleti kutsama siyasetleri geride kalırken, Levent Köker'in "serbestlik modeli" adını verdiği piyasa ve negatif özgürlükleri önceleyen liberal muhafazakâr bir anlayış yükselişe geçmiştir.[116] Böylece 1980'li yıllarda sivil toplum, demokrasi, özgürlük ve piyasa gibi kavramlar siyasal literatürün ana ilkeleri haline gelmiştir. Özal'lı yıllarda, sivil toplum ve özgürlük kelimesinin büyülü bir tınısı vardır. Ancak gerçeklik bundan oldukça uzaktır. Devir, neoliberal değerlere karşı çıkanların medya aracılığıyla mahkûm olduğu ve kitlelerin manipüle edildiği sınırlı özgürlüklerin olduğu bir devirdir.[117] İşadamlarının, seçilmiş yahut atanmış devlet elitleriyle yakaladıkları ittifakta sivil toplumun sınırlı özgürlüğü emekçi kitleler üzerinde oluşturulan baskıda ortaya çıkmıştır. Yeni sağın neoliberal politikalarının uygulanması karşısında, kitle hareketlerinin engellenmesi "güçlü devlet" ve "güçlü piyasa" birlikteliği sayesinde mümkün olmuştur.[118] Devlet elitleri ve işadamları arasında ortaya çıkan ittifakın meyveleri ekonomik olarak kârlılık anlamına gelirken, sonuçta orta-alt sınıflar ezilmiştir. Böylece Turgut Özal'ın savunduğu neoliberal politikaların halkta bir

115 *A.g.e.*, s. 310.

116 Levent Köker, "Liberal Muhafazakarlık", s. 288-289.

117 Yüksel Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, s. 278.

118 *A.g.e.*, s. 279.

karşılığının sağlanması için çeşitli rıza üretme mekanizmaları inşa edilmiştir. Bu ikna, yeri geldiğinde ideolojik mistifikasyon gibi yumuşak güce dayanan ikna yöntemlerini içerirken, yeri geldiğinde zora dayanan baskı unsurlarını içermiştir. Özal'ın en önemli vasıflarından birisi de toplumsal rızaya olan kuvvetli inancıdır. Neoliberal politikaların yıkıcılığı karşısında "asrın icabı" gibi popülist siyasal söylemleri kullanarak toplumsal rızayı yaratmaya çalışmıştır.[119] Başarısı yalnızca popülist politikalar aracılılığıyla olmamıştır. Bu bağlamda sivil toplum tartışmalarını demokratik bir yaşamın güvencesi olarak görmek oldukça hatalı sonuçlar doğuracaktır. Özal'lı yılların sivil toplumunun ne kadar özgür olduğu konusu oldukça tartışmalıdır.

Turgut Özal'ın temsil ettiği neoliberal muhafazakâr anlayış serbest piyasa, devletin küçülerek güçlenmesi, inanç ve vicdan hürriyetine riayet gibi bir dizi önceliğe sahiptir. Bu noktada devletin ontolojik olarak öncelenmesi yerine, birey ve toplumun ön plana çıkarılması söz konusudur.[120] Özal'ı özgün kılan özelliği, geldiği İslâmi muhafazakâr formasyonuna rağmen kendisini ve tasarladığı siyasal geleneği bu görüntüden uzak biçimde sunabilmiş olmasıdır. Anavatan Partisi'nin benimsediği nitelik "ilerici muhafazakârlık"tır.[121]

Turgut Özal ve 1980'li yıllar genellikle ekonomide yaşanan köklü değişimlerle hatırlanır. Bunun yanında bu dönem sosyokültürel yaşamı kökten değiştiren Türk-İslâm sentezi adını taşıyan yeni toplum modelinin devlet politikası haline geldiği de bir dönemdir. Özal'ın milliyetçi muhafazakâr entelektüel dostları zaman içerisinde Türkiye'nin eğitim ve kültür dünyasını derinden sarsacak bir köklü dönüşümü hayata geçirmiştir. 1970'li yıllarda Aydınlar Ocağı ve İlim Yayma Cemiyeti bünyesinde tartışılan İslâm ve Türklüğe dayanan muhafazakâr restorasyon tartışmaları, 12 Eylül darbesi sonrası dönemde askerler ve Turgut Özal sayesinde gerçekleşme imkânına kavuş-

119 *A.g.e.*, s. 302.

120 Levent Köker, "Liberal Muhafazakarlık", s. 289.

121 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 404.

muştur.[122] Özellikle 1960 ve 1980 arası yükselen iç savaş tehlikesi Soğuk Savaş'ın milliyetçi muhafazakâr entelektüellerinde görev/sorumluluk inancı yaratmıştır. Onlara göre, Türk toplumu bir buhranın içerisindedir. Krizden çıkışın reçetesi de kökleri tarihsel geçmişe dayanan Türk-İslâm sentezinde bulunmuştur. 12 Eylül sonrasında oluşan tarihsel blokun organik aydınları olan Aydınlar Ocağı mensupları, muhafazakâr hegemonya projesinin üstlenici kurumu olmuştur. Türk-İslâm sentezi paradigmasını reçete olarak sunan "aydınların" düşüncesinin özünde Türk toplumunun komünizm gibi "kökü dışarıda" olduğu düşünülen fikrî cereyanlarla zehirlendiği düşüncesi yatmaktadır.

Turgut Özal'ın da kesif bir antikomünist olduğunu belirtmek gerekir.[123] Esas olarak bu yaklaşım, 1950 sonrası yükselen muhafazakâr dalganın temel görüşüdür. Ancak muhafazakârların tasavvur ettikleri toplum modeli güçlü sol muhalefetle karşılaştığı için pratik tatbiki istenilen boyutlara ulaşamamıştır. 12 Eylül sonrasında ortaya çıkan yeni dönemde, uç sağ ve uç sol olarak yasaklanan siyasal durumda milliyetçi muhafazakârlar iç barışı sağlama iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın milliyetçi muhafazakâr entelektüelleri yalnızca bir düşün adamı olmanın yanında toplumsal kurtuluşun kahramanları olarak kendilerini görüyorlardı. Muhafazakâr düşüncenin yapısal özelliklerinden birisi olan "tarihi büyük adamlar yapar" inancı bu dönemin Türk-İslâm sentezcisi entelektüellerinde yoğun şekilde mevcuttur. Türk- İslâm sentezine dayanan muhafazakâr restorasyon projesinin hayata geçmesinde Turgut Özal ve Anavatan Partili elitler yoğun çaba göstermiştir.

---

122 Güven Gürkan Öztan, "Askerî disiplinden 'kontrollü liberalleşme'ye: 12 Eylül restorasyonu ve eğitim tartışmalarındaki izdüşümü", *Toplum ve Bilim*, sayı 148, 2019, s. 15-16.

123 Turgut Özal, 24 Ocak kararlarıyla Marksistleri mağlup ettiklerini söylerken antikomünizmini göstermiştir. Türkiye'de Marksist bir siyasal parti kurulmasının kanuni olarak yasak olduğu bir dönemde Özal'ın Marksist olarak gördüğü esas olarak sosyal demokratlardır (Yüksel Taşkın, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, s. 292).

Türk Muhafazakârlığının Çatısı İlim Yayma Cemiyeti Kuruluyor

İlim Yayma hareketinin kuruluşu ve teşkilat yapısı (1951-1993)

Tek Parti iktidarında kamusal alanda mücadele etme imkânı bulamayan İslâmi muhafazakârların önemli bir kısmı Demokrat Parti elitleriyle kurdukları ittifak sayesinde yeni tarihsel blokun özneleri olmayı başarmıştır. 1950 sonrası İlim Yayma Cemiyeti'nin de tabanını oluşturacak, dönemin yükselen yıldızı olan İslâmi muhafazakâr burjuvazinin zorlu savaş koşullarından daha özgüvenli ve kazanım elde ederek çıktığı görülür. Savaş koşullarında zenginleşen İslâmi muhafazakârlar, Demokratların iktidara gelmesi sonrasında kazanımlarını "güvence" altına aldılar. Güvenli bir Türkiye ortamında "tehdit" algısından uzaklaşan İslâmi muhafazakârlar bu sayede "re-İslâmizasyon" sürecini başlatmıştır.[1] Türkiye'nin toplumsal yapısının İslâmi kültüre göre yeniden düzenlenmesini amaç edinen İslâmi muhafazakâr isimler, yeni dönemde kamusal alanda yeni birliktelikler ve girişimlerde bulunma arayışına girişir. Yeni düzenin önemli ağırlık merkezlerinden birisi olan İlim Yayma Cemiyeti, değişen Türkiye'yi idare edecek

1 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2008, s. 302.

kadroları yetiştirmek için eğitimi dönüştürmeyi amaçlayan ve muhafazakâr "yeni insan" yetiştirmeyi hedefleyen bir yöntem/kurum olarak teşekkül etmiştir. 1950'li yılların başlangıcında İslâmi muhafazakârların yeni bir aktör olarak siyasal ve sosyal yaşamın parçası olduğunu göstermesi bakımından Sabahattin Zaim'in gözlemi oldukça değerlidir:

> Medyanın merkezi Babıali'ydi, iktisadın merkezi Aşirefendi Caddesi Sultan Hamamı (...) İktisadi bakımdan o dönemde inanmış çevreler hâkimdi iktisada, bugünkü TÜSİAD'ın MÜSİAD'ın yerinde Sultan Hamam'ı vardı. O, Sultan Hamam'ı tüccarları da İlim Yayma Cemiyeti'nin kurucularıydı, onun için İlim Yayma Cemiyeti yöneticileri oraya dayanarak konuştuğu zaman bütün Türkiye dinlerdi, şimdi TÜSİAD'ı dinlediği gibi. İktisadi ve kültürel merkezler birleşikti, onun da ortasında Aydınlar Ocağı ve İlim Yayma Cemiyeti vardı. Sonra ne oldu? Sonra o iktisadi merkez dağıldı Sultan Hamam Aşirefendi bitti. Önce Tophane'ye doğru gitti (...) oradan Mecidiyeköy'e (...) oradan Maslak'a gökdelenlerin olduğu yere geldi ve oralarda TÜSİAD ortaya çıktı (...) hem iktisadi merkezlerin hem de kültürel merkezlerin yeri değişti.[2]

İlim Yayma Cemiyeti, değişen koşullar içerisinde 11 Ekim 1951'de İstanbul'da, 68 kurucu ismin imzasıyla kurulmuştur.[3]

2 "Sabahattin Zaim Belgeseli", süre: 01:00:00.

3 Kurucular listesi: İbrahim Ak, Faik Akseki, Hasan Alanya, Mustafa Alemdargil, Fuat Altınoğlu, Halil Alkoç, Cemal Arıyün, Nusret Aydın, Servet Baltacıoğlu, Seniyeddin Başak, İsmail Başar, Raşit Bavursak, Hüsnü Bayer, Kamil Biçer, Vehbi Bilimer, Refik Bürüngüz, Abdurrahman Cansu, Ali Rıza Cansu, Hamit Ahmet Çağıl, Nazif Çelebi, Vehbi Çıkrıkçıoğlu, Hasan Hikmet Demirbağ, Mustafa Nazmi Demiröz, Mustafa Doğanbey, Ahmet Nuri Evren, Şerif Gürbüzler, Halil Akseven, Muharrem İman, Nazım İşman, Abdullah Eyibaş, Hamdi Kahyaoğlu, Cemal Ömer Karabekir, Halil Karaca, Hüseyin Karagöz, Hilmi Kaynak, Hacı Fahri Kığılı, Ata Ahmet Köseoğlu, Rahmi Köseoğlu, İbrahim Kulaksızoğlu, Lokman Kuriş, Raif Kürkçü, Süleyman Kuşçuoğlu, Hakkı Rüştü Kuyulu, Eşref Osmanağaoğlu, İhsan Özer, Neşet Özeren, Ahmet Saraçoğlu, Rahmi Saruhan, Mehmet Sermet Sertel, Cevat Sungar, Mazhar Sündüs, Ali Sünnetçioğlu, Kemal Sünnetçioğlu, Şakir Süter, Lütfü Take, Hayri Taptık, Hüseyin Taviloğlu, Nuri Temizsoy, Hulusi Topbaş, Nuri Topbaş, Cemalettin Tunç, Yusuf Türel, Necati Uğur, Mazhar Veziroğlu, Süleyman Yahyaoğlu, Necati Yavaş, Veysel Yücesan.

Cemiyetin ilk yönetim kurulu Cemal Karabekir,[4] Mazhar Sündüs,[5] Cemalettin Tunç, Ahmet Vehbi Çıkrıkçıoğlu,[6] Halil Akseven, Seniyüddin Başak,[7] Hasan Hikmet Demirbağ[8] ve Hamid Çağıl'dan[9] oluşurken, cemiyet başkanlığına general Cemal Karabekir seçilmiştir.[10] İlim Yayma Cemiyeti'nin kuruluşu 11 Ekim 1951 olarak gösterilir. Ancak *Sebilürreşad*'ın 1951 Haziran sayısı, İlim Yayma Cemiyeti üyelerinin laikliğe aykırılık suçlamasıyla haklarında başlatılan tahkikata yer vermiştir. Yine aşağı yukarı aynı tarihlerde *Milliyet* gazetesi *Sebilürreşad*'ı doğrular şekilde haberin tarihini 10 Haziran 1951 olarak göstermektedir.[11] Cemiyetin kuruluşundan aylar önce basına yansıyan adli soruşturmaların gösterdiği üzere İlim Yayma Cemiyeti'nin 11 Ekim 1951'den önce kurulduğu görülmektedir.[12]

14 Mayıs 1950'de Demokratların iktidara gelmesiyle birlikte İslâmi muhafazakâr kadrolar için yeni bir dönem başlamıştır. Her ne kadar Demokrat Parti iktidarının Türkiye'de İslâmi

---

4 Emekli general, İlim Yayma Cemiyeti'nden çıkarttığı ahlâki tekâmül temalı yayınları mevcuttur.

5 1949 yılı Darüşşafaka din dersi öğretmeni, İstanbul Barosu'na kayıtlı avukat. İstiklal mahkemelerinde yargılanan Nakşibendi Halidi Şeyhi Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin (Ali Haydar Gürbüzler) damadı.

6 Balıkesir Kuvayı Milliye kahramanlarından. Sönmez Anonim Şirketi ve *İslâm Mecmuası* kurucularından ("Acı Kaybımız", *Sancak*, sayı 6, 16 Şubat 1968, s. 11). Ayrıca Erdek İmam Hatip Lisesi'ne ismi verilmiştir.

7 Lozan Barış Görüşmeleri Heyeti'nde hukuk müşaviri olarak yer almıştır. Said-i Nursi'nin avukatlarından birisidir. Ebu Hanife'nin İslâm dininin esaslarını içeren *Fıkhı Ekber* adlı eserini yeniden basıma hazırlamış ve İlim Yayma Cemiyeti tarafından yayımlatmıştır. Eser, imam hatip okulu öğrencilerinin okuması için basılmıştır.

8 Hasan Hikmet Demirbağ hakkında bkz. "Kurucularımızdan Hasan Hikmet Bey", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 28, Sonbahar 2014, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, 2014, s. 10-15. Hasan Hikmet Demirbağ hakkında yazılmış bir eser bkz. Sinan Çitçi, *Batılılaşmaya Karşı Tezler*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2013.

9 Columbia Üniversitesi siyaset bilimi mezunu. Yeni Türkiye Partisi 1961 senato seçimlerinde İstanbul bölgesi adayı. 1965 seçimlerinde Millet Partisi Çorum ikinci sıra milletvekili adayı. 1973 genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi Çanakkale birinci sıra milletvekili adayı.

10 *İlim Yayma Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1965, s. 13.

11 "Dini alet eden bir cemiyet hakkında dava açıldı", *Milliyet*, 10.06.1951, s. 2.

12 "Hadiseler", *Sebilürreşad*, sayı 104, Haziran 1951, s. 62.

hareketin doğuşuna zemin hazırladığı düşünülse de, aslında CHP'nin yedinci kongresi tüm tartışmaları başlatan kıvılcım olmuştur. Yedinci kongrede CHP'nin muhafazakâr elitleri din eğitiminin geleceği ve dinî yaşam üzerindeki yasakların kaldırılması konusunda kesin bir tavır sergilemiştir. Bu kapsamda 1924 yılında imam hatip okullarının yeniden açılması yanında yükseköğretim amacıyla ilahiyat fakültesinin kurulması 1948 yılında CHP'li vekillerden oluşan komisyonda ele alınmıştır.[13] İlim Yayma Cemiyeti'nin kuruluşunu tetikleyen ana etkenin bu komisyonda tartışılan maddelerden birisi olduğu söylenebilir. Komisyonda, imam hatip okullarının yeniden açılması konusu tartışıldığında bu okulların devlet bünyesinde mi yoksa bir sivil girişim aracılığıyla mı gerçekleşeceği hususunun tartışıldığı görülür.[14] Komisyon tartışmalarında belirli bir süre sonra imam hatip okulları açma fikri Kur'an kursuna evrilerek okulları açmaktan vazgeçilmiştir.[15] Her ne kadar imam hatip okullarının açılması konusu geri plana bırakılsa da okulların sivil bir yardım kuruluşu aracılığıyla kurulması fikrinin İslâmi muhafazakârların aklında yer ettiği görülür.[16] Ayrıca 1947 sonrası dönemde imam hatip okullarının yeniden açılması konusunda komisyondan cesaret alan İslâmi muhafazakârlar dergilerinde kamuoyu oluşturmak için yoğun çaba gösterirler.[17] Komisyonda gerçekleşen tartışmalardan ilham alan Yusuf Türel ve arkadaşları, Şemsettin Günaltay'a giderek okulların açılması konusunda destek talep etmiştir. Yusuf Türel'in anlatımına kulak verelim:

---

13 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, cilt 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, s. 272.

14 *A.g.e.*, s. 272-273.

15 *A.g.e.*, s. 275.

16 1954 yılında Türkiye'de dinî eğitimin niteliğini araştıran Howard A. Reed benzer bir gözlemini paylaşır. Reed'e göre, imam hatip okullarının açılışında dernekler üzerinden yerel halkın maddi ve manevi desteğinin sağlanması Milli Eğitim Bakanlığı'nın okul açma izni vermesini kolaylaştırmaktadır. Howard A. Reed, "Turkey's New İmam-Hatip Schools", *Die Welt Des Islams*, 4(2/3), 1955, s. 158.

17 Bkz. Abdülhalim Akkul, "İmam hatip okullarının açılmasını bekliyoruz", *Ehli Sünnet*, sayı 36, Mayıs 1948, s. 13.

> Bir zaman gelecek ki, Kur'an-ı Kerim okunmayacak, hem okunsa dahi anlaşılmayacak. O zaman kendileri mebus bulunuyorlar. Bu tamamen hükümet icraatı olacak dedim. Siz bu işte gayret gösterirseniz yine dini bugünkü gençlere öğretmek mümkün olacaktır. "Nasıl? Mekteplerle olur" ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan bahsederek umumi olarak mekteplerde bu dersin konulmasının mümkün olmadığını söyledi. O zaman birdenbire aklıma geldi. Eski İmam-Hatip Okulları'nın mekteplerini ihya etsek hiç olmazsa birkaç vilayette dedim. "Bu en çıkar yoldur" dedi (...) bundan sonra kendisi başvekil oldu. Kendisini Ankara'da ziyaret ettiğim zaman Başak Bey Allah gani gani rahmet eylesin ve Celal Hoca rahmetli, Hasan Basri Çantay'ı ziyaret ettik ve vazifeyi izah ettik. (...) Biz buradan sevinçle ayrıldık ve tam hazırlıklarımızı yaparken (...) Şemsettin'in Halk Partisi seçimleri kaybetti. 1951'de Şemsettin Bey'in hazırlığını başlattığı imam hatip okullarını açma hareketi Demokrat Parti iktidarına intikal etti ve bir kanun ile yeniden imam hatip okullarının Türkiye'de açılması imkânı hasıl oldu.[18]

Cemiyetin kuruluşu hakkında bir diğer anlatı ise, kurucular-dan Lütfi Take'ye aittir. Take'ye göre, Tek Parti döneminde muhafazakârlara teşkilatlanma ve faaliyet yürütme imkânı tanınmamıştır. 1946 sonrasında değişen koşullar göz önüne alınarak, gençlerin "iman" ve "geleceklerini kurtarmayı" hedefleyen bir cemiyet kurulması üzerine dönemin İslâmi muhafazakârları arasında fikir birliği sağlanmıştır. Lütfü Take'nin aktardığına göre, tartışma Nakşibendi Halidi Şeyhi Abdülaziz Bekine'nin huzurunda,[19] Nurettin Topçu'nun da dahil olduğu bir sohbette gerçekleşmiştir. Böylece İlim Yayma Cemiyeti Abdülaziz Bekine'nin "icazeti" ve Nurettin Topçu'nun entelektüel katkılarıyla hayat bulmuştur. Abdülaziz Bekine'nin İlim Yayma Cemiyeti'nin kuruluşunda sağladığı desteği teyit edecek bir anlatım daha vardır. 1948'de CHP'nin imam hatip okulları yerine imam

18 Ahmed Ersöz, *Ardımızdaki Yıllar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1991, s. 218-219.

19 Nihat Azamat, "BEKKİNE, Abdülaziz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/bekkine-abdulaziz (erişim 03.03.2023).

hatip kursları açması sonrasında bir örgütlenme imkânı doğar. Bu eksende İlim Yayma Cemiyeti'nin kuruluş çalışmaları için Vehbi Çıkrıkçıoğlu, Abdülaziz Bekine'den yardım talebinde bulunur. Çıkrıkçıoğlu ve Bekine arasında geçen görüşme şöyledir:

> **Vehbi Çıkrıkçıoğlu**: Efendim bugün mevcut düzen bir karar aldı. Mevcut olan düzen kendi istedikleri şekilde, İslâm'a değil, düzene hizmet edecek tarzda ve vasıfta imam yetiştirmek istiyor. Bu imamları biz İslâm'a hizmet edecek şekilde yetiştirebiliriz!...
>
> **Abdülaziz Bekine**: Bu çok önemli! Tam bizim istediğimiz bu.[20]

Bu amaçla, Vehbi Çıkrıkçıoğlu cemiyetin kurucular listesinde yer alması için Abdülaziz Bekine'den yedi kişilik isim talep eder. Bekine, isimleri belirlerken insanların yaşlı tüccar ve esnaf zümresinden olmasına özen göstermiştir. Esnaf ve tüccar meslek gruplarından isimler seçilmesi İlim Yayma Cemiyeti'nin faaliyetlerinin engelleneceği düşüncesinden kaynaklanır. Nitekim İlim Yayma Cemiyeti'nin kurulduğu ilk anda polis tahkikatına uğraması ve altmış sekiz kurucunun ifadeye çağrılması bu durumu kanıtlar niteliktedir. O günün şartlarında, cemiyetin kurucular listesinde yer alan isimlerin tüccar ve esnaf grubuna mensup isimler olması İlim Yayma Cemiyeti'nin kapatılmasını engellemiştir. Osman Akgün'ün[21] Necmettin Erbakan'dan aktardığı bu husus, cemiyetin kuruluşunun arka planındaki düşünceyi göstermesi bakımından önemlidir.[22]

İlim Yayma Cemiyeti, milliyetçi muhafazakâr birçok ismin birlikteliğiyle kurulmuştur. Kuruluşta tarikat şeyhlerinin yanında, milliyetçi muhafazakâr entelijansiya da önemli yer tutar. İsmail Kahraman, İlim Yayma Cemiyeti'nin 1950'lerin başında Ali Fuad Başgil'in teşvikleri ile kurulduğunu belirtir.[23]

---

20 Ekrem Şama, *Allah Dostu Erbakan*, Ege Basın Yayın, 2015, s. 82-83.

21 Necmettin Erbakan'ın şoförü ve yakın korumasıdır: https://www.yenisafak.com/gundem/osman-akgun-hayatini-kaybetti-3862020 (erişim 03.03.2023).

22 Ekrem Şama, *Allah Dostu Erbakan*, s. 82-83.

23 İsmail Kahraman, "Ali Fuad Başgil Üzerine", *Muhafazakâr Düşünce*, sayı 52, 2017, s. 207.

İleriki yıllarda cemiyetin yönetim kurullarında görev alacak Süleyman Yalçın da Başgil'in cemiyetin kuruluşundaki etkisini "İlim Yayma Cemiyeti'nin kuruluşunda Ali Fuad Hoca'nın yol gösterici rolünü hatırlıyorum. Daha sonraki yıllarda da aynı grubun Sönmez Neşriyat için yine Ali Fuad Hoca'nın direktifiyle birçok toplantılar yaptığını hatırlıyorum," ifadesiyle teyit eder.[24] Cemiyetin tarihi konusunda birbirini tutmayan farklı anlatımlar mevcuttur. Kuruluş hikâyelerinin birbiriyle eşleşmiyor olmasının temel sebeplerinden birisi, cemiyetin farklı bileşkelerden meydana gelmesinden kaynaklanır. İlim Yayma Cemiyeti, kurulduğu 1951 yılı itibarıyla Türkiye'de milliyetçi muhafazakâr işadamı, entelektüel ve siyasetçileri bir arada toplayabilen ilk ve tek yapı olma vasfına sahip olmuştur.

Cemiyeti kuran üyelerin ortak özelliği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yükselişe geçen milliyetçi muhafazakâr işadamları olmalarıdır. Kurucular listesi detaylı analiz edildiğinde, çoğunluğunun İstanbul'a imparatorluğun farklı coğrafyalarından göç eden ailelerin çocukları olduğu görülür. Kurucuların büyük bir kısmı 1950'lerin İstanbul'unda Fatih semtinde yaşamaktadır. 1950'li yıllar açısından küçük burjuva olarak nitelendirebileceğimiz bu aileler zaman geçtikçe Türkiye'nin en ünlü holding, fabrika ve şirketlerin sahipleri olmuştur. Kurucu ailelerin isimleri, bugünün Türkiye'sinde ünlü zenginler arasında geçer. İlim Yayma Cemiyeti, Türkiye'nin işadamlarını bir araya getiren ilk organizasyon olması bakımından da önem arz eder. Ayrıca sonraki yıllarda kurulan TÜSİAD yahut MÜSİAD gibi işadamı ve sanayicileri bir araya getiren yapıların kuruluşunda İlim Yayma Cemiyeti'ni kuran ailelerin izi vardır. İlim Yayma Cemiyeti'nin ülkenin ilk işadamları kulübü gibi görülmesi fikrine Sabahattin Zaim bir ek yapar. İlim Yayma Cemiyeti'nin bahsedilen TÜSİAD ve MÜSİAD gibi derneklerin öncülü olduğunu, fakat onlardan ayrı olarak bir kültür kulübü de olduğunu belirtir. İlim Yayma Cemiyeti zenginleri-

24 Süleyman Yalçın, "Mütefekkir ve Kâmil İnsan Ali Fuad Başgil", *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 41.

nin iktisadi sermayenin kültürel sermayeye dönüştürülmesi amacını güttüğünü vurgular.[25]

Cemiyetin ilk kurucuları arasında tüccar ve avukat yoğunluğu vardır. Kurucular listesinde milliyetçi muhafazakâr entelektüellerin olmayışı dikkat çeker.[26] Organik aydınlar olarak nitelendirebileceğimiz milliyetçi muhafazakâr entelektüeller arka planda cemiyetin işleyişinde önemli katkılar sunarlar. İşadamlarının maddi desteği sunduğu, maddi imkânlarla milliyetçi muhafazakâr entelektüellerin fikirlerini pratik sahada tatbik edebildiği bir düzen göze çarpar. 1973 yılında vakıflaşma aşamasına gelindiğinde Yusuf Türel bu çelişkiyi çözer ve yaklaşık 100 kişiyle vakfı kurar. 1950'li yıllarda akademik yaşamlarına yeni adım atan milliyetçi muhafazakâr entelektüeller arasında Ayhan Songar,[27] İhsan Babalı,[28] Ali Oğuz, Halim Bilsel, Cemalettin Yavaşça[29] vardır. Bu isimler cemiyetin kurucuları arasında değildir. Ancak özellikle 1960 sonrası cemiyet faaliyetlerinde yoğun şekilde yer almışlardır. Yöneticiliğini yaptıkları İlim Yayma Cemiyeti'nin vakıf kuru-

25 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 308.

26 Sabahattin Zaim, bunun bilinçli bir tercih olduğunu, kurucular listesinin yalnızca iş insanlarından oluşmasının cemiyetin tercihi olduğunu belirtir. Sonraki vakıf kurma sürecinde bu tutumdan vazgeçilerek farklı meslek gruplarından aydınlar ve bürokratlar da kurucular arasına katılmıştır.

27 Prof. Dr. Ayhan Songar, siyasi tarih içerisinde oldukça tartışmalı bir isimdir. Cemiyetin özellikle 1960'lı yıllarında yöneticilik yaparak tüm toplantılarına katılmıştır. Songar, 12 Eylül sürecinde işkence gören mahkûmlar üzerinde deneyler yapmakla itham edilmiştir. Ayrıca sol ve sağ ideolojilere mensup isimler üzerinde yaptığı deneylerden çıktılar elde etmiştir. Ona göre, sosyalistler zekâ yönünden gelişmiş fakat psikolojik yönden zayıfken, sağcılar zekâ yönünden solculara göre daha zayıftır. Muhafazakârlığın projelerinden olan Türk-İslâm sentezinin önemli savunucularından birisidir. Muhafazakâr cemiyetlerin arasına İlim Yayma Cemiyeti çatısı altında girdiği cemiyet program ve faaliyet raporlarında görülmektedir. Ayhan Songar'ın yaşamını konu edinen biyografisi için bkz. Sefa Saygılı, *Ayhan Songar*, İstanbul: TÜRDAV Basım Yayın Ticaret, 1998.

28 İslâmi İlimler Araştırma Vakfı kurucusu. Cağaloğlu Yayınevi sahibi. *İslâm Düşüncesi* dergisi sahibi. Hüdevendigar Onur, *Türk Sağı Sözlüğü*, İstanbul: Bilgeoğuz, 2005, s. 186.

29 İslâmi İlimler Araştırma Vakfı kurucusu. İlim Yayma Vakfı kurucusu. Müzisyen Alaaddin Yavaşça'nın ağabeyidir. Kendisinin de birçok güftesi bulunur.

lumu sürecinde etkindirler ve İlim Yayma Vakfı kurucuları arasına girmişlerdir.[30]

İlim Yayma Cemiyeti'nin teşkilat yapısı

İlim Yayma Cemiyeti'nin örgütlenme modeli incelendiğinde ilk etapta "ağ" biçiminde teşkilatlandığı görülür. Cemiyetin kurucu kadrosu, İslâmi muhafazakâr ve milliyetçi ideolojiye mensup kişilerden oluşur. Cemiyetin milliyetçi muhafazakârlara kapısını açması, "çatı" yapı olma vasfından ileri gelir. Cemiyetin teşkilatlanma yapısını "ağ mekanizmasına" benzetmekteki temel vargı, İlim Yayma Cemiyeti'nin 1950 yılı sonrasında kurulan ilk örgütlü sivil toplum hareketi olmasından kaynaklanır. İlim Yayma Cemiyeti için "çatı yapı" ifadesinden kasıt, o dönemde siyasal özne olma arzusu güden tüm muhafazakâr ve milliyetçiler için var olabilme ve kendisini gösterebilmesinin aracı olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu manada İlim Yayma Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturan kurucular listesinin İslâmi muhafazakâr isimlerden oluşmasına karşın, o dönemdeki milliyetçi muhafazakâr isimlere yer vermesi onun ideolojik olarak eklektik bir yapı olduğunu gösterir. İlim Yayma Cemiyeti'ni bir "çatı yapı" yapan vasfı kendisinden sonra kurulan milliyetçi muhafazakâr yapılara insan kaynağı sağlamasıdır. Gogol'un Paltosu metaforunda olduğu gibi, uzun Soğuk Savaş dönemi sağ teşkilatlanmaların büyük bir kısmı İYC'nin içinden doğmuştur.[31] Bu yönüyle cemiyet, yetiştirdiği muhafazakâr "altın nesil" ile Türk sağının sivil toplumda gelişip büyümesine önemli katkı sağlamıştır. Cemiyette uzun süreler görev alan Salih Tuğ'un görüş-

30 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anılar*, İstanbul: Pencere Yayınları, 1999, s. 173.

31 Sabahattin Zaim'in durumu İlim Yayma Cemiyeti için özeldir. Kaymakamlık görevini bırakıp akademisyenliğe geçtiği süreç içerisinde cemiyet bünyesinde daha aktif görevlerde yer almıştır. Sabahattin Zaim'in kurucuları arasında olduğu çeşitli milliyetçi muhafazakâr dernek yapılanmaları İlim Yayma'nın insan kaynağında türemiştir. Aydınlar Kulübü, İslâmi İlimler Vakfı, Türkiye Milli Kültür Vakfı bu yapılardan bazılarıdır. Sabahattin Zaim, *a.g.e.*, s. 301.

leri İlim Yayma Cemiyeti'nin Türk sağında teşkilat yapılarını nasıl etkilediğini göstermesi bakımından değerli bir katkı sunar.

> 1951'de kurulan İlim Yayma Cemiyeti'nin muhiti çok önemlidir. Cemiyetin kurucu ve mensupları, bir yelpaze gibi toplumumuzun katmanlarına ulaşmış ve birçok hayır müessesesinin de doğmasına vesile olmuşlardır. Mesela İslâmi İlimler Araştırma Vakfı başkanı aramızda bulunuyor. Herhalde Aydınlar Ocağı Derneği'nin kurulması, Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın kurulması, İlim Yayma Vakfı'nın kurulması ve nihayet şimdi burada ve dışarıda da broşürünün dağıtıldığını gördüğünüz üniversitenin (Sabahattin Zaim Üniversitesi) kurulması gibi oluşumlara İlim Yayma Cemiyeti'nin nüvesi sebep olmuştur kanaatindeyim.[32]

İYC'nin örgütlenme modeli "ağ mekanizması"nın görünürlük kazanmasını kolaylaştırır. İYC merkezi İstanbul Fatih semtinde Nur Han olmak üzere, il merkezleri ve taşra yerleşimlerinde teşkilatlanarak geniş bir yapı oluşturmuştur.[33] Anadolu'da kurulan tüm cemiyet temsilcilikleri, merkezde yer alan İstanbul İlim Yayma Cemiyeti merkezine bağlıdır. Merkezin tutum ve davranışları tüm temsilciliklere bir ayna vazifesi görür. Bu anlamda, taşra örgütlenmelerinin bir ideolojik özgürlük yahut özgünlük sahibi olmasına imkân tanınmaz.[34] İdeolojik alanda gösterilen katılık, teşkilatın genişlemesi konusunda tersi seyirde hareket eder. Taşra örgütlerinin çoğalma hızı gözlemlendiğinde bürokratik engellerin olmadığı görülür. Merkeze bağlı bir temsilcilik açmak için yirmi asil üyenin isteği ve merkezin onayı gerekir. İstanbul merkez teşkilatı dışındaki il ve ilçelerde teşkilatlanmanın arka planındaki organizasyon şeması bu şekildedir.[35]

---

32 Salih Tuğ, "1951'den Geleceğe İlim Yayma Cemiyeti", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 24, Bahar 2012, s. 15.

33 "Hayre Davet", *Sebilürreşad*, cilt 8, sayı 198, s. 366.

34 *İlim Yayma Cemiyeti Nizamnamesi*, s. 10-13.

35 *A.g.e.*, s. 12.

İlim Yayma Cemiyeti'nin taşra teşkilatlanması

Soğuk Savaş döneminde Türk sağı ülke çapında birçok yapı ve teşkilat ağı kurmuştur. Fakat zaman içerisinde merkez ve çevre örgütler arasındaki ilişki bulanıklaşırken, merkezin taşra üzerindeki idari gücünün azaldığı görülür. Bazen tekil bazense konfederasyon şeklinde örgütlenen bu yapılar zaman içerisinde varlıklarını kaybeder. İYC'yi 1951'de kurulduğu günden bugüne ayakta tutan vasıflarından birisi, merkez ve çevre örgütlenmeleri arasındaki ilişkiyi dinamik tutmasıdır. Cemiyetin yapısal olarak varlığını güçlü kılan unsurlar, İlim Yayma hareketinin taşra şubeleriyle üçer aylık süreçlerde düzenli toplantılar yapması ve şubelere maddi destek sağlamasıdır.[36]

Taşra teşkilatları, merkezin İstanbul'da tatbik ettiği faaliyetleri kendi kent ve kasabalarında birebir uygulamıştır. 1960'lı yıllarda İYC'nin ülke çapında geniş bir kitleye ulaşmasında önemli katkılar sunan Yusuf Türel, "üniversite ve yüksekokul bulunan bütün vilayetlerde talebe yurtları açılacağını", konuyu Başbakan Süleyman Demirel'le görüştüğünü şube temsilcilerine toplantılarda bildirir. Türel'in taşra temsilciliklerinden gelen yöneticilere yaptığı açıklama şunu gösteriyor ki, İlim Yayma Cemiyeti'nin her temsilciliği imam hatip okulu ve yurt yapımında aktif olacaktır.[37] İYC'nin şubeleri altı ayda bir İstanbul'da bir araya gelerek mali raporları ve faaliyet raporlarını genel merkeze sunarlar.[38] Muhafazakâr öğrencilerin "elbisesinden mendiline kadar" ihtiyaçlarını karşılamak İYC'nin başat görevidir. "Aydın din adamı" ve İslâmi muhafazakâr eğitimli kadroların oluşturulması için şubelere gerekli inanç ve telkin bu teşkilat toplantıları aracılığıyla verilmektedir. İYC'nin, bütün kaynağını "aydın din adamı" yetiştirmeye ayır-

36 "İlim Yayma Cemiyeti yeni talebe yurtları açacak", *Babıali'de Sabah*, 9 Eylül 1968, s. 1-7.

37 "85 Bin Camiye, 19 Bin Din Görevlisi Kâfi Gelmiyor", *Bugün*, 8 Eylül 1969, s. 1-7.

38 İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1964, s. 6.

masının bir diğer gerekçesi de Türkiye'deki camilerin tamamına genç imam ve müezzinler yetiştirmektir. İYC'nin yönetimine göre, Türkiye'de 1969 yılı itibarıyla 85 bin cami mevcuttur ve bunun yalnızca %25'inin ihtiyacı karşılanmaktadır. İYC yöneticileri bu açığın giderilmesi için en az 250 imam hatip okulunun kurulması gerektiğini savunur ve hedefini ortaya koyar.[39]

İYC'nin birçok ilde çeşitli imar ve bakım hizmeti vardır. Fakat 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren faaliyet alanında büyük bir ivme gözlenir. Taşra temsilciliklerinin başında gelen Uşak ve Sakarya'da imam hatip okulu ve yurt binalarının yapılması taşra teşkilatlarının faaliyetlerinin ilk örneklerindendir.[40] İYC yalnızca din eğitimi veren okullar yapmıyor, aynı zamanda faaliyet gösterdiği bölgenin milletvekili, müftülük görevlisi ve zenginlerini bir araya getirerek kendi İslâmi muhafazakâr habitusunu kuruyordu. Sakarya'da İYC'nin temsilciliğinin kuruluşu bu durumun önemli örneklerindendir. Teşkilatın açılış toplantısına katılan Adalet Partisi Sakarya Milletvekili Şerafettin Paker ve Sakarya Müftüsü Şahabettin Demirler, İYC'nin yetiştireceği nesillere olan sevgi ve hürmetlerini açılış toplantısında gösterir.[41] Benzer bir birliktelik oluşumu 1967 yılında Bolu'da açılması düşünülen Yüksek İslâm Enstitüsü'nün kurulmasında gözlenir. Bolu Valisi Asım Büyüklü, Milli Eğitim Müdürü Avni Memioğlu ve Bolu Müftüsü Hüseyin Varoğlu, İYC'nin öncülüğünde birliktelik kurmuştur.[42]

İYC'nin Türk sağında bulunan diğer antikomünist yapılarla kurduğu işbirliği taşrada devam etmiştir. Düzce'de Komünizmle Mücadele Derneği, İlim Yayma Cemiyeti ve din görevlileri arasında birlik ve uyum göze çarpar. Uyum ve birlikteliğin bir göstergesi olarak İlim Yaymacı milliyetçi muhafazakâr entelijansiya Düzce'de konferans vererek birlik vurgusu yap-

39 "İlim Yayma Toplantısı", *Babıali'de Sabah*, 7 Eylül 1969, s. 1-7.

40 "Okul İnşası İçin Arsa Olarak Mezarlık Gösterildi", *Babıali'de Sabah*, 3 Mayıs 1966, s. 7.

41 "İlmin Işığında Yeni Bir Hizmet", *Babıali'de Sabah*, 10 Temmuz 1966, s. 1-7.

42 "Boluda Yüksek İslâm", *Babıali'de Sabah*, 14 Şubat 1967, s. 7.

mıştır. Çok sayıda kişinin katıldığı konferansta Sabahattin Zaim, Necmettin Hacıeminoğlu, Salih Tuğ ve Nihat Keklik gibi akademisyenler "Komünizm ve Laisizm" başlıklı konuşmada, sol karşısında milliyetçi muhafazakâr cepheyi taşrada tahkim etmiştir.[43] Kongrelerin yanı sıra 1967 yılında Düzce İlim Yayma Cemiyeti imam hatip okulu ve yurt yapım hizmetlerini üstlenmiştir.[44] Yine aynı yıl, Biga İlim Yayma Cemiyeti imam hatip okulu açmak için girişimde bulunur. Biga İlim Yayma Cemiyeti, 800 öğrenci kapasiteli Biga İmam Hatip Okulu'nun bütün masraflarını karşılar ve 1968 yılında öğretime açar.[45] Okulun açılması sonrasında sınavla 250 öğrenci okula alınırken, öğrencilerin tüm masraflarını Biga İlim Yayma Cemiyeti üstlenir. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı da bina yapımı için 30 bin liralık yardımda bulunmuştur.[46]

İYC'nin taşra teşkilatları arasında bazı temsilcilikler diğerlerine göre daha aktif ve dikkat çekicidir. Turgutlu İlim Yayma Cemiyeti bu şubelerin başında gelir. Turgutlu şubesinin faaliyetleri aynı zamanda taşra muhafazakârlığının dünya görüşünü göstermesi bakımından önemli örnektir. 1967'de gerçekleşen yıllık kongrede Dr. Hüseyin Orhan'ın açılış konuşması taşrada milliyetçi muhafazakârlığın İYC'ye yükledikleri anlam ve beklentilerini göstermesi bakımından önem arz eder.

> İmansızlığa itilmek istenen cemiyetimiz İlim Yayma ve buna benzer sağcı dernek ve teşekküller tarafından Allah'a hamdolsun ki daima muhafaza edilmekte ve imansızlığa karşı yıkılmaz bir kale gibi durmaktadır. İmansız cemiyetlerin yaşamayacağı hepimizin malumudur ve tarihte bunun delilleri çoktur. Elele vererek imansızlığa itilmek istenen toplumun kurtuluşu için KUR'AN ve PEYGAMBER ruhunu toplu-

43 Sakin Öner, "Düzce'de Komünizm Tel'in Edildi", *Babıali'de Sabah*, 22 Eylül 1966, s. 1-7.

44 "Halkın yardımıyla meydana getirilen Düzce İmam Hatip Okulu hizmete giriyor", *Babıali'de Sabah*, 6 Nisan 1967, s. 3.

45 "İlim Yayma Cemiyeti'nin Büyük Yardımı", *Babıali'de Sabah*, 24 Eylül 1967, s. 1.

46 Necdet Ötemen, "Biga İmam Hatip Okulunda 250 Talebe okuyor", *Bugün*, 20 Ekim 1968, s. 1.

ma en ince ve mahrem noktasına kadar gerçek akla hitap ederek anlatalım ve toplumu götürülmek istenen imansızlık uçurumundan kurtaralım.[47]

Turgutlu İlim Yayma Cemiyeti Kongresi'nde gerçekleşen seçim sonunda, yeni yönetim kurulu şu isimlerden oluşur: Başkan Hacı Osman Aykut, İkinci Başkan Dr. Hüseyin Orhan, Muhasip M. Ali Elmasgüneş, üyeler İsmail Karaoğlu, Hafız Hikmet Damla, Hacı Hüseyin Manisalıoğlu, Hacı Halil Uğur, Cemal Koçyiğit.[48] 1967 yılında Turgutlu İlim Yayma Cemiyeti, köylerden Manisa İmam Hatip Okulu'na kayıt yaptıran öğrenciler için yurt binası yaptırmıştır.[49] Kongreden bir yıl sonra 8 Nisan 1968'de imam hatip okulunun temeli atılmıştır. Manisa senatörlerinin, işadamlarının, bürokratlarının yanı sıra bölgenin tanınan din adamları da açılışa katılmıştır. Temel atma töreninde konuşan Adalet Partisi Manisa Senatörü Refik Ulusoy şunları söylemiştir: "Gazete sütunlarında görüp okuduğunuz basit kalkınma, kalkınma değildir. Kalkınma sınai zirai olduğu gibi manevi kalkınma vardır. Biz bugün bu kalkınmanın temelini atacağız ve atmağa devam edeceğiz."[50] Ulusoy'un konuşmasında değindiği manevi kalkınma toplumun muhafazakâr değerler etrafında organik olarak bir araya getirilmesini amaçlayan hegemonik bir söylemin ifadesidir. Bu noktada devleti idare eden siyasilerle İYC'nin düşünsel birlikteliğinin oluşturduğu blokun taşra siyasetinde ne şekilde etkili olduğu görülür. Turgutlu'da imam hatip okulu temeli atılmasından bir ay sonra, 13 Mayıs 1968'de Kastamonu İlim Yayma Cemiyeti faaliyete geçmiştir. Kastamonu İlim Yayma Cemiyeti Başkanı Av. Vehbi Keskin açılış konuşmasında, illerinde kurulan imam hatip okuluna yurt yapımı konusunda çalışmalara başladıklarını ve şehrin ileri gelen iş insanlarının yardımlarını esirgeme-

47 "İlim Yayma Cemiyeti Turgulu Şubesinin Yıllık Kongresi Yapıldı", *Bugün*, 16 Aralık 1967, s. 1.

48 A.g.m., s. 1.

49 "Manisalı İmam-Hatiplere bir yurt temin edilecek", *Babıali'de Sabah*, 24 Eylül 1967, s. 1.

50 "Turgutlu İmam Hatip Okulunun temeli atıldı", *Bugün*, 8 Nisan 1968, s. 1-7.

diklerini belirtir. İlk etapta 50 bin lira civarında yapılan yardımların zaman içerisinde artmasını beklediği görülür. Kastamonu İlim Yayma Cemiyeti de diğer şubelerle benzer özellikleri gösterir. Şehrin ileri gelen iş insanlarını, siyasetçilerini ve din görevlilerini çeperine katıp muhafazakâr bir blok oluşturarak toplumsal hegemonyaya rıza yaratmaya çalışırlar.[51]

1968 yılı, İYC'nin taşra örgütlenmesi konusunda oldukça yoğun geçer. 8 Mart 1968 tarihinde yirmi beş kişinin bir araya gelmesiyle kurulan Elâzığ İlim Yayma Cemiyeti, 29 Nisan 1968 tarihinde ilk kongresini gerçekleştirir. Yeni kurulan cemiyete dört yüz kişi üye olurken, Recep Hakeri başkanlığa seçilir. Cemiyet başlangıç faaliyeti olarak kadın Kur'an kurslarını kurmayı ve fakir ailelere yardım etmeyi kararlaştırırken şehrin ileri gelen işadamlarından önemli miktarlarda maddi yardım toplar.[52] 1968 yılının oldukça aktif geçtiğini gösteren bir diğer atılım Bursa'nın İnegöl ilçesindedir. İYC'nin ilk şubesi olan İnegöl şubesi 1952 yılında kurulmuştur.[53] 1952'de kurulmasına karşın faal bir hale gelmesi için 1968 yılını beklemek gerekecektir. İnegöl'de de diğer taşra örgütleri gibi 27 Ağustos 1968'de imam hatip okulu temeli atılır.[54] 1968'de temeli atılan okul 1973 senesinde açılabilir. Açılışına Şevket Kazan ve Adalet Partisi Milletvekili Ahmet Türkel katılır.[55]

İYC'nin çevre örgütlenmeleri kapsamında bir diğer şubesi de Ankara'da kurulur. Ankara İlim Yayma Cemiyeti tıpkı merkezde olduğu gibi imam hatip okulu açmak, burs vermek ve muhafazakâr gençler yetiştirmek için faaliyetler yürütür.[56]

---

51 "Kastamonu İlim Yayma Cemiyeti Törenle Açıldı", *Bugün*, 13 Mayıs 1968, s. 1.

52 Hakkı Akyol, "Elazığ'da İlim Yayma Cemiyeti Kuruldu", *Bugün*, 20 Mayıs 1968, s. 1.

53 *İlim Yayma Cemiyeti'nin 1951-1952 Devresine ait Bir Senelik Çalışma Raporudur*, İstanbul: Marifet Basımevi, 1952, s. 7.

54 "İnegöl İmam Hatip Okuluna Kavuşuyor", *Bugün*, 5 Eylül 1968, s. 1.

55 Mustafa Öcal, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi*, cilt 1, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

56 1967'de İlim Yayma Cemiyeti Ankara şubesi yönetim kurulu şu isimlerden oluşur: Avukat Tahsin Telli (CKMP 12. dönem Erzurum milletvekili), Ömer Faruk Ergin (MNP kurucularından), tüccar Bahattin Çarhoğlu (MNP kuru-

Ankara İlim Yayma Cemiyeti 1968 yılında, mücadele sahasını genişletmek için çeşitli kararlar alır. Öncelikle toplumsal alanda geniş kitlelere ulaşmak amacıyla kahveler, okullar ve işyerlerini ayetlerin yazılı olduğu levhalarla doldurma kararı alınmıştır. Sonrasında, organik bir toplum yapısının oluşturulması ve toplumsal çelişkilerin giderilmesi amacıyla manevi bir gelişimin sağlanması amaçlanır. Bütün bu anlayışın temelinde, "işçi ile işveren, tüccar ile müşteri, imalatçı ile tüketici, öğrenci ile öğretmen, seçen ile seçilen arasındaki münasebetlerin dürüst, kardeşane, Müslümanca, insanca düzenlenmesini hedef tutmak"[57] gayesi yatar. Toplumda ortaya çıkan eşitsizliklerin tahlili ve çözüm önerileri göz önüne alındığında Ankara İlim Yayma Cemiyeti yönetim kurulu üyeleri sosyal politika okuluna benzer bir düşünce yapısını haizdir. Toplumun hiyerarşik düzeninde ortaya çıkan sorunların çözümünde sosyal adaletçi denebilecek çözüm önerileri sunarlar. Toplumun organik birlik ve bütünlüğünü korumak için manevi tekâmülü maddi kalkınmaya önceleyerek sosyal adaleti sağlamak isterler.[58]

1969 yılı da İlim Yayma Cemiyeti için hareketli geçmiştir. Kırklareli İlim Yayma Cemiyeti imam hatip okulu açmıştır. Kentin ileri gelenleri ve halkın genel desteğini almak amacıyla yardım kampanyası ve toplantılar düzenlenir. Gerekli maddi kaynağın toplanması neticesinde imam hatip okulunun yapımı için arsa ve izinlerin alınması sağlanmıştır. Kırklareli şubesi diğer şubelerden farklı olarak okul ve yurt yaptırma yanında muhafazakâr tiyatro oyununa da büyük önem vererek farklı bir yol izler.[59] Bingöl İlim Yayma Cemiyeti de okul ve yurt yapımı dışında kamusal faaliyetleri önceleyerek düzenlediği

---

cularından), tüccar Ahmet Gemalmaz, kimya mühendisi Turan Soysal, Vakıflar İdare Meclisi üyesi Yusuf Canpolat, tarihçi Selçuk Köroğlu (Arıtma Koruma Partisi kurucusu) ve Kadir Ekmekçi. "İlim Yayma Cemiyeti Fakir Talebeler İçin Yurt Açıyor", *Babıali'de Sabah*, 10 Ocak 1967, s. 1.

57 Mehmet Afşın, "Ankara İlim Yayma Cemiyeti Karar Aldı", *Bugün*, 13 Şubat 1968, s. 1.

58 A.g.m., s. 1.

59 "Kırklareli'nde İmam Hatip Okulu Açılıyor", *Bugün*, 3 Ocak 1968, s. 1.

konferanslarla dikkat çeker. Bu kapsamda düzenlenen konferans serisinin ilki 4 Mayıs 1969'da gerçekleşir. İlk konferansta Elâzığ Müftüsü ve imam hatip okulu öğretmeni Halil Bingillioğlu "İslâm ve İnsan" başlıklı bir konuşma yapar. Konferansa yaklaşık 2 bin kişi katılmıştır.[60]

İYC'nin taşra örgütlenmesi incelendiğinde, ilk etapta Türkiye'nin Batı illerinde hızla örgütlendiği görülür. 1960'lı yıllar bu örgütlenme faaliyeti için oldukça bereketli geçmiştir. Doğu illerinde de benzer bir ivmelenme gözlemlense bile Batı kadar hızlı bir artış yoktur. Bu sonuçla birlikte, 1951'de kurulan İYC'nin şubeleşmesinde 1960'ların önemli bir kırılma yarattığı söylenebilir. Bu kırılmayı düşünürken 1960'larda Adalet Partisi'nin tek başına iktidara gelişini ve bunun yanında Türkiye'de sosyalist hareketlerin ve gençlik hareketlerinin yükselişini göz ardı etmemek gerekir.

Kurullar, kongreler ve faaliyetler

İlim Yayma Cemiyeti tüzüğünde, cemiyetin "memleketin kalkınması için faydalı, hukuki, dinî, ahlâki, edebi, içtimai, fenni ve sınai bilgileri yaymak" amacıyla kurulduğu belirtilir.[61] Tüzükte yer alan ikinci maddede, birinci maddede hedeflenen ilkelerin nasıl tatbik edileceği yazılır. Bu kapsamda cemiyet hedeflediği ilkeleri "kurslar, dershaneler, mektepler, gazete, mecmua, kitap, risale ve radyo neşriyatı yapar. Terbiyevi ilmi toplantılar, konferanslar tertip eder. Kabiliyetli ve fakir çocukların gerek memleket dahilinde gerekse haricinde ilim müesseselerinde devamları hususunda yardımlarda bulunur" diyerek takip edeceği ilkelerin hangi araçlarla yayılacağını yahut tatbik edileceğini ortaya koyar.[62] Tüzükte en dikkat çeken kısım, son bölümde cemiyetin bir hayır kurumu olduğuna dair, "hiçbir suretle siyasetle uğraşmaz" denen kısımdır. Burada muhafazakârlığın geleneksel retoriklerinden birisi olan depo-

60 "Bingöl'de Konferans", *Bugün*, 18 Mayıs 1969, s. 1.

61 *İlim Yayma Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1952, s. 2.

62 *A.g.e.*, s. 9.

litizasyona yoğun bir vurgu vardır.[63] Bu yaklaşımın kökeninde, ayrıca adli tahkikat çekincesinin yattığı da belirtilmelidir. Cemiyetin daha birinci maddeden "kalkınma"yı şiar edinmesi dönemin ruhunun bir yansımasıdır. Demokrat Parti'nin sihirli kelimesi "kalkınma"nın, dönemin ruhuna uygun şekilde muhafazakârlarca da benimsendiği görülür. Ancak bir farkı belirtmek gerekir; İlim Yaymacılar kalkınmayı "manevi kalkınma"yla birlikte görürler.[64]

Cemiyet daha sonrasında tüzükte üyelik biçimlerine yer verir. Üç tip üyelik mevcuttur: asli, yardımcı ve fahri. Asli üye olmak için cemiyetin iki üyesinin referansı ve yönetim kurulunun onayı gerekir. Asli üyeler 12 lira ve 120 lira arasında aidat ödemekle yükümlüdür. Asli üyeler, cemiyetin görüş ve hedeflerine aykırı hareket ettikleri takdirde yönetim kurulu tarafından ihraç edilebilirler.[65] Cemiyet tarihinde asil üyeler arasında ihracı basına yansıyan *tek* isim Mazhar Çelebi'dir. Mazhar Çelebi'nin 1950'li yılların İslâmi muhafazakâr cemiyet hayatının tanınmış bir ismi olarak mason locasına üye olduğu görülür.[66] Cemiyet, Müslüman olan birisinin mason olmayacağı, mason olan birisinin de İlim Yayma Cemiyeti'ne mensup olamayacağını belirterek Mazhar Çelebi'yi ihraç etmiştir. Mazhar Çelebi, İlim Yayma Cemiyeti'nden ihracı basına yansıyan tek kişi olarak cemiyet tarihinde yerini alır.[67] Yardımcı üyeler aylık en az 1 lira vererek cemiyete üye olabilir. Ancak genel kurullarda oy hakları olmadığı gibi cemiyetin idari kadrolarına da seçilemezler. Yalnızca senelik genel kurul toplantılarında fikirlerini belirtme hakkına sahiplerdir. Fahri üyelik, cemiyet yönetimi ta-

63 Muhafazakâr retorik, siyasal olandan bağımsız/özerk olmak yahut depolitizasyon vurgusu başladığı noktada politik bir hareket olarak ortaya çıkmaktadır. Ahmet Çiğdem, *Taşra Epiği*, s. 36.

64 Bu yaklaşımları, "manevi kalkınma" ile "iktisadi kalkınmayı" birlikte gördükleri beyannamelerinde belirgin şekilde görülmektedir. Cemiyetin yaklaşımı bu anlamda sonraki süreçte Milli Görüş hareketini anımsatmaktadır. *İlim Yayma Cemiyeti Beyannamesi*, s. 5-6.

65 *İlim Yayma Cemiyeti Nizamnamesi*, s. 9.

66 M. Şahap Tan, *Bugün'ün Dervişi*, İstanbul: Garanti Matbaası, 1970, s. 30.

67 "Mason locasına giren Mazhar Çelebi İlim Yayma Cemiyeti'nden ihraç olunacak", *Babıali'de Sabah*, 9 Aralık 1967, s. 1.

rafınca verilen bir üyelik tipidir. Fahri üyeler genel kurul toplantılarına yalnızca gözlemci olarak katılma hakkına sahiptir.[68] Cemiyetin 1951 ve 1980 yılları arasında fahri üyelik teklifi yaptığı isimler arasında İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay ve işadamı Vehbi Koç gibi isimler yer alır.

Genel kurul cemiyetin en yüksek makamıdır. Yönetim kurulu, kurucular, merkez asil üyeler ve şubelerden katılacak beşer kişilik üyelerden oluşur. Genel kurul, her ekim ayında iki gazeteye verilecek ilanla ve asli azaların ikamet adreslerine gönderilecek yazıyla genel kurulu toplar. Genel kurul, yönetim ve denetleme heyetini seçer, cemiyetin mali raporlarını ve projelerini takip eder. Genel kurul, cemiyeti feshetme yetkisine sahiptir. Tüzükte, cemiyetin kapatılması durumunda sahip olduğu tüm malvarlığının Darüşşafaka'ya devredileceği belirtilir.[69] Yönetim kurulu, genel kurullarda seçilir ve iki yıl süreyle göreve getirilir. Yönetim, dokuzu asli, beşi yedek olmak üzere toplam on dört kişiden oluşur. Yönetim kuruluna seçilen asli üyeler kendi aralarında başkan, başkan yardımcısı, genel sekreter ve muhasebeci seçer.[70] Denetleme kurulu cemiyetin teftiş kuruludur. Gördüğü aksaklıkları, yolsuzlukları ve eksiklikleri genel kurula bildirir; beş asli ve üç yedek üyeden oluşur.[71]

İYC yıllar içinde büyüyüp geliştikçe tüzükte birtakım değişiklikler yapılmıştır. 1964 yılında gerçekleşen tüzük düzenlemesine göre ekim ayında toplanan genel kurul toplantısı şubat ayına alınmıştır. Şubelerin genel kurula beş kişilik katılım hakkı üç kişiye düşürülmüştür. Cemiyetin feshine karar verilirse taşınmaz ve nakit varlıkların Darüşşafaka yerine İbnülemin Mahmut Kemal İnal tesisine devredilmesine karar verilmiştir.[72] Kurullar arasındaki işlevsel farklar cemiyetin gücü-

68 *İlim Yayma Cemiyeti Nizamnamesi*, s. 9.

69 *A.g.e.*, s. 11.

70 *A.g.e.*, s. 12.

71 *A.g.e.*, s. 13.

72 İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı 1964*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1964, s. 5.

nü hangi noktada stratejik olarak belirlediğini göstermektedir. Zira yönetim kurulu en üst organ olsa da cemiyetin stratejik kararlarının yüksek müşavere heyeti tarafından alındığı görülür. İYC'nin yüksek müşavere heyeti incelendiğinde Türk sağının soykütüğü ortaya çıkar.

Yüksek müşavere heyeti

İYC'nin yönetim yapısı iki farklı grup üzerine inşa edilmiştir. Birinci grup işadamları, esnaf, avukat ve mühendislerden oluşmaktadır. 1950-1960 yılları arasında yönetim kurulları genellikle bu meslek grubundan gelen isimlerce oluşur. En az yönetim kurulu kadar önemli olan yüksek müşavere heyeti de ikinci grubu oluşturur. Eğer İYC'yi geliştiren ve yol gösteren bir akıldan söz edeceksek bu yüksek müşavere heyetinin aklı olacaktır. İkinci grup olarak tanımladığımız yüksek müşavere heyeti ağırlıklı olarak akademisyen ve işadamlarından oluşur. Yüksek müşavere heyeti, on beş asli, yedi yedek olmak üzere toplam yirmi iki kişiden oluşur. Yüksek müşavere heyetinin görev ve sorumlulukları arasında cemiyetin faaliyetlerini, stratejik planlamalarını, bütçe tasarımını, mülk alım satımını ve yayın-eğitim programını belirlemek vardır.[73] Kurulun üyeleri arasında dikkat çekici isimler vardır. İYC'nin yüksek müşavere heyetine milliyetçi muhafazakâr "pantheon" demek yerinde olacaktır. Kurulun en uzun süreli üyesi Prof. Sabahattin Zaim'dir. Yüksek müşavere heyetinin görev ve sorumluluklarından birisi, cemiyetin elde ettiği gelirlerin hangi biçimlerde kullanılması gerektiğine karar vermektir. Şöyle ki, cemiyet yalnızca İslâmi orta ve yükseköğretime hamilik yapmaz. Aynı zamanda, dinî olmayan yükseköğretim aracılığıyla, elit bir gençlik hareketini finanse eder. İşte bu finanse etmenin hangi strateji bağlamında gerçekleştirileceğine bu kurulun mensupları karar vermektedir. Yüksek müşavere heyeti, cemiyetin kimlere yüksek lisans, doktora bursu vereceğine, hangi akademisyenin araş-

73 *İlim Yayma Cemiyeti Tüzüğü*, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, 2000, s. 16-17.

tırmasını finanse edeceğine ve dil öğrenimi için desteklenece-ğine karar veren kuruldur.

Sabahattin Zaim'in yanı sıra milliyetçi muhafazakâr entelijansiyanın önemli şahsiyetleri bu kurulda belirli tarihlerde görev almıştır. İlim Yayma'nın "çatı yapı" olarak görülmesini sağlayan hususlardan birisi de bu kurulun varlığıdır. Çünkü farklı muhafazakâr ekolleri bir araya getirerek bir "stratejik uzlaşı" sağlanmaktadır. Bu stratejilerin ana omurgasını yetiştirilmesi beklenen "yeni gençlik" oluşturmaktadır. Nurettin Topçu,[74] Mahir İz, Sabahattin Zaim, Sabri Ülker, Emin Saraç, Ayhan Songar ve daha nice farklı isim bu kurulun üyeleri arasındadır. 1975 yılı cemiyet toplantısı tutanaklarına göre müşavere heyeti, Prof. Dr. Ayhan Songar, Emin Saraç, Prof. Dr. Süleyman Yalçın, Prof. Sabahattin Zaim, Prof. Osman Çataklı, İsmail Dayı ve Sabri Ülker'den oluşmuştur.[75] Bu isimlerin bir kısmı aynı zamanda Aydınlar Ocağı'nın kurucusu, başkanı ve yöneticileridir. Ayrıca Türk İslâm sentezinin 12 Eylül sonrasında ortaya koyduğu muhafazakâr restorasyonda başat rol almış isimlerdir. Cemiyetin 1981 yılında gerçekleşen kongresine göre müşavere heyeti üyeleri Prof. Mustafa Köseoğlu, Prof. Nevzat Kor, Osman Alptekin, Asaf Ataseven, Asım Taşer, Hakkı Alpaçar, Ahmet Alpay'dan oluşmuştur.[76] 1982 yılı kongresinde müşavere heyeti üyeleri Prof. Osman Çataklı, Prof. Sabahattin Zaim, Prof. Salih Tuğ, Doç. Osman Öztürk, Mahmut Bayram,[77] Enver Baytan,[78] Av. Cemalettin Yavaşça ve Emin

74 Nurettin Topçu'nun yüksek müşavere heyetinde resmî görev alıp almadığı bilinmemekle birlikte, bu toplantılara katılarak fikir beyan ettiği dönemin tanıklarınca dile getirilir. Ahmet Kılıç, *Bilinmeyen Yönleriyle Türk Filozofu Nurettin Topçu*, İstanbul: Motto Yayınları, 2020, s. 320.

75 İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, *1975 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul, 1976, s. 4.

76 Bir hususa dikkat çekmek gerekir. İlim Yayma Cemiyeti, 1973 senesinde İlim Yayma Vakfı adıyla harekete devam etmiştir. İsimlerin bir kısmı cemiyette, bir kısmı vakıfta görev almıştır. *1980 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul: Milsan Basın, 1980, s. 3.

77 İstanbul İmam Hatip Lisesi ve Yüksek İslâm Enstitüsü hocası. Kâmil Büyüker, "Bir Neslin Öncüsü Mahmut Bayram Hoca", *Diyanet*, sayı 300, 2015, s. 60-63.

78 Yerebatan Camisi imamı.

Saraç'tan[79] oluşmuştur. Yüksek müşavere heyeti üyelerinin ortak noktaları, aynı muhafazakâr cemiyet yapısı içinde yetişmeleri ve genel olarak akademik kariyere sahip olmalarıdır. 1940'lı yılların ortasında başlayan İslâmi hareketlenmenin birinci kuşak temsilcileri zaman ilerledikçe İlim Yayma Cemiyeti başta olmak üzere İslâmi muhafazakâr hareketlerin akıl hocalığını yapmayı, yani "operasyonel kod'un" bir parçası olmayı başarmıştır.[80]

İlim Yayma Cemiyeti kongreleri (1951-1981)

İlim Yayma Cemiyeti, kurulduğu 1951 yılından itibaren her yıl üyelerinin katılımıyla genel kurulunu toplar. Her toplantıdan önce yönetim kurulları yıllık faaliyetlerini ve gelecek programlarını kitapçık olarak üyelere dağıtır. Genel kurul toplantılarına, üyeler dışında dönemin ünlü siyasetçileri, bürokratları ve tanınmış milliyetçi muhafazakârları katılır. Seçimlerin ilgi ve dikkat çektiği dönem 1960'lardan sonra başlar. Bu dikkat çekiş, İlim Yayma Cemiyeti'nin siyaseti etkileyen bir baskı grubu olma hüviyetini kazanmasıyla doğru orantılıdır. Cemiyetin kurulduğu tarih olan 1951 ile 1960 yılları arasında geçen süreyi daha pasif bir mücadele dönemi olarak görmek gerekir. Bu dönemde, cemiyetin gelişimini İslâmi muhafazakârlığın yurt sathında gelişimiyle birlikte ele almak yararlı olacaktır. Temkinli tavrın hâkim olduğu ilk on yıllık süreç zaman zaman genel kurul ve toplantılarda üyelerin muhalefetiyle karşılaşır. Yusuf Türel'in "İlimle Uğraşmayan İlim Yayma Cemiyeti" eleştirisi bu itirazların başında gelir. Türel'in eleşti-

79 Ezher mezunudur. Uzun yıllar hem İstanbul İmam Hatip Okulu'nda, cami Kur'an kurslarında ve İlim Yayma yurtlarında Kur'an ve ilahiyat üzerine dersler vermiştir. Ebubekir Sifil, "Emin Saraç Hocaefendi ile İlmi Yakın Geçmişe Dair", *İlim Yayma Vakfı Bülteni*, sayı 5, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2012.

80 Şerif Mardin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden bir kurum üretme praksisi olduğu ve bunun 1930'lu yıllar itibarıyla Nakşibendilerin kurduğu "ağ mekanizmasıyla" kırıldığını savunur. Bu kırılma, yeni sınıflar yaratır. İşte burada bahsi geçen isimler bu yeni sınıfın entelektüellerini oluşturmaktadır. Şerif Mardin, "Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmi İstisnacılığı", *Doğu Batı*, sayı 31, 2005.

risinin temelinde, imam hatip okulu ile gereğinden fazla alakadar olunarak cemiyetin kuruluşundaki temel gaye olan "nesil yetiştirme" arzusunun unutulması yer alır.[81]

İlim Yayma Cemiyeti'nin ilk genel kurulu 17 Kasım 1951 tarihinde İstanbul'da gerçekleşmiştir. İlk kongrede seçilen yönetim kurulu şu isimlerden oluşur.[82]

1952 senesinde gerçekleşen toplantıda İYC'nin bir yıl içerisinde ortaya koyduğu faaliyetler detaylı şekilde gösterir. Cemiyetin ikinci kongresinde, cemiyetin isminin ve gayesinin neden "ilim yayma" olduğu on madde halinde sıralanmıştır. Bu bağlamda cemiyetin yaymayı hedeflediği ilimler şöyledir:

> 1- Bilumum müsbet ilimler, 2- Bolşeviklik ve dinsizlik telakkilerinin yanlış olduğunu ve zararlı olduğunu gösterecek ilmi ve içtimai nazariyeler ve görüşler, 3- Laiklik telakkisinin sui istimalinden doğmuş ve doğacak fenalıklar hakkında ilmi tetkikler, 4- demokrasi kavaidinin esasları ve istibdat ve tahakkümün zararlarını gösteren kavaid ve demokrasinin sahtesinin zararlarını gösteren ilimler, 6- Hakiki din ve ahlâk telakkileri ve bunlardan mahrumiyetin doğuracağı musibetleri ve fenalıkları gösteren ilimler, 7- Din ve ahlâk kaidelerinin hayatta nasıl beşeriyet için ve her bir fert için faideler temin ettiğini ve edeceğini anlatan bilgiler, 8- Adalet, kanun ve kaidelerinin esasları ve adaletin vücut bulabilmesinin hilkatimizde mevcut iman ve adalet hislerinin beslenmesiyle mümkün olacağının, bütün ilahi dinlerin bu esasa dayandığının ve ibadetlerin bunu temin edecek amillerin başında

81 "İlimle Uğraşmayan İlim Yayma Cemiyeti", *Milliyet*, 22 Ocak 1956, s. 7.

82 Başkan Seniyeddin Başak, başkan yardımcısı Vehbi Bilimer, genel sekreter Nazif Çelebi, muhasebeci Cemalettin Tunç, veznedar Hulusi Topbaş, üye Hamid Çağıl, üye Yusuf Türel, üye Mazhar Sündüs, üye Hüsnü Bayer. Yönetim kurulu yedek üyeleri: Refik Bürüngüz, Mustafa Alemdargil, Hüseyin Taviloğlu, Abdullah İyibaş. Denetleme kurulu: Mustafa Doğanbey, Rahmi Köseoğlu, Ahmet Nuri Evren, Ali Sünnetçioğlu, Ahmet Vehbi Çıkrıkçıoğlu. Yedek denetleme kurul üyeleri: Ahmet Faik Aksekili, Ata Köseoğlu, Dr. Hakkı Rüştü Kuyulu. Hüseyin Taviloğlu, *Mudo* markası sahibi Taviloğlu ailesindendir. Aynı zamanda Türk Armatörleri Birliği kurucusudur. https://www.denizticaretgazetesi.org/makale/rizeli-tavilzade-ailesi-4520 (erişim 01.01.2024).

geldiklerini gösteren ilimler, 9- İnsanların saadeti için zahiri medeniyet kafi olmayıp adaletin elzem bulunduğunu gösterecek ilimler, 10- İnsanın iyi ahlâk sahibi olmadıkça adil olamayacağını ve ahlâk kavaidinin icabettirdiği terbiyenin temini lazım geldiğini, imansız bu neticelerin elde edilemeyeceklerinin ispatları hakkındaki ilimler.[83]

Yukarıda özetlenen hedeflerin gerçekleşmesi için tek bir istikamette ilerlemenin öneminin altı çizilir, "ruhi istikametle maddi bilgi ve sanatların bir araya getirilmesi", ele alınan maddelerin gerçekleşmesindeki anahtar yöntemdir.[84] Daha sonrasında, İYC'nin neden imam hatip okullarıyla ilgilendiği meselesi ele alınır. Cemiyet kurulduğu dönemde ülkede "ruhi, dinî (İslâm dini) talim ve terbiyenin yasak edilmiş bulundukları malumdur" "Cemiyetimizin teşekkülünden sonra Türkiye Cumhuriyeti, memleketimizde imam ve hatip mektepleri açmaya müsaade etti ve açtı," denilerek bu soru yanıtlanır.[85] İYC mensupları tarafından kongrede değinilen bir diğer husus, Türkiye'de "müsbet ilimlerle mücehhez hakiki ulema yetişmemektedir", bu nedenle "camilerimiz bilgili imam, hatip ve vaizden mahrum olmağa ve dolayısiyle memlekette ahlâki ve içtimai tereddi eserleri zuhur etmeye başlamıştır", denilerek ülkede kendisini gösteren yeni yayıncılık dalgası toplumsal ve ahlâki olarak yozlaşmanın kaynağı olarak gösterilir. Bu yozlaşmanın temelinde, ülkede eksik olduğuna inanılan "aydın din adamı" olduğu savunulur. Burada İlim Yaymacılar ilginç bir noktaya dikkat çekerler; toplumsal dönüşümle beraber değişen değer ve ahlâk yargıları karşısında "aydın din adamı", yani müspet ilimlerle "cihazlanmış" imam bu sorunları çözecek bir kurtarıcı olarak öne çıkarılır.[86] İYC'nin 1952 yılı itibarıyla üye sayısı 477'dir.[87] 1952 yılında cemiyet tarafından Ge-

83 *İlim Yayma Cemiyeti'nin 1951-1952 Devresine Ait Bir Senelik Çalışma Raporudur*, s. 2-3.

84 *A.g.e.*, s. 3.

85 *A.g.e.*, s. 3.

86 *A.g.e.*, s. 5.

87 *A.g.e.*, s. 6

neral Cemal Karabekir'in *İçki, Kumar, Yalan, Gıybet, Fitne, ve Fesatlık Gibi Şeylerin Fenalıkları Hakkında* başlıklı kitabı yayımlanmıştır. Ayrıca cemiyet başkanı Seniyüddin Başak'ın çevirdiği Ebu Hanife'nin *Fıkhıekber* adlı kitabı yayımlanırken, Diyanet İşleri Başkanlığı bu eserden 500 kopya satın almıştır.[88] Cemiyetin nicel hedeflerinden birisi, bu sayıyı bir yıl içinde 1.500 kişiye çıkarmaktır. İmam hatip okulu giderlerinin karşılanması için Kızılay Cemiyeti'nden de önemli maddi destek sağlanmıştır. Bütün bu yardımlarla birlikte 1952 yılı için İYC'nin elde ettiği gelir 53.600,87 lirayken, 32.354,22 lira gider vardır. 4 Ocak 1952'de yapılan toplantıya göre yönetim kurulu Seniyüddin Başak başkanlığında toplanırken, Vehbi Bilimer, Nazif Çelebi, Yusuf Türel, Mazhar Sündüs, Hamit Çağıl yönetim kurulu üyeleri olarak yerlerini almışlardır.[89]

İYC'nin üçüncü kongresi 24 Ekim 1953 tarihinde gerçekleşmiştir. Cemiyet kongre öncesinde adli soruşturma geçirdiği için toplantıya katılımın az olduğu görülür. Üyelerden yalnızca 30-40 kişilik bir grubun katıldığı genel kurulda kongre başkanlığına Cemalettin Tunç seçilmiştir.[90] 1953 yılı faaliyetlerine göre İstanbul İmam Hatip Okulu'nun ihtiyaçlarının karşılanması haricinde Stephan Vincent Benet'in *Amerika*[91] adındaki kitabı Nezahat Nurettin Ege tarafından tercüme edilerek basılmıştır. Kongrede savcının açtığı soruşturma, "Ramazan Bayramı'nda fakir çocuklara yardımda bulunmak gayesiyle iane toplayışımız yüzünden Çocuk Esirgeme Kurumu bizi şikâyet etmiş. Bu şikâyetten bir netice çıkmadı. Fakat Kurban Bayramı'nın arifesinde bir polis memuru geldi ve bize

88 *A.g.e.*, s. 7.

89 *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 13, İstanbul: Milsan Basın, 2006, s. 46.

90 "İlim Yayma Cemiyetinin Kongresi Lokantada Toplandı", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1953, s. 1, 6.

91 Benet, kitabında ABD'nin demokratik özgürlükçü oluşundan övgüyle bahsettiği bir kitap kaleme alır. Bu kitabın 1950'li yıllarda din ve hürriyet konularının tartışıldığı bir dönemde basılması bu bakımdan anlamlıdır. Ayrıca Benet kitabına Dickens'ın *İki Şehrin Hikâyesi* adlı romanına başladığı gibi başlar. Benet'in farkı, değişen bir dünyayı inançlılar arasında ortaya çıkan bir hoşgörü toprağı, yani ABD üzerinden tanıtmasıdır. Stephen Vincent Benet, *America*, New York: J.J. Little and Ives Company, 1944, s. 3.

evlerden koyun derisi almamızın yasak edildiğini söyledi. Bilahare, imam hatip okulu talebeleri için zekât, fitre topladığımız için şeriatçılıkla vasıflandırıldık. Bize isnad edilen geri fikirlilik ve irticai faaliyet tamamile hilafı hakikattir," denilerek cevaplanmıştır.[92]

Cemiyetin beşinci kongresi 22 Ocak 1955 tarihinde Konya Lezzet Lokantası[93] salonunda gerçekleşmiştir. İlim Yayma Cemiyeti kongreyi "inkılap zihniyetine uygun din adamı yetiştirilecek" sloganıyla açmıştır. Kongrede faaliyet raporlarının okunması sonrasında söz alan Mazhar Sündüs, "Cemiyetin gayesi kayıtsız şartsız ilim yaymaktır ve bir milletin yükselebilmesi için ilmi seviyenin üstün olması icab eder. Bu memleketin doktoru, operatörü, muallimi var. Fakat hakiki din adamlarımız günden güne azalıyor bunu temin şarttır," diyerek dönemin İslâmi muhafazakâr "kaygı ve korku" duygularını tekrarlar. Ayrıca medeniyet, kalkınma ve ilerleme gibi modernleşmeye has kavramların içeriğini kutsal bir anlamla doldurarak milletin yükselişini din adamı yetiştirmede gösterilecek çabaya bağlamıştır. Toplantıda ayrıca imam hatip mezunu öğrencilerin askerde yedek subay olabilmesi ve ek sınava girerek üniversitelere kabul alması için Ankara'dan gerekli izinleri çıkarttıklarını bildirir. Toplantıda dikkat çekici çıkış, İzmir İlim Yayma Cemiyeti ikinci başkanı Raif Cilasun'dan gelmiştir. Cilasun 1953 tarihinde cemiyet hakkında başlatılan "irtica" soruşturması hakkında söz alarak şunları söyler: "İlim yaymaya çalışmak yobazlığın önüne geçmek demektir. İnkılap zihniyetine uygun din adamı yetiştirmek hata mıdır? İmam hatip okulunu faydalı şekle sokmağa sarfetmektedir. Bugün bütün dünyada din müesseseleri halk tarafından kurulan dernekler tarafından idare edilmektedir."[94] Cilasun, imam hatip okullarının, ilim yayma kavramının ve İlim Yayma Cemiyeti'nin "yobaz" değil, tersine devrim zihniyetine uygun "aydın"

92 "İlim Yayma Cemiyeti Kongresi Dün Yapıldı", *Milliyet*, 25 Ekim 1953, s. 7.

93 Sahibi, İlim Yayma Cemiyeti kurucularından Mustafa Doğanbey'dir.

94 "İnkilap Zihniyetine Uygun Din Adamı Yetiştirilecek", *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1955, s. 2.

din adamları yetiştirme gayesiyle hareket ettiğini, bu nedenle uğranılan takibatın haksız olduğunu göstermeye çalışır. Cilasun'un konuşmasından çıkan bir diğer önemi nokta şudur: İlim kavramını bir ve tek görür. Yani ilim, bir tarafında fen ve sosyal bilim yöntemi, diğer tarafında manevi ilimler olan din eğitimi değildir. Aydınlanma'yla ayrılan bu iki bilgiye ulaşma yöntemini tek ve bütün olarak algılar. Bu görüş, bütün İslâmi muhafazakârların ulus-devlet döneminde şiar kabul edeceği bir görüş olarak yer edecektir.

1962 yılı İYC açısından örgütlenme faaliyetlerini geliştirmekle geçer. 13 Ocak 1962 tarihinde gerçekleşen kongrede Kurmay Albay Vehbi Bilimer başkanlığa seçilmiştir. Bilimer'in seçilmesi sonrasında ikinci başkanlığa Hüsnü Bayer, genel sekreterliğe Hasan Uğur seçilir. Sayman Niyazi Kurtulmuş, veznedar Mustafa Şişmanoğlu, üyeler Süleyman Sabit İshakoğlu, Hüsnü Uğurlu, Fehmi Bilge, Ömer Derin, Kemal Şadoğlu, Dr. Fehmi Cumalıoğlu, Refik Bürüngüz, Muammer Topbaş, Ahmet Vehbi Çıkrıkçıoğlu ve Hamid Çağıl'dır.[95] 1962 yılında gerçekleştirilen faaliyetlerin başında İstanbul İmam Hatip Okulu'nun konaklama ve iaşe masraflarının karşılanması vardır. İmam hatip okuluyla birlikte İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden yüz kadar öğrenci İYC'nin himayesinde eğitimine devam eder. 1962 senesini dikkat çekici kılan temel unsur, Türkiye'de burjuvazinin himayesinde yer alan ticaret örgütleriyle ikili ilişkilerin geliştirilmesinin bir ilke olarak kabul görmesidir. Bu noktada komünizmle mücadele için Yüksek İslâm Enstitüsü'nde okuyan gençler bir vaiz-öğütçü olarak fabrikalarda işçilerle görüşmeleri için görevlendirilmiştir. Bu faaliyeti Ticaret Odası, Sanayi Odası, Ticaret Borsası idarecileriyle ortak bir şekilde yürüterek ülkede sermaye ve mülkiyet karşıtı hareketlere karşı din ve onun yayıcısı öğrenciler seferber edilmeye çalışılır. Bu anlayış, "milli hars şuuru" uyandırmak amacıyla ilk defa 1962 kongresinde ifade edilir ve hayata geçirilir.[96] Bu kongrede öne

95 İlim Yayma Cemiyeti, *1962 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963, s. 3.

96 *A.g.e.*, s. 7.

çıkan anlayışlardan bir diğeri de yayıncılığa olan ilginin artışıdır. Böylece İYC, "Müslüman-Türk çocuğu muhtelif neşriyattan bol bol Noel'i ve Hristiyanlığın menşei hakkında bilgi edinmektedir. (...) yabancı örf ve adetlerin hayranı bir nesil yetişmektedir. İşte hiç olmazsa şimdilik bu takvimle Türk çocuğunu İslâmiyet'ten ve Türk tarihinden resmi çalışmalara muvazi olarak haberdar etmek istedik," denilerek yayıncılık alanına kültürel emperyalizm bağlamında bakılır. Toplantıda en nihayetinde Türk-İslâm sentezine dayanan bir yayıncılık politikasında karar kılınır.[97] Toplantı sonunda İYC'nin 1962 mali bilançosunda geliri 1.171.878,46 lira olarak belirlenerek kongreye son verilir.[98]

1964 kongresine katılanlar arasında Halim Bilsel,[99] Kemal Çaylan, Bahaddin Arkaç,[100] Mazhar Sündüs gibi isimler yer alır. İYC, 1964 bütçesini 1.850.000 lira olarak belirledikten sonra yeni yönetim kurulunu seçmiş ve Vehbi Bilimer başkan olmuştur. Bilimer'in başkanlık ettiği yönetim kurulu şu üyelerden oluşur: Başkan yardımcısı Hüsnü Bayer, genel sekreter Hasan Uğur, sayman Fehmi Bilge, veznedar Ömer Lütfi Çulha, üye Mustafa Şişmanoğlu,[101] Durmuş Ocakçıoğlu,[102] Dr. İsmail Niyazi Kurtulmuş, Refik Bürüngüz,[103] Muammer Topbaş,

97 *A.g.e.*, s. 8.

98 *A.g.e.*, s. 13.

99 Tıp doktoru. *Allah Vardır* kitabının yazarı.

100 Eski Danıştay 4. Daire Başkanı. https://www.danistay.gov.tr/icerik/121 (erişim 24.12.2022).

101 1964 yılında vefat etmiştir. Tüccar, Demokrat Parti'nin 1950 İstanbul seçimlerinde meclis üyesi adayıdır. "Üç Partinin Şehir Meclisi Adayları", *Vakit*, 14 Ağustos 1950, s. 2.

102 Sönmez Neşriyat kurucularından. *Akis* dergisinde yer alan habere göre Demokrat Parti döneminde zengin olan tüccarlardandır. Ayrıca Adalet Partisi ile geliştirdiği ilişkileri sayesinde Süleyman Demirel'e yakın isimlerden birisi olmuştur. İstanbul ziyaretlerinde sahibi olduğu araçları Başbakan Demirel'e tahsis etmesiyle bilinmektedir ("Başbakanlık", *Akis*, sayı 620, 7 Mayıs 1966, s. 8).

103 Kayserili işadamı, Kayseri'de yer alan Bürüngüz Camisi'ni yaptırmıştır. 1965 yılında Necip Fazıl Kısakürek'in kurduğu Fikir Kulübü lokalini ücretsiz olarak Kısakürek'e tahsis etmiştir (Suat Ak, *Necip Fazıl ve Büyük Doğu* [İstanbul: Büyüyen Ay, 2016], s. 192).

Hüsnü Uğurlu, Ömer Derin, Dr. Halim Bilsel, Münip Hayri Ürgüplü, Yusuf Türel, Süleyman Sabit İshakoğlu.[104] Yedek idare heyeti üyeliğine Rahmi Köseoğlu,[105] Namık Bulut, Nazif Çelebi, Hamid Çağıl seçilmiştir. Denetleme kurulu Ahmet Vehbi Çıkrıkçıoğlu, Mustafa Doğanbey, Mustafa Barçın,[106] İhsan Babalı ve Kemalettin Nomer'den[107] oluşmuştur. Yedek üyeler ise Ata Köseoğlu,[108] Ali Oğuz[109] ve Mazhar Sündüs'tür.[110] 1963 yılı faaliyet raporunun okunduğu kongrede, cemiyetin daha aktif hale gelmeyi hedeflediği görülür. 1963 yılı faaliyet raporuna göre cemiyet İstanbul İmam Hatip Okulu yurdunda 490 öğrenci, yükseköğretim yurdunda 74 öğrenci barındırmaktadır. Kongrenin devamında, Yusuf Türel üyelerin etkin olmamalarından şikâyet ederek cemiyete daha aktif katılım talep etmiştir. Tüzükte değişiklik yapılarak İlmi İstişare Kurulu (yayınlara karar veren heyet) kurulmasına karar verilir.[111] İYC mensupları genel kurul toplantısında, kız imam hatip okullarının açılması meselesini de tartışmıştır. İlim Yaymacılara göre, toplumda muhafazakâr "uyanış" başlatılması

---

104 *İshakol Boya* firmasının kurucusu. Türkiye Milli Kültür Vakfı kurucularından.

105 1959-1961 yılları arası İlim Yayma Cemiyeti başkanı. Vehbi Bilimer ile *Emek Manifatura Mağazası*'nın sahibi. Bkz. *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1947, s. 4. Şişli Cami Yaptırma Derneği kurucusu.

106 Hayatını anlattığı röportaj için bkz. https://www.hasansimsek.com.tr/index.php/kim-kimdir/102-mustafa-barcin (erişim 02.02.2024).

107 Yeşilay Cemiyeti başkanlarından.

108 Ata Köseoğlu hakkında bkz. Ahmet Mesut Köseoğlu, "Kurucularımızdan Ata Köseoğlu", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 21, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, 2010, s. 15. Köseoğlu ayrıca Şişli Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği'nin kurucularından ve maddi destekleyicilerindendir. Konu hakkında bkz. İsmail Habib Sevük, "Klasikliği Asrileşen Yepyeni Abide", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1951, s. 4. İlim Yaymacıların birçoğu gibi Anıtlar Derneği'nde görev almış ve denetleme kurulu başkanlığı görevini üstlenmiştir. "Anıtlar Derneği 9 Zata Altın Madalyalar Verdi", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1956, s. 3.

109 Milli Selamet Partisi, Milli Nizam Partisi ve Refah Partisi kurucu üyesi. Senato üyesi (1973-1980). 19., 20. ve 21. dönem İstanbul milletvekili.

110 İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı 1964*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1964, s. 4.

111 İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı 1964*, s. 5-6.

hususunda kadınların da görev alması beklenir. İYC tarihinde kadınların muhafazakâr bir özne olarak görülmesi konusunda 1964 kongresi ilk olma vasfıyla dikkat çeker. Cemiyet mensupları için muhafazakâr kadın öznelere ihtiyacın nedeni "kalem cihadı yapacak hatun kişilere, münevver İslâm hanımlarına muhtacız"[112] diye izah edilir. 1960'larda ideolojik mücadelenin belirginleşmesiyle birlikte İlim Yaymacılar için kültürel hegemonya mücadelesi bir "cihat" alanına, kadınlar da birer "mücahide" dönüşür. Kongrede ayrıca ahlâk eğitimi konusunda hükümet ve Meclis'in baskı altına alınmasına karar verilmiştir. 1964 kongresi şu sözlerle kapanmıştır: "Cemiyetimizin gayesi çok ulvidir. Ahlâkımızı tedrici bir şekilde yok etmeğe çalışan teşekkül ve şahıslar vardır. Maarifimizin bunlara yeteri derecede müdahale etmediği kanaatindeyiz."[113]

İYC'nin on dördüncü kongresi 28 Şubat 1965 tarihinde 139 üyenin katılımıyla gerçekleşir. Kongreye geçmeden önce okunan 1964 yılı faaliyet raporunda önemli noktalar göze çarpar. Öncelikle İYC şikâyet üzerine İçişleri Bakanlığı'nca bir soruşturmaya tabi tutulmuştur. Cemiyet raporunda şikâyetlerin temelinde "milli ahlâk ve milli kültüre, yüce İslâm dinine hizmeti şiar edinmiş olan cemiyeti inhiraf" ettirmek isteyen güçlerin olduğu kanaatindedir.[114] 18 Nisan 1964 tarihinde hazırlanan rapora göre İYC'nin ceza almasını gerektirecek bir faaliyette bulunmadığına karar verilmiştir. 1964 yılıyla birlikte İYC artık faaliyetlerini belirli idealleriyle ifade etmeye başlar. Örneğin faaliyetlerini "aziz milletimize ve yüce İslâm dinine" hizmet adına yaptığını belirten ifadelere sıkça başvurduğu görülür. İYC'nin önceki raporlarında ideallerini eğitime ve ülkenin kültürel gelişmişliğine katkı gibi genel bir ifadeyle kullanmak yerine hedefinin ne olduğuna yönelik daha açık kelimeler seçmesi, 1960'lar sonrasının göreli özerklik ve siyasal kristalleşmesinin de bir yansıması olarak göze çarpar. Rapor-

112 "İlimci Bir Teşekkül: İlim Yayma Cemiyeti", *Yeni İstiklal*, 1 Şubat 1964, s. 1.

113 A.g.m., s. 1.

114 İlim Yayma Cemiyeti, *1964 yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1965, s. 3.

da cemiyeti oluşturan kişilerin politik ve kültürel kimliklerini belirgin şekilde ifade eden şu cümleye yer verilir: "BİZ YALNIZ NÜFUS'DA TÜRK-MÜSLÜMAN OLARAK KAYITLI DEĞİLİZ. BU DAMGAYI KANIMIZIN HER ZERRESİ TAŞIMAKTADIR."[115] Bu cümlenin büyük harflerle altının önemle çizildiği görülür. İYC mensuplarının 1960'ların ilk çeyreğinde cemiyete karşı gelişen muhalefet karşısında 1950'lerdeki pasif konumu terk ederek daha keskin bir kimlik tanımına gittiği görülür. 1964 yılı faaliyetleri arasında uluslararası bağlantılar hususunda da dikkat çeken bir ilişki görülür. İsveç İyi Ahlâk Derneği ile İYC bağlantı kurmuş ve İsveç'te derneğin uluslararası toplantılarına katılarak İYC'nin temsili gerçekleşmiştir. Burada İYC'nin ilk defa Soğuk Savaş sürecinde ortaya çıkan ahlâk temelli uluslararası organizasyonlara dahil olduğu görülür.[116] Son olarak, İYC'nin geleneksel iftar toplantıları için iki isme özel yer ayrılır. İşadamları Vehbi Koç ve Mehmet Kavala'ya İYC'ye verdikleri maddi ve manevi destekten ötürü teşekkür edilirken, cemiyetin faaliyetlerinden etkilenen Koç ve Kavala'nın 1964 yılıyla birlikte İYC'ye üye oldukları raporda yer alır.[117]

Bir önceki yılın faaliyet raporunun okunması sonrasında Mustafa Barçın ve Mazhar Sündüs toplantıda basın-yayın alanında etkin faaliyet yürütülmesi gerektiğini belirtirken gazetecilik faaliyetine ağırlık verilmesi yönündeki telkinlerini paylaşmıştır. Tahir Türköz de benzer bir yaklaşım içerisinde bulunarak *Yahova Şahidleri* eserinden örnek göstererek İslâm dini üzerine yayıncılığa önem verilmesi gerektiğini yönetime bildirmiş, Avni İman da gençlik kolları kurulmasını önermiştir.[118] 1965 yılı bütçesine göre İYC'nin 1.500.000,00 lira geliri vardır.[119] Kongre sonunda gerçekleşen seçim sonuçlarına göre, 1965 yılı yönetim kurulu şu isimlerden oluşur: Yusuf Türel, A.

115 *A.g.e.*, s. 4.
116 *A.g.e.*, s. 8.
117 *A.g.e.*, s .9.
118 *A.g.e.*, s. 5
119 *A.g.e.*, s. 4.

Muammer Topbaş, Fehmi Bilge,[120] Sabri Ülker, Münip Hayri Ürgüplü,[121] Hasan Uğur, Nazif Çelebi, Hüsnü Uğurlu ve Durmuş Ocakçıoğlu. Av. Kemalettin Nomer, Ömer Okyay, Av. Ali Oğuz, Dr. Abdülkadir Uluğ ve Ahmet Yıldız yönetim kurulu yedek üyeleri olmuştur. Denetleme kurulu asil üyeliğine Mustafa Doğanbey, Mustafa Barçın, Cemalettin Tunç, Hamdi Türel, Vehbi Çıkrıkçıoğlu seçilirken, yedek üyeliklere Tahir Türköz, Ata Köseoğlu, İhsan Babalı, Ekrem Demirci ve Avni Alpay seçilmiştir. Haysiyet divanına ise Av. Hamid Çağıl, Av. Mazhar Sündüs, emekli hâkim Reşit Nomer, Hüsnü Bayer ve Fahri Ağaoğlu[122] seçilirken, Ali Oğuz, Mustafa Yenel, Fehmi Cumalıoğlu, Feyzullah Değerli[123] ve Ahmet İman yedek üyelere seçilmiştir.[124]

İYC'nin on beşinci kongresi 6 Mart 1966 tarihinde İstanbul İbn-ül Emin Han konferans salonunda 124 üyenin katılımıyla gerçekleşmiştir.[125] Kongre başkanlığına Ayhan Songar, ikinci başkanlığa Hamid Çağıl, katipliklere İsmail Uğur, Sami Elver ve Reşid Özker seçildikten sonra kongreye geçilir. Kongrede Avni Özyar, Fuat Kızıltepe,[126] Ethem Birerdinç, Biga delegesi Hayrettin Tınmaz,[127] İzmir delegesi Ali Rıza Güven[128] ve Cemil Yavaş ve üye Mazhar Sündüs cemiyet raporu üzerine söz alırlar. 1966 yılı bütçesi oluşturulurken, üyelerden Fuat Kızıltepe yurtdışı araştırma ve doktora bur-

120 İşadamı. Yaşamı hakkında bkz. Elif Yafez, "Mehmet Fehmi Bilge", *50 Yılda 50 Vakıf İnsan*, ed. Alim Kahraman ve Abdulkadir Ünal, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2023.

121 1965 yılında başbakan olan Suat Hayri Ürgüplü'nün kardeşi. Demokrat Parti Nevşehir milletvekili.

122 Demokrat Parti milletvekili, Millet Partisi senato adayı. Milletvekili olduğu 1959 yılında Yüksek İslâm Enstitüsü kurulmasında önemli katkısı vardır.

123 15. ve 16. dönem Adalet Partisi Tokat milletvekili.

124 İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı 1965*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1965, s. 6.

125 İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı 1966*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1966, s. 2.

126 1973 genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi İstanbul milletvekili adayı.

127 Akademisyen, Uludağ Üniversitesi emekli tefsir hocası.

128 İzmir Kestane Pazarı Öğrenci Yetiştirme Derneği kurucusu.

sunu 50.000 liraya, öğrenciler için ayrılan bursun 80.000 liraya çıkarılmasını talep etmiştir. Bütçe görüşmeleri neticesinde 1966 yılı için İYC 2.560.000 liralık bütçeyi kabul etmiştir.[129] Kongre sonunda, görev süresi tamamlanan altı üye ve istifa eden Yusuf Türel'in yerine bir kişi olmak üzere toplam yedi kişilik seçime gidilmiştir. Sonuçlara göre Sabahattin Topbaş,[130] Vehbi Bilimer, Niyazi Kurtulmuş, Avni İman, Ömer Derin, Mehmet Aydın, Ömer Lütfi Çulha yönetim kurulu asli üyeliklerine seçilirken, Avni Alpay, İsmail Uğur, Asaf Ataseven, Sabri Özpala,[131] Ali Oğuz yönetim kurulu yedek üyeliklerine seçilmiştir. Denetleme kurulu üyeliklerine de Mustafa Doğanbey, Ahmet Vehbi Çıkrıkçıoğlu, Zeki Oktar, Cemalettin Tunç, İsmail Uğur asli; Raif Cilasun, Mustafa Barçın, Tahir Türköz yedek olarak seçilmiştir. Kongre sonunda üyeler cemiyetten beklentilerini dile getirmiştir. Mazhar Sündüs İstanbul sınırlarında ikinci bir imam hatip okulu açılmasını isterken, son olarak Hamid Çağıl cemiyetin bir yüksekokul açmasını temenni ettiğini dile getirmiş, sonra kongreye son verilmiştir.[132]

Cemiyetin on altıncı kongresi 12 Şubat 1967 tarihinde yine İbn-ül Emin Mahmut Kemal İnal tesisi konferans salonunda 174 üyenin katılımıyla gerçekleşmiştir.[133] 1967 kongresinin başkanlık divanı seçimlerine göre Ayhan Songar kongre başkanlığına, Cemalettin Yavaşça ikinci başkanlığa seçilirken, Ali Oğuz ve Mazhar Çelebi kâtip üyeliklere seçilmiştir. Cemiyetin yıllık faaliyeti hakkında Şevket Tanrıçar, Salih Özcan,[134] Mü-

129 *A.g.e.*, s. 3.

130 *Babıali'de Sabah* gazetesi sahibi.

131 1961 yılında cemiyete üye olmuş, 1968 yılından itibaren yönetim kurullarında görev almaya başlamıştır. Hayatı için bkz. İsmail Kurt ve Seyit Ali Tüz, *Vakıf İnsan Sabri Özpala*, İstanbul: İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, 2024.

132 *A.g.e.*, s. 8.

133 İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Raporu 1967*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1967, s. 3.

134 Salih Özcan, Dünya İslâm Birliği (Rabıta Örgütü) Türkiye kurucusudur. Dünya İslâm Birliği, 1962'de Mekke'de kurulmuştur. Suudi sermayesinin desteğiyle hac için Arabistan'a gelen Müslümanlar başta olmak üzere İslâm

nip Hayri Ürgüplü,[135] Yusuf Türel söz hakkı talep etmiştir. Soruları yönetim kurulu adına Sabri Ülker ve Kemalettin Nomer cevaplamıştır. 1967 bütçesinde üniversite asistanlarına ödenen bursların miktarı 100.000 liraya çıkarılırken, genel bütçe 3.000.000 olarak belirlenir.[136] Süresi dolan yönetim kurulu üyeleri yerine sırasıyla Muammer Topbaş, Mustafa Köseoğlu, Fehmi Bilge, Hasan Uğur, Sabri Ülker ve Tayyar Altıkulaç, Cemalettin Yavaşça ve Nazif Çelebi seçilmiştir. Bekir Topaloğlu,[137] Kemalettin Nomer, Hüsnü Uğurlu, Durmuş Ocakçıoğlu ve Ahmet Erben yedek üyelere seçilir.[138] Denetleme heyetine Cemalettin Tunç, Zeki Oktar, Mazhar Çelebi, Ali Oğuz ve Mustafa Doğanbey seçilirken, avukat Tahir Türköz, Fuat Kızıltepe ve İsmail Ergün yedek üyeler olmuştur. Daha sonra sıra haysiyet divanının belirlenmesine geldiğinde, Vehbi Çıkrıkçıoğlu, Yusuf Türel, Ata Köseoğlu, Hamid Çağıl ve Hüsnü Bayer asli üye, Mehmet Üretmen, Süleyman Sabit İshakoğlu ve Ali Sünnetçioğlu da yedek üye seçilmiştir. 1967 yılıyla birlikte cemiyet nicel anlamda büyük bir sıçrama gerçekleştirmiştir. İlim Yayma Cemiyeti, on dört şube ve 1.700'ü aşan üye sayısıyla Türkiye çapında büyük bir güce ulaşmıştır. Kongre son olarak görev süresi biten sekiz üye yerine yeni üyeler seçmiştir. Cemiyetin yeni yönetim kurulu üyeleri Muammer Topbaş, Mustafa Köseoğlu, Hasan Oğuz, Tayyar Altıkulaç,[139] Cemalet-

---

dünyası üzerinde siyasal ve kültürel bir baskı grubu olarak faaliyet yürütmektedir. Jacob Landau, *Pan İslâm Politikaları*, İstanbul: Anka Yayınları, 2001, s. 336-340.

135 Milletvekili ve başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün kardeşi.

136 İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Raporu 1967*, s. 4.

137 Yüksek İslâm Enstitüsü hocalarından. *Günlerim Böyle Geçti* adlı eserde anılarını kaleme almıştır.

138 *A.g.e.*, s. 7.

139 Eski Diyanet İşleri Başkanı. İlim Yayma Cemiyeti, 1951 senesinde İstanbul İmam Hatip Okulu'nu açtıktan sonra ilk neslin üzerinde ehemmiyetle durmuştur. Tayyar Altıkulaç, okula ikinci kayıt döneminde başlayanlardandır. Ayrıca İlim Yayma Cemiyeti'nin 1951 ve 1981 yılları arasında yetiştirdiği nesilden cemiyet yönetimine aldığı tek isim olarak dikkat çeker. Altıkulaç dışında, bu tarih aralığında İlim Yayma Cemiyeti yönetim kurulunda İstanbul İmam Hatip Okulu mezunu olarak görev alan ikinci bir isim olmamıştır.

tin Yavaşça ve Nazif Çelebi'den oluşmuştur.[140]

On yedinci kongre 4 Şubat 1968 tarihinde İbn-ül Emin Han konferans salonunda yapılmıştır.[141] Tüzükte kapsamlı bir değişikliğe gidildiği için kongre geç saatlere kadar sürmüştür. 1968 bütçesi, bir önceki yılda belirlenen oranı tekrar ederek 3 milyon lira seviyesinde kalmıştır.[142] Yüksek İslâm Enstitüsü hocalarından ve İYC'nin önemli üyelerinden Mahir İz kongreye bir mektup göndermiştir. İz mektubunda, "Cemiyetin gayesiyle ilgili neşriyata ehemmiyet verilmesi, İslâm ve müsteşrik kongrelere delege gönderilmesinin temini" hakkında tavsiyelerde bulunmuştur. 1968 bütçesi için belirlenen 3 milyon liralık bütçenin 350.000 kadarı asistan burslarına ayrılırken, 40.000 lirası yayıncılık masraflarına ayrılmıştır.[143] 1968 yılı kapsamında belirlenen yeni yönetim kurulu Prof. Mustafa Köseoğlu, Muammer Topbaş, Fehmi Bilge, Hasan Uğur,[144] Nazif Çelebi, Durmuş Ocakçıoğlu, Ömer Lütfi Çulha, doktor Niyazi Kurtulmuş, Sabri Özpala, Feyzullah Değerli, doktor Asaf Ataseven, avukat Yusuf Türel, Ömer Derin, Tevfik Çapacı,[145] Hamit Çağıl ve Avni İman'dan[146] oluşmuştur.[147] 1968 yılında alınan kararlardan biri de Sağmalcılar Cezaevi'nde bir okuma salonu ve kütüphane kurulmasıyla birlikte haftalık dinî sohbet verecek bir öğretmenin görevlendirilmesidir.[148]

On sekizinci kongre 9 Şubat 1969 tarihinde İstanbul İbn-ül Emin Mahmut Kemal İnal Han konferans salonunda yapılmış-

140 "İlim Yayma Cemiyeti'nin Yıllık Kongresi Yapıldı", *Babıali'de Sabah*, 13 Şubat 1967, s. 1, 7.

141 "İlim Yayma Cemiyeti'nin Kongresi Yapıldı", *Bugün*, 6 Şubat 1968, s. 1, 7.

142 A.g.m., s. 7.

143 "Yurtta ve Dünya'da Bir Hafta", *Sancak*, cilt 1, sayı 6, Şubat 1968, s. 10.

144 Hasan Uğur hakkında bkz. Muhammet Eroğlu, "Merhum Hasan Tahsin Uğur'un Vefatı Münasebetiyle", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 22, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, 2010, s. 6-9.

145 Eski Beyoğlu müftüsü.

146 Avni İman hakkında bkz. https://www.bursadabugun.com/haber/avni-iman-vefat-etti-1121385.html (erişim 05.01.2022).

147 "İlim Yayma Cemiyeti Bursların Artırılmasını İstedi", *Babıali'de Sabah*, Şubat 1968, s. 1, 7.

148 *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 12, İstanbul: Bilimevi Basım, 2006, s. 26.

tır. Türkiye genelinde otuz altı şubeden binlerce cemiyet mensubu genel kongreye katılmıştır. Cemiyetin kısa bir sürede yirmi olan şube sayısını 36'ya çıkarttığı görülür.[149] Kongreye katılanlardan İstanbul Valisi Vefa Poyraz, İYC şeref üyeliğine seçilmiştir. 1969 kongresinde seçim sonucuna göre oluşan yönetim kurulu Prof. Mustafa Köroğlu, Dr. Asaf Ataseven, Dr. İsmail Kurtulmuş, tüccar Hasan Uğur, tüccar Nazif Çelebi, tüccar Avni İman, fabrikatör Muammer Topbaş, fabrikatör Fehmi Bilge, tüccar Sabri Özpala, tüccar Ömer Derin, tüccar Ömer Lütfi Çulha, Feyzullah Değerli, öğretmen Tevfik Çapacı, avukat Hamid Çağıl, avukat Yusuf Türel'den oluşmuştur. Seçilen isimler 12 Şubat 1969 tarihinde aralarında gerçekleştirdikleri seçim sonucunda Yusuf Türel'i başkan, Fehmi Bilge, Nazif Çelebi, İsmail Niyazi Kurtulmuş'u başkan yardımcısı, Hasan Uğur'u genel sekreter, Ömer Derin'i sayman ve Ömer Lütfi Çulha'yı veznedar görevine seçmiştir.[150] Cemiyetin yüksek müşavere heyeti Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Prof. Mahir İz, emekli kurmay albay Vehbi Bilimer, öğretmen Emin Saraç, Prof. Dr. A. Selçuk Özçelik,[151] Prof. Dr. Süleyman Yalçın gibi isimlerinden oluşmuştur.[152] Kongre sonuna doğru kürsüye gelen Mevlüt Yılmaz İYC'nin imam hatip okulları ve yüksek İslâm enstitüleri başta olmak üzere muhafazakâr bir toplum ve gençlik için yürüttüğü faaliyetlerin din karşıtı gruplara ve "sola" karşı önemli ve takdire şayan faaliyetler olduğunu söylemiştir.[153]

1970 yılı kongresi 8 Mart'ta gerçekleşmiştir. Kongre divan başkanı Osman Kılıç,[154] ikinci başkan Dr. Asım Taşer[155] olur-

149 "İlim Yayma", *Bugün*, 9 Şubat 1968, s. 1.

150 *İlim Yayma Cemiyeti 1969-1970 Faaliyet ve Mali raporu*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1970, s. 5.

151 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi anayasa profesörü.

152 *A.g.e.*, s. 2.

153 "İlim Yayma Cemiyeti'nin Kongresi", *Bugün*, 10 Şubat 1969, s. 1, 7.

154 İlim Yayma Vakfı ve Türkiye Milli Kültür Vakfı kurucu üyelerinden. Hakkında detaylı bilgi için bkz. https://www.tmkv.org.tr/tmkvailesi/Kurucular-Kurulu?Osman-KILIC&#ID-44 (erişim 10.11.2022).

155 İlim Yayma Vakfı kurucusu ve başkanı, Aydınlar Kulübü kurucusu ve genel sekreteri. Hüdavendigar Onur, *Türk Sağı Sözlüğü*, s. 50.

ken, Hilmi Kurtuluş[156] ve Fevzi Bektaş[157] divan kâtipliği görevini üstlenmiştir.[158] Kongre boyunca geride kalan yirmi yıllık mücadele ele alınırken, yönetim kurulu ibra edilmiş ve aktif yönetim kurulunun göreve devam etmesi üyelerce onaylanmıştır. Otuz sekiz ilden şube temsilcileri kongreye katılmıştır.[159] Kongre, *Yön* dergisinde İYC için kaleme alınan yazıya cevapla başlar.

> Ellerine geçirdikleri varakparelerle ortalığı karıştırmak, memleketin temiz akafında siyah bulutlar dolaştırmak, kardeş kavgasını yaratmak istemektedirler. Malum kaynaklardan kendilerine verilen bu vazifeleri her türlü ahlâk dışı metotlarla yerine getirmeye çalışmaktadırlar. (...) yirmi senelik temiz bir maziye sahip cemiyetimizi ve onun değerli azalarını yüce milletimizin gözünden düşürmek için ellerinden gelen gayreti esirgememektedirler. (...) Yolu daima ileriye doğru olan cemiyetimize, "gericiliğin genel karargâhı" "komandolar yuvası" "siyasi kulüp" "din istismarcılığı yolu ile şahsi menfaatler elde etme şirketi" gibi beyinden değil mideden uydurulan yakıştırmalar gülünç olduğu kadar iğrençtir de (...) Herşey Büyük Türk Milleti için parolasına sadık hizmetimize devam edeceğiz.[160]

---

156 Aydınlar Ocağı'nın yayın organı *Boğaziçi* dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*, Ankara: Yazarlar Birliği Yayınları, 1985, s. 395.

157 Bakırköy İmam Hatip Lisesi müdürü.

158 "İlim Yayma Cemiyeti'nin Yıllık Kongresi Yapıldı", *Babıali'de Sabah*, 9 Mart 1970, s. 1, 7.

159 "İlim Yayma Cemiyeti'nin 19. Kongresi Yapıldı", *Bugün*, 9 Mart 1970, s. 1, 7. 1970 yılının Şubat ayı itibarıyla İlim Yayma Cemiyeti'nin şubesi bulunan il ve ilçeler: 1- Ankara, 2- Akşehir, 3- Bakırköy, 4- Bandırma, 5- Biga, 6- Bilecik, 7- Bolu, 8- Boyabat, 9- Bursa, 10- Denizli, 11- Doğanhisar, 12- Düzce, 13- Edirne, 14- Erenköy, 15- Eskişehir, 16- Gaziosmanpaşa, 17- Gerede, 18- Gönen, 19- İnegöl, 20- Isparta, 21- İzmir, 22- Anadolu Yakası (Kadıköy), 23- Kadınhan, 24- Kastamonu, 25- Kayseri, 26- Karaman, 27- Kırklareli, 28- Konya, 29- Mardin, 30- Sağmalcılar, 31- Sakarya, 32- Turgutlu, 33- Uşak, 34- Yalova, 35- Yunak, 36- İskilip, 37- Vakfıkebir, 38- Ödemiş. *İlim Yayma Cemiyeti 1969-1970 Faaliyet ve Mali raporu*, s. 3.

160 İlim Yayma Cemiyeti, *1969-1970 Faaliyet ve Mali Raporu*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1970, s. 4-5.

1970 yılıyla birlikte İYC açısından desteklenmesi gereken öğrencilerin niteliği belirginleşerek maddelere dökülmüştür. İYC, himayesine alacağı bir öğrenciden şu nitelikleri bekler: 1) Milli ananelerine bağlı şekilde terbiye görmüş; 2) Kendi nefsine hürmet ettiği kadar başkalarının hakkına saygılı; 3) Muhitiyle alakalı, vatan ve milletine bağlı; 4) Hareketleriyle başkalarını izrardan çekinen; 5) Muztaribin yardımına koşan; 6) Tek başına da kalsa doğru bildiğinden şaşmayan; 7) Kanun ve nizama saygılı.[161] Cemiyetin raporuna göre Türkiye'de faaliyet gösteren İslâmi muhafazakâr dernek ve kurumların büyük bir kısmı İYC'den yardım talep etmekte ve almaktadır. Buna göre, Türkiye İslâm Enstitüleri Federasyonu'na 18 bin TL, İstanbul İslâm Enstitüsü Talebe Cemiyeti'ne 6.500 TL, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü'ne 10.120 TL, Ankara İlahiyat Fakültesi Talebe Derneği'ne 30 bin TL verilirken, Erzurum, Taşkent, Nevşehir, Kars, Samsun, Çaykara ve Sarayönü İmam Hatip Okulları'nın yapımına da toplamda 198.503,50 TL yardım verilmiştir.[162] 1970 senesi itibarıyla İYC'nin geliri 7.014.760 liraya ulaşmıştır.[163]

1971 kongresi 28 Şubat tarihinde 1.600 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Divan başkanlığına Prof. Nevzat Yalçıntaş'ın seçilmesi sonrasında cemiyet başkanı Yusuf Türel açılış konuşmasını yapmıştır. 1970 yılında seçilen yönetim kurulunun 1971 yılı için de görevde kalması üyelerce kararlaştırılmıştır.[164] 1972 kongresiyse 27 Şubat tarihinde gerçekleşmiştir. Kongre divan kurulu başkanlığına Korkut Özal[165] seçilirken, Hilmi Kurtuluş ve Dr. Asım Taşer ikinci başkanlıklara seçilmiştir. Kongre, Nazif Çelebi'nin mali raporu okumasıyla başlamıştır. Gaziosmanpaşa ve Vefa'da yapılan yurtların bahsedildiği toplantıda, öğrencilere ve asistanlara verilen burs miktar-

161 *A.g.e.*, s. 10.

162 *A.g.e.*, s. 11.

163 *A.g.e.*, s. 22.

164 "İlim Yayma Cemiyeti'nin 20. Kongresi Yapıldı", *Yeni İstiklal*, 1 Mart 1971, s. 1, 7.

165 İlim Yayma Cemiyeti eski başkanlarından. Bakan, milletvekili ve bürokrat.

ları üyelere gösterilmiştir. Fahrettin Kerim Gökay'ın da dahil olduğu birçok üye kongreye katılmış, Osman Şekerci[166] ve Ali Küçük öğrencilere ödenen burs miktarlarının azlığı yönünde eleştiride bulunmuştur. Ayrıca Anadolu'da kurulan imam hatip okullarına daha fazla maddi yardım yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Ali Küçük'e göre cemiyetin ilmi çalışmalar üzerinde daha fazla durması gerekmektedir. Ayrıca öğrencilere ödenen 175 liralık, asistan ve doktora öğrencilerine ödenen 105 liralık bursun çok az olduğunu söylemiştir. 1971 yılı mali raporuna göre 5 milyon 330 bin lira gelir elde edilirken, 1972 yılı için tahmini 9 milyon lira gelir öngörülmüştür.[167] 1972 yılı için belirlenen yönetim kurulu şu isimlerden oluşmuştur: Abdülkadir Çavuşoğlu, Korkut Özal, Ahmet Yıldız, Yusuf Türel, Nazif Çelebi, Hasan Uğur, Mehmet Güler, Mehmet Üretmen, Muammer Topbaş, Sabri Özpala, İsmail Niyazi Kurtulmuş, Feyzullah Değerli, Kazım Savaş.[168] Cemiyetin 1974 kongresi 27 Ocak Pazar günü gerçekleşmiştir. Yoğun üye katılımıyla gerçekleşen kongre divan başkanlığına Ayhan Songar seçilir. Cemiyetin bir yıllık raporunu okumak için Abdülkadir Çavuşoğlu'nun konuşması sonrasında yeni yönetim kurulu üyeleri seçilir. Abdülkavi Beşer, Nahit Dinçer, Cavit Aydın, Yusuf Ziya Yapar, Recep Akakuş, Abdullah Çavuşoğlu, Fehmi Çelikkol ve Mehmet Uzun yeni yönetim kurulu üyeleri olurken, İYC başkanlığına Abdülkavi Beşer seçilir.[169]

İlim Yayma Cemiyeti yirmi beşinci kongresini 1975 senesinde İstanbul'da geniş katılımla gerçekleştirmiştir. 1975 yılına gelindiğinde cemiyetin amacında bir değişim gözlenir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda cemiyet gayesini açıklarken tek amacının "aydın din adamı" yetiştirmek olduğunu söylemekle yetinirdi. Ancak 1975 yılında kongre açılışında maksat ve gayesini

166 İlahiyatçı akademisyen, Biga İlim Yayma Cemiyeti şube başkanı. Hakkında bkz. https://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2003_1/2003_1_OZCANA.pdf

167 "İlim Yayma Cemiyeti Yıllık Kongresini Yaptı", *Babıali'de Sabah*, 27 Şubat 1972, s. 1, 7.

168 *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 12, İstanbul: Bilimevi Basım, 2006, s. 26.

169 "İlim Yayma Cemiyeti Kongresinden", *Yeniden Milli Mücadele*, sayı 210, Ocak 1974, s. 14.

"Türk tarih şuuruna, örf, adet ve ananelerine bağlı, vatan ve milletini ulvi hedeflere eriştirecek nesilleri yetiştirmek, ilme ve ilim yolcularına her türlü hizmet ve yardımı yapmak"tır denilerek Türk-İslâm sentezi terkibine doğru bir kayış gözlemlenir.[170] 1970'ler Türkiye'sinin içinde bulunduğu siyasal gerilimlerden etkilenen cemiyet, kendi içindeki bölünmeden kaçınmak için sürekli "her türlü siyasi ve ideolojik düşünceler dışında çalışmayı prensip edinmiş" vurgusu yaparak cemiyet yapısını organik bir bütün olarak görme beklentisini sıkça tekrarlar. Kongrede, yönetim kurulunda görev süresi biten Abdülkavi Beşer, Yusuf Ziya Yapar, Fehmi Çelikkol, Cavit Aydın, Mehmet Uzun, Recep Akakuş, İsmet Önal, Şahin Sayın ve Nahit Rıfkı Dinçer'in yerine yeniden seçime gidilmiştir. 1975 yılında İYC yönetim kurulu üyeleri şu isimlerden teşekkül etmiştir: Başkan Abdülkavi Beşer, idari işler başkan yardımcısı Dr. İsmail Niyazi Kurtulmuş, mali işler başkan yardımcısı Kazım Savaş, teşkilat ve propaganda işleri başkan yardımcısı Fehmi Çelikkol, genel sekreter Cavit Aydın, veznedar Mehmet Uzun, Nuri Karahöyüklü, Mustafa Köseoğlu, Cevdet İmer, Harun Kalkan, Recep Akakuş, Şahin Sayın, İsmet Önal, Abidin Topbaş.[171] 1975 yılı kongre tutanaklarının gösterdiği üzere İYC'nin idare mekanizmasında birtakım yapısal değişikliklere gidilmiştir. Öncelikle temsilciliklerin nicel artışı ve cemiyetin sivil ve devlet ilişkilerini yürütmek için bir başkan yardımcılığı makamı belirlenmiştir. 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca böyle bir başkan yardımcılığı görev tanımı daha önce gözlemlenmez. Bu, İlim Yaymacıların kendilerini 1970'ler şartlarına uyarladığını gösteren bir yenilik olarak göze çarpar. 1975 yılı faaliyetleri arasında, Zeytinburnu, Bakırköy, Kadıköy, Sarıyer ve Yalova imam hatip liselerinin açılması vardır; böylece Türkiye genelinde toplam imam hatip lisesi sayısı da 171'e ulaşmıştır. Yayıncılık konusunda, Prof. Ekrem Kadri Unat'ın yazdığı *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslâm Dini* adlı eseri 50 bin

170 *1975 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, 1976, s. 5.

171 *1975 Faaliyet ve Mali Raporları*, s. 6.

adet basılarak başta köy imamları olmak üzere Türkiye'de dinî görev alan tüm kamu görevlilerine gönderilmiştir.

1975 yılında cemiyetin büyüklüğünü kavrayabilmek için diğer derneklere yaptığı yardımlara bakmak gerekir. 1975 yılı bütçesinden İlim Yayma Vakfı'na 12.670 TL, Türkiye Milli Kültür Vakfı'na (İlim Yaymacıların kültür politikaları alanında faaliyet yürüten yapısıdır) 250 bin TL, İlim ve Fazilet Vakfı'na 12 bin TL, Türkiye Sağlık ve Tedavi Vakfı'na 5 bin TL, İmam-Hatip Lisesi Mezunlar Cemiyeti'ne 4.500 TL, Yüksek İslâm Enstitüsü Talebe Federasyonu'na 20 bin TL, Yüksek İslâm Enstitüsü Mezunlar Cemiyeti'ne 12 bin TL, Anadolu Yüksek Tahsil Talebe Yurdu'na 24 bin TL, Milli Türk Talebe Birliği'ne 5 bin TL, Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti'ne[172] 3 bin TL yardım yapılmıştır. Yirmi dört olan şube sayısı 1975 yılında otuza çıkmıştır.[173] 1975 yılı İlim Yayma Cemiyeti'nin mali durumu için sıkıntılı bir yıldır. Mal varlıklarının büyük kısmını 1973 yılında İlim Yayma Vakfı'na devretmesi sonrasında mali açıdan bir atılıma ihtiyaç duymuştur. 1975 yılı için toplam gelir 6.084.220,72 liraya ulaşırken, çeşitli taşınmaz mülkler cemiyete hibe edilerek iktisadi sorunlar aşılmıştır.[174]

1980 yılı itibarıyla İYC'nin etki gücü oldukça artmıştır. Nitel ve nicel yönde yaşanan yükseliş, yönetimde yapısal bir dönüşümü başlatmıştır. Bu bağlamda yönetim kurulu görev ve sorumlulukları artırılarak işlevsel hale getirilirken, çeşitli komisyonlar aracılığıyla yetki ve sorumluluk dağıtılmıştır. 1980 yılında gerçekleşen yirmi dokuzuncu genel kurulda göreve

---

172 Ali Nihat Tarlan, Ayhan Songar, Mümtaz Turhan, Nihat Sami Banarlı, Kemal Erarslan, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İbrahim Kafaesoğlu, Ahmet Selçuk Özçelik, Necmettin Hacıeminoğlu ve Rasim Erhan tarafından 1966 yılında kurulmuştur. "Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti", *Tohum*, sayı 26, Ağustos 1966, s. 34.

173 1975 yılı itibarıyla İYC'nin aktif olan şubeleri şöyledir: Ankara, Bakırköy, Bandırma, Biga, Bilecik, Bolu, Burhaniye, Bursa, Doğanhisar, Düzce, Erenköy, Gaziosmanpaşa, Gebze, Gerede, İnegöl, Isparta, Kadıköy (Anadolu Yakası), Kadınhanı, Karaman, Kastamonu, Kırklareli, Kayseri, Kütahya, Sakarya, Sarıyer, Turgutlu, Vakfıkebir, Yalova, Yenişehir ve Zeytinburnu.

174 *1975 Faaliyet ve Mali Raporları*, s. 12.

gelen yönetim kurulu üyeleri şöyledir: Başkan Abdülkavi Beşer, teşkilat ve propaganda işlerinden sorumlu başkan yardımcısı Şahin Sayın, mali işler başkan yardımcısı Ali Rıza Tanrısever, idari işlerden sorumlu başkan yardımcısı Ahmet Uzuner, genel sekreter Mustafa Yıldızçoban, sayman Kemal Unakıtan,[175] veznedar Cüneyt Tuaç, üyeler Nedim Urhan, Muammer Dolmacı,[176] Erman Tuncer, Halil Göknil, Ali Nabi Koçak, Sebahattin Kırkan, Abdülkadir Öztümur ve İhsan Akdeniz.[177] Cemiyet, çalışma alanlarındaki büyüme nedeniyle komisyonlar kurarak yetki ve sorumlulukları dağıtmıştır. Bu kapsamda altı komisyon teşekkül etmiş, bunlar mali, inşaat, kurban, teşkilat-neşriyat-propaganda, burs, yurt komisyonları diye isimlendirilmiştir.[178] 1980 yılı itibarıyla İlim Yayma Cemiyeti'nin burs verdiği doktora ve yüksek lisans öğrenci sayısı 1.500 olmuştur. Cemiyet raporunda, ilişkilerinin yalnızca Türkiye sınırları içerisinde olmadığı, Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır, Lübnan ve Libya gibi İslâm ülkeleriyle yakın temas halinde oldukları belirtilirken, imam hatip mezunu öğrencilerin Suudi Arabistan'da yükseköğrenim görmesi için gerekli yazışmalara başlandığı bildirilir. 1975'te otuz olan şube sayısı, 1980 yılı itibarıyla yüze ulaşmıştır.[179] 12 Eylül 1980 darbesi süre-

175 Eski hazine ve maliye bakanı.

176 Bereket Vakfı kurucusu.

177 İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, *1980 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul: Milsan Basın, 1981, s. 4.

178 Mali komisyon üyeleri: Ali Rıza Tanrısever (komisyon başkanı), Kazım Savaş, Osman Topbaş, Ahmet Uzuner, Şahin Sayın ve Mustafa Yılmazçoban. İnşaat komisyonu: Ahmet Uzuner, Şahin Sayın, Kazım Savaş, Cüneyt Tuaç, Sabahattin Kırkkan. Teşkilat, yayıncılık ve propaganda: Şahin Sayın (komisyon başkanı), Selahattin Alıç, Erman Tuncer, Halit Göknil. Kurban komisyonu: Sabri Özpala, Sedat Çebi, Ali Nabi Koçak, Adalettin Karahan, İsmail Niyazi Kurtulmuş. Burs komisyonu: Şahin Sayın (komisyon başkanı), Ali Rıza Tanrısever, Osman Topbaş, Nedim Urhan, Halit Göknil, Ahmet Uzuner, Mustafa Yılmazçoban, Ali Nabi Koçak. Yurt komisyonu: Ahmet Uzuner (komisyon başkanı), Nedim Urhan, Muammer Dolmacı, Cüneyt Tuaç, Erman Tuncer, Kemal Unakıtan, Şahin Sayın, Sabahattin Kırkan, Halit Göknil, Ali Nabi Koçak, Kazım Savaş, Ali Rıza Tanrısever.

179 1980 senesinde İlim Yayma Cemiyeti'nin temsilcilik listesi: Adana, Afyon, Aksakal, Akyazı, Alucra, Anamur, Ankara, Antalya, Araç, Ardeşen, Aydın, Bafra, Balıkesir, Bandırma, Bakırköy, Bilecik, Biga, Bolu, Bornova, Bozöyük,

cinde tüm dernekler ve vakıflar kapatılmıştır. Daha sonraki süreçte yeniden kurulma izni verilen derneklerden birisi de İYC'dir. 21 Şubat 1981 tarihinde yeniden faaliyete geçen dernek altı ay kadar bir süre için kapalı kalmıştır.[180] Cemiyetin yıllık geliri (altı ay kapalı kalmasını da göz önünde bulunduralım) 19.532.387,89 lira olmuştur. 1980 geliri, bir önceki yıldaki 37.371.136,48 liranın neredeyse yarısı kadardır.[181]

İYC, 1982 yılı kongresini 31 Ocak 1982 tarihinde İstanbul'da İb'n-ül Emin Han kongre salonunda gerçekleştirmiştir. Kongreye, cemiyette görev süresi biten isimlerin ve 1981 yılı faaliyet raporunun okunmasıyla başlanmıştır. 9 Nisan 1981 tarihinde gerçekleşen otuzuncu genel kurulda seçilen yeni yönetim kurulu şu isimlerden oluşur: Başkan Kemal Unakıtan, teşkilat ve propaganda işler başkan yardımcısı Sedat Çebi, mali işlerden sorumlu başkan yardımcısı Ali Rıza Tanrısever, idari işler sorumlusu Sebahattin Kırkan, genel sekreter Erman Tuncer, sayman İsmail Ergün, veznedar Cüneyt Tuaç, üyeler Abdülkavi Beşer, Ahmet Uzuner, Nedim Urhan, Ali Nabi Koçak, Osman Alptekin, Yunus Can, İzzet Akyar ve Kemal Mısır.[182] Kongrede, daha sonraki aşamada var olan altı komisyona üyeler seçilmiştir.[183] Cemiyetin burs verdiği yükseköğretim öğ-

---

Bozkır, Burdur, Burhaniye, Bursa, Bulancak, Cide, Çan, Çankırı, Çayeli, Çaykara, Denizli, Düzce, Doğanhisar, Edirne, Erdemli, Ermenek, Erzurum, Eyüp, Eskişehir, Eskişehir, Finike, Gaziosmanpaşa, Gebze, Gerede, Geyve, Gölcük, Göynük, Gümüşhane, İnegöl, Isparta, İzmir, İznik, Kadıköy, Kandıra, Karabük, Kadınhanı, Karaman, Karamürsel, Kartal, Kastamonu, Kavak, Keleş, Kocaeli, Konya, Kırklareli, Küçükköy, Kurşunlu, Malatya, Maçka, Mersin, Paşabahçe, Sakarya, Samsun, Sarıyer, Susurluk, Sorgun, Söğüt, Şavşat, Şuhut, Taşkent, Tonya, Turgutlu, Trabzon, Of, Tavas, Sincan, Şişli, Uşak, Ünye, Üsküdar, Vakfıkebir, Yalova, Yenişehir, Zonguldak.

180 Uğur Mumcu, *Yabancılaşma, Kenanizm, Özalizm*, Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 1997, s. 19-20.

181 *1980 Faaliyet ve Mali Raporları a.g.e.*, s. 7.

182 İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, *1981 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul: Milsan Basın, 1982, s. 6.

183 Mali İşler Komisyonu Başkanı: Ali Rıza Tanrısever. Üyeler: Sabri Özpala, Mustafa Tecimer, İhsan Akdeniz, Veyis Üçer, Kemal Mısır, Saim Akay, Halim Ünal, Hamit Nazik, Şevki Kılıç, Ömer Lütfi Çulha, Ali Uzun, Cavit Aydın, Fehmi Çelikkol, Lütfi Take, Yahya Bilgin, Hasan Uçar, Mehmet Uzun, Mustafa Kalaycıoğlu, Ahmet Alkan, Bayram Evliyagil, Osman Topbaş. İnşa-

rencilerinin sayısı 1.500'ü geçmiş, burslar sekiz aylık bir süre için verilmiştir. 1981 yılı cemiyet gelirleri 69.652.630,61 lira olarak hesaplanmıştır.[184]

Yeni bir nesil için aranılan cevher: İmam hatip okulları

Türkiye'de siyasi tarih tartışmaları içerisinde kendisine en sık yer bulan tartışmalardan birisi kuşkusuz imam hatip okulları meselesidir. İmam hatip okullarının bu kadar göz önünde olması siyasal mücadelenin mekânı olarak kodlanmasından kaynaklanır. Bu okullar yalnızca bir eğitim kurumu olmanın ötesinde varlığını aşan bir kutsallıkla kuşandırılarak İslâmi muhafazakâr düşüncenin "kaleleri" haline getirilmiştir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra İslâmi muhafazakâr kadroların yükselişi imam hatiplerin sayısal artışıyla orantılı şekilde ilerlemiştir. Türk siyasal yaşamına damga vuran bu okullar varlığını İYC'ye borçludur. Cemiyet, Türkiye'de sahip olduğu itibar ve tanınırlığı bu okullar üzerinde geliştirdiği hedefleriyle kazanmıştır. Bu bakımdan İlim Yayma Cemiyeti'ni imam hatip okullarının hem manevi hem de maddi hamisi olarak görmek

---

at komisyonu: Başkan Sedat Çebi. Üyeler: Şahin Sayın, Ahmet Uzuner, Cüneyt Tuaç, Sebahattin Kırkan, Seyfettin Söngül, Ahmet Kasapoğlu. Kurban komisyonu: Başkan Sedat Çebi. Üyeler: Niyazi Kurtulmuş, Sabri Özpala, Adalettin Karahan, Ahmet Kasapoğlu, İslâm Bayık, Ahmet Keleş, Hüsamettin Kuşkan. Teşkilat, neşriyat ve propaganda komisyonu üyeler: Enver Baytan, Nedim Urhan, Sadık Albayrak, Sedat Çebi, Erman Tuncer, Ali Nabi Koçak, Ahmet Vanlı, Niyazi Kurtulmuş, Emin Saraç, Ali Yakup Cenkçiler, Mahmut Bayram, Osman Işık, Hilmi Kurtulmuş. Burs komisyonu başkanı: Nedim Urhan. Üyeler: Osman Öztürk, Ali Nabi Koçak, Erman Tuncer, Hakkı Alpaçar, Osman Alptekin, Yusun Can, İsmail Ergün, Sebahattin Kırkan, Halit Göknil, Şahin Sayın, Ahmet Uzuner, Cüneyt Tuaç, Osman Topbaş, Ali Rıza Tanrısever. Fethiye yurt komisyonu: Başkan Nedim Urhan ve Hakkı Alpacar. Üyeler: Cüneyt Tuaç, Ali Nabi Koçak, İsmail Ergün, Veyis Üçer, Yusuf Ziya Yapar, Sami Elver, Abdülkavi Beşer. Gaziosmanpaşa yurt komisyonu: Başkan Ali Rıza Tanrısever. Üyeler: Abdülkavi Beşer, Cüneyt Tuaç, Mehmet Yapar, Hakkı Alpacar, Sedat Çebi. Zeytinburnu yurt komisyonu: Başkan Ahmet Uzuner. Üyeler: Erman Tuncer, Sedat Çebi, Şahin Sayın, Necdet Nalbantoğlu, Yusuf Işık.

184 *A.g.e.*, s. 9.

gerekir. Cemiyeti bu okullarla özdeş kılan kuruluşundaki temel motivasyon bu okulların açılmasıdır. Bu bağlamda cemiyetin, kurulduğu 1951 yılı sonrasında ilk gerçekleştirdiği faaliyet imam hatip okullarının açılması olmuştur. Hatta cemiyet kurucularının anılarında yer aldığı şekliyle İlim Yaymacıları "din adamı yetiştirme arzusu" bir araya getirmiştir.

Özellikle 12 Eylül darbesi sonrasında ortaya çıkan "aydın din adamı" tartışmalarının kökeninde İYC'nin imam hatip okullarına yüklediği misyon vardır. Aydın din adamı tartışması 1950'li yıllardan sonra İslâmi muhafazakârların kendilerini radikal İslâmi hareketlerden ayırdıkları ve tutundukları bir liman olarak ortaya çıkmıştır. İlim Yaymacılar, bu "yeni" gördükleri din adamları sayesinde toplumda gördükleri ahlâki/manevi "sosyal yaralara" bir çare bulabilme inancını paylaşır. Toplumda Kemalist modernleşmenin yarattığı laik düzeni bir anomali gibi görürken, buradan doğduğuna inandıkları öğrenci ve işçi hareketlerini imam hatiplerde yetiştirdikleri "nesiller" sayesinde çözebilmeyi amaçlarlar. Dolayısıyla İslâmi muhafazakârlığın imam hatiplere yüklediği değer ve misyonları İlim Yayma geleneğinin kurduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Aydın din adamı yetiştirerek ticanilik ve türevi radikal İslâmi gruplardan kendilerini ayırıp, resmî söylemin "inkılapçılık" anlayışına uygun bir bağ kurularak düzene eklemlenme sağlanmıştır. Düzen siyaseti yahut egemen dünya görüşünün bir yansıması olan kalkınma anlayışını benimseyen İlim Yaymacılar imam hatip okullarına yalnızca dinî inanç ve ibadetleri öğretecek müftü, imam, vaiz ve müezzin yetiştirmenin ötesinde topluma entelektüel ve ahlâki öncülük yapacak birer organik aydın yetiştirme misyonu biçmiştir. Bu bakımdan İYC'nin tarihi Türkiye'de imam hatiplerin sosyal ve siyasi tarihi olarak görülmelidir.

Cumhuriyet tarihinde bir mesele olarak imam hatiplerin ele alınışında analizi laiklik-gericilik ikiliğine indirgemek imam hatip okullarının gerçekte neyi temsil ettiğini anlamayı zorlaştırır. Çünkü imam hatip okulları bizzat Cumhuriyet döneminin tasarladığı eğitim kurumudur. 1924 yılında Tevhid-i Ted-

risat Kanunu'nun kabulüyle tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.[185] Bu kapsamda ülkede kurulacak tüm okulların idari ve bürokratik işleri bakanlık bünyesinde, merkez dışındaysa bakanlığa bağlı bürokratik uzantılar aracılığıyla gerçekleşir. Cumhuriyet'le birlikte Kemalizm, hegemonyasını kurmak, toplum nezdinde itibar kazanmak ve rıza üretmek için eğitim kurumlarına hayati önem verir. Devrimlerin kalıcı olması ve muhalefetle karşılaşmaması için Kemalistler dinî yahut seküler alternatif iktidar potansiyelini taşıyan tüm güç odaklarını kendilerine rakip görmüştür. Bu kapsamda din öğretimi ve ibadet/sohbet mekânları olan camileri Ankara'ya bağlayarak potansiyel muhalefeti engeller. İmam hatip okullarının kurulmasında, medreseler ve sahip olduğu muhalefet gücünü soğurma düşüncesi vardır. Böylece İslâmi muhafazakârlar tarafından oluşturulabilecek karşı hegemonyayı engellemek için iktidar sürecinde önce dinî eğitim veren kurumları âtıl hale getirdi, sonrasında din eğitimini sistematik biçimde kaldırdı.[186] 1924-1930 yılları arasında gerek okul gerekse okuyan öğrenci sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. Sonuç olarak, 1930 yılıyla birlikte okullara ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle Cumhuriyet'in kurduğu imam hatip okulları kapatılmıştır.[187] Okulların yeniden açılması için 1947 yılındaki CHP'nin Yedinci Kurultayı'nı beklemek gerecektir. Her ne kadar Yedinci Kurultay'da imam hatip okullarını açması için bir komisyon kurulsa da, imam hatiplerin bir eğitim kurumu olarak hizmete tekrar başlaması için Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesi beklenmiştir.

Devletin kontrolünde ideolojik bir aygıt olan eğitim kurumlarının devlet dışı bir güç odağına devredilmesi, devletin, sahip olduğu iktidarı, blok ve bloku oluşturan fraksiyonlar ara-

185 Mustafa Öcal, "Dünden Bugüne İmam Hatip Liseleri (1913-2013)", *100. Yılında İmam Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Dem Yayınları, 2015, s. 68.

186 Dücane Cündioğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2017, s. 92-93.

187 Nahit Dinçer, *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998, s. 57.

sında paylaştırarak onlara bir imtiyaz verdiğini gösterir. Devlet iktidar gücünü salt zor gücüne dayanan biçimlerde, yani yalnızca kararnameler, kolluk kuvveti ve hukuki zorlamalar aracılığıyla uygulamaz. Zor kullanmak yerine, ideolojik mücadele için yardımcı aygıtlara ihtiyaç duyar.[188] Bu noktada imam hatip okulları da devlete bağlı bir eğitim kurumu olarak devletin ideolojik aygıtları arasında yerini alır. Milliyetçi ve muhafazakâr "aydın din adamları"nın yetiştirildiği bir kurum olarak imam hatip okulları bu anlamıyla devlet iktidarının ideolojik görüşleriyle örtüşen bir konum almıştır. Oluşan özdeşlik ilişkisi okulların imkân ve etki kapasitelerinin artışındaki ivmeyle belirgin biçimde kendisini göstermektedir. Hükümetler değişse de yetiştirilen "aydın din adamlarının" "devlet projelerine" olan sadakati sarsılmaz bir şekilde sağlanır ve yeniden üretilerek sürekli hale getirilir. Sadakati sağlanan milliyetçi muhafazakâr "aydın din adamları", toplumsal bilinci yönlendirecek ahlâki ve ideolojik öncü organik aydınlar olarak üzerlerine düşen görevi yerine getirir.[189]

Burada "aydın din adamı" kavramını daha iyi anlayabilmek için Gramsci'nin entelektüelleri işlevsel olarak tasnif ettiği geleneksel ve organik aydın ayrımından yararlanmak gerekir. "Aydın din adamı" adı verilen İslâmi muhafazakâr özne bir Cumhuriyet dönemi aydını olarak, organik bir niteliği haizdir. Gramsci'nin din adamlarını geleneksel aydın sınıfına dahil etmesinden farklı olarak burada modernleştirilmiş İslâmi muhafazakâr entelektüelden bahsedilmektedir. Toplumun kapitalist kalkınma içerisinde düştüğü "buhranlı" süreci "manevi kalkınma" idealiyle aşmayı sağlayacak öncüler olarak düşündüğümüzde, imam hatip okulları ve oradan yetişen nesli modern yaşamın bir parçası görmek gerekir; çünkü İlim Yaymacılar da "aydın din adamı" vasfını verdiklerini imam hatip nesline benzer bir nitelikte ele alırlar. Aydın din adamı yalnızca camide değil, okulda, fabrikada, yani toplumun her katma-

188 Louis Althusser, *Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s. 169-173.

189 *A.g.e.*, s. 179-180.

nında "milli hars şuuru" uyandıracak organik aydınlar olarak İlim Yaymacılarca telakki edilir.[190] İmam hatipler, tekke yahut medrese değildir. Okulları geleneksel din eğitimi veren yapılar olarak görme eğilimi sıkça görülse de gerçeklik böyle değildir. İlim Yaymacıların imam hatip okullarına verdikleri "ruh" onun "gerici" olmasına imkân tanımaz. Çünkü tasarımı yapan Mahir İz başta olmak üzere, İlim Yaymacı muhafazakâr entelektüeller imam hatip okullarını medreseden ayırmanın gerekliliğini vurgulamıştır.[191]

1950 yılında, Demokratların iktidarında İslâmi muhafazakârlar yeni oluşan iktidar blokunun bir parçası olarak eğitim alanında belirli imtiyazlar elde etmiştir. Cemiyet mensuplarının bu ayrıcalığı istemesindeki esas neden, Tek Parti yönetiminde gelişen "yeni insan" yaratma idealine karşı alternatif İslâmi muhafazakâr bir nesil yetiştirme arzusudur. Demokratlardan talep ettiği imtiyazları alan İYC mensupları, tasarladıkları yeni "nesil" projesi için faaliyet alanını belirler. Cemiyet üyelerinin kendilerine biçtikleri yeni misyon, "manevi buhrandan" mustarip olan Türk gençliğinin kurtuluşunu sağlamaktır. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra yükselen sosyalist hareketlere karşı İlim Yaymacılar yetiştirdikleri gençleri "altın nesil" olarak nitelendirmiştir. Bu nesil, uzun yıllar krizlerle boğuştuğunu düşündükleri devlet ve toplumu "düştüğü" olumsuzluklardan çekip "kurtaracak" özne olarak görülür.[192]

Demokrat Parti'nin siyasal ve bürokratik elitleri her ne kadar İlim Yaymacılara dinî eğitim konusunda manevra alanı açsa da dinî eğitim veren okullara kamu bütçesinden yardımda isteksiz olmuştur. İYC, kuruluşundan itibaren İstanbul

190 İYC'ye göre, imam hatip okulları meslekî okullardan ibaret olmadığı gibi oradan yetişen nesiller de farklı nitelikleri bünyesinde taşır. Göreli "organik" bütünlüğü korumak için fabrika dahil her yerde topluma rehberlik edecek organik aydınlar olarak konumlandırılırlar. Bkz. İlim Yayma Cemiyeti, *1962 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963, s. 7.

191 Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975, s. 349-355.

192 "İlim Yayma Cemiyeti Eski Genel Başkanlarından Emekli General M. Mehdi Sungur İle...", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 7, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 3-6.

İmam Hatip Okulu'nun tüm masrafını üstlenmiştir. Seniyüddin Başak'a göre, Milli Eğitim Bakanlığı okul için yalnızca 20 bin lira göndermiştir.[193] Devleti yönetenlerin imam hatip okullarına karşı bilinçli yahut bilinçsiz isteksiz yaklaşımları İlim Yaymacıları maddi yönde gelişmeye teşvik etmiştir. Cemiyeti oluşturan fabrikatör, tüccar ve işadamlarından oluşan İslâmi muhafazakâr varlıklı burjuvazi maddi imkânlarını birleştirerek okulu kendi çabalarıyla inşa etmiştir.[194] Cemiyetin okulun yapımı dahil tüm masraflarını üstlenmesi sonrasında, toplumu İslâmi yayıncılık aracılığıyla okula yardım etmeye davet etmiştir.

"İlim Yayma Cemiyeti Beyannamesi" başlıklı bildiride kullanılan demokrasi ve din hürriyeti vurgusu bu bakımdan dikkat çekicidir. Bildiride yer alan ifadelerde mesaj okul yardımının ötesine geçer; iktisadi kalkınma ve dinî özgürlükler arasında korelasyon kurulur. Bu yaklaşımla, maddi kalkınmanın, yani kapitalizm ve demokratik gelişmişliğin temeli dinî eğitim ve din hürriyetine tanınan haklardan geçmektedir. Maddi ve manevi kalkınmayı birleştiren İslâmi muhafazakâr modernleşme projesi İlim Yaymacılar sayesinde literatürde kendisine yer bulmaya başlar. Böylece imam hatip okulları, kurulduğu ilk dönemden itibaren bir meslek okulu olma hüviyetini aşan hedef ve misyonla donatılır. 1950'li yılların en popüler kelimesi olan ekonomik maddi kalkınma "manevi kalkınma"yla birleştirildiğinde, bildiride yer alan ifadelerle imam hatip okullarına yardım yapmak, ülkenin gelişmesi ve kalkınmasına destek olma anlamında her Müslümanın "borcu" olarak sunulur.[195]

İYC'nin desteğiyle 1951 yılında açılan İstanbul İmam Hatip Okulu'nun öğrenci sayısı yirmi kişiyle sınırlı kalmıştır. İslâmi muhafazakâr dergiler ve cemiyet hayatında hızlı bir tanıtım süreci yaşandıktan sonra öğrenci sayısı hızlıca 280'e yükselir.

193 "İlim Yayma Reisi İsnadların Yersiz Olduğunu Söylüyor", *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1953, s. 2.

194 *İlim Yayma Cemiyet Gaye ve Faaliyetleri*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1965, s. 5.

195 "İlim Yayma Cemiyeti Beyannamesi", *Ehli Sünnet*, cilt 6, sayı 120, Eylül 1952, s. 14-16.

Okulun açıldığı ilk dönemde öğrencilerin büyük kısmı İstanbul sınırları içinden kayıt yaptırırken, okulun dergi ve gazetelerde yapılan tanıtımından sonra Türkiye'nin dört bir yanından öğrenciler İstanbul'a akın etmiştir. Öğrencileri İstanbul'a gelmeye teşvik eden etmenlerin başında İYC'nin barınma ve yaşam koşullarını kolaylaştıran yardımları vardır.[196] 1951 sonrasında okulun öğrencilerinden İsmail Karaçam'a göre, Anadolu'dan gelen öğrencilerin neredeyse tamamı kıyafetlerini dahi almakta zorlanan köylü ailelerin çocuklarıdır. Cemiyet, çocukların konaklama, yurt, yemek ve kıyafet gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır.[197] Önemli kamu kurumları İYC'yi bu yardımları gerçekleştirmesi konusunda teşvik eder. Başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere eğitimden sorumlu tüm birimler İYC'ye yardımların devam etmesini telkin eder.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın İstanbul İmam Hatip Okulu üzerindeki tasarruf hakkı, eğitimin içeriği ve öğretmenlerin atanmasıyla sınırlıdır. Fakat zaman geçtikçe İYC yöneticileri okulun eğitmen kadrosunda yer alan idarecilerden öğretmenlere kadar bakanlık atamalarına müdahil olur. İlim Yaymacılar ilk etapta okulun maddi yükümlülüklerini yerine getiren bir hayır kurumu gibi hareket etse de, zaman geçtikçe eğitim konusu da dahil olmak üzere okulu bilfiil kontrol altına almıştır.[198] İstanbul İmam Hatip Okulu'nun eğitmen kadrosuna müdahale edilmesine karşın bazı atamalara müdahale edemezler. Okulda görev yapan en dikkat çekici isim Tahir Alangu'dur. Edebiyat öğretmeni olarak liseye atanması oldukça dikkat çekmektedir. Okulda, öğrencileri tarafından sosyalist-komünist olarak görülen Alangu için önden tedbir alınmış ve öğrenciler kendilerini sosyalist ve komünist yapabilme ihtimaline karşı kendilerini "korumaya" almıştır.[199] Tahir Alangu'nun öğretmenlik

196 *İlim Yayma Cemiyet Gaye ve Faaliyetleri*, s. 6-7.

197 İsmail Karaçam, *Hatıralar*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009, s. 221-222.

198 İlim Yayma Cemiyeti, imam hatip okullarının idare ve öğretim kadrolarının belirlenmesinde etkindir. Zaman zaman tartışmalara kapı aralasa da cemiyet bu tutumunu terk etmemiştir. "İmam Hatip Okulundaki Huzursuzluk Sona Erdi", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1959, s. 5.

199 İsmail Karaçam, *Hatıralar*, s. 128.

süresi kısa olsa da öğrenciler üzerinde derin bir tesir bıraktığı dönemin öğrencilerinin anılarından bellidir. Alangu, ayrıksı bir isim olsa da öğretim kadrosu gerek kültür gerekse din derslerinde İslâmi muhafazakâr isimlerden oluşur. Felsefe, din psikolojisi, mantık ve sosyoloji gibi dersleri Nurettin Topçu verirken, Celalettin Ökten, Mehmet Emin Saraç ve Mahir İz gibi dönemin ünlü muhafazakâr isimleri de imam hatip kuruluşu sonrasında idareci ve öğretmen olarak görev yapmıştır.[200]

İmam hatiplerin kuruluşunu sağlayan koşullardan bahsedilirken, dönemin ilk bakışta göze çarpmayan koşullarını da ele almak gerekir. İmam hatip okulları kurulmadan önce benzer işlevi yerine getirmesi için Kur'an kursları kuruldu. Ancak Tek Parti döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra başta İstanbul olmak üzere ülkenin birçok noktasında "kaçak" din eğitimi veren halkalar mevcuttu. Geleneksel eğitim yönteminin tatbik edildiği bu yerlere devletin kanunla müdahale etmediği yahut edemediği görülür. Ortaya çıkan ve hukuki zemine oturmayan eğitim halkaları, imam hatip okulları sayesinde bir ölçüde kurtuluş şansı elde etmiştir. Türkiye'nin farklı noktalarında, hukuka aykırı olarak oluşturulan geleneksel yönteme dayalı din eğitimi, öğrencilerini imam hatip okullarına göndererek yasal bir zemine erişir. Geleneksel öğretimde eğitim alan gençler imam hatip okullarına kayıt yaptırabilmek için yaşlarını küçültmek zorunda kalmıştır. Özellikle Anadolu'nun farklı bölgelerinde "kaçak" kurslarda eğitim görenler imam hatip okullarında öncelikli olmuştur.[201] Okullarda okuyan gençler sonraki süreçte Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi kurumlarda çalışmaya başlayarak bürokrasinin merdivenlerini hızla tırmanır. 1951 senesinde açılan imam hatip okullarından yetişen ilk kuşak gençler sonraki yıllarda başta Yüksek İslâm Enstitüsü olmak üzere ülkedeki ilahiyat eğitmenlerinin temelini oluşturmuştur. Diyanet, cami,

200 *A.g.e.*, s. 130-133.

201 *A.g.e.*, s. 70-71. Sonraki yıllarda Yüksek İslâm Enstitüsü müdürlüğü yapacak olan Ali Özek, Ezher eğitimi sonrası, İstanbul'a ilk geldiği dönemde İsmailağa'da Kur'an kursu hocalığı yapmıştır. Ramazan Yıldırım, *Medreseden Üniversiteye Ali Özek*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012, s. 182-183.

okul ve fakültede görev alan birinci kuşak ilahiyatçıların kökeni 1950'lerde eğitilen imam hatip nesline dayanır.

İmam hatip okullarının kurulmasıyla birlikte Türkiye'de örgütlü dinin görünümünde hızlı bir yükseliş gözlemlenir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında din temelli teşkilatlanma faaliyetinde büyük düşüş vardır. 1946 senesinde sekiz olan cami yaptırma derneği sayısı, 1960'ta 4.821'e ulaşır. Cami yapımı dışında oluşturulan dinî derneklerin toplam sayısı aynı dönemde 283 iken bu sayı 1960 yılında 5.104'e ulaşmıştır.[202] 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin tanımladığı iktidar alanını iyi değerlendiren İslâmi muhafazakârlar açısından dinin toplumsal yaşam üzerinde sahip olduğu etkinin artışı ciddi boyutlardadır. Toplum, din temelli teşkilatlanma konusunda yıllar içerisinde büyük ivmeler yaratırken, bu yükseliş kendi "ağ mekanizma"sını, başka bir ifadeyle kendi İslâmi muhafazakâr cemiyet yapısını doğurur. Ortaya çıkan bu radikal değişimde İYC ve imam hatip okullarının sayısında yaşanan çoğalma büyük etkendir. Cemiyet bir ağ örer gibi Anadolu'nun dört bir yanını imam hatip okullarıyla örerken, bunun yanında cemiyetin şubelerini açarak açık desteğini göstermiştir. Bu bakımdan 1946 ile 1960 yılları arasında ortaya çıkan bu ivmelenmede İYC'nin etkisine dikkat çekmek gerekir.[203]

İYC, İstanbul İmam Hatip Okulu'nu yalnızca Milli Eğitim'e bağlı bir bürokratik uzantı gibi görmez. Okul, İYC'nin muhafazakâr ideallerine uygun fertleri yetiştirmesi için vardır. Bu nedenle okul bünyesinde yalnızca bakanlık müfredatına uygun eğitim yanında, sivil yaşamda gerçekleşen ayrı bir eğitim mekanizması daha vardır. İlim Yaymacılar, modern ulus-devletlerde "gürbüz çocuğun" eğitimi için organize edilen izci kamplarını

202 Ahmet Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971, s. 133.

203 Sabahattin Zaim ve İsmail Kahraman'ın ilk cemiyet vurgusunun kökeninde sahip olunan geniş ağ yapısı vardır. Birleştirici ve kurucu unsur olarak İYC, kâğıt üzerinde ilk olmasa bile sahip olduğu etki kapasitesi anlamında muhafazakâr ve mukaddesatçı cemiyetler arasındaki ilk çatı yapılanmadır. "Mülakat: İsmail Kahraman", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 13, Güz 2006, s. 26-30.

hatırlatan eğitim ve endoktinasyon mekanizması inşa etmiştir. İstanbul İmam Hatip Okulu ve yükseköğretim yurdunda kalan başarılı öğrenciler yaz aylarında Yalova Esenköy'de iki aylık dinî eğitim kamplarına alınır. İYC'nin yaz kampları Ahmet Muhtar Büyükçınar'ın cemiyette görev alması sonrasında ortaya çıkmıştır. İlk etapta dinî eğitimi hedefleyen kamp programı, beden ve yaşam eğitimini de içeren bütünlüklü bir programa sahiptir.[204] Kamp programı sabah 7-8 kahvaltı, 8-12 ders, 12-14 dinlenme, 14-16 araştırma, 16-19 denizde yüzme ve 19-23 akşam yemeği şeklinde düzenlenmiştir. Kampa katılan öğrencilerin Arapça bilgilerini geliştirmek için kamp içerisinde Arapça konuşma zorunluluğu vardır. Kamp eğitimlerinin bir bölümünü oluşturan Arapça dilbilgisi eğitimi için işadamı Nuri Topbaş sponsor olup kampın tüm kitap masraflarını üstlenmiştir.[205] Kampı ziyaret eden cemiyet başkanı Yusuf Türel basına verdiği demeçte, "Memleketimizin ilmine hizmet eden cemiyetimiz bu sahada yetiştirmek istediği genç kabiliyetlerin üzerinde hassasiyetle durmaktadır," diyerek cemiyet adına kampı desteklediklerini belirtmiştir.[206] Kampa katılan öğrencilerin önemli bir kısmı İstanbul İmam Hatip Okulu öğrencilerinden oluşmakla birlikte, Yüksek İslâm Enstitüsü, tıp, iktisat ve mühendislik bölümlerinde okuyan öğrencilerden de kampa katılanlar olmuştur. Zaman içerisinde İsmailağa Kur'an Kursu'nda okuyan öğrencilerle birlikte, Türkiye'de aktif bulunan imam hatip okullarından başarılı bulunan ikişer öğrencinin de kampa katılması sağlanarak ülke çapında faaliyet yaygınlaşır.[207] Cemiyetçe finanse edilen kampa kırk bir öğrenci katılmıştır.[208] İlim Yayma kampında

---

204 Ahmet Muhtar Büyükçıkar, İlim Yayma Cemiyeti'nin yurdunda ve imam hatip okulunda öğretmenlik yapmıştır. Kısa süre için cemiyette idari görevler de üstlenmiştir.

205 Ahmet Muhtar Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, 4. cilt, İstanbul: Marifet Yayınları, 1997, s. 1186-1187.

206 "Bir Sene Ter Döktüler Dinlenmeyi Hak Ettiler", *Babıali'de Sabah*, 30 Temmuz 1968, s. 1, 7.

207 Ahmet Muhtar Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, 4. cilt, s. 1237-1240.

208 Fuat Günel, "Merhum Mahir İz", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı 24, no. 47, Haziran 2021, s. 9.

başarılı sonuçlar elde edildiğini düşünen yöneticiler kampın faaliyet alanını ülke çapında genişletmiştir. Kampın üçüncü yılı olan 1966 senesinde katılımcı sayısı seksen öğrenciye ulaşmıştır.[209] 1964 yazında kampa katılanların aktardığına göre, Mahir İz başta olmak üzere İlim Yaymacı İslâmi muhafazakâr entelektüeller gerek kültürel gerekse politik konularda öğrencilere eğitim vermiştir.[210] Kamp boyunca günlük gazetelerde yazan milliyetçi muhafazakâr entelijansiyanın yazıları tatbik edilerek üzerine tartışılmıştır.[211]

Demokrat Parti'nin imam hatip okullarının açılmasında önemli imkânlar sağladığından söz etmiştim. Ancak parti içi güç ilişkileri göz önüne alındığında madalyonun öteki yüzünü görmek gerekir. İlk olarak, DP farklı ideolojik gelenekleri kendi potasında eriterek iktidar olan bir siyasal yapıdır. Bu bağlamda parti içi hizipler ve klikler arası mücadelenin varlığından söz etmek gerekir. İmam hatip okullarının politik bir mücadele aracı olarak ortaya çıkması yalnızca muhalefette değil, iktidardaki Demokratların arasında da birtakım tartışmalara sebebiyet vermiştir. Öncelikle İslâmi muhafazakârların kabinedeki adamı olan Ahmet Tevfik İleri İYC'nin kurucularıyla yakın ilişkiye sahiptir. Fakat zaman içerisinde İleri'nin bakanlık görevinden alınmasıyla yerine geçen Celal Yardımcı'nın imam hatip okullarına olumsuz tavrı madalyonun öteki yüzünü göz önüne serer. Celal Yardımcı döneminde imam hatipler üzerine birtakım tartışmalar ortaya çıkar. Başta öğrencilerin neden Anadolu'nun dört bir yanından eğitim için İstanbul'a geldikleri sorgulanır. Ortaya çıkan tartışmalar Demokrat Parti elitlerinin bir kısmında bu okullara karşı bir temkinlilik doğduğunu gösterir. Bu temkinli yaklaşımın en belirgin izini Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılışındaki krizde görürüz. Celal Yardımcı başta olmak üzere DP'li bazı isimler

209 Ahmet Muhtar Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, s. 1219-1220.

210 Mustafa Öz, "Hocam Mahir İz Bey", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı 24, no. 47, Haziran 2021, s. 83-90.

211 Mustafa Öz, *Yılların Özü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, s. 114-116; Ahmet Tekin, "Mahir Hoca'dan İzler", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı 24, no. 47, Haziran 2021, s. 109-116.

imam hatip mezunlarının yükseköğretime geçmelerine taraftar değildir. Bu nedenle Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılmasını geciktirmişlerdir. 1951 yılında açılan okulların ilk mezunları 1957-1958 yıllarında mezun olmaya başlarken, Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılışı 1959 senesinde gerçekleşebilmiştir. Arada oluşan iki yıllık kayıp bu temkinliliğin bir yansımasıdır. Ortaya çıkan muğlaklık neticesinde hem muhafazakârlar entelektüeller hem de İYC mensuplarının vardığı ortak kanaat Adnan Menderes'in etrafının "gayrimilli" insanlarca çevrili olduğu yönündedir. Tarihin yeniden yazımında muhafazakârlarca vurgulu biçimde aksettirilen güçlü Başvekil Menderes bütün aksaklıklar ve itirazlar karşısında "eli kolu bağlı mazlum" bir siyasetçi olarak tasvir edilir. Kendisi de bu "hakikat yolunda" hizmet etmek ister, fakat partilileri tüm çabalarına engel olmaktadır. İslâmi muhafazakâr düşüncede Demokrat Parti, "milli ve gayrimilli" unsurlar arasındaki rekabetin çatısı olarak görülürken, "çaresizlik" imgesiyle kuşandırılan Adnan Menderes, gözyaşları içerisinde milletin ruh köklerini yeniden diriltmek isteyen, bu uğurda canını vermiş "şehit" olarak tasvir edilir.[212]

Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı İslâmi muhafazakârların hafızasında olumsuz bir yere sahiptir. İslâmi muhafazakâr ideolojinin siyasal tasavvurunda Celal Yardımcı'nın olumsuz bir karaktere büründürülmesinde 14 Ağustos 1958 tarihinde onun imzasıyla kurulan Eğitim Milli Komisyonu Raporu önemli yer tutar.[213] Komisyonun görevi, Türkiye'de eğitimin niteliğini yurtdışındaki tecrübelerle karşılaştırarak iyileştirme yönündedir. Türkiye'de milli eğitim müfredatı ve yöntemini değiştirmeyi amaçlayan rapor, 18 Temmuz 1959 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulmuştur. Celal Yardımcı döneminde başlatılan çalışma, Tevfik İleri'nin bakanlığa vekalet ettiği süreçte tamamlanmıştır. Tevfik İleri ve

212 H. İbrahim Kurucan, "Menderes'in Göz Yaşları", *Altınoluk*, sayı 273, Kasım 2008, s. 52-53; Hüseyin Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca*, İstanbul: Hat Yayınları, 2011, s. 254.258.

213 *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Temmuz 1960, s. 2.

sonrasında Atıf Benderlioğlu'nun bakanlık koltuğuna oturduğu süreçte bu rapor "sumen altı" edilmiştir.[214] Kitapçık halinde Temmuz 1960'ta yayımlanan raporda imam hatip okulları hakkında yazılanlar dikkat çekicidir. Öncelikle yukarıda bahsedilen, Mısır'dan gelen Ezher mezunu öğretmenler için "... menşei belli olmayan, gelişi güzel yetişmiş, eskisinden daha cahil bir zümre" ifadesi yer almıştır.[215] Raporu hazırlayan komisyon üyelerinin dinî eğitim veren okulları ziyaret ettiklerindeki kanaatleri, bu okulda görev yapan öğretmenlerin "medrese" kültüründen kalma yetersiz bir niteliğe sahip olduklarıdır.[216]

Raporda, Osmanlı modernleşme sürecinde oluşan medrese ve sultani çatışmasına benzer bir durumun mevcudiyetine dikkat çekilir. Komisyon üyeleri, Cumhuriyet döneminde kurulan imam hatip okullarını medreselere benzetirken, daha önce medrese ve idadi-sultani (liseli) çatışmasının yeniden oluşmasının ülke için tehlikeli olduğunu vurgulamıştır. İmam hatip okullarının daha çok ortaokul olarak hizmet gördüğünü, öğrencilerin büyük kısmının lise bitirme noktasında farklı liselerin sınavlarına girerek din adamı olmayı tercih etmediğini savunur. Komisyon üyeleri, imam hatip okullarını bir meslek okulu hüviyetine sokmak için liseye denk gelen kısmını kapatmayı önerir.[217] Okullarda görev yapan eğitmen kadrosunu beğenmeyen komisyon, din eğitimi verecek okullara titizlikle öğretmen seçmeyi önerir. Medrese ve geleneksel dinî yapılardan gelen isimler yerine ilahiyat fakültesinden gelen eğitmenlerin görev yapması önerilir. Eğitmen ve okul sayısı arasında doğacak eşitsizliklerde, imam hatip okullarının yapımının gerekli eğitmen sayısına ulaşana kadar bekletilmesini tavsiye eder.[218] Komisyon,

214 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sonrasında yayımlanan raporun önsözünde Bakan Fehmi Yavuz, bu duruma dikkat çekerek raporun basın ve kamuoyundan gizlendiğini belirtmiştir (*a.g.e.*, s. 1).

215 *A.g.e.*, s. 110.

216 *A.g.e.*, s. 112.

217 Nahit Dinçer, *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, s. 102.

218 *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, s. 112.

imam hatip okullarında "dinle ilgili dersler, ekseriyetle, medrese döküntüsü bir öğretim kadrosu elindedir" değerlendirmesini yapar.[219]

Raporun Türkiye'de din eğitimi konusunda sınırlama ve yasaklamayı önceleyen tavrına kamuoyu tepki göstermiştir. Eğitim Milli Komisyonu Raporu'na karşı en sert eleştiri Peyami Safa'dan gelmiştir. Safa yazısında, raporun en çok imam hatiplerle ilgili kısmına dikkat çeker. Peyami Safa raporu inceler ve imam hatip okullarında "medrese artığı" zihniyetin yaşadığı yönündeki düşünceyi kökten reddeder. Safa, Batı'nın Oxford gibi ünlü okullarının da geleneği, kilisesi ve kıyafetleriyle medrese olduğunu, imam hatiplere karşı girişilen bu raporun taraflı olduğunu savunur. Safa yazısının sonunda, yazıldığı iddia edilen rapor eline geçtiğinde onu daha detaylı inceleyeceğini belirtir. Buradan anlaşılıyor ki, Peyami Safa'ya raporun özellikle imam hatiplerin geleceği hususunda kaleme alınan kısımları gösterilmiş ve kamuoyu oluşturularak imam hatiplere destek toplanmıştır.[220]

Eğitim Milli Komisyonu üyeleri, imam hatip okullarını sürekli denetim altında tutmak gerektiğini düşünür. Komisyonun farkına vardığı husus, okulları bitirenlerin imam olarak göreve başladıklarında camilerde bir otorite olarak görüşlerinin önemli olduğudur. Bu nedenle yalnızca okulların denetlenmesi değil, mezun olan öğrencilerin görev yaptıkları camilerin de sürekli olarak denetlenmesi gerektiği belirtilir.[221] Raporun, imam hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nü açan Demokrat Parti döneminde yazılmış olması önemlidir. İslâmi muhafazakâr bilincin tarihe bakışında Adnan Menderes müstesna, hatta yer yer "kutsal" bir yerde konumlandırılır. Fakat Demokrat Parti'nin kudretli Başvekili Adnan Menderes'in Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı rapordan habersiz olduğu pek düşünülemez. Adnan Menderes'in, iktidarını

219 *A.g.e.*, s. 112.

220 Peyami Safa, *Eğitim Gençlik Üniversite*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1976, s. 133.

221 *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, s. 112-113.

sağlamlaştıran İslâmi muhafazakâr bloku sarsmamak ve dengeyi bozarak gerilimi artırmamak için rapor hakkında bir tasarrufta bulunmadığı görülür. Celal Yardımcı'nın işlevsel bir rolü olduğu ve iktidar bloku içindeki çatışmalarda araçsal hale geldiği, Tevfik İleri ile halef selef olmalarından anlaşılır. Burada Demokrat Parti elitlerinin tavrını dikkat çekici kılan, İslâmi muhafazakârların dinî bir muhafazakârlığı toplumsal tabanda yayarken, Demokratların hem onlarla hem de onlarsız hareket edebilme kabiliyetine sahip olmasıdır. Şiddetlenen Soğuk Savaş rüzgârında, Türkiye'de emek ve öğrenci tabanında gelişen mücadele karşısında İslâmi muhafazakârlık, düzeni koruyacak bir hegemonya projesinin parçası olma iddiasıyla önemli bir ittifak ortağı olarak ortaya çıkar. Demokrat Parti yönetimi sonrasında raporun yayımlanması tartışmalar doğursa da hiçbir değişim yaratmamıştır. 1960 sonrasında imam hatip okullarının sayısı önceki on yıla göre daha fazla artmış ve yüksek İslâm enstitüleri farklı illerde kurulmaya devam etmiştir.

İmam hatip okullarına kurulduğu ilk andan itibaren İslâmi muhafazakâr kadrolarca ideolojik bir misyon yüklenmiştir. İmam hatip okullarına yüklenen kutsal misyon siyasallaşma eğilimlerini de beraberinde getirir. Böylece sosyalizmin etkinliğinin arttığı süreçte toplumsal muhalefet karşısında milleti kurtaracak "manevi kahramanlar" imam hatiplilerde bulunur.[222] İmam hatip nesli, "Bolşevizm" ve "din düşmanları" karşısında gerçek kurtarıcılar olarak imlenmiştir. İslâmi muhafazakârlığın kutsal görev hüviyeti verdiği imam hatip nesli, Türkiye'de organik kriz dönemlerinde tartışma konularının daima başında gelmiştir.

İmam hatiplerin kurulması sonrasında, İYC ikili eğitim sistemini geliştirmiştir. Birincisi yurtlarda, evlerde ve camilerde oluşturulan sohbet halkalarıyla, ikincisi de imam hatiplerde sürdürülen örgün eğitimle gerçekleşir. Ahmet Muhtar Büyükçınar ve Emin Saraç gibi Ezher mezunları bu eğitim halkasın-

222 Abdurrahim Zapsu, "İmam ve Hatip Mektepleri", *Ehli Sünnet*, sayı 104, Aralık 1951, s. 5-8.

da zaman içerisinde yer almış isimlerdir.[223] İlim Yayma'nın Ezherli hocası yalnızca Emin Saraç değildir. Akademisyen Ali Özek ve imam hatip neslinin şairi Ali Ulvi Kurucu imam hatiplilerin endoktrinasyonunda önemli katkılar sağlamıştır.

Yeni bir nesil için ikinci cevher: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü

Soğuk Savaş düzeninde din toplumsal düzeni sağlama ve Marksizm'le mücadele işleviyle yeniden güç kazanmıştır. Türkiye de bu anlayışın takipçisi olarak, dinin toplumsal düzeni işletici vasfını kabul ederek din ve dinî eğitime geniş alanlar açmıştır. Dinin işlevselliğinin ön plana çıkarılması, okulların bir eğitim kurumu olmaktan öte ideolojik bir misyonla donatılmasına neden olmuştur. Yeni düzen tasarımında, imam hatip okullarına sol karşısında "kutsal mabet" bekçisi rolü tanımlanmıştır. İmam hatip okullarının kurulması, beraberinde kendi muhalefetini de yaratır. İmam hatip okullarının bir meslek okulu olması ve mezunlarının yalnızca mesleklerine yönelik faaliyetlerde bulunması beklenmiştir. Böylece imam hatiplilerin yükseköğretim kurumlarına girmesi için farklı liselerden diploma almaları gerekmiştir.

CHP tarafından kurulan ilahiyat fakültesi de imam hatip okulu mezunlarını kabul etmemiştir.[224] Böylece gerilimi aşmak için dinî eğitimi amaç edinmiş yeni bir yükseköğretim okulu fikri ortaya çıkmıştır. 1950'lerin ikinci yarısıyla birlikte bu tartışmalar yerini daha somut beklentilere bırakır. Öyle ki muhafazakârların yarattığı kamuoyu sayesinde Demokrat Parti bu beklentiyi karşılamıştır. Böylece Demokratların itibar gösterdiği Ali Fuad Başgil, 1954 yılında Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılması hedefiyle bir rapor kaleme almıştır.[225] Yukarı-

223 Mehmet Emin Saraç kendisiyle yapılan röportajda Ezher günlerine değiniyor. Ebubekir Sifil, "Emin Saraç Hocaefendi ile İlmi Yakın Geçmişe Dair", *İlim Yayma Vakfı Bülteni*, ed. Osman Acun, sayı 5, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2012, s. 10-11.

224 *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, s. 111.

225 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 24.

da zikredilen, imam hatip nesline yüklenen misyon sonraki süreçte bu okulların devamı olan kurumlarda da devam ettirilmiştir. Başgil'in tasavvurunda, yükseköğretim temelinde oluşturulacak dinî eğitim enstitüsü yalnızca bir eğitim kurumu olmayacaktır. Bu kurumlardan mezun olacaklar, Türkiye'nin içinde bulunduğu "açmazları, sorunları" aşmada manevi bir rehber olarak görülür. Bu bağlamda Ali Fuad Başgil erken Cumhuriyet döneminde Kemalistlerin seküler ilahiyattan ilhamla ürettikleri ve dünyevi ilahiyata dayanan "kutsal" eğitim birlikteliğini Yüksek İslâm Enstitüsü'ne aktararak gerçekleştirir. Başgil'in tasarımında, kaynak doğrudan İslâm'ın kendisidir. Kemalizm'in kendi seküler ilahiyat anlayışıyla yarattığı dünyevi iktidarını tersyüz ederek millet mistiğine yeni bir çehre kazandırır. Başgil'in tasarımında millet yeryüzünün değil, gökyüzünün ilahi gücüyle kuşatılır: "Bu sene üçüncü sınıfı teşekkül eden bu enstitüden çok ümitliyim. İyi bir program ve imanlı hocalarla çalışmak şartiyle, her sene biraz daha kemâle ereceğinden emin olduğum bu müessese, yüksek ehliyetli din âlimleri yetiştirecek ve Türkiye'miz bugünkü keşmekeşten kurtulacaktır."[226]

Ali Fuad Başgil'in de dahil olduğu dindar liberal muhafazakârlar, Türkiye'nin yaşadığı krizlerin kökenini maddi değil, manevi değerlerin kaybında bulur. Başgil'in imam hatip okullarında olduğu gibi, Yüksek İslâm Enstitüsü açılmasındaki tutkulu tavrının kökeninde bu muhafazakâr anlayış vardır. Yüksek İslâm enstitüleri "aydın din adamları" yetiştirerek ülkede imam hatip okullarına öğretmen, Diyanet'e müftü ve vaiz, yüksek okullara akademisyen sağlamak için bir imkân olarak görülür. Her milliyetçi muhafazakâr gibi Ali Fuad Başgil de Kemalizm'in yabancı kültürel programla millet mistiğini tahribata uğrattığı kanısındadır. Toplumsal kriz hali aynı zamanda bir "anomali" olarak görülür. Toplumun "hastalıklı" olduğu noktada tarihin akışını değiştirecek ve müdahale edecek öncü/kahraman karakterlere ihtiyaç vardır. Başgil'in tasavvurunda kurtarıcı rehberler dinî eğitimle kuşatılmış nesillerde bulunur.

226 *A.g.e.*, s. 24.

Ali Fuad Başgil'in Yüksek İslâm Enstitüsü kurulması planında önemli bir husus yöntem kısmında ortaya çıkar. Başgil'e göre, müspet ilimler (pozitif bilimler) akla dayandığı için rasyoneldir. Din eğitimi verecek okulların iman gibi belirli ön kabulleri olması nedeniyle dogmatik olduğunu belirtir. Başgil, din adamı olmanın ön koşulu gördüğü dogmatik ön kabulü "kemale ermek" olarak görür. Böylece hakikatin bilgisi rasyonel bir aklın aracılığıyla değil, ancak dogmatik bilginin tefsiriyle elde edilebilir. Bu noktada Başgil, geleneksel bir medresenin bilgiye ulaşma yöntemini modern süreçte yeniden üretir. Başgil'in tasavvur ettiği yeni bilgi edinme yöntemi, geleneksel olanı dönemin ihtiyaç ve şartlarını göz önüne alarak yeniden kurgular. Başgil bu yaklaşımıyla liberal muhafazakâr karakterinden belirli bir sınırı aşarak skolastik (irrasyonel) düşünceyi modern (rasyonel) dönemde yeniden üreten "reaksiyoner modernist" bir sapma sergiler.[227] Böylece Ali Fuad Başgil, bilginin kaynağını ikiye ayırır ve hakikatin iki farklı cüzünü gösterir. Bu ayrımın bir tarafında yer alan ve ilahi bilgiye sahip din adamlarına özgün bir konum tanımlar. "Yetişkin bir din adamı nasslar üzerinde yaptığı tahlil ve tefsirleri zamanın ihtiyacını ve durmadan tekâmül eden hayat ve münasebetleri dikkatle müşahede ve mukayeseden geçirmek suretiyle hakikatleştirecektir."[228]

Ali Fuad Başgil'in tasarladığı Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılması için başta İYC başta olmak üzere dönemin muhafazakâr kişi ve kurumları büyük bir baskı grubu gibi hareket etmiştir.[229] Muhafazakârların bir araya gelerek oluşturdukları baskı grubu Ankara'da bürokrasiyi etkilemek amacıyla sayısız ziyaret yapmıştır. Demokratların parti içi muhalefeti, imam hatip okulları ve onun arkasındaki güç olan milliyetçi muhafazakâr yapılanmalara karşı kuşku duymuştur. Adnan Menderes ile yapılan görüşmelerde bu tutum belirgin biçimde görü-

227 *A.g.e.*, s. 279-289.

228 *A.g.e.*, s. 287.

229 Ceren Lord, *Religious Politics in Turkey*, New York: Cambridge University Press, 2018, s. 185.

lürken, milliyetçi ve muhafazakârlar Demokratlarda oluşan gelgitleri "haç ile hilal" mücadelesi gibi görür. Komünizmle mücadele konusunda İslâm ve camilerden daha etkin bir kaynak bulamayacağını düşünen Adnan Menderes, "Osman Turan! her cami ve minare diktikçe komünizme ve Moskova'ya karşı bir kale yaptığıma inanıyor ve bundan kuvvet duyuyorum," ifadesini kullanarak bu görüşü tasdik eder.[230] Adnan Menderes'in yaklaşımından görüldüğü üzere komünizmle mücadelede ana damarlardan birini camiler oluşturmaktadır. Bu noktada hem imam hatip okulları hem de yüksek İslâm enstitüleri, oluşturulacak ortak tahkimatta komünizme karşı kutsal bir görevin mensubu olarak telakki edilirler. Her caminin bir kale olduğu yerde her din adamının birer mücahit olması olağandır. Yoğun baskılar sonucu, Adnan Menderes'in desteğiyle Yüksek İslâm Enstitüsü 19 Kasım 1959'da İstanbul'da imam hatip okulu içerisinde açılır.[231]

Demokrat Parti iktidarında kaleme alınan Eğitim Milli Raporu'nun olumsuz tavsiyesi ve din adamının yetiştirilmesi için ideal kurumun ilahiyat fakültesi olduğunun belirtilmesine rağmen Demokrat Parti Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılmasına onay vermiştir. Ali Fuad Başgil öncülüğünde muhafazakârların başlattığı girişimlere karşılık ilahiyat fakültesi dışında kurulacak bir kurumun "çok mahzurlarla dolu tehlikeli bir teşebbüs olacağı" belirtilmiştir.[232] İmam hatip okullarına eğitim verecek seviyede bir eğitmen kadrosunun olmadığı dönemde, üniversite dışından Yüksek İslâm Enstitüsü'ne eğitmen atanmasının tehlikesi belirtilmiştir.[233] Ali Fuad Başgil'in yanı sıra kamuoyunun dikkatini bu yöne çekmek için Peyami Safa da yoğun çaba sarf etmiştir. Safa'nın *Tercüman*'da köşesine taşıdığı konulardan birisi de Yüksek İslâm Enstitüsü ve imam hatip okullarında yetişen öğrenciler olmuştur. Safa'ya göre,

230 Osman Turan, *Türkiye'de Siyasi Tarihin Buhranların Kaynakları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012, s. 176.

231 Mustafa Öcal, "Yüksek İslâm Enstitüsü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/yuksek-İslâm-enstitusu (erişim 12.05.2023).

232 *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, s. 112.

233 *A.g.e.*, s. 112.

Yüksek İslâm Enstitüsü'ne gerekli itibar ve ilgi gösterilmemiştir. Bakan Tevfik İleri gibi bir ismin kontenjan ve maddi yetersizlikler içerisinde bırakılan Yüksek İslâm Enstitüsü'ne gerekli ilgiyi göstereceğine inanan Peyami Safa, Yüksek İslâm Enstitüsü kontenjanlarının artırılması hususunda İYC'nin çabalarını da takdirle yazısında ele alır. Safa, İYC'nin enstitü bünyesine elli kişilik iki derslik yaptırdığını belirtirken, bakanlığın verdiği 500 liraya ek olarak maddi destek de sağladığını yazısında belirtir.[234]

İYC, Yüksek İslâm Enstitüsü'nün kuruluşunun temelinde yer alır.[235] Yüksek İslâm Enstitüsü kurulduğunda bir binası yoktur. Bu nedenle İstanbul Fındıklı'da cemiyet imkânıyla yapılan imam hatip okulunun bir katında eğitime başlanırken, eğitim gören öğrencilerin büyük bir kısmının tüm masrafları İlim Yayma Cemiyeti'nce karşılanmıştır. Öğretim kadrosunun oluşmasında imam hatip okulunun önemli katkısı vardır. Enstitü müdürü Ahmet Davudoğlu olurken, diğer öğretmen kadroları İstanbul İmam Hatip Okulu'nda görev yapan isimlerden oluşur.[236] Yüksek İslâm Enstitüsü'nün gerek kuruluşu gerek işleyişinde İlim Yaymacıların baskın etkisi kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur. Bu bağlamda 27 Mayıs askerî darbesi sonrasında imam hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nün kapatılması gündeme gelir.[237] Gerek imam hatip okulları gerek Yüksek İslâm Enstitüsü'nün kapatılması tartışmaları başladıktan sonra bu kararı engelleyenler İYC idarecileri olmuştur. Dönemin tanıklarından Hayrettin Karaman'ın anlattıkları İYC'nin okullar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Tartışmaların hareketlendiği bir dönemde, general Cemal Gürsel Yüksek İslâm Enstitüsü ve İstanbul İmam Hatip Okulu'nu ziyaret eder. Gürsel'in ziyaretine, askerî okuldan arkadaşı ve aynı zamanda İYC başkanı olan emekli

234 Peyami Safa, *Eğitim Gençlik Üniversite*, s. 135-136.

235 Yusuf Koçak, "Duayenlerimiz: Prof. Dr. Metin Yurdagür İle Söyleşi", *Kader*, sayı 20, no. 2, Aralık 2022, s. 763.

236 Nurettin Topçu, Ali Özek, Ahmet Davudoğlu ve Mahir İz bu isimlerden bazılarıdır.

237 "Y. İslâm Enstitüsünün Kapatılması İsteniyor", *Vatan*, 7 Kasım 1960.

albay Vehbi Bilimer görüşmeye eşlik eder. Görüşme sırasında Bilimer ve diğer İlim Yayma idarecileri Gürsel'i ikna ederek okulların kapatılmasını engellemiştir.[238]

İYC bu hamlesiyle birlikte Türkiye'de dinî eğitim kurumlarının hamisi unvanını tamamıyla elde eder. İlim Yaymacılar açısından Yüksek İslâm Enstitüsü'nün bir diğer önemi, Ali Fuat Başgil'de olduğu gibi toplumu ideolojik bakımdan yönlendirecek ahlâki ve manevi rehberlik işlevini yerine getirmesidir.

> Fabrikada çalışan uyanık Türk işçisine her zamankinden daha fazla uyanık bulunması için fabrikalara gidilmek suretiyle konferanslar tertip edilecek. Dini, ahlâki bilgiler verilerek milli hars şuuru uyandırılacaktır. Bu çalışmalarımız mesleki teşekküllerle iş birliği halinde olacak ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nün değerli gençleri vazife göreceklerdir.[239]

İlim Yaymacılar için Yüksek İslâm Enstitüsü öğrencileri yalnızca okullarda yahut camilerde vaaz veren değil, fabrikalarda işçileri yönlendiren bir ideolog görevi üstlenecektir. Bu bakımdan iktidar ilişkileri bağlamında düşünüldüğünde İlim Yayma'nın tasavvurunda "aydın din adamları" toplumsal bir işlevi yerine getiren, kurulu düzeni sağlamak adına görev alan politik özneler olarak görevlendirilirler. İYC'nin Türkiye'nin önemli fabrikatör ve işadamlarından müteşekkil bir organizasyon olduğu göz önüne alındığında, öğrenciler üzerinde belirledikleri işlevsel durum anlam kazanır. İlim Yaymacılar, muhafazakâr gençliğin yetiştirildiği kurumların hamisi olarak öğrencilerin barınma giderlerini karşıladığı gibi, İstanbul İmam Hatip Okulu mezunları ile Yüksek İslâm Enstitüsü mezunlarının faaliyetlerinin masraflarını da karşılaşmıştır. İstanbul İmam Hatip Mezunları Cemiyeti, yönetim ve idari işlerini İYC'nin ofislerinde sürdürmüştür. İstanbul İmam Hatip Mezunları Derneği'nin yayımladığı *Tohum* dergisinin masraf-

238 Mustafa Öcal, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, cilt 2, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, s. 609.

239 *1962 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963, s. 7.

ları yine İYC tarafından karşılanmıştır.[240] Enstitü, Bağlarbaşı'na taşındıktan sonra yurt hizmetleri buraya kaydırılmış, ayrıca enstitü yapımı sırasında önemli maddi katkılar yine cemiyetçe sağlanmıştır.

Çatışmasız, kaynaşmış ve seçilmiş bir nesil: İlim yayan gençlik

1960'lı yıllarda belirginleşen ideolojik kristalleşme, toplumsal muhalefet ve sokak hareketlerine de yansımıştır. Bu dönemde, cemiyetin komünizmle mücadele konusunda takındığı tavır, diğer sağcı yapılardan kısmi farklılık gösterir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda tırmanan toplumsal muhalefet ve sokak gösterileri yer yer sıcak çatışmalara evrilirken, İlim Yaymacılar çatışmaya mümkün oldukça entelektüel bir katkı sunmakla yetinir. Cemiyetin yükselen sol karşısında antikomünizmi benimsemesi sokak hareketlerine karşı tutumunda bir farklılık yaratmaz. Böylece İYC mensuplarının ortak kanaati, yetiştirdikleri öğrencileri olabildiğince bu mücadele alanından uzak tutmaktır. İYC, bursiyerlerini seçerek kabul etmekte ve derslerde başarılı olmaları burs alabilmeleri için temel şart olarak sunulmaktadır. 1970'li yıllar itibarıyla İslâmi gençlik hareketleri kamusal alanda varlık göstermeye başlar. İlim Yayma yurtlarında kalan öğrencilerden sokak hareketlerine katılan veya taraf olanların yurtla ve cemiyetle ilişiği ivedilikle kesilir.[241] İYC, 1970'li yıllar boyunca öğrencilerini siyasal mücadelelerden geri tutmaya çalışsa da bu gerçekleşmez. 1970'li yıllarda Vefa yurdunda kalan Sefa Saygılı, ideolojik ayrışmaya dikkat çeker. Saygılı'ya göre, yurt içinde dinî anlamda bir cemaat ayrımından söz edilmesi pek mümkün değildir. Fakat siyasal ayrımlar gözle görülür bir hal alır; ülkücüler, Risale-i Nur talebeleri, Milli Selamet Partisi ve Milli Türk Talebe Birliği'ne yakın olan öğrenciler

240 Büşra Yıldız, Mukaddes Durak, "Duayenlerimiz: Prof. Dr. Mustafa Sâim YEPREM ile Söyleşi", *Kader*, sayı 20, 2022, s. 558.

241 "Mütevelli Heyet Üyelerimizle Sohbet", *İlim Yayma Vakfı Bülten*, sayı 7, Ekim 2013, s. 9-18.

vardır. Yurtta kalan sağcı öğrenciler arasında ortaya çıkan ayrımda, Risale-i Nur talebelerinin Adalet Partisi tarafında olduğunu belirten Saygılı, ülkücülerin MHP'yi desteklediğini, kalan öğrencilerin de Milli Selamet Partisi taraftarı olduğunu belirtir. Saygılı'nın hatırladığına göre yurt bünyesinde zaman zaman öğrenciler arasında oluşan bu siyasal ayrımlar çeşitli gerilimleri doğurmuştur.[242] İlim Yaymacılar depolitizasyonu ne kadar arzulasalar da, dönemin şartları İlim Yayma yurdunda kalan öğrencileri siyasal mücadelenin parçası olmaktan alıkoyamamıştır. İlim Yaymacılar açısından kimlere yardım edilip kimlere edilmeyeceği oldukça bellidir; "hak ve vazife duygusundan mahrum, arsız kalabalıklar teşkil eden ve hıyanet tipi, okul ve üniversitelerde fazilet ve hizmet duygusu yerine anarşi metotları öğrenmek isteyen bir gençliğe elbette yardım eli uzatılamaz".[243]

İlim Yaymacıların yukarıda ele alınan bakış açısının temelinde İlim Yayma fikrinin yaşamı belirleyen tek gerçeklik olduğu inancı yer alır. Her muhafazakâr düşünce geleneğinde olduğu gibi İlim Yaymacılarda da depolitizasyonu şiar edinerek kendi görüşlerinin politik, yani kötü değil, aksine hakikat, yani iyi olduğu anlayışı yerleşmiştir. Bu nedenle toplumsal hareketler yahut öğrencilerin sokaklarda hak talep etmeleri bir demokratik mücadele değil, "anarşi" olarak görülür. Böylece İlim Yaymacıların gözündeki gençlik bütün bunların tersinde hareket eden bir şahsiyet olarak görülür. İmam hatip okulundan mezun olan ve birinci kuşak olarak nitelendirebileceğimiz öğrenciler 1970'li yıllarda tırmanan sağ-sol geriliminde sağın "organik aydınları" olarak hizmet etmiştir. İYC'de kalan öğrencilerin politik bilince erişmesinde birtakım isimlerin önemi vardır. Bunların başında Nurettin Topçu gelir. 1950'lerde Türk sağında örgütlenme çabalarının artışı okul öğrencilerinin dikkatini çeker. Kendilerine belirli ölçülerde örnek al-

242 Osman Acun ve Mikail Uğuş "İlk Mezunlarımızdan Prof. Dr. Sefa Saygılı", *Vefa*, sayı 12, Temmuz 2018, s. 65.

243 İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, *İlim Yayma Cemiyeti 1969-1970 Faaliyet ve Mali Raporu*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1970, s. 10.

dıkları öğretmenlerinin bir kısmı Türk Milliyetçiler Federasyonu yahut bu minvalde hareket eden, sonraki süreçte aktif olan MTTB gibi kuruluşlarda yer alan isimlerdir. Öğrenciler bu kuruluşların toplantı ve konferanslarına katılarak Türk sağındaki ortak bilince ve kolektif hafızaya taraftar olurlar. Birinci kuşak imam hatipliler için Hüseyin Nihal Atsız'ın *Orkun* dergisi, *İslâm*, *İslâm Dini* ve *İslâm'ın Nuru* dergileri o dönem için imam hatipte okuyan gençlerin dikkatini çeken yayınlardır. Ayrıca Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek ve Eşref Edip o dönem için takip edilen önemli isimlerdir.[244]

İlim Yaymacılar her ne kadar öğrencilerini sokak hareketlerinden uzak tutmaya çalışsa da belirli durumlarda farklı yönde eyleme geçerler. Türkiye İşçi Partisi'nin 1968 yılında düzenlediği "Uyanış Mitingi"ne karşılık Milli Türk Talebe Birliği'nin örgütlediği "Şahlanış Mitingi"ne İlim Yaymacılar da katılır. MTTB'nin organizasyonunda gerçekleşen mitingde, Komünizmle Mücadele Dernekleri, Yeşilay Cemiyeti ve imam hatip okulu mehter takımı da yer almıştır.[245] Şahlanış Mitingi'nde İsmet İnönü için "yoldaş" denilirken, Behice Boran'a "Karakaşlı Behicem, İpini Ben Çekecem" başlıklı pankartlar kullanılır.[246] Bu organizasyondan yaklaşık bir yıl sonra, tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçen ve İslâmi grupların sosyalist öğrencilere saldırdığı olaylarda İlim Yaymacıların adı geçer. Can Kemal Özer'in Komünizmle Mücadele Dernekleri'nde başkanlık yapmış, Türk sağında tanınan Orhan Kiverlioğlu'yla röportajı bu anlamda dikkat çekicidir. Kiverlioğlu verdiği röportajda, İYC'de yönetim kademelerinde görev alan Durmuş Ocakçıoğlu, İsmail Uğur ve Ahmet İnan'la yaşadığı diyaloğu örnek gösterir.

> **Kemal Özer:** Hepsinin arkasında Amerika var ve kim onun istediği düzlemde hareket etmezse onu alaşağı edip yerine başkasını getiriyorlar mesele bu mudur?

---

244 İsmail Karaçam, *Hatıralar*, s. 133-134.

245 "Uyanış Mitingine Karşı Şahlanış Mitingi Yapılacak", *Milliyet* 1 Mart 1968, s. 3.

246 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976, s. 343.

Orhan Kiverlioğlu: Evet, ama herkes Amerika'nın adamı zaten, menfaatleri dışına çıkarsa değiştiriliyor. Bakın mesela "Kanlı Pazar" (16 Haziran 1969) nasıl meydana geldi. Ben Beyazıt'ta Milli Şahlanış Mitingi'nde kürsüde konuşuyorum perşembe günü, Ahmet İnan (işadamı), Durmuş Ocakçıoğlu ve İsmail Uğur pantolonumu çekiştirdi döndüm baktım... Dediler ki: Pazar günü komünistler miting yapacak milleti davet et. Bunu ilk defa size söylüyorum. İki tane adam öldürülmüştü o olayda. Biz Eskişehir'de Türkiye 1. Milli Kurultayı'nı yaptık, ben kurulda başkan oldum.[247]

1970'ten itibaren yükselişe geçen çatışmalar içerisinde İlim Yayma Cemiyeti yurdu İslâmcı gençlik hareketine mensup Akıncılar hareketi üyelerince kullanılır. Akıncı hareketinin simge isimlerinden birisi olan Metin Yüksel, Vefa Lisesi'nde sosyalist öğrencilere karşı eylemlerini gerçekleştirmek için İYC'nin Vefa yurdunu kullanır. Cemiyet yurdunda görevli yöneticiler bu durumdan rahatsız olmalarına karşın engelleyecek bir irade gösteremez.[248] İlim Yayma yurdundan Vefa Lisesi öğrencilerine silahlı saldırılar solcu bir öğrencinin mektubuna yansır. Mektuba göre, İlim Yayma yurdundan Vefa Lisesi öğrencilerine defalarca saldırı gerçekleşmiş, öğrenciler üzerine ateş açılmıştır.[249]

1973 senesinde İYC, sahip olduğu mülkleri korumak ve siyasal baskılardan belirli ölçülerde kurtulmak için İlim Yayma Vakfı'nı kurar. İlim Yayma hareketinin vakıf ve cemiyet olarak iki parçaya ayrılması zamanla politik bir ayrımı da doğurur. Hatta vakfın kuruluşunda politik değişimin izi de görülür. 1970'ler itibarıyla İslâmi muhafazakâr kadroların kendi bağımsız siyasal izleği takip etmeleri neticesinde ortaya çıkan Milli Görüş hareketi bizatihi İlim Yayma Cemiyeti'nden doğar.

---

247 Kemâl Özer, "'Kahrolsun Amerika' dedirten de Amerika'ydı", *Akkalemler*, http://www.akkalemler.com/kahrolsun-amerika-dedirten-de-amerika-ydi-makale-19310 (erişim 6.1.2023).

248 Mehmet Şahin, *Tek Yol İslâm Çizgisinde Yarım Asır*, İstanbul: İnkılab Basım Yayım, 2022, s. 67.

249 "Bir mektubumuz var", *Kadınların Sesi*, Şubat 1978, s. 2.

Öyle ki, cemiyetin çeperinde yer alan İslâmi muhafazakâr işadamları ve entelijansiya Milli Selamet Partisi'nin kuruluşunda yer alır. Milli Görüş hareketinin ortaya çıkışıyla cemiyet içerisinde bölünmeler doğar. 1970'lere gelindiğinde İYC Necmettin Erbakan ve Milli Görüş hareketine destek verirken, İlim Yayma Vakfı'na mensup isimler Adalet Partisi ve Süleyman Demirel'e destek vermeyi tercih etmiştir. Bu ayrım, 12 Eylül darbesi sonrasında Anavatan Partisi'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. İlim Yayma Cemiyeti ve Vakfı arasındaki görev taksiminde, cemiyet imam hatip okulları ve yüksek İslâm enstitüleriyle ilgilenirken, İlim Yayma Vakfı yükseköğretimin farklı alanlarında yetişen öğrencilere odaklanmıştır. İlim Yayma Cemiyeti'nin imam hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nden sorumlu olması beraberinde bu kurumların Milli Görüş hareketinden etkilenen yerler haline gelişi, başka bir ifadeyle dinî eğitim veren bu kurumların Milli Görüş'ün arka bahçeleri olmasını kolaylaştırmıştır. 1970'lerin politik gelişmeleri göz önüne alındığında ve İslâmi muhafazakâr gençliğin politik karakterler olarak sahneye çıkışı sokak hareketleriyle birleştiğinde İlim Yayma hareketinin cemiyet kanadının daha politik bir aktör olarak tarih sahnesine çıktığı görülür.

Böylece Milli Selamet ve Milli Nizam Partileri kurulduktan sonra İslâmi hareketin ihtiyaç duyduğu insan kaynağı için aranan cevher, imam hatip okulları ve yüksek İslâm enstitülerinde bulunur. Milli Görüş hareketinin bu arzusu, İYC'de bir iç mesele haline gelmiştir. İYC'de farklı süreçlerde görev alan isimler Yüksek İslâm Enstitüsü'nde çalıştıkları süreçte Milli Görüş hareketinin okullara politik bir misyon yükleyen anlayışına muhalefet eder. İYC üyeleriyle birlikte hem imam hatip okulları hem de İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü öğretmenleri arasında Necmettin Erbakan ve Milli Görüş hareketine sempati besleyen isimler vardır. Fakat İlim Yayma Vakfı içerisinde yer alan diğer bir klik aynı ilgi ve sempatiyi beslemez. İYC'de yöneticilik ve yurt müdürlüğü yapan ve sonrasında Diyanet İşleri başkan yardımcısı olan dönemin tanığı Tayyar Altıkulaç'a göre, Necmettin Erbakan 1970'li yıllarda cami-

lerin parti propagandaları için kullanılmasını ve imam hatip mensuplarının "parti militanı" gibi oy toplaması gerektiğini öne sürüyordur. Bu tartışmalar, 1970'li yıllarda yüksek İslâm enstitüleri içerisinde öğrenci hareketleri arasındaki çatışmaların yoğun biçimde yaşanmasından, hatta saldırıların hocalara kadar sıçramasından kaynaklanır.[250] Bekir Topaloğlu ve Ali Özek bu durumdan rahatsız olduklarını belirtirken, Necmettin Erbakan'dan istekleri Milli Görüş hareketinin bu okullar içerisinde siyasal faaliyet yapmaması yönündedir.[251] Bir toplantı yapılır. Toplantıda Osman Çataklı gibi İYC'de idareci görevi olan ama aynı zamanda Milli Görüş hareketinin simge isimlerinden birisi de yer alır. Burada ortaya çıkan çatışma, Milli Görüş hareketinin siyasal mücadelesine insan kaynağı üretmek için imam hatip okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nü partinin "arka bahçesi" yapma isteğidir. Çalışma içerisinde sıklıkla dile getirilen husus, İlim Yayma hareketini oluşturan entelektüel aklın siyasete klasik bir muhafazakâr zaviyeden bakarak siyasetin olumsuzlanması üzerine kurulu olduğu şeklindedir. Fakat 1970'li yıllarda İslâmi muhafazakâr kadroların belirgin bir kısmında merkez sağ partilerden bağımsız İslâmi çizgiyi takip eden bir siyasal harekete katılım öne çıkınca, İlim Yaymacılar arasında bir kırılma yaşanır. Kırılmanın yarattığı rahatsızlık, öğrenci hareketleri, özellikle İslâmi muhafazakâr imam hatip ve Yüksek İslâm Enstitüsü nesli üzerindeki iktidar olma arayışları arasında doğan mücadeleden kaynaklanmıştır. Böylece Milli Görüş hareketinin doğuşu aynı zamanda çatışmasız, kaynaşmış İslâmi muhafazakâr elit gençlik idealini benimseyen İlim Yayma idealinin de sonu olarak ortaya çıkar.

---

250 1970'li yıllarda İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü müdürü Ali Özek'e göre, o dönemde enstitü Akıncılar, Nurcular ve ülkücüler arasında ayrılmıştır. Öğrenci olaylarında şiddet dalgası hocalara kadar uzanmıştır ve yöneticilerle hocalar öğrencilerden şiddet görmeye başlamışlardır. Bu sorunların çözümü için Erbakan'la bir görüşme yapılmışsa bile istenen sonuç elde edilememiştir. Ramazan Yıldırım, *Medreseden Üniversiteye Ali Özek*, s. 258-262.

251 Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, cilt 1, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011, s. 480-481.

Çatışmalardan uzak duran öğrencilere, şartlara uymaları koşuluyla akademik ve entelektüel gelişimlerinde faydalanmaları için cemiyet tarafından önemli maddi destekler sunulmuştur. Yardımlar, yurtiçi ve yurtdışı araştırma bursları, dil eğitimi, yurtiçi eğitim programları gibi entelektüel gelişime katkı sağlamak amacıyla verilen katkılardır. İlim Yayma hareketinin sağladığı maddi desteğin temelinde, İslâmi muhafazakâr gençlerin akademide yer almaları ve üniversite kadrolarında hâkim konuma gelme beklentisi vardır. Cemiyetin maddi imkân sunduğu gençler arasında sonraki süreçte Türk akademisinde isim sahibi olacak Mehmet Genç, Mehmet Eröz, Sezai Karakoç, Hüsrev Hatemi, Salih Tuğ ve Erol Güngör gibi isimler yer alır. Sabahattin Zaim'e göre, İYC ve İlim Yayma Vakfı aracılığıyla akademisyenler ve asistanlara yapılan maddi yardımlar sayesinde milliyetçi muhafazakâr entelijansiya bünyesine önemli isimler katmıştır. Zaim, yapılan maddi yardımların yekûnu ve elde edilen kazancı karşılaştırdığında, bu yatırımın ne denli kârlı olduğunu vurgular.[252]

İlim Yayma hareketinin yayıncılık faaliyetleri ve patronajları

1946 yılında basın ve yayın üzerindeki baskının azaltılması İslâmi muhafazakâr yayıncılığa olumlu etki eder.[253] Bu noktada gelişmenin mahiyetini anlamak açısından, İslâmi muhafazakâr günlük gazete ve dergicilik faaliyeti arasında ayrım yapmak gerekir. Her ne kadar İslâmi muhafazakâr dergicilik konusunda bir ivme yakalansa da, günlük gazetenin politik bir araç olarak kullanılması için 1960'lı yılları beklemek gerekecektir. İslâmi muhafazakârları günlük yayıncılığa iten yegâne motivasyon, toplumun kültürel ve ahlâki değerleri üzerinde

252 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayeleri*, s. 318.

253 1946 yılında matbuat kanununda değişiklik ve çok partili yaşama geçiş sürecinin milliyetçi muhafazakâr matbuat üzerindeki etkisi için bkz. Asım Öz, "Hassas Bir Muhalefet Politikası Geçiş Sürecinde Dindar-Milliyetçi Dergiler", *İslâm'ı Uyandırmak*, ed. Lütfi Sunar, İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2018.

etki sahibi olma isteğidir. Çünkü siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamda karşılaşılan olumlu/olumsuz olgular üzerine kurulan neden-sonuç ilişkisinin kültüre indirgendiği bir anlayışta, basın ve yayıncılık hakikati kontrol ve manipüle etmede bir araç olarak görülür. İdeolojiler arası mücadelelerin sınıfsal yahut güç ilişkileri perspektifinden yoksun biçimde ele alınması, kültürü geliştiren ve engelleyenler arasında doğan iyi ve kötü, güzel ve çirkin gibi zorunlu ikiliklere dayanır. Böylece iyinin ve kötünün dünyasında İslâmi muhafazakârlık açısından gazete ve dergi yayıncılığı hakikati elinde tutmanın yolu olarak görülür. Hakikati elinde tuttuğunu düşünen İslâmi muhafazakâr bilinç açısından kötünün kaynağı, tarifi ve tasnifi İslâmi muhafazakârın uzun vadeli ideal ve planlarına karşı gelişen muhalefette bulunur.

Muhafazakârlar için günlük gazete yayıncılığının ideolojik olarak iki ayrı getirisi vardır. Birincisi dönemin hâkim paradigması olan antikomünist propagandaya katılarak hem iktidar blokuna dahil olmak hem de onu gündelik bir yaşam pratiği olarak yeniden üreterek milliyetçi muhafazakârlığa "çatı" oluşturmaktır. Ayrıca muhafazakârlara karşı oluşan Batıcı/laik toplumsal muhalefeti "öteki" olarak üretip bunu antikomünizme eklemleyerek oluşan karşıtlığı "düşman" olarak imleyebilmektedir. İkincisi İslâmi muhafazakâr günlük gazete yayıncılığı sayesinde taraftarları yahut potansiyel kitleyi tektipleştirerek onu politik bir güce tahvil edebilme kapasitesine sahip olma kabiliyetidir. Radyonun nispeten geniş, fakat televizyonun sınırlı bir zümreye hitap ettiği bir dönemde gazetecilik daha göreli bir çoğulculuğa sahiptir. Gazetelerin çeşitliliği insana nispeten liberal bir özne olma imkânı tanımasından ileri gelir. Fakat İslâmi muhafazakârlar açısından günlük gazete fikri çoğulculuk yerine otoriterliği, baskın tektip bir muhafazakârlığı amaç edinir.[254] Çünkü İslâmi muhafazakârların kur-

254 T. Adorno ve M. Horkheimer, telefonun insana liberal bir özne olma imkânı sunarken, zaman içerisinde radyonun kitlelere tek ve benzer içeriklerle hitap ederek otoriter bir anlayış geliştirdiğini belirtir. Radyonun sahip olduğu bu etki Soğuk Savaş dönemi milliyetçi muhafazakâr gazeteler için düşünüldüğünde, benzer bir otoriterliğin üretildiği görülmektedir. Theodor W.

duğu "öteki" imgesinde İslâmi olmayan sivil toplum alanı "düşmanlarla" doludur. Böylece muhafazakâr günlük gazetecilik, Müslüman özneyi "tehlikeli" Batıcı/laik basından korunma imkânıyla beraber, ona milliyetçi muhafazakâr olmanın tabii, doğal ve güvenilir bir alan olduğunu gösterir. Gündelik politik ve sosyal olgular karşısında geliştirilen bakış açışıyla "banal" bir milliyetçi muhafazakârlık üretilir.[255] Böylece olgular karşısında milliyetçi muhafazakârlık, ideoloji görünümünden soyutlanarak doğal, sıradan, tarihsiz ve zamansız bir kültürel gerçeklik haline gelerek kanıksanır.

İYC kurucularından Ali Rıza Cansu gazete kurma çabalarına öncülük eder. Hisse başı 100 liradan 10 bin adet hisse senediyle oluşturulan girişim, "milli ve İslâmi" dava adına mücadele fikriyle İslâmi muhafazakâr ideolojinin destekçilerini hisse almaya davet eder. Demokrat Parti yönetimi öncesinde *Sebilürreşad* dergisi çevresinde oluşan bu girişim, DP iktidarıyla birlikte "demokrasi zaferinin inkişafından sonra artık böyle tam manasile milli ve İslâmi bir gazete tesisine hiçbir mâni kalmadı" denilerek İslâmi muhafazakâr gazete girişiminin gerekliliğine dikkat çekilir. Gazetenin ülkede yükselişe geçen "muzır" cereyanlara ve "İslâm Davası" aleyhine girişilen faaliyetlere karşı mücadelenin yanında İslâmi muhafazakâr ideolojiyi toplumsal tabana yayma amacı güttüğü görülür. İlim Yaymacı işadamlarının öncülüğünde başlatılan ve *Sebilürreşad* çevresinden Raif Oğan ve Eşref Edip'in destek verdiği gazete girişimi bir sonuca varamadan yarım kalır.[256] İslâmi muhafazakâr bir gazetenin ortaya çıkması için bir on yıl daha bekle-

---

Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014, s. 164.

255 Michael Billig'e göre, millet olma hali ve milliyetçilik gerçek yaşamın oldukça yakın bir kıyısında yer alır. Sürekli olarak hatırlatılan banal milliyetçilik sözle ve görsel olarak sürekli olarak kendisini üretir. Buradan ilhamla, milliyetçi muhafazakârlığın da banal milliyetçilik ürettiği gözlemlenebilir. Soğuk Savaş dönemi İslâmi muhafazakâr gündelik gazeteciliğin söyleminde muhafazakâr olma hali Türk ve Müslüman olmanın tabii bir sonucu olarak imlenmiştir. Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002, s. 111, 128-129.

256 "Gündelik Bir Müslüman Gazetesi", *Sebilürreşad*, sayı 98, Mart 1951, s. 355.

mek gerekecektir. Gazete için şirket kurulmasının yarım kalmasında Ali Rıza Cansu'nun sermaye desteğini çekmesinin büyük payı vardır. Cansu, hisse senetleri satışına dayanan bir yayıncılık faaliyetinden vazgeçerek kendi bağımsız girişimi için Beyazsaray Anonim Şirketi'ni kurar.[257] Şirketin kurulması sonrasında Ali Rıza Cansu, 11 Aralık 1951 tarihinde *Hilal* adıyla günlük İslâmi muhafazakâr gazetecilik faaliyetine başlamıştır.[258] *Hilal* gazetesi, 1951 yılında kurulan *Büyük Doğu* gazetesinin devamıdır. Ali Rıza Cansu bir süre sonra Necip Fazıl Kısakürek'i görevden alır ve gazetenin adını *Hilal* olarak değiştirir.[259] *Hilal* gazetesinin başyazarlığına da Ali Fuad Başgil'i getirir.[260]

İlim Yayma hareketi İstanbul merkezli bir yapı olarak öncelikle sermaye sahibi İslâmi muhafazakâr zenginlerce desteklenmiştir. İlim Yaymacılar 1960'lı yıllardan sonra yayıncılık alanında hâkim bir güç odağı haline gelme arayışına girer. İhtiyacın kökeninde Batıcı/laik toplumsal muhalefet karşısında toplumu kendi "otantik" milliyetçi muhafazakârlıklarıyla yönlendirme arzusu yatar, çünkü 1960 sonrasında yayın yapan gündelik gazetelerin, yani basın kurumlarının tamamı bir "öteki" kalıbı içine sokulur. Bu bağlamda İlim Yayma'yı oluşturan muhafazakâr kadrolar kendi ideolojik çeperlerini genişletecek, ayrıca siyasal yönlendirmeler ve toplumsal mobilizasyonu sağlayabilecekleri bir "öncü rehber" yayıncılık atağı arayışına girer.[261] İlim Yaymacı entelijansiya yayıncılığı, toplumu ortak duygudaşlık etrafında bir araya getirecek, hegemonya sağlayıcı araçsal bir aygıt olarak görürken, faaliyetin gerçekleştirilebilmesi için gereken maddi destek de İslâmi muhafazakâr iş dünyasının sırtına bırakılır. İslâmi muhafazakâr entelektüeller kafa emeğini ortaya koyarken, işadamları da sahip olduk-

257 "Beyazsaray Anonim Şirketi" *Sebilürreşad*, sayı 117, Aralık 1951, s. 271-272.

258 Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türküm Diyene*, Ankara: Fol Kitap, 2022, s. 222.

259 "Necip Fazıl Büyük Doğu Gazetesinden Ayrıldı", *Vakit*, 29 Kasım 1951, s. 2.

260 Necip Fazıl Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2016, s. 432.

261 Mahir İz, *Yılların İzi*, s. 375-376.

ları finansal gücü yayıncılık faaliyetinin hizmetine sunar. Bu sayede 1960'lar sonrasında *Yeni İstiklal*, *Sönmez*, *Bugün* ve *Babıali'de Sabah* gibi günlük gazeteler çıkar.

Yukarıda bahsedildiği gibi, 1960'lı yılların ortalarından itibaren milliyetçi muhafazakâr isimler yükselen toplumsal sol muhalefet ve Batıcı/laik toplum katmanları karşısında kendi ideolojilerini yaymak ve ideolojik çeperlerini genişletebilmek için gazete gibi gündelik yayıncılığın önemini kavramışlardır. Bu anlayış doğrultusunda İYC mensupları Ali Fuad Başgil'in teşvikiyle 1959 yılında Sönmez Neşriyat'ı kurar.[262] Sönmez Neşriyat'ın kuruluşundaki gerekçe, İslâmi muhafazakâr kamuoyunu yönlendirebilecek yayıncılık faaliyetinin eksikliğidir. Ayrıca İslâmi muhafazakâr ideolojinin öngördüğü nesillerin ve toplumun üretilmesi de diğer gayeler arasındadır: "Son neslin dinî kültür ile kesilen irtibatını yeniden tesis etmek; bu suretle tarihe damgamızı bastığımız devirlerdeki içtimai yapımızın realitelerinden ve bu yolda milletimizi hazırlamak için (...) dinî ve milli kültürümüzün kapılarını milletimize açmayı kendine gaye seçen müessese."[263] Sönmez Neşriyat'ı bir İYC kuruluşu gibi görmek gerekir. Şirketin kurucu ve yönetici kadrosunun büyük bir bölümü İYC mensubudur. Ayrıca döneme tanıklık eden Nevzat Köseoğlu gibi milliyetçi muhafazakâr entelektüellerin hafızalarında da Sönmez Neşriyat bir İYC kurumu olarak görülür.[264] Karaköy ve Eminönü gibi dönemin iş dünyasının oluştuğu muhitte teşkilatlanan İYC mensuplarının, Anadolu'da yıldızı parlamaya başlayan küçük burjuva tüccarlarla yakın ilişkisi Sönmez Neşriyat'ın büyümesini hızlandırır. İlk etapta, İstanbul'da küçük bir zümrenin himayesinde kurulan Sönmez Neşriyat, zaman içerisinde 1.600 gibi ciddi bir hissedar sayısına ulaşır. Şirket bünyesinde hissedar sayısında yakalanan artış iki yönden katkı sağlar. Birincisi maddi giderleri hızlı biçimde karşılayabilecek geniş sermaye

262 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 293.

263 "Sönmez Neşriyat 11 Yaşında", *Bugün*, 6 Mayıs 1970, s. 1.

264 Osman Çakır, *Nevzat Kösoğlu İle Söyleşiler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010, s. 97.

havuzu yaratır. İkincisi Anadolu muhafazakârlığını merkezde oluşturulan İslâmi muhafazakâr "dava" ya da "telos"a dahil ederek "altruist" bir duygudaşlık etrafında güçlü milliyetçi muhafazakâr bir blok oluşturur.[265]

Sönmez Neşriyat'ın kurulmasından sonra kurucular arasında yayın politikaları üzerine ihtilaflar ortaya çıkar. Bir grup günlük gazete çıkarmanın önemine vurgu yaparken, diğerleri dergicilik faaliyetinde devam etmenin daha faydalı olacağını savunur. Ortaya çıkan çeşitli fikirlerin tartışılmasıyla gündelik gazete çıkartma fikri baskın hale gelir. Sönmez Neşriyat'ı kuran İslâmi muhafazakârlar, günlük gazete yayıncılığı ve idareciliği konusunda tecrübesiz oldukları için çeşitli isimlere yayın yönetmenliği teklif eder. İlk olarak Ali Fuad Başgil ve Mahir İz'in arzusuyla Hakkı Devrim'e teklif edilir. Ancak Hakkı Devrim yayın yönetmenliği teklifini kabul etmez. Sonrasında Mahir İz, Ali Fuad Başgil'in yoğun muhalefetine karşın onu ikna ederek yayın yönetmenliğine Mehmet Şevket Eygi'yi getirir. Eygi yönetiminde *Yeni İstiklal* gazetesi haftalık olarak 1960'ın Aralık ayında yayın hayatına başlamıştır.[266]

Yeni İstiklal'in yayımlanmasıyla birlikte Güven Kurtul yazı işleri sorumluluğuna getirilir. Kurtul'un görevi bırakmasından sonra Mahir İz geçici olarak bir sene yazı işlerini üstlenir. Mahir İz'in 19. sayıda görevi bırakmasıyla Mehmet Şevket Eygi yazı işleri sorumluluğunu da üstlenir. *Yeni İstiklal*'in yayın içeriği ilk etapta oldukça yüzeysel gündelik haberlerin takdimiyle sınırlıdır. 27 Mayıs askerî darbesinin etkisinin sürmesi ve Yassıada yargılamalarının devam etmesi gazeteyi sınırlar. *Yeni İstiklal* yazarlarının birçoğu Demokratlarla yakın ilişkide olduğu için yargılamalar hakkında temkinli haberler yapmaya

265 Kadir Mısıroğlu, *Geçmiş Günü Elerken*, cilt 1, İstanbul: Sebil Yayınevi, 2015, s. 192-193.

266 Gazetenin ilk sayısında imtiyaz sahibi Mahir İz olurken, N. Güven Kurtul yazı işleri müdürü olarak künyede yer almıştır. Yazı heyeti şu isimlerden oluşur: Ali Fuad Başgil, Hasan Basri Çantay, Kemal Yörük, Şakir Berki, Ali Nihat Tarlan, Hıfzı Timur, A. Selçuk Özçelik, Nurettin Topçu, Faruk Timurtaş, Fehmi Cumalıoğlu, Fahrettin Zaim, Kemal Kuşçu, Mehmet Şevket Eygi, Etem Demirci, Sezai Karakoç, M. İhsan Babalı, Mehmet Gökalp, Zekai Konpara, S. Mehmetoğlu, Asaf Ataseven ve Ömer L. Özer.

özen gösterir. Yargılamaların sona ermesi, seçimlerin gerçekleşmesi ve nispeten daha demokratik bir zemine geçiş sonrasında yayın politikasında hızlı bir değişim göze çarpar. İlk olarak yükselen sola karşı antikomünizmi merkeze alan ve dönemin hâkim paradigmasına hızlı biçimde eklemlenen *Yeni İstiklal*, İslâmi muhafazakâr dünya görüşünün sesi olarak yeniden doğar. İslâmi muhafazakârların entelektüel ve maddi sermaye desteğiyle kurulan gazetenin yazar kadrosu Türk sağının geniş bir kısmını bünyesinde barındırır. Değişimle birlikte Nejdet Sançar ve Cemal Oğuz Öcal gibi milliyetçilik yönü ağır basan isimler de yazar kadrosuna eklenir. Yayın politikasında ortaya çıkan değişimin bir diğer sebebi de Mehmet Şevket Eygi'nin yazı işleri müdürlüğüne atanmasıdır. Mehmet Şevket Eygi'nin geldiği bu görev hem Eygi'nin hem de Türk İslâmi muhafazakârlığının siyasal ve sosyal mücadelesi adına bir kırılma ânıdır. Eygi, Sönmez Neşriyat çevresinde oluşan İslâmi muhafazakâr zenginlerle ilişkilerini geliştirerek Türk siyasetinde Soğuk Savaş'la anılan bir figür haline gelir. *Yeni İstiklal*'in Eygi idaresinde okur sayısı ciddi oranda artarken, gazetede çalışacak daha fazla isme ihtiyaç duyulur. Mahir İz'in referansıyla, sonraki yıllarda tanınan isimler haline gelecek Gökhan Evliyaoğlu ve Ahmet Çavdaroğlu gazete yönetiminde görev almaya başlar.[267]

Yeni İstiklal'in okur kitlesi hızla artarken, "ateşli" bir taraftar kitlesi de oluşur. Eygi'nin İslâm'ı kültürel ve dinî pratik sahasından çıkartarak onu politik yaşamın gündelik tartışmalarına yerleştirmesi, İslâm'ı siyasal bir güç haline getirerek İslâmi muhafazakârlara büyük dinamizm katar. Artık politik özne olmanın farkına varan İslâmi muhafazakârlar camilerde, İslâmi sohbet halkalarında ve muhafazakâr tüccarlar arasında hızla teşkilatlanır. İmam hatip okulu öğrencilerinden gönüllü öğrencilerin çalışması sayesinde birçok maliyetten kurtulan *Yeni İstiklal*, kısa sürede 8 bin aboneye ulaşır. Böylece 1960'lı yıllarda gelişmeye başlayan İslâm'ın siyasallaşması konusunda Eygi yönetiminde *Yeni İstiklal* özel bir yer edinir. Farklı sosyal

267 Mahir İz, *Yılların İzi*, s. 376.

sınıflardan insanların bir araya geldiği bu ideolojik birliktelikte, İYC sosyal hayatta amaçladığı "birlik ruhunu" Sönmez Neşriyat bünyesinde yakalanan yayıncılık faaliyetiyle sağlar.[268] Sönmez Neşriyat'ın kuruluşu İslâmi muhafazakâr çevrede öyle bir ilgi yaratır ki bu "ateşli" kitle Sönmez Neşriyat'ın idarecilerini korkutur. Mehmet Şevket Eygin'nin *Yeni İstiklal* gazetesi aracılığıyla İslâmi muhafazakârlığı politik bir kitleye tahvil edişi çekinceler doğurur. İslâm'ın entelektüel ve kültürel bir kaynak olmaktan çıkarak siyasal bir karaktere bürünüp kitleleri birleştiren bir güce evrilmesi Sönmez Neşriyat idarecilerini korkutur. Böylece *Yeni İstiklal*'in 66. sayısından itibaren gazete Sönmez Neşriyat'ın idaresinden çıkarak Mehmet Şevket Eygi'nin himayesine bırakılır.[269]

Yeni İstiklal'in İslâm'ı siyasal bir karaktere büründürmesinden rahatsızlık duyan Sönmez Neşriyat yöneticileri, ideallerini karşılayacak yeni bir yayın sürecini başlatır. *Sönmez Neşriyat* adıyla kurulan yeni yayın "Ahlâki, İçtimai, Aylık Fikir Dergisi" sloganıyla Haziran 1964 ile Mart 1972 tarihleri arasında yayımlanır.[270] *Yeni İstiklal*'in ilk sayılarında yazar kadrosunda yer alan isimlerin bir kısmı *Sönmez Neşriyat* dergisine de dahil olur. Derginin yayın içeriği, gündelik siyaset yerine İslâm kültürü ve onun ahkâmı üzerinedir. Dinî içerikli yazılar ve şiirlerin yanı sıra güzel ahlâk ile gündelik yaşam pratiklerinde "manevi gelişim" için gerekli davranış kalıpları, öğütler yazılar aracılığıyla okura sunulur. İlk aşamada daha çok din eğitimi, toplumda dinî bilginin gelişimi ve yayılımı odaklı bir yayıncılık yürütülür. Bu süreçte imam hatip lisesinin öğretmenleri ve İYC'nin azalarından oluşan bir yazar kadrosu dışında, dönemin tanınmış İslâmi muhafazakâr yazarları da yazılarıyla dergiye katkı sağlar. Kuruluş sürecinde, İYC yönetim kurulu üyesi ve aynı zamanda Sönmez Neşriyat kurucularından yazar Raif Cilasun, Sönmez Neşriyat A.Ş. adına imtiyaz sahipliğini üstlenirken, Halil Kanyılmaz da yazı işleri müdürü olarak gö-

268 M. Şahap Tan, *Bugün'ün Dervişi*, s. 31-32.

269 Mahir İz, *Yılların İzi*, s. 376-377.

270 https://katalog.idp.org.tr/dergiler/68/sonmez (erişim 10.09.2022).

rev yapar. Birinci sayının girişinde yayın politikası için şöyle denilmiştir: "Neşir davasında esaslı bir hal ile girişen şirketimizden beklenen kutsal vazifelerin güneşi doğmak üzeredir."[271] *Sönmez Neşriyat*, 1969 yılından sonra isim değiştirir ve *Sönmez* adıyla yayınlarına devam eder. İsim değişimiyle birlikte yayın sloganı da değişen *Sönmez*'in yeni mottosu "Dine, ilme hizmet için kurulmuş EN BÜYÜK NEŞRİYAT SÖNMEZ" olmuştur.[272]

Sönmez Neşriyat şirketi, İslâmi muhafazakâr cemiyet yaşamının ilk sistemli yayınevi tecrübesi olmuştur. 1950'li yıllarda olduğu gibi şirketten hisse alan İslâmi burjuvazi zamanla şirketin kârlı bir yatırım aracı olmadığını görerek şirketten hisselerini çekmeye başlar. Böylece Sönmez Neşriyat zaman içinde yakaladığı etkiyi kaybederek küçülmeye başlar. Kurulduğu dönemde bir noktada İslâmi idealler ile serbest piyasanın kârlılık beklentisi çeliştiğinde, kutsanmış idealler ve hegemonya projesi piyasanın kârlılık beklentisi karşısında "buharlaşır" Sönmez Neşriyat tecrübesi İslâmi muhafazakârlara dindar burjuvazinin kârlılık beklentisi ile hegemonya projesinin bir arada yürütülmesi için kapitalist piyasa şartlarına göre hareket etme zorunluluğunu öğretmiştir.[273] Sönmez Neşriyat zamanla pasif bir konuma evrilirken, İlim Yaymacı entelektüellerin ve işadamlarının güçlerini Aydınlar Ocağı'na aktarmasıyla birlikte Boğaziçi Yayınları Sönmez Neşriyat'ın işlevini devralır. *Boğaziçi* dergisinin temelini oluşturan Türk-İslâm sentezi ülküsü yalnızca Aydınlar Ocağı'nın değil, aynı zamanda İlim Yayma'nın da ideallerini yansıtan yayın faaliyetidir.

İlim Yaymacıların başarılı, tirajlı ve İslâmi muhafazakâr kamuoyunu yönlendiren günlük gazetesi *Babıali'de Sabah* gazetesi olmuştur. Özellikle İYC ve İYV kurucularından Sabahattin Topbaş'ın gazeteyi satın almasından sonra yayın politikasında köklü bir değişim yaşanır. 1960'ların ortasından itibaren İlim Yaymacılar toplumsal ve siyasal etkilerini artırmak

271 "Neşriyat Sahamızın Hedefi", *Sönmez Neşriyat*, 25 Haziran 1964, s. 1.

272 *Sönmez*, sayı 49-50-51, Temmuz-Ağustos-Eylül 1969, s. 32.

273 Mahir İz, *Yılların İzi*, s. 380.

için *Babıali'de Sabah* gazetesini milliyetçi muhafazakâr terkibin yayın organı haline getirir. Türk sağının tanınmış milliyetçileri olan İlhan Darendelioğlu ve Cemal Oğuz Öcal gibi isimleri köşesinde barındırdığı gibi, İlim Yayma'nın entelektüel birikim ve sermayesinde yetişen "genç ilahiyatçı ve akademisyen" kuşağı da yazarlar arasında yer alır.[274] Gazetenin yayın politikası incelendiğinde, antikomünizme dayanan Soğuk Savaş düzeninin bir parçası olduğu görülür. Ayrıca İslâmi sermaye grupları tarafından finanse edildiği için aynı zamanda hem politik hem de kapitalist bir meta olarak işlev görür. Sönmez Neşriyat'ta ortaya çıkan sorunlar *Babıali'de Sabah* gazetesinde aşılır. Hem para kazandıran hem de siyasal alana yönlendirici vasfını veren yayınlarla hükümet, partiler ve TBMM yayınlar aracılığıyla baskı altına alınarak yönlendirilir. Bir baskı grubunun siyaseti etkileme ve hükümetlerle işbirliğine gitme gibi faaliyetleri nasıl yürütebileceğinin en belirgin örneklerinden birisini *Babıali'de Sabah* gazetesi sunar. Türkiye'de dinî eğitim, muhafazakâr cemiyet yaşamının niteliği, İslâmi iş dünyası ve uluslararası ilişkileri, İslâmi siyasetin niteliği ve iktidar arayışları gibi İslâmi muhafazakâr cemiyeti alakadar eden tartışma konuları *Babıali'de Sabah*'ın tartışma konularındandır.[275]

İYC'nin yayıncılık konusunda kullandığı arayüz yapılanmalar olduğu gibi, kendi yayınları da vardır. 1960'larda yükselen sol rüzgâra karşı İlim Yaymacılar da durumdan vazife çıkarmış ve antikomünist literatüre kendi İslâmi muhafazakâr perspektifinden katkı vermiştir. Muhammed Fazl'ür Rahman Ansaari'nin *Komünizme Karşı İslâm* eseri Sönmez Neşriyat'tan çıkar. İlim Yaymacılar, "Türk çocuğunu sapık fikirlerle sürüklenmek, örf ve an'anelerinden mahrum olarak yetiştirilmek için her fırsatta faaliyette bulunan gizli kuvvetler bulunduğu"nu iddia ederek, antikomünist yayıncılıkla bu

274 Tayyar Altıkulaç, Bekir Topaloğlu, Ayhan Songar, Sabahattin Zaim, Münevver Ayaşlı, Nevzat Yalçıntaş, Nahit Dinçer, Süleyman Yalçın, Asaf Ataseven bu isimlerden bazılarıdır.

275 "İmam Hatip Okulları kapatılıyor mu?", *Babıali'de Sabah*, 14 Kasım 1965.

duruma engel olmak ister.[276] Komünizmle mücadele hususunda toplumsal ilgiyi yaratmakta sahip olduğu ağı çalıştıran İlim Yaymacılar, köy, kasaba ve kent merkezlerinde yer alan camilere kadar *Komünizme Karşı İslâm* kitabını ulaştırarak mücadelenin mevziini genişletir. Böylece 1961 yılında basılan kitap hızla 10 bin basıma ulaşır.[277] Fazl'ür Rahman Ansaari, Pakistanlı misyoner ve World Federation of Islamic Missions kurucusudur.[278] Ansari'nin kaleme aldığı *Komünizme Karşı İslâm* kitabı, American Friends of the Middle East derneğinin 1954 yılında Lübnan'da düzenlediği kongrede sunulan bildiriye dayanır. Ansaari'nin kitapta ele aldığı konular, Soğuk Savaş'ın kanıksanan din ve komünizm arasındaki mücadele zeminindeki çözümlemelere dayanır. Kitabı özgün kılan, içeriğinden ziyade American Friends of the Middle East cemiyetinin kongresinde sunulmasıdır. Zira American Friends of the Middle East derneği bağımsız bir sivil toplum örgütü olmaktan ziyade, CIA gibi istihbarat örgütlerinin Ortadoğu politikalarında kullandıkları arayüz yapılanmasıdır.[279] Komünizmle mücadele konusunda yazılan bir diğer eser Dr. Fehmi Cumalıoğlu'nun *Komünizm ve İslâm* kitabıdır.[280] Cumalıoğlu, Marksizm'in teorik yapısı ve pratik tecrübelerinden bahsettikten sonra, diğer kutsal dinlerin komünizm karşısında nasıl "aciz" kaldığını, buna karşılık İslâm dininin mücadelede ne denli başarılı olduğunu Kur'an ve hadislerle destekleyerek anlatır. Metnin teorik başlıklar altında ortaya koyduğu anlatı antikomünist çeviri metinlerden oluşurken, yalnızca son bö-

276 İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, *1962 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963, s. 8.

277 Muhammed Fazl'ür Rahman Ansaari, *Komünizme Karşı İslâm*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1961.

278 Ansaari'nin biyografisi için bkz. https://www.caribbeanmuslims.com/dr-muhammad-fazlur-rahman-ansari-r-a (erişim 05.08.2022).

279 Cemiyetin etkinlik ve faaliyetleri 1967 yılında gazete haberleri aracılığıyla ortaya koyulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Hugh Wilford, "American Friends of the Middle East: The CIA, US Citizens, and the Secret Battle for American Public Opinion in the Arab-İsraeli Conflict 1947-1967", *Journal Of American Studies*, 51(1), 2017, s. 93-116.

280 Fehmi Cumalıoğlu, *Komünizm ve İslâm*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963.

lüm olan "İslâm ve Komünizm" Cumalıoğlu'nun "özgün" fikirlerini yansıtır.

İYC, ahlâki tekâmül ve yeni insan yetiştirmeyi hedefleyen anlayışını yayınlarına yansıtır. Kişinin ahlâki olgunlaşması ve kapitalizm gibi modern dönemin manevi yaşamı yıkıcı ve aşındırıcı etkilerine karşı çeşitli ahlâki gelişimi amaçlayan yayınlar yapar. Ahlâki tekâmülü merkeze alan yayınların önemli bir kısmını emekli general Cemal Karabekir kaleme almıştır. Karabekir'in eserleri *İçkinin Maddi, Manevi ve Sıhhi Marazzatları*, *Yalanın Maddi ve Manevi Ahlâki ve İçtimai Fenalıkları*, *Zem ve Gıybetin Dini, Ahlâki ve İçtimai Fenalıkları*, *Zinanın Ahlâki, İçtimai, Sıhhi, Manevi Fenalıkları*, *Bu Babdaki Ayetler ve Hadisler* başlıklarını taşır. Cemiyet sonraki yayınlarında toplumsal sağlık alanında kitaplar yayımlar. İstanbul Üniversitesi hocalarından Ekrem Kadri Unat imzasıyla *Bulaşıcı Hastalıklar ve İslâm Dini*, *Bitler ve Bitlerle Bulaşan Hastalıklar* başlıklı kitapları sırasıyla 1975 ve 1979'da yayımlanır. Unat'ın kaleminden çıkan eserlerde toplumsal sağlık öğretileri yanında İslâm'ın terakkiye mâni olmadığı savını paylaşan İslâmi muhafazakâr anlayışın da izi görülür. Unat, hadis ve Kur'an'dan alıntılar yaparak tıp alanında yaşanan gelişmelerin tamamlayıcılığını göstermeye çalışır. İYC'nin yayın politikasının önemli bir bölümünü de İslâm'ı öğretici yayınlar oluşturur. Türkçe başta olmak üzere farklı dilde yayınlar cemiyetçe neşredilmiştir. Öncelikle Kemal Kuşçu'nun çevirdiği Pakistanlı misyoner Muhammet Abdülalim Sıddıki'nin *Hakiki Saadet Yolu* kitabı bu alanın önemli örneklerindendir. Kitap, yazarın 1950 senesinde ABD'de verdiği konferans metnine dayanır ve muhafazakâr hegemonya projesinin yöntemsel adı olan "manevi kalkınma" idealini merkeze alan toplumsal düzen tasavvurunu paylaşır. İlim Yayma'nın din temelli yayınlarında Pakistanlı İslâmcı misyonerlerin yoğun bir etkisi görülür. Öyle ki, *Einleitung in den Heiligen Koran* başlıklı Maulana Sadr-ud Din'in Kur'an'a giriş metni İYC vasıtasıyla Almanya'da 1956 senesinde Almanca yayımlanır. Cemiyetin dinî pratikleri öğretmek amacıyla yaptığı bir diğer yayın ilahiyatçı Ali Özek'in

İslâm'da İbadet kitabıdır. Emekli albay Ahmet Nazım Arıkan'ın 1955 yılında Kore gazileri ve şehit aileleri için yazdığı *Kırk Hadis* kitabı İYC'nin bir diğer dinî yayınıdır.

İYC'nin kuruluş yılı olan 1951 aynı zamanda Türkiye-ABD ilişkilerinin şekillenmeye başladığı erken Soğuk Savaş dönemine tekabül eder. Bu bağlamda İYC Amerika Birleşik Devletleri'ni tanıtma amacıyla Stephen Vincent Benet'in *Amerika* adlı eserini 1953 yılında Türkçeye çevirerek yayımlamıştır.[281] Söz konusu kitap ABD'nin kültürel hegemonyasını yaymak amacıyla Soğuk Savaş döneminde başlattığı "Books in Translation" (Çeviri Kitaplar) programı kapsamında oluşturulan seçkide yer alır. ABD bu program aracılığıyla yayıncılık ve çeviri faaliyetlerini birer yumuşak güç aracı olarak kullanarak, liberal kapitalist yaşam tarzını dünya kamuoyuna benimsetmeyi ve böylece entelektüel düzlemde komünist ideolojiye karşı mücadele etmeyi hedeflemiştir. 1951 yılında "Kitaplar düşünce savaşında silahtır" sloganıyla başlatılan bu program, edebiyattan teknik bilimlere kadar uzanan geniş bir yelpazede eserlerin çeviri ve yayımını içeriyordu.[282] Seçilen kitapların telif hakları, çeviri ücretleri ve basım giderleri ABD Enformasyon Ajansı (USIA) ile ABD büyükelçilikleri tarafından karşılanıyordu. İYC'nin yayımladığı *Amerika* adlı eser yalnızca Türkiye için değil, Afganistan ve İran gibi ülkelerde de basılması faydalı görülen yayınlar arasında değerlendiriliyordu.[283]

İYC'nin yayıncılık konusunda beklentileri genellikle farklı kurumlar aracılığıyla işleme konulur. Kendi yayınları genellikle bireyin ahlâki tekâmülünü hedefe alan "manevi kalkınma" odaklı şahsiyetçilik yöntemine dayanan kitaplardır. Politik konularda yayınlardan kaçınmakla birlikte bu görüşlerini daha ziyade destek verdiği dergi ve gazeteler aracılığıyla kamuoyuyla paylaşır. Cemiyete mensup entelijansiya ve cemiyet

281 *İlim Yayma Cemiyeti Gaye ve Faaliyetleri*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1965, s. 10.

282 Greg Barnhisel, *Cold War Modernists: Art, Literature, and American Cultural Diplomacy*, New York City: Columbia University Press, 2015, s. 110.

283 https://coldbihot.wordpress.com/new-research-project/ (erişim 02.02.2024).

hinterlandında eğitilen gençler çeşitli dergilerde bir araya gelirken bu yayınların maliyetleri İlim Yaymacılar tarafından karşılanır. Bahse konu oluşumun nüveleri 1960'lı yıllara gelindiğinde hasat edilir. İstanbul İmam Hatip Okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nün 1960'lı yıllara gelindiğinde önemli sayılabilecek bir mezun sayısına ulaşması bu birlikteliği doğurur. İstanbul İmam Hatip Okulu Mezunları Derneği ve Yüksek İslâm Enstitüleri Öğrenci Federasyonu'nun çıkardığı dergi yayıncılık bakımından önemlidir. Bu kapsamda imam hatiplilerin 1963 yılında yayımlamaya başladıkları *Tohum* ve Yüksek İslâm Enstitüsü öğrencilerinin 1967 senesinde yayımlamaya başladıkları *İslâm Medeniyeti* dergilerine İYC önemli maddi destek ve insan kaynağı sunmuştur.[284]

İlim Yayma Cemiyeti'nden İlim Yayma Vakfı'na: Bir dönüşüm, 1973

İYC, kurulduğu 1951 yılından itibaren milliyetçi muhafazakâr tabanı bünyesinde toplayarak Türkiye'de siyasi, sosyal ve ekonomik baskı grubu olarak hareket etmiştir. İmam hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitüsü gibi kurumların açılmasına öncülük etmiş ve "aydın din adamı" yetiştirme anlayışını tüm ülke sathına ulaştırmayı başarmıştır. İstanbul'un milliyetçi İslâmi muhafazakâr zengin tüccar ve sanayici sınıfıyla aynı ideolojik hatta mensup entelijansiyanın birlikteliğinden oluşan bu blok toplumun kültürel dönüşümü için birlikte hareket etmiştir. Eylemleri ve siyasal ilişkileriyle İlim Yayma hareketi 1950'li yıllarda Demokrat Parti'yle kurduğu ilişkilerle de dikkat çekmiştir. Özellikle ismine ve logosuna referansla İslâmi bir kimliğin temsilcileri olmaları, laiklik karşıtı "irticai" bir hareket olarak görülmelerini beraberinde getirirken, İlim Yayma ülkede ilerici muhalefetin hedefi haline gelir. Türkiye solu ve laikliği savunan ilerici muhalefet temsilcileri açısından İlim Yayma Cemiyeti "gericiliğin" kalesidir. *Ant* dergisinde Mart 1968 tarihinde kaleme alınan ve istihbarat raporu intibaı uyandıran

284 "İlim Yayma Cemiyeti", *Sönmez Neşriyat*, Ekim-Kasım 1969, s. 18.

metin bu görüşü destekler niteliktedir.[285] Ayrıca Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* gazetesinde İlim Yayma Cemiyeti için "Dinsel İrticanın Karargâhı" başlığının kullanılması, Türkiye'de sol muhalefetin cemiyete bakışını gösterir.[286] Her darbe ve kriz anlarında İlim Yayma'nın Türkiye üzerine yarattığı etki siyasal ve sosyal yaşamdaki tartışma konularının başında gelmiştir. Cemiyetin faaliyetlerinin dikkat çekmesiyle beraber, 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra İYC'ye kayyım atanmıştır.[287]

27 Mayıs askerî darbesi sonrasında cemiyete kayyım atanmasıyla İYC'nin asker kökenli başkanlarından Cemal Karabekir ve Vehbi Bilimer, Cemal Gürsel'in imam hatip okulunu ziyaret ettiği sırada imam hatip okullarıyla birlikte Yüksek İslâm Enstitüsü'nün kapatılmasına engel olsa da cemiyete kayyım atanmasının önüne geçememiştir. Sabahattin Zaim'in aktardığına göre, kayyım yönetimi 1967 yılına kadar devam etmiştir.[288] Benzer durum, 12 Mart askerî muhtırası sonrasında da yaşanır. 12 Mart'a gidilen süreçte İYC'nin siyaseti yönlendiren bir baskı grubu olduğu bilinmektedir. İYC, ideolojik mücadele sahasında "çatı" yapısı olarak yerini alırken, 12 Mart askerî muhtırasında cemiyet mensuplarının bir bölümü faaliyetleri nedeniyle askerî savcılık tarafından sorguya alınmıştır.[289] Aynı dönemde, *Cumhuriyet*'in *Le Monde*'a yer verdiği bölümünde İYC Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütüne benzetilmiş ve "orduyu sağcılar kuşkulandırdı" başlığını kullanmıştır. Askerlerin soldan önce sağ yapılanmalara dikkat çektiği belirtilen haberde yalnızca İYC'den bahsedilmesi cemiyetin sağ yapılar üzerindeki etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir.[290] *Le Monde*'un haberine benzer bir anlatıma eski Milli İstihbarat Teşkilâtı görevlisi Mehmet Eymür anılarında yer verir. 1972

285 "Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler İdare Ediyor", *Ant*, 19 Mart 1968, sayı 64.

286 "Dinsel İrticanın Karargâhı", *Devrim*, 21 Ekim 1969, s. 2.

287 Sabahattin Zaim, *Hayatım ve Türkiye*, s. 175.

288 *A.g.e.*, s. 175.

289 "Kurucularımızdan; Mehmet Cemalettin Tunç", *İlim Yayma Cemiyeti Bülteni*, sayı 17, Bahar 2008, s. 14.

290 "Le Monde Ordu Atatürk Yolunda", *Cumhuriyet*, 17 Mart 1971.

yılında sorguya alınan ve Bulgar hükümeti adına çalışan Mehmet Erel'in sorgusunda Bulgarların İYC'ye para yardımında bulunduğunu söylediğini belirtir. Devletin güvenlik bürokrasisinde İYC'nin bu itibarla anılması beraberinde sıkı takibatı doğurmuştur.[291] 12 Mart muhtırası sonrasında Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığı, havacı korgeneral İrfan Özaydınlı imzasıyla, Eskişehir İYC'yi kapatmıştır.[292] Yine aynı dönemde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı toplumsal düzeni bozma amacını güttüğü iddiasıyla birtakım sol ve sağ gruplar hakkında bir rapor hazırladığını belirtir. Gizli örgütler olarak nitelenen yapılar arasında sağda tarikatlarla birlikte İYC'nin de adı geçer. MİT ve Emniyet mensuplarının birlikte oluşturduğu raporu Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Halkla İlişkiler Şubesi kısa sürede yayımlayacağını bildirse de raporun akıbeti hakkında bir malumat yoktur.[293]

12 Mart muhtırasının etkilediği İYC, Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişikle mülklerini güvence altına almak için 1972 yılının Nisan ayında cemiyet toplantısında vakıf kurma kararı alır.[294] İYC'nin 1951 yılında kurucuları arasında yer alan isimlerin de dahil olmasıyla birlikte 98 kişi tarafından İlim Yayma Vakfı kurulur.[295] İYV'nin kuruluşunda yer alan isimlerin meslekî dağılımında cemiyete nazaran büyük bir değişim vardır.[296] Vakıf, cemiyetin aksine İslâmi muhafazakâr entelektü-

---

291 Mehmet Eymür, Mehmet Erel'in sorguda bahsettiği desteğin tüm sağ yapılara verildiğini, buradaki amacın Türkiye'de iç karışıklıkları tetiklemek olduğunu belirtmektedir. Mehmet Eymür, *Anılar*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s. 101.

292 "İstanbul'da 2 Gazete 1 Dergi", *Milliyet*, 1 Mayıs 1971, s. 7.

293 "Gizli Örgütler İçin Kitap Çıkarılacak", *Milliyet*, 2 Ağustos 1972, s. 1, 7.

294 *Vakıf Senedi*, İlim Yayma Vakfı, İstanbul: Taş Matbaası, 1973, s. 18.

295 *A.g.e.*, s. 11-13.

296 1973 yılında kurulan İlim Yayma Vakfı'nın kurucuları ve meslekleri şu şekildedir: Vefa Poyraz (İstanbul Valisi), Dr. Fahri Atabey (İstanbul Belediye Başkanı), Abdurrahman Şeref (İstanbul Müftüsü), Abdülkadir Çavuşoğlu (tüccar), Yusuf Türel (avukat), Hasan Tahsin Uğur (tüccar), Nazif Çelebi (tüccar), Mehmet Güler (sanayici), Mehmet Üretmen (sanayici), Sabri Ülker (sanayici), Sabahattin Zaim (akademisyen), Mustafa Doğanbey (tüccar), Muammer Topbaş (sanayici), Sabahattin Topbaş (sanayici), Abidin Topbaş (sanayici), Asım Ülker (sanayici), Hamid Çağıl (avukat), Fehmi Bilge (sana-

elleri ve bürokratları kurucu olarak bünyesine katar. 12 Mart sonrası dönemi tanımlamak gerekirse, Türk sağının 1971 sonrası dönemde gücünü yükselen sola karşı birleştirmesi meselesi ortaya çıkar. Milliyetçilerin ve İslâmi muhafazakârların ordu, siyaset ve iş dünyası arasında sağlamaya çalıştıkları mutabakatın ilk örneklerinden birisini İYV'nin kurucu listesinde görmek mümkündür. Bu bakımdan 12 Mart sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşan İlim Yaymacılar, buradan çıkmak için Türk sağının çatısı olduğunu vakfın kuruluşuyla gösterir. Bu birlikteliğin altında Ticaret Odası, Sanayi Odası, bürokrasi, siyasal partiler ve ordu mensupları arasında ortaya çıkan sola

---

yici), Mustafa Bilge (sanayici), Ömer Derin (tüccar), Ahmet Yıldız (tüccar), S. Sabit İshakoğlu (sanayici), A. Korkut Özal (akademisyen), İ. Niyazi Kurtulmuş (doktor), Sabri Özpala (tüccar), Cavid Aydın (doktor), Feyzullah Değerli (vaiz), Kazım Savaş (mühendis), Ömer Lütfi Çulha (tüccar), Ali Oğuz (avukat), H. Raşit Küçük (zanaatkâr), İsmail Hakkı Uğur (tüccar), Fahrettin Kerim Gökay, Ayhan Songar, Süleyman Yalçın, Mehmet Bilge, Osman Nuri Çataklı, Osman Öztürk, Nevzat Yalçıntaş (akademisyen), Durmuş Ocakçıoğlu (tüccar), Bekir Sadak (avukat), Salih Tuğ (akademisyen), Osman Kılıç (tüccar), Ömer Kirazoğlu (mühendis-öğretmen), Mahir İz (öğretmen), Ata Köseoğlu (tüccar), Burhanettin Zaim (iktisatçı), Cemalettin Tunç (mali müşavir), Ali Sünnetçioğlu (sanayici), Cahit Doğru (mali müşavir), Refik Bürüngüz (tüccar), Süleyman Kuşçulu (tüccar), Yaşar Topçu (tüccar), Nuri Keçebaş (sanayici-tüccar), Mehmet Aydın (sanayici), Yahya Kiğılı (tüccar), Ahmet Büyükdemir (tüccar), Sedat Çebi (tüccar), Hamdi Türel (tüccar), Fazlı Sofuoğlu (tüccar), Ömer Çizmeci (sanayici), Mehmet Avni İman (tüccar), Osman Talay (tüccar), Sadullah Talay (tüccar), Yusuf Ziya Yapar (sanayici), Mustafa Köseoğlu (akademisyen), Asım Taşer (op. doktor), Ömer Lütfi Take (tüccar), Mustafa Topbaş (sanayici-tüccar), Musa Uğur (tüccar), Kemal Şadoğlu (tüccar), Ali Aypar (tüccar), Ertuğrul Alemdar (sanayici), Ali Rıza Cansu (tüccar), Niyazi Güney (tüccar), Osman Nuri Tiryakioğlu (tüccar), İbrahim Bodur (sanayici), Cemal İzzet Atay (sanayici), Eymen Topbaş (sanayici), Arif Topbaş (sanayici), Yurdakul Dağoğlu (tüccar), Ömer Okyay (tüccar), Cemalettin Yavaşça (avukat), Ender Kitapçı (tüccar), Hüsnü Çakır (tüccar), Beşir Akınel (doktor), Turgut Özal (mühendis), Hüseyin Tokuz (sanayici), Hüseyin Çıkrıkçıoğlu (hâkim), Abdülkavi Beşer (hâkim), Süleyman Süleymangil (sanayici), Abdulkadir Uluğu (vefat) (Ahmet Aydın Bolak), Yaşar Bektaşoğlu (ev hanımı), Münevver Ayaşlı (gazeteci), Sıdıka Bilimer (ev hanımı), Saniye Alemdar (ev hanımı), Zehra Ertürk (ev hanımı), Hayriye Cıva (ev hanımı), Fatma Murat Kaplan (ev hanımı), Fatma Şener (ev hanımı), Fatma Zehra Tezcan (ev hanımı). İstanbul valisi, İstanbul müftüsü ve İstanbul belediye başkanı İlim Yayma Vakfı'nın tabii üyesidir. Koltuklara oturan isimler değişse bile İlim Yayma Vakfı'nın doğal üyesi kabul edilirler.

karşı mutabakat yer alır.[297] İYV kurulduktan kısa bir süre sonra cemiyette olduğu gibi kamu yararı gözeten dernek statüsüne alınmıştır. 31 Aralık 1974 tarihli bakanlar kurulu kararınca, İYV'ye vergi muafiyeti uygulanmasına karar verilir.[298]

1973 yılında vakfın kurulmasıyla, İYC ve İYV arasında bir görev taksimi yapılır. Lise ve lisans eğitiminde yatırım, burs ve çeşitli sosyal faaliyetleri İYC üstlenirken, yüksek lisans, doktora, akademik araştırma ve eğitim bursları ile yurt desteğini İYV üstlenmiştir. Ortak bir gayeyle hareket eden İlim Yaymacıların kurumsal temelde farklı iki çatının altında faaliyet göstermesi ilk başta bir sorun teşkil etmese bile zaman içerisinde çekişme ve rekabet baş gösterecektir. Cemiyet ve vakıf bünyesinde ortaya çıkan ilk ayrım kendisini siyasal partiler düzeyinde gösterir. 1970'li yıllardan itibaren İslâmi muhafazakâr kadrolar kendi bağımsız siyasal hareketleriyle yola çıkma kararı alarak Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur. Milli Görüş hareketinin ortaya çıkmasıyla birlikte İYC mensupları ağırlıklı olarak Necmettin Erbakan ve Milli Görüş hareketine destek verir. Bu tavır karşısında İYV mensupları Milli Görüş hareketi yerine dönemin iktidar partisi olan Adalet Partisi'nden yana tavır alarak siyasi partiler düzeyinde bir ayrımı tetikler. İYC ve İYV bünyesinde oluşan bu siyasal ayrım 12 Eylül sonrası süreçte Turgut Özal'ın başbakanlığına kadar devam eder. Turgut Özal ve Anavatan Partisi iktidarında İlim Yaymacılar yeniden bir araya gelerek ortak hareket etme kabiliyetine kavuşur.[299]

İlim Yayma hareketinin hocası Sabahattin Zaim, ortaya çıkan ayrımla İlim Yayma'nın Türk sağındaki tüm yönelimleri birleştiren "çatı" olma vasfını kaybettiğini belirtir. Bu dönemde, İlim Yayma hareketi etkin olsa bile siyasal alanda baskı kapasitesini Aydınlar Ocağı'na bırakır. Aydınlar Ocağı, 1970'lerde Türk sağının partiler düzeyinde bölünmesiyle yükselen toplumsal sol karşısında birleştirici bir yapı olarak ör-

297 Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, Ankara: İmge Yayınları, 1993, s. 191, 221, 361.

298 BCA: 31.12.1974, 30-18-1-2.

299 Sabahattin Zaim, *Hayatım ve Türkiye*, s. 179.

gütlenmiştir. Ocağın kurucu kadrosunun bir bölümü İYC ve İYV'ye mensup kişilerdir. Ayrıca 1950'den beri gelen milliyetçi muhafazakâr hegemonya projesi 1970'lerde kendisini Aydınlar Ocağı üzerinden devam ettirir. Bu bağlamda İYV'nin kuruluşu sonrasında İlim Yaymacıların siyasal olarak daha pasif bir konuma geçiş yerine kendilerini farklı yapılarda ifade ettiğini söylemek daha doğrudur. Türk-İslâm Sentezi adını alan ve tarihsel aralıklarla İlim Yaymacı entelijansiyanın savunduğu "manevi kalkınma" projesi Aydınlar Ocağı çatısı altında İlim Yaymacı isimlerce savunulup bir tartışma konusu haline getirilmiştir. Bu bakımdan vakfın cemiyetle ayrımı, bölünerek güçsüzleşmekten ziyade bölünerek birleşen ve güçlenen bir yapısal sonuç doğurmuştur; bu, 12 Eylül sonrası iktidara gelen İlim Yaymacı İslâmi muhafazakâr ve milliyetçi kadroların etkinliğinde de gözlemlenebilir.

Siyasal eklemlenmeden siyasal kuruculuğa: İlim Yayma hareketinin siyasal ve sosyal ilişkileri

İYC'ye mensup isimler hakkında ortak ideolojik bir yönelimden bahsedilebilir. Fakat siyasal tercihler ve yönelimler konusunda bir ortaklıktan bahsetmek güçtür. Milliyetçi-muhafazakârlık üst çatısı altında bir araya gelen isimlerin Türk sağını oluşturan siyasal partilerde yer almaları beklenebilir bir durumdur. Ancak İYC mensupları arasında Tek Parti dönemindeki CHP'de görev alan isimler mevcuttur. Bunlardan birisi, işadamı Hüsnü Bayer'dir. Bayer, 1950 seçimlerinde CHP'nin Burdur milletvekili adayı olmuştur.[300] CHP'de siyaset yapmak isteyen isimlerden bir diğeri de İslâmi muhafazakâr entelijansiyanın yakından tanıdığı Raif Cilasun'dur. Cilasun 1954 seçimlerinde CHP'den milletvekili adayı gösterilir. Cilasun adaylığını "Benim Halk Partisi'nde olmaklığım İslâm'a hizmet içindi," diye sunar.[301] İYC'nin kurucularından Kemal Sünnetçioğlu tek parti dönemi CHP'sinin şedit bir savunucusudur.

300 "CHP Aday Listesi İlan Edildi", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1950, s. 4.

301 Engin Ardıç, *İslâm Teksas'ta*, İstanbul: Cep Kitapları, 1989, s. 16.

Güneş Balçıkla Sıvanmaz adıyla kaleme aldığı broşürde Demokrat Parti'ye karşı CHP'yi savunur. Sünnetçioğlu, Demokrat Parti'nin Türkiye için zararlı bir siyasal oluşum olduğunu düşünmektedir. "Demokrat Parti bir fikri oluş halinde doğmamış, Halk Partisi'nin aleyhtarı, hatta Türk idaresinin, Türk inkılabının aleyhtarı unsurlar dahi topyekûn, Demokrat Parti yığınına katılmışlardı," der. Sünnetçioğlu için Demokrat Parti bir siyasal yığın partisidir.[302] Kemal Sünnetçioğlu'nun çok partili yaşama bakışı da oldukça dikkat çekicidir. CHP'nin demokrasi tecrübesinde çok ileri gittiğini düşünen Sünnetçioğlu, demokraside aşırıya kaçmak olarak tanımladığı süreç hakkında "tahmin edilmeyen ihtilatlar doğurması mümkündür" diyerek değişimi "ateşle oynamak" olarak görür.[303] Kemal Sünnetçioğlu kaleme aldığı broşürde CHP'ye üye olmadığını söyler ve "25 senedir tek parti idaresinin memleketi perişan bir hale getirdiği yolundaki hezeyanlar insana tiksinti vermektedir," diyerek eleştirileri anlamsız bulduğunu aktarır.[304] Genel tavrı düşünüldüğünde İlim Yaymacı isimlerin Cumhuriyet Halk Partisi'ni bir "günah keçisi" gördüğünü söylemek mümkündür. Çünkü İlim Yaymacıların geniş bir kısmı 1950 sonrasında yaşanan tüm sosyal kırılmaların kökeninde Kemalistlerin milletin "özü" üzerinde yarattığı tahribatı görür. Ancak diğer yandan bakıldığında İlim Yaymacıların da bir kısmının CHP'nin içerisinde yer aldığı görülür. Böylece tarihsel bir anlatı olarak kültürel ikiliklerin tarihsel gerçekliklerle örtüşmediği görülür. Gerek tek parti döneminde gerekse çok partili yaşam tecrübesinde İslâmi muhafazakâr yahut milliyetçi İlim Yaymacıların da CHP ile organik ilişkilerinin varlığı gerçekliğin farklı "çıkarlar" yahut "değerler" üzerinden kurulduğunu gösterir. Keskin ifadelerle donatılan toplum analizlerinde "siyah-beyaz" ikiliklerine hapsolan bir dünya kurulur. Kurulan dünyanın tersine İYC etrafında bir araya gelenlerin "mer-

302 Kemal Sünnetçioğlu, *Güneş Balçıkla Sıvanmaz*, İstanbul: Kemal Matbaası, 1949, s. 6.

303 *A.g.e.*, s. 9.

304 *A.g.e.*, s. 16.

kez-çevre", "muhafazakâr-laik" ikiliklerinin ötesinde sınıfsal bir ilişki, bir ağ ve ortak çıkara sahip olduklarını görmek İYC'yi anlamak bakımından hayatidir.

Demokrat Parti ve Adalet Partisi dönemleri

İlim Yayma hareketini tek parti döneminde kamusal görünürlüğü silikleşen milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr esnaf, tüccar, sanayici ve geleneksel/organik aydın koalisyonu oluşturmuştur. Kökleri 19. yüzyıl Osmanlı'sının *Sebilürreşad* dergisi çevresine kadar geri götürülebilecek bir kadro tarafından oluşturulan İYC, Demokrat Parti iktidarıyla birlikte yeniden tarih sahnesinde özne olma imkânına kavuşur. 1930'lu yılların tek parti dönemi muhafazakârlarından farklı olarak İYC mensupları Soğuk Savaş'la birlikte İslâmi muhafazakârlığın ilk örgütlü çatısını oluştururken, Demokrat Parti'yle ilişkileri tasarladıkları projenin başarısı için hayati önem taşımıştır. Cemiyet milliyetçi-muhafazakâr bir dünya görüşüne sahiptir ve tasavvurunda Türkiye'de kültürelciliğe dayanan maneviyatçı/şahsiyetçi yöntem üzerinden milliyetçi muhafazakâr hegemonyayı tesis etmek vardır. İlim Yaymacılar amaçlarını gerçekleştirmek için imam hatip okulları özelinde eğitimi kendilerine başat alan seçer. Devletin belirlediği kamusal eğitim programına bağlı kalınmakla birlikte kendine özel manevra alanı yaratmak siyasal alanın aktörleri ve kurumlarıyla ittifakı kaçınılmaz kılar. Bu bakımdan İlim Yaymacılar Demokrat Parti ile karşılıklı bir çıkar ilişkisi kurmuştur. Demokrat Parti'nin kalkınmacı programı İslâmi muhafazakârların alternatif modernleşme projeleriyle ilişki içerisinde birbirini destekleyen bir yapıya bürünür.[305] Merkez sağ ile İslâmi muhafazakâr kadroların göreli uyumunun kökeninde İslâmi muhafazakârlarca toplumsal düzenin sağlanması konusundaki baskın tutumu

305 Tanel Demirel, "1946 Sonrası Muhafazakâr Modernleşmeci Eğilimler Üzerine Bazı Değinmeler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 3: *Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 321-322.

yer alır. Ekonomik kalkınmanın yarattığı olumsuzlukları görmeden, olguları yalnızca kültürel epistemolojiyle açıklama çabasındaki İlim Yaymacılar, burjuva dünya görüşünün salt kalkınmacı ekonomizmine kapı aralar ve meşrulaştırır.[306] Merkez sağın ekonomi politikalarına karşı İslâmi muhafazakâr modernleşmenin kültür merkezli alternatif kalkınma vurgusu, çatışma yerine göreli bir sadelik/uyumluluk yaratmıştır. İlim Yayma'yı oluşturan İslâmi muhafazakâr blok, kapitalizm karşısında toplumsal düzeni önceleyen tavrından dolayı kendilerine geniş manevra alanı yaratabilmiştir. İmam hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitüsü gibi ilahi kelamın yorumcusunu yetiştiren okullardaki öğrenciler İlim Yayma'nın yönlendirmeleri ve hükümetin teşviki ile toplumsal düzende kapitalizmin sorunlarını gizemlileştiren kurumlar olarak iş görür. İlim Yaymacıların yarattıkları etki, iktidara karşı oluşabilecek toplumsal bir muhalefeti daha başlamadan bertaraf edebilme kabiliyetinin yaratılmasıdır.

İslâmi muhafazakârlar için Adnan Menderes seçkin, hatta kutsal denebilecek bir yere sahiptir. Bu anlayışın gelişmesinde İlim Yaymacı bürokratların, işadamlarının ve entelektüellerin önemli bir katkısı vardır. Öncelikle toplumun kitleler halinde etkilenmesi ve Demokrat Parti çatısı altında oluşan tarihsel bloka rıza göstermesi için din hayati bir noktayı teşkil eder. Ezanın Arapça aslına dönmesi, imam hatip okulları, Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılması gibi Demokrat Parti politikaları, İslâmi muhafazakârlarla oluşan blokun başarılı kılınması için verilen tavizlerdir. Bu sayede Demokrat Parti toplumsal tabanda genişler ve yayılarak iktidarına karşı toplumsal rıza mekanizmasını oluşturur.[307] Rızanın yaratılması sürecinde İslâmi muhafazakâr İlim Yayma entelektüelleri sınıf çatışmasını ön plana çıkaran anlayış yerine düzen ve istikrarı koyar. İslâm bir kutsal inanç sistemi olarak yoksulluk, yoksunluk ve fakirliği sınıf mücadelesi temelinde aşan bir sistem olarak değil, top-

306 Arif Dirlik, *Post Kolonyal Aura*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 56.

307 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, cilt 2, s. 288-289.

lumsal barışı sağlayacak bir anlayış olarak tarif edilir. Bu anlayışın en temelinde itaat ve çatışmama ülküsü başat görülür.[308]

Bu yayılımda, İslâmi muhafazakâr grupların kamusal alanda yeniden örgütlenmeleri oldukça önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Bu bakımdan İlim Yayma hareketi, bünyesindeki farklı sınıflardan gruplardan müteşekkil de bir politik baskı grubu olarak Demokrat Parti karşısında belirli bir konum elde etmiştir. İlk etapta, İlim Yayma'nın kuruluşu ile başlayan tahkikatlar cemiyet açısından olumsuz sonuçlanmaz. Şöyle ki, 1952 yılında Hüseyin Üzmez'in Ahmet Emin Yalman'a suikast girişimi sonrasında milliyetçi muhafazakâr sağcı tüm yapılar tek tek soruşturmaya uğrar. Bu dernek ve kuruluşların bir kısmı kapatılırken, bir kısmı da sert yaptırımlara maruz bırakılır. Büyük Doğu, Türk Milliyetçiler Federasyonu gibi Türk sağında belirli mevziler elde eden kuruluşların kapatılmasına karşın İlim Yayma Cemiyeti'ne bir müdahalede bulunulmaz. Demokratların dönem içerisinde İYC'ye karşı tavrı bir sopa-havuç diyalektiğini gösterir. Hâkim ve muktedir olan Demokratlar açısından bu durumun yarattığı etkiyi şöyle okumak mümkündür: Demokratların Türk sağında hangi yapının makbul, hangisinin geçersiz olduğunu toplumsal bilinçte eğitici bir şekilde işlemesi bakımından bu tecrübe önemli yer tutar. Böylece İlim Yayma hareketi ve onun faaliyetleri Türk sağında hükümet ve devlet gözünde muteber görülen bir yapı havasına bürünür. Bu durum toplumsal bilince bu şekilde yansırken, Başbakan Adnan Menderes'in aşırı sağ ve sol hakkında beyanlarında sağ içinde bir ayrıma gittiği görülür.[309]

Adnan Menderes'in 1953'te gerçekleşen olaylar sonrasında basın mensuplarına aşırı sağ ile mücadele edileceği beyanını vermesiyle çeşitli adli tahkikatlar yürütülür. Milliyetçi muhafazakâr yapıların ortaya çıktığını belirten Adnan Menderes, İslâm Demokrat Partisi, Büyük Doğu Cemiyeti ve Türk Milli-

308 Mustafa Runyun, "İslâm Dini Fakirliği Nasıl Tedavi Etmiştir", *Babıali'de Sabah*, 21 Nisan 1967, s. 2.

309 Necati Aksanyar, "Demokrat Parti'nin Din Politikalarının Türk Basınına Yansımaları (1950-1954)", *Akademik Bakış*, Ocak 2007, s. 20.

yetçiler Federasyonu hakkında olumsuz konuşurken, "Bazı ilim yayma dernekleri de ayrıca göze çarpmaktadır," diyerek İYC'nin de takipte olduğunu belirtir.[310] İlim Yayma'nın kurulduğu ilk döneme rastgelen olaylar çerçevesinde Demokrat Parti'nin tavrı bir denge kuruyor gibi gözükse bile kapatılan ve kapatılmayan yapılar arasında ayrımı görmek önemlidir. Tahkikatlar dalgasından nasibini alan İYC'nin kanuna aykırı yardım toplama ve irticai neşriyat yapma suçlamaları nedeniyle altmış sekiz üyesi hakkında kuruluşunun hemen ardından tahkikat başlatılır.[311] Cemiyete mensup kişiler yargılanma sonucunda bir ceza almasa da üyelerin bir kısmı cemiyetten ayrılır.[312] Cemiyetin irticai faaliyet yürüttüğüne dair haberler dönemin basınında yer alır. Haberlere göre, İlim Yaymacılar Mısır'da Camiül Ezher'e öğrenci göndermek için para toplamakla suçlanmaktadır. Cemiyet hakkında bir diğer suçlama, para toplayarak Müslüman Kardeşler örgütünün yayın ve propagandalarını ülke sathında yayma ve propagandasını yapmaktır. Soruşturmaların temelini İlim Yayma hareketine yakın isimlerin Ezher'de eğitim almaları ve cemiyetin ilişki ağını kullanarak Müslüman Kardeşler adına "irticai" faaliyetlerde bulunmak oluşturur.[313] Bugün bakıldığında, Ezher'e öğrenci göndermek için İlim Yaymacı işadamlarının para topladıkları tarihî bir hakikat olarak günyüzüne çıkmıştır. Başta Hüsnü

310 "Başvekilin Basın Toplantısı", *Milliyet*, 5 Mart 1953, s. 7.

311 "Hadiseler", *Sebilürreşad*, cilt 5, sayı 104, 1951, s. 62; "İlim Yayma Cemiyeti Hakkında Takibat", *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1953, s. 2; "İlim Yayma Cemiyeti Hakkında Tahkikat Açıldı", *Milliyet*, 13 Ekim 1953, s. 1, 7.

312 1960'lı yıllarda benzer söylem, demeç ve yayınları yapmalarına karşın aynı tahkikata yeniden uğramamışlardır. "İlim Yayma Cemiyeti", *Sebilürreşad*, cilt 5, sayı 104, s. 62.

313 Haberin başlığında İlim Yapma Cemiyeti olarak yazılan kurumun İlim Yayma Cemiyeti olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu durum özellikle cemiyet içerisinde yer alan Ahmet Davudoğlu ve Emin Saraç Ezher'de eğitim görmüş isimlerdir. "İrtica Şebekesinin Ortaya Çıkan Yeni Faaliyetleri", *Milliyet*, 10 Ekim 1953, s. 1. Türkiye'de 1948-1951 yılları arasında din eğitimi için yalnızca Kur'an kursları vardır. Bu nedenle bir grup genç din alanında eğitim almak için Mısır'da Ezher'e gitmektedir. Ali Özek 1950'li yılların sonuna kadar Ezher mezunlarına Türkiye'de denklik verildiğini, bu sayede öğretmen olabildiklerini belirtir.

Bayer olmak üzere İlim Yayma hinterlandında yer alan zengin tüccar sınıfı dinî eğitim alması için 1940-1950 yılları arası dönemde birçok ismi Mısır'a göndermiştir.[314]

İYC'nin Ezher ve Müslüman Kardeşler örgütüyle ilişkileri aynı dönemde CIA belgelerine de yansır. CIA'nın 10 Ekim 1953 tarihli Türkiye raporunda İlim Yayma ve Müslüman Kardeşler arasındaki ilişkiye yer verilir. Raporda, *Ehli Sünnet* dergisi sahibi Abdurrahim Zapsu'nun Mekke ziyareti ve mektuplarının Türk gizli polisleri tarafından takip edildiği belirtilir. Takip kapsamında, Kahramanmaraş ilinde yürütülen tahkikatta gerçekleşen tutuklamalarda Nurculuk hareketi lideri Said-i Nursi ile İYC'nin bağlantısına dikkat çekilir. Raporda, İYC imam ve hatip yetiştirmeyi amaçlayan "gizli Arap örgütü" olarak nitelendirilir.[315] Kurulduğu tarihten sonra çeşitli süreçlerde farklı gerekçelerle dernek yönetimi karakola ifadeye çağrılmıştır. Karakolda ifadeler alındığında polislerce neden İYC'yi teşekkül ettikleri hususunda izahat istenir. Sorgulama sırasında cemiyet üyeleri, toplumun uzun yıllardır uzak tutulduğu "milli ve manevi" yoksunluklara çare olmak, gençliği düştüğü "manevi buhrandan" kurtarmak amacıyla bu yapıyı faaliyete geçirdiklerini ifade etmişlerdir.[316]

Hükümetlerin değişmesi İYC'nin faaliyetlerine bir etkide bulunmaz. Her darbe ve muhtıra döneminde belirli sürelerde sıkıntı yaşasa bile İYC tarihsel süreçte ivmelenerek yükselişe geçer. Okul sayısında, dış yardım ve ilişkilerin gelişmesinde, yurt ve burslu öğrenci sayısında sürekli olarak artış yakalanır. Cemiyetin gelişiminde 27 Mayıs 1960 tarihini bir milat olarak kabul etmek gerekir. 27 Mayıs darbesi sonrasında imam hatip-

314 Mısır'a gidenler arasında Ali Özak ve Nurettin Boyacılar gibi ilahiyat çevresinde tanınan isimler vardır. Nurettin Boyacılar, *Bir Ömür Böyle Geçti*, Konya: Tekin Kitapevi, 2013, s. 45.

315 CIA'nın raporunda cemiyet hakkında verilen bilgi şöyledir: "İlim Yayma Cemiyeti, Arapça konuşma ve yazma eğitimine izin verilmeyen tüm ülkelerde imam ve hatipler yetiştirmek için okullar kurmayı, bu okulları da fonlarla desteklemeyi ve pekiştirmeyi hedefleyen gizli bir Arap örgütünün paravan adıdır." CIA-RDP81-01036R000100080021-0, 10 Ekim 1953, s. 1-2.

316 "Kurucularımız Halil İbrahim Alkoç", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, 16, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, 2007, s. 35.

lerin kapatılması ve cemiyetin geleceği tartışma konusu haline gelir. Eğitim Milli Komisyonu Raporu'nu Temmuz 1960'ta yayımlandıktan sonra oluşan kamuoyu etkisiyle 6 Ekim 1960'ta Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel, imam hatip okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nü ziyaret eder. Bu süreçte Cemal Gürsel'in imam hatip okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü ziyareti bu kapatılma dedikodularını ortadan kaldırır ve İYC'nin teşkilatlanması ve büyümesi noktasında ivmelendirici bir etki yaratır.[317] Gürsel, ziyaretinde din eğitiminin önemine vurgu yaparken, ibadetin ve dinin pratik kurallarının Türkçe yapılması gerektiği yönündeki vurgusu dikkat çekicidir.[318] Cemal Gürsel, İYC yönetiminde yer alan emekli askerlerin bir kısmıyla askerî okullardan devre arkadaşıdır ve cemiyetin yürüttüğü faaliyetlerden haberdardır. Ayrıca Gürsel'in imam hatip okullarını kapatmak bir yana, okulların varlığının toplumsal bütünlüğün sağlanmasındaki önemine dikkat çekmesi okullara ilgiyi daha da artırır.

27 Mayıs döneminde dinî eğitim veren okullar ve din eğitiminin tartışmaya açıldığı süreçte okullara bir diğer ziyaret Hasan Âli Yücel'den gelir. 27 Mayıs darbesi sonrasında, kamuoyunda Hasan Âli Yücel'in milli eğitim bakanlığı dönemindeki programı yeniden tatbik edeceğine yönelik bir beklenti oluşur. Her ne kadar bakanlık düzeyinde olmasa da Hasan Âli Yücel, Milli Eğitim Bakanlığı'nca komisyona alınır.[319] Hasan Âli Yücel'in imam hatip okulları başta olmak üzere İYC'nin faaliyetleri hakkındaki görüşleri menfidir. 25 Ekim 1953 tarihli yazısında, İYC'nin faaliyetlerini alaycı bir üslupla ele almıştır. Cemiyet hakkında başlatılan soruşturma neticesinde ilim yayan bir cemiyetin varlığından haberdar olduğunu belirten Yücel haberi gördüğünde, "Atomun parçalanmasına dair elde edilen gizli neticeler casus eline mi geçti?" şeklinde bir soru sorar.

317 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâmcılık*, cilt 2, s. 279-281.

318 "Din'in Hakikatine Mutlaka Ermeliyiz", *Vatan*, 6 Ekim 1960; "Ezan Türkçe, Kuran Türkçe Okunmalı", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1960.

319 Tanıl Bora, *Hasan Âli Yücel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 478.

Yücel'in yazısında dayandığı ironi, ilim yayması beklenen bir yapının hem bir adli vaka ile karşısına çıkması hem de dinî bilgiyi yaymak istemesinden kaynaklanmaktadır. Yücel, ilmin yayılması için evvela üretilmesi, sonra bunun konferanslar, bilimsel toplantılar ve kitaplar aracılığıyla yayılması gerektiğini ve bütün bunları cemiyet faaliyetleri arasında göremediğini belirtir. "Sessiz sedasız ilim, doğrusu bize yaraşmıyor," diyen Yücel, cemiyetin yayacağı ilim "imamet ve hitabetmiş" diye alaycı bir üslup kullanır. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı çeşitli enstitü ve fakülteler maddi imkânsızlıklar çekerken İYC'ye bakanlığın maddi yardım yapmasını, imam hatip okulunu açma konusundaki istekli tavırlarını anlaşılmaz bulur.[320] Yücel, 27 Mayıs darbesi sonrasında İYC yöneticileriyle İstanbul İmam Hatip Okulu'nda bir araya gelir. Tanıl Bora'ya göre, Hasan Âli Yücel'in tekrar eğitim alanında bir konuma gelmesi, milliyetçi muhafazakâr cereyanda teyakkuz hali uyandırır.[321] Böylece Milli Eğitim Bakanlığı Hasan Âli Yücel ve üç kişiyi İstanbul İmam Hatip Okulu'nu incelemek üzere görevlendirir. Beş gün süren incelemeden sonra Yücel'in vardığı sonuç İYC heyetini memnun etmez. Dönemin imam hatip okulu öğretmenlerinden Ali Özek'in aktardığına göre, inceleme neticesinde öğretmenler ve İYC yöneticilerinin katıldığı bir toplantıda Yücel, "Türkiye'de bu okullara ihtiyaç yok. Ben bir saatte imam, bir saatte de müezzin yetiştiririm," diyerek imam hatip okullarını pratik dinî eğitim verecek meslek okulları olarak gördüğünü vurgular.[322] İlim Yayma'nın tanınmış yöneticilerinden Niyazi Kurtulmuş'un Yücel'e, "Bize dinî bilgi lazım," itirazına karşı, Yücel bunun için ilahiyat fakültesinin olduğunu söyler. Yücel'in imam hatip okullarına gerektiğinden fazla ihtimam gösterildiği, sayılarının azaltılması gerektiği yönündeki görüşleri İlim Yayma'nın İslâmi muhafazakâr kadrolarında büyük tepkiyle karşılanır. Ali Özek, Yücel'in hazırladığı raporu Milli

320 Hasan Ali Yücel, *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 175-176.

321 Tanıl Bora, *Hasan Ali Yücel*, s. 479.

322 Ramazan Yıldırım, *Medreseden Üniversiteye Ali Özek*, s. 180.

Eğitim Bakanlığı'na sunduğunu ve okullar hakkında ortaya çıkan tartışmaların bu rapora dayandığını aktarır.[323]

Ali Özek ve İslâmi muhafazakâr kadroların kolektif hafızalarında Yücel'e bakışları tarafgirdir. Çünkü Yücel'in dile getirdiği yaklaşım yalnızca ona ait bir görüş olmaktan öte gerek bakanlığın gerekse de kamuoyunun bir kısmının ortak kanaatini yansıtır. Demokrat Partili bakan Celal Yardımcı'nın hazırlattığı rapor ile Yücel'in görüşleri arasında bir benzerlik göze çarpar. İlim Yaymacılar başta olmak üzere İslâmi muhafazakârların Yücel'e ait olduğunu iddia ettikleri ve imam hatip okullarını kapatmayı hedefleyen rapor bugüne kadar günyüzüne çıkmamıştır. Türk muhafazakârlarının Soğuk Savaş aktörlerinin hafızalarında Hasan Âli Yücel, tek parti döneminin eğitimden sorumlu ismi olarak, manevi sahayı çoraklaştıran isimlerden birisi olarak görülür. Bu bakımdan İslâmi muhafazakârların Yücel'e önyargılı davranmaları beklenebilir bir durumdur. Burada dikkat çeken husus, İYC yönetiminin Celal Yardımcı'nın hazırlattığı rapora karşı bir tepki koyamamalarıdır. Esas itibarıyla imam hatip okullarını sınırlandırmak ve denetim altına almak Demokrat Parti iktidarında doğan bir anlayıştır. İlim Yaymacılar kendi mevzilerini bir hakikat mevkii olarak gördükleri için bu mevziiye karşı girişilen tüm mücadele girişimlerini bir kutsala karşı çıkan "sapkın" faaliyet alanı gibi görür. Bu bakımdan 1950-1960 yılları arasında imam hatip okulları üzerine her tartışmada İlim Yaymacılar bu okulların hamisi olarak koruma refleksini diri tutmuştur. İlim Yaymacıların dinî eğitim ve bu eğitimi veren kurumlara karşı ortaya çıkan muhalefeti okulların sayısını artırmada ve kitleleri bu okullar etrafında bir araya getirmede kullandığı görülebilir.

Demokratların darbe ile iktidardan indirilmeleri sonrasında Hasan Âli Yücel ve okullara muhalif diğer isimlerin bekledikleri gibi bir sonuç ortaya çıkmaz. Okul ziyaretinde Cemal Gürsel'in tavrı da İYC'nin yönetici ve azalarıyla aynı yönde olmuştur. Bu olayların ardından cemiyetin eğitim faaliyetlerinin küçültülmesi yahut biçim değiştirmesi düşüncesi rafa kaldırıl-

323 *A.g.e.*, s. 180.

mıştır.[324] İmam hatip okullarının ve doğal olarak İYC'nin etkinlik alanını genişletmesinde bir diğer etkili faktör CHP'li Milli Eğitim Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'dur. Hatipoğlu, dayandığı antikomünist dünya görüşü ve milliyetçi muhafazakâr bakış açısıyla İlim Yaymacıların sevgisini kazanır. Hatipoğlu, Yüksek İslâm Enstitüsü'nün İstanbul Bağlarbaşı'nda arazi alması için Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinden 500 bin liralık çek gönderir. Bir tarafta imam hatipleri kapatmak isteyen CHP'li Hasan Âli Yücel, diğer tarafta imam hatipleri koruyan CHP'li Şevket Raşit Hatipoğlu yer alır. Ali Özek'e göre Hatipoğlu "Halk Partilidir ama dinî ve milli duygusu sağlam ve bu camiaya hizmet etmiş birisidir" Sonraki süreçte Hatipoğlu, imam hatip okullarının kapatılması yahut sayılarının azaltılması yönündeki beklentileri reddettiği için CHP'den istifa eder ve "mümtaz" bir şahsiyet olarak İlim Yaymacıların hafızasında yerini alır.[325] Böylece 27 Mayıs sonrası dönemde CHP yönetiminde imam hatip okullarının kapatılması yönünde doğan beklentileri yine CHP'nin başka bir siyasetçisi rafa kaldırmıştır. Sonraki süreçte Adalet Partisi iktidarında okullar sayıca hızla yükselişe geçerken, Adalet Partisi ve İYC arasındaki ilişki organik bütünlüğünü korur.

Demokrat Parti'nin kapatılması sonrasında Adalet Partisi'nin iktidara geldiği 1965 yılında İYC'de bir hareketlenme gözlemlenir. Öncelikle taşra teşkilatları ve üye konusunda önemli atılımlar sağlayan İYC, Adalet Partisi'nin başı çektiği antikomünist bloka eklemlenerek kendi mücadele alanını yaratır. Merkezinde imam hatip okulları ve din eğitiminin olduğu bu mücadele alanına yeni aktörler katılmıştır. İmam hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitüsü mezunu öğrenciler kendi öğrenci derneklerini kurarak mücadele sahasını genişletir. Adalet Partisi'nin iktidarda olduğu yıllarda İYC artık farklı bir kabuk taşır. Demokrat Parti hükümetlerindeki "aşk-nefret"

---

324 "60. Yılında İlim Yayma Cemiyeti'ni Mehmet Emin Saraç Hocaefendi ile Konuştuk", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, 23, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, 2011, s. 18-19.

325 Ramazan Yıldırım, *Medreseden Üniversiteye Ali Özek*, s. 241-243.

ilişkisi yerini, AP'ye doğrudan baskı kurulabilen bir yapıya devreder. İYC artık yalnızca siyasal iktidarlara nüfuz etmekle kalmaz, bizzat partilerin bünyesinde yer alır. Buradan hareketle Adalet Partili İlim Yaymacılara dikkat çekmek gerekir. Bir sağ "çatı" olarak İYC, Adalet Partisi'nde siyaset yapan isimleri bünyesinde barındırır ve bu yeni durum Demokrat Parti döneminden en büyük farkı teşkil eder. Münip Hayri Ürgüplü, Salih Özcan, Feyzullah Değerli gibi isimler Adalet Partisi'nde milletvekili olan İYC mensubu isimlerdir.

İYC'nin faaliyetleri yalnızca Türk sağının aktörleri tarafından değil, sol aydınlar ve dergiler tarafından da yakından takip edilir. *Ant* dergisinin 64. sayısı "Açıklıyoruz! Türkiye'de İrtica Hareketini Kimler İdare Ediyor?" başlıklı kapak yazısıyla İYC'yi tartışma nesnesi haline getirir. *Ant*'ın bu sayısında, Türkiye'deki İslâmi muhafazakârların oluşturdukları ağ mekanizması ele alınır. Oluşturulan şemada İslâm Dünyası Birliği-Müslüman Kardeşler örgütü irticai faaliyetini İYC aracılığıyla yapmaktadır. Raporda İYC'nin görevinin "şeriatçı düzenin kadrolarını yetiştirmek", ayrıca "sağcı dernekleri de kontroluna alarak gerici hareketin vurucu kuvvetini meydana getirmek" olduğu belirtilir.[326] *Babıali'de Sabah*, *İttihad*, *Bugün*, imam hatipler, Yüksek İslâm Enstitüsü, Kur'an kursları İlim Yayma'nın alt örgütlenmeleri olarak gösterilir ve İYC'nin oluşturduğu ağ mekanizmasının hedeflediği "irtica propagandası" bu yayınlar aracılığıyla gerçekleştirilir. İYC yöneticilerinden ve *Babıali'de Sabah* gazetesi sahibi Muammer Topbaş'ın Suudi Arabistan Dostluk Derneği'nin Türkiye'deki adamı olduğu belirtilerek gazete ve cemiyet etrafında Müslüman Kardeşler örgütüyle irtibatı sağladığı ileri sürülür. İYC bir yan örgütlenme olarak Odalar ve Borsalar Birliği'ne bağlanarak, oradan Necmettin Erbakan'la ilişkilendirilmiştir.[327] Yazıda ayrıca, Türkiye'de İslâmi muhafazakârların iktidar olabilmenin yolunun iktisadi iktidarı ele geçirmekten geçtiğini bildikleri için iktisa-

326 "Açıklıyoruz! Türkiye'de İrtica Hareketlerini Kimler Nasıl İdare Ediyor", *Ant*, sayı 64, 19 Mart 1968, s. 3-4.

327 A.g.m., s. 3-4.

di sahada örgütlenmeye öncelik vermelerine dikkat çekilir. İktisadi alanda örgütlenirken söylem ve propagandalarında Yahudi ve mason vurgusunu sıklıkla tekrar ederek, ekonomi alanında kendilerinden olmayan kişileri "öteki-düşmanlar" olarak imleyerek kendilerine iktisadi alanda yer edindikleri belirtilir. İslâmi muhafazakârların ekonomi alanında faaliyet yürütmelerini İYC'nin müşavere heyeti mensubu Necmettin Erbakan'ın sağladığı yazıda yer alır. Erbakan'ın "İlim Yayma Cemiyeti ile Türkiye Odalar Birliği arasında koordinasyon kurarak özel sektörde hâkimiyeti ele geçirerek (...) Demirel'in yerine geçecek adam olarak" görüldüğü yazıda yer alır.[328] *Ant* dergisinde yayımlanan raporun bir istihbarat raporu olması kuvvetle muhtemeldir. Daha önce bahsedildiği gibi, 1960'lı yılların ikinci yarısında Türk sağında siyasal dengelerin sağ içi dinamiklerde değiştiği bir ortamda, raporun İYC'ye odaklanması oldukça dikkat çekicidir. Raporun tek amacının İslâmi muhafazakârların Türkiye ve İslâm ülkeleriyle sahip oldukları ilişkinin ortaya dökülmesi değil, aynı zamanda Necmettin Erbakan'ın Süleyman Demirel'e karşı bir rakip olarak sunulması bakımından Adalet Partisi'nin de çıkarlarını gözettiğini belirtmek gerekir. 1960'ların ikinci yarısından itibaren İlim Yaymacıların siyasal ilişkilerde derinleşmesi sol çevrelerin dikkatini bu yöne doğru çeker.

Ant dergisinde yayımlanan yazının ardından Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* gazetesinin ilk sayısında İYC hakkında "Dinsel İrticanın Genel Karargâhı İlim Yayma Cemiyeti'dir" başlıklı dikkat çeken bir yazı yayımlanır.[329] Yazının içeriğinde, kendisi de bir İlim Yaymacı olan Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan'ın Diyanet ve İYC arasında kurduğu ilişkiye dikkat çekilir. Doğan'ın kurumun başına geçmesinde İlim Yayma'nın lobi faaliyetlerinin güçlü olduğunun aktarıldığı yazıda, Nurcuların Diyanet'te kadrolaşmasında da İlim Yayma'nın etkin olduğu belirtilir. Yazıda dikkat çekilen bir diğer husus, Diyanet'e bağlı görev-

328 A.g.m., s. 4.

329 "Dinsel İrtica'ın Genel Karargâhı İlim Yayma Cemiyeti'dir", *Devrim*, sayı 1, 21 Ekim 1969, s. 1, 3.

liler olan imam, vaiz ve müftülerin İYC adına yardım toplama seferberliğine katılmalarıdır. Bu iddiaya göre, İYC yalnızca zengin işadamları aracılarıyla değil, aynı zamanda cemiyetin yurtlarında yetişen din personeli aracılığıyla da faaliyetlerine yardım toplar. Bu personelin yardım toplaması aynı zamanda İYC'nin propagandasının da yapıldığı anlamına gelir. İlim Yayma adının da bir mistifikasyon olduğunun belirtildiği yazıda gerçek maksadın "dini yaymak" olduğu vurgulanır. Dini yaymak maksadıyla yola çıkan cemiyetin esas gayesinin "din istismarcılığı" olduğu ve "kurulu düzeni savunacak, bozuk düzeni değiştirmek isteyen Kemalistlere ve solculara karşı duracak bir güç yetiştirmek" olduğu öne sürülür.[330] *Devrim*'de yer alan haberin içeriği *Ant* dergisinde yayımlanan raporla belirli noktalarda örtüşmektedir. *Devrim* de İYC'yi Dünya İslâm Birliği (Rabıta Örgütü) ve onun doğal uzantısı olan ABD petrol şirketi Aramco ile irtibatlı bir yapı olarak görür. *Devrim*'de haberin yayımlanması *Ant* dergisinde yayımlanan rapordan daha büyük etki yaratmıştır. *Yön* ve *Devrim* grubunun ordu ile yakın ilişkileri ve askerler arasında sahip olduğu itibarın da etkisiyle İYC yönetimi yazının ardından kendisini savunmak zorunda hissetmiştir.

Ant dergisi tarafından kamuoyuna gizli bir örgüt olarak sunulan İYC, itibarını kurtarmak için üst düzey bürokratları cemiyete üye kabul ederken, basına cemiyet tarihi ve faaliyetleri hakkında geniş yazı dizileri servis edilir. İlk olarak, İstanbul Valisi Vefa Poyraz İYC'nin şeref üyesi olarak derneğe kabul edilir. Poyraz üyelik konuşmasında, insanların inanmaya ihtiyacı olduğunu ve toplumun itici gücünü manevi yaşamdan aldığını ifade ederek manevi ve fizikî güçlerle Türk toplumunun yükseltileceğini belirtir ve İYC'nin bu amaçlara hizmet eden faaliyetini över.[331] Cemiyete karşı basında yer alan haber ve yazılar karşısında İYC'nin yönetim ve üyeler bazında topyekûn teyakkuza geçtiği görülür. İYC başkanı Yusuf Türel, iddialar karşısında "Dinsiz bir cemiyet kurmak için çalışılıyor," diyerek suçlamala-

330 A.g.m., s. 3.

331 "Vali Vefa Poyraz İlim Yayma Cemiyetinin Şeref Üyesi Oldu", *Babıali'de Sabah*, 10 Şubat 1969, s. 1.

rın esasını toplumda maneviyatı çürütme girişimi olarak gördüğünü ifade eder.[332] İYC mensupları özellikle *Devrim*'de yayımlanan yazı sonrasında yazı dizisi yayımlar ve röportajlar verirler. *Babıali'de Sabah*'ta yayımlanan ve Münevver Ayaşlı'nın imzasını taşıyan yazı dizisi İYC'nin faaliyetleri ve eğitim programları hakkında geniş bilgilere yer vererek cemiyetin itibarını savunur. Ayaşlı, "Şimdiye kadar İslâmın çerçevesi içinde ulvi ve münezzeh hislerle beslenen, İslâmi İlimler ve kültür ile büyütülen gençlerimizi bu 'komandolar yuvası' iftirasından tenzih ederiz," ifadesiyle İYC'nin faaliyetlerini savunur. Ayaşlı'nın köşe yazısında dikkat çeken bir diğer husus MHP'ye olan yaklaşımıdır. Komando kampları söylemiyle İlim Yayma'yı MHP pratiklerine benzeten yazı karşısında Ayaşlı MHP'yi de hedefine koyar. Ayaşlı, "Zira 'nenin nesi, kimin fesi?' olduğu belli olmayan bu komando taslakları Hitler'in SS'lerinin beceriksiz ve fena kopyasından başka bir şey değildir (...) Sözde milliyetçilik... Irkçılık... prensiplerine dayanarak girdikleri 1969 seçimlerindeki hezimetten ve fiyaskodan sonra akılları başlarına gelenler ve bu hezimetten ders alanlar İslâm ve Cemiyetlerinin ve topluluklarının içine girme çabası içindedirler..." diyerek MHP'yi İslâmi muhafazakâr yapıların içine sızmakla suçlar.[333] Ayaşlı yazı dizisine "Bu Cemiyet bizimdir, onu sevelim ona yardım edelim ve içine sistemli sızmak çabasında bulunan münafıklara kapılarını kapatalım," diyerek yazısına son verir.[334]

Babıalide Sabah gazetesinde "20 yıldan beri İslâmiyete yılmadan hizmet eden müessese İlim Yayma Cemiyeti" başlıklı uzun bir yazı dizisi hazırlanmıştır. Yazı dizisinin hazırlanmasında *Devrim*'de çıkan haberin etkisi büyüktür. Öyle ki İYC'nin başına gelenler "solcuların taarruzuna maruz kalması çok önceleri kararlaştırılan bir planın tatbik edilmesi" olarak gö-

---

332 "Bizi Manen Yıkmak İstiyorlar" *Babıali'de Sabah*, 6 Mart 1970, s. 1.

333 Münevver Ayaşlı, "İlim Yayma Cemiyeti 1", *Babıali'de Sabah*, 10 Mart 1970, s. 2. Ayaşlı imzasıyla yayımlanan yazı dizisi üç yazıdan oluşmaktadır. Birinci yazıda İYC'yi gerek sol gerekse sağ karşısında savunurken, diğer yazılarında İYC'nin faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler yer alır.

334 Münevver Ayaşlı, "İlim Yayma Cemiyeti 3", *Babıali'de Sabah*, 12 Mart 1970, s. 2.

rülür.[335] İYC'nin Türkiye'de yirmi yılı aşkın bir süredir verdiği hizmetlerin detaylı biçimde ele alındığı yazıda, yetiştirilen nesillere "geleceğin iman ordusunun askerleri" gözüyle bakılır.[336] Yazı dizisinin devamında İYC'nin Türkiye'de İslâmi muhafazakâr kadroların ve ideolojinin geniş alanlara yayılmasında önemli bir yere koyulduğu görülür.

> Bir devirde dine manevi mefkurelere ve ibadethanelere müşterek bir kütle halinde hücum ederek iman cephesini zayıflatma gayesini güdenlerin hareketlerini nefret hissiyle karşılayan fakat baskı altında, büyük cesaretle cihada koşan münevver Müslümanların kurdukları İlim yayma Cemiyeti her ne kadar solcuların asılsız ve bir ard düşünceleriyle ithamlarına maruz kalsa da, sözle değil, fiiliyatla cevap verecek bir kuvvete sahiptir.[337]
>
> İlim Yayma Cemiyeti kültürlü ve aydın din adamının iyi bir neslin yetişmesi için lüzumlu ve elzem olarak kabul etmektedir. Çünkü insan ruhuna tesir ederek onu kemale erdirebilecek dinden başka hiçbir müeyyide yoktur. Olsa bile izafi ve yetersizdir. Şu dünyada bütün felsefi doktrinler tecrübe edilmiş ve cemiyetlerin milletlerin aile ve fertlerin bunlardan faydalanamadığı ortaya çıkmıştır. Bu felsefi doktrinlerin hiçbiri toplumların gelişmesine faydalı olmadığı için tutunamamışlardır. İnkâr edilemeyen ve bir aksiyom hükmündedir ki dinsiz ve maneviyatsız bir cemiyet veya millet veya fert önce ahlâken sükût etmeğe ve sonra da dünya haritasından silinmeğe mahkumdur. Şunu da hemen belirtmek gerekirki din ve maneviyat terakkiye ve demokrasiye hiçbir surette mâni değildir. Bilakis demokrasinin tamamlayıcısıdır.[338]

---

335 H. Ali Çakar, "20 yıldan beri İslâmiyet'e yılmadan hizmet eden müessese İlim Yayma Cemiyeti", *Babıali'de Sabah*, 11 Mart 1970, s. 7.

336 H. Ali Çakar, "20 yıldan beri İslâmiyet'e yılmadan hizmet eden müessese İlim Yayma Cemiyeti", *Babıali'de Sabah*, 12 Mart 1970, s. 7.

337 H. Ali Çakar, "20 yıldan beri İslâmiyet'e yılmadan hizmet eden müessese İlim Yayma Cemiyeti", *Babıali'de Sabah*, 13 Mart 1970, s. 7.

338 H. Ali Çakar, "20 yıldan beri İslâmiyet'e yılmadan hizmet eden müessese İlim Yayma Cemiyeti", *Babıali'de Sabah*, 16 Mart 1970, s. 7.

İYC'nin kamuoyuna kendilerini tanıtmak için vurguladığı husus, din ve toplumun bütünlüğü için maneviyatın hayati bir noktada yer aldığıdır. Din ve toplumsal düzenin sağlanması maksadıyla İYC'nin faaliyetlerinin hayati bir noktada yer aldığını belirterek, demokrasi ve kalkınma önünde bir engel teşkil etmediğini göstermeye çalışır. Toplumsal sorunların çözümünde hayati noktada görülen ahlâki ve manevi gelişmenin İYC'nin yetiştirdiği nesiller sayesinde başarılı olabileceği vurgusu dikkat çeker. İlim Yaymacılar, yükselen sol toplumsal muhalefet karşısında kendilerini toplumsal düzeni sağlayacak çözümün üreticisi olarak görürler. Çözümün formülü de ahlâk ve manevi eğitimden geçer. Böylece yeryüzünün tüm sorunları ilahi gücün kelamı ile giderilmeye çalışılır. Bu bağlamda İlim Yayma'nın kurumsal "ruhu" ilahi kelamı yayan bir yapı olarak ürettiği kutsiyetten kendisine de bir pay çıkartır. Böylece İYC'ye karşı çıkan sosyalist aydın ve basın yalnızca ideolojik bir rakiple değil, aynı zamanda Müslüman Türk toplumunun kutsallarını korumak üzere yola çıktığı iddiasını paylaşan kutsal bir kurum ve insanlar topluluğuyla da mücadele eder. 1950'li ve 1960'lı yıllarda sırasıyla Demokrat Parti ve Adalet Partisi hükümetlerinde İYC daha ziyade bir baskı grubu gibi hareket eder. Faaliyetleri ve beklentilerini başarılı kılmak için siyasi partilere nüfuz etmek başat ilkelerdendir. Fakat bu durum 1970'li yıllardan itibaren değişmeye başlar. Yukarıda da sıkça vurgulanan çatı olma vasfı kültürel ve sosyal alanların dönüştürülmesini aşarak siyasal partileri de etkileyen bir hüviyet kazanır. Böylece Milli Görüş hareketi ve Anavatan Partisi'nin kurulmasında İYC etkisi doğrudan görülür. Bu bağlamda 1950'ler ve 1960'ların siyasal eklemlenme evresi yerini siyasal kuruculuk evresine bırakır.

Milli Görüş hareketi ve Anavatan Partisi

1969 sonrası Milli Görüş hareketinin ortaya çıkışında İYC'nin doğrudan etkisi vardır. Bu etki, cemiyetin yönetim kurullarında veya kurucuları arasında yer alan isimlerin Milli

Nizam ve Milli Selamet Partileri'nde üst düzey görevler almasından ileri gelir. Burada bir hususu belirtmek gerekir: İYC doğrudan bir siyasal partiye destek vermez, aksine siyaseti "gençliği asıl görevlerinden uzaklaştıracak faaliyetler" olarak telakki ettiğinden siyasal olanla ilişkisini belirli bir mesafede tutar; mesafenin sınırını çıkar ve beklentiler oluşturur. Siyasal yaşamda İYC mensuplarının siyasal partilerde yoğun bir etkisi görülür. Özellikle 1973 genel seçimlerinde İYC mensuplarının önemli bir kısmının Milli Görüş hareketi bünyesinde yer alması cemiyeti açıklama yapmaya zorlar. Cemiyet, "İlim Yayma Cemiyeti hiçbir partiyi desteklemiyor" başlıklı bildiriyi gazetelere gönderir.[339] Öyle ki cemiyetin, CHP ve AP gibi dönemin birbirine karşı olan siyasal geleneklerinden isimleri bünyesinde barındırarak üst kimlik yarattığı görülür. Gerek şartları sağlayan her üye cemiyet bünyesinde aktif hizmet verebilir. Ancak bir süre sonra İYC ve İYV ayrımına gidilen süreçte Milli Görüşçüler ile Adalet Partisi'ne gönül verenler arasında bir ayrım gözlemlenir. İYV'nin kuruluş sürecinde bu ayrıma dikkat çekilir. Milli Görüş hareketinin kuruluşuna gelindiğinde, ilk olarak hareketin tarihsel lideri Necmettin Erbakan'ın kendisi İlim Yayma hareketinin kuruluşundan beri içinde yer alan bir isimdir. Böylece İYC'nin bir ölçüde Milli Görüş hareketine insan ve finans kaynağı sağlamak açısında imkân yarattığı söylenebilir.

İYC'de hizmet veren yönetici yahut üye pozisyonlarında yer alan isimlerin önemli bir kısmı işadamıdır, Milli Selamet Partisi'nde önemli makamlar elde ederler. Bir yandan İYC'de yönetim kurulu üyeliği, diğer yandan Milli Selamet Partisi'nde siyaset yapan isimler zaman içerisinde devlette de önemli pozisyonlara gelir. İlk olarak Fehmi Cumalıoğlu, Millet Partisi'nden ayrılarak Milli Selamet Partisi'ne geçmiştir. 1961 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden milletvekili adayı olan Cumalıoğlu daha sonra 1965 seçimlerinde Millet Partisi Kayseri milletvekili seçilmiştir. En nihayetinde 1969 senesinde Milli Görüş hareketinin zuhur etmesiyle birlikte Cumalıoğlu, Milli

339 "İlim Yayma Cemiyeti Hiçbir Siyasi Partiyi Desteklemiyor", *Milliyet*, 26 Ağustos 1973, s. 9.

Selamet Partisi genel başkan yardımcılığı görevine kadar yükselmiştir.[340] Erbakan'la birlikte Cumalıoğlu parti içinde en önemli pozisyonlara gelen İlim Yaymacılardır. Kuyumcu Sabri Özpala parti kurucuları arasında yer alırken, 1973 genel seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili adayı olmuştur.[341] İYC'de uzun süre yer alan Hamit Çağıl siyasete 1961 genel seçimlerinde Yeni Türkiye Partisi'nin senato adayı olarak girerken, sonradan Millet Partisi'nden Çorum milletvekili adayı olmuş, en sonunda 1973 seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden Çanakkale birinci sıra adayı olarak Milli Görüş hareketine katılmıştır. Ali Oğuz da MSP'nin kurucuları arasında yer alıp 1973-1980 yılları arasında senato üyeliği, 19., 20. ve 21. dönemlerinde de milletvekilliği yapmıştır. Beşir Akınal 1973 seçimlerinde MSP senatör adayı olur. Korkut Özal 1973 seçimlerinde MSP milletvekili, 1974 koalisyon hükümetinde gıda, tarım ve hayvancılık bakanı, 1977-1979 yılları arasında içişleri bakanlığı görevlerinde bulunur. Korkut Özal 1972 yılında İYC yönetim kurulu üyesidir. Meclis'e girdikten sonra bu görevinden ayrılır. Cemiyetin yönetim kurulu üyeliğini yapmış Şükrü Akı da 1973 seçimlerinde MSP'den milletvekili adayı olur. Ali Özek Muğla'dan, Kemal Mısır İstanbul'dan, Fehim Adak Mardin'den milletvekili adayı olarak MSP'de siyaset yapma arayışına giren İlim Yaymacılardır. Bu listenin gösterdiği üzere, İYC ve Milli Görüş hareketi arasında doğrudan bir ilişki vardır. MSP ve İYC ilişkisini 1978'de gazetede dosya konusu yapan Emin Çölaşan'a göre, MSP yönetimindeki Vakıflar Genel Müdürlüğü İYC'ye ucuz yoldan vakıf malları tahsis etmiştir. Gebze'de ve Kadıköy'de imam hatip okulu yapımı için önce Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kamu kurumlarına devredilen araziler sonradan İYC'nin kullanımına tahsis edilir.[342]

12 Eylül sonrası döneme gelindiğinde İlim Yaymacılar için durum daha farklı bir hal alır. Tarihte ilk defa İYC'ye mensup

340 "MSP Genel İdare Kurulu Koalisyonu", *Milliyet*, 21 Ekim 1973.

341 "MSP Kesin Aday Listesi", *Milliyet*, 14 Eylül 1973.

342 Emin Çölaşan, "Vakıf Malları MSP'ye Yakın Çevrelere Çok Ucuza Kiralanıyor", *Milliyet*, 28 Şubat 1978, s. 6.

bir isim başbakanlık koltuğuna oturur. Turgut Özal'ın başbakanlığı dönemi aynı zamanda İYC'nin 1951'den beri savunduğu ideallerini gerçekleştirme, toplumu bütünüyle biçimlendirme imkânına kavuşması anlamına gelir. Ancak 12 Eylül askerî darbesi askerlerin postalı altında sert bir dönem olurken İYC de bu sertlikten nasibini alır ve tüm derneklerle birlikte kapatılır. Cemiyet 12 Eylül sürecinde, 27 Mayıs sonrasında yaşadıklarının bir benzerini yaşar. 12 Eylül 1980 askerî darbesinde ülkedeki tüm dernek ve sivil toplum kuruluşlarının kapatıldığı dönemde general Hasan Sağlam cemiyeti zor durumdan kurtarır. Hasan Sağlam, cumhurbaşkanlığı genel sekreter yardımcısı olarak İYC'nin tekrar açılmasında aktif rol alır ve İYC darbe sonrasında yeniden aktif olan ilk dernek olarak dikkat çeker.[343] General Sağlam bu yardımından bir süre sonra İYC'ye başkan seçilir. Din, ahlâk ve şahsiyet oluşturma amacıyla teşekkül eden bir derneğin darbe sonrasında aktif edilen ilk dernek olması dönemin gazetecilerinin dikkatini çeker. Uğur Mumcu olayı bir yazısında ele alır. Birinci Ordu Komutanı Necdet Öztorun'un, İYC'yi kapatan ve tekrar açılmasına karşı çıkan tavrı dolayısıyla daha sonraki süreçte "Paşalar Operasyonu" adıyla anılacak girişimlerle genelkurmay başkanı olma yolu kapatılmıştır. Uğur Mumcu o dönemde Öztorun'un "irticai faaliyetlerin" üzerine gitmesi nedeniyle sevilmediğini yazmıştır.[344]

Anavatan Partisi'nde İYC'nin etkinliğini belirlemek bir bakıma daha güçtür. Zira sınırların nerede başladığı ve nerede bittiği konusunda bir muğlaklık vardır. Anavatan Partisi'nin kuruluş sürecinde yapılan seri toplantılarda İlim Yaymacıların doğrudan etkisi göze çarpar. Yusuf Türel, Türk sağında yetiştirdikleri yahut etkileri altındaki birçok genç isme Anavatan'da siyaset yapmalarını telkin ederken, Eymen Topbaş gibi İlim Yayma'yı var eden Topbaş ailesinden bir ismin partinin İstanbul il başkanı olarak görev yapması da dikkat çekicidir. Turgut

343 "Gönüllerin Paşası Hasan Sağlam Paşa", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 25, Bahar 2013, s. 15.

344 Uğur Mumcu, *Yabancılaşma, Kenanizm, Özalizm*, s. 19-20; Uğur Mumcu, "Gözlem", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1990, s. 7.

Özal'ın özel yaşamında "İslâmi muhafazakâr", kamusal yaşamında "liberal demokrat" bir hattı izlemesi, onu basın ve kamuoyunun odağına oturturken, geçmişinde mensubu olduğu cemiyetler ve ilişkiler dikkatlice ele alınmıştır. Bu ilişki ağında en dikkat çekeni İYC ve Yusuf Türel'le olan ilişkisidir. Yusuf Türel, Özal ailesinin en eski dostlarından ve Turgut Özal'ın hocası olarak başta Uğur Mumcu olmak üzere birçok gazeteci ve araştırmacının dikkatini çekmiştir. İYC'nin basın ve kamuoyunda en fazla konuşulduğu dönem yine Turgut Özal'ın başbakanlık dönemidir. Oktay Ekşi'nin İYC yöneticilerinden adını Rıza olarak hatırladığı bir isimle yaptığı bir görüşmede şu ifadeler yer almaktadır: "Kendisini siyasi hayata biz soktuk (...) Burada başbakan olarak Türkiye'yi idare ediyor olması bu konuda ne kadar isabetli bir karar verdiğimizi gösteriyor."[345]

Anavatan Partisi ve İYC ilişkisi *Cumhuriyet* gazetesinde bir yazı dizisinin konusu haline gelir. *Yeni Gündem* dergisinden de yararlanılan yazıda İYC, Turgut Özal ve Anavatan Partisi ilişkileri mercek altına alınır. "Milyarların Soyağacı" başlığıyla sunulan tabloda, Özal ailesi, Topbaş ailesi, Al Baraka Grubu ve Feniş Holding etrafında kümelenen ilişki ağı irdelenir. Bu tabloya göre Turgut Özal ve Korkut Özal ile Eymen Topbaş öncülüğündeki Topbaş ailesi Türkiye'de İslâmi Arap sermayesinin idarecileridir.[346] İlim Yaymacı isimler zaman içerisinde iktidara yürürken bir yandan da ülkedeki kilit kadroları doldurur. Turgut Özal başbakan olurken, kardeşi Korkut Özal MSP'de bakanlıkların ardından Al Baraka Türk'ün başına geçer, Salih Tuğ ise Aydınlar Ocağı başkanı olur; Nevzat Yalçıntaş TRT genel müdürlüğüne, Ayhan Songar da TRT yönetim kurulu üyeliğine getirilir. 1980 sonrası dönemde Topbaş ailesi siyasete doğrudan dahil olmuş ve Eymen Topbaş Anavatan Partisi'nin İstanbul il başkanlığı görevini üstlenmiştir. Anavatan'ın iktidara gelmesi sonrasında İYC bünyesinde yer alan isimler kendi

345 Oktay Ekşi'nin bahsettiği ismin Ali Rıza Tanrısever olması kuvvetle muhtemeldir. Zira 1951-1984 yılları arasında İYC yöneticileri arasında Rıza adında başka bir isim yoktur. Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *The Özal*, İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2012, s. 263.

346 "Milyarların Soyağacı", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1987, s. 8.

iş ilişkilerini arkalarına aldıkları iktidar gücüyle birleştirerek Suudi Arap sermayesini Türkiye'de aktif şekilde kullanmaya başlarlar.[347] Uğur Mumcu, İslâmcı örgütler ve para ilişkisini incelediği bu yazı dizisinde İYC, Anavatan Partisi ve Rabıta Örgütü'nün ilişki ağında Türkiye'nin İslâmi çizgide dönüştürülmeye çalışıldığını göstermek ister. Rabıta Örgütü'nün temel amacının şeriat olduğunu iddia eden Uğur Mumcu, örgütün İYC ve Özal ailesine mensup kişilerce Türkiye'de etkin olmaya çalıştığını vurgular.[348] Uğur Mumcu'nun mercek altına aldığı ilişki ağı bu çalışmanın konusu olan İYC etrafında kümelenmektedir. Mumcu'un araştırması cemiyet hakkında *Ant* dergisinin raporundan sonra ortaya koyulan tek çalışma olma özelliği taşımaktadır.[349] ANAP ve İYC arasındaki ilişki seçim dönemlerinde yerel siyasete de yansır. Anamur'da İYC şubesi ANAP'ın seçim bürosu gibi çalışmakla itham edilir.[350]

Başta Uğur Mumcu olmak üzere 1980-1990 yılları arasında Turgut Özal, Anavatan Partisi ve İYC arasındaki ilişki ağı oldukça dikkat çekicidir. Anavatan dönemindeki farklılık, İlim Yaymacıların milletvekili adayı olmak yerine finans ve iş dünyasında kalmayı tercih etmeleridir. Birçok İlim Yaymacı entelektüel Aydınlar Ocağı çatısı altında Türk-İslâm sentezi başlıklı restorasyon projesini hayata geçirmek amacıyla dışarıda kalarak kamuoyunu yönlendirmeyi tercih etmiştir. 1980 sonrası dönem İlim Yaymacılar'ın siyasal gelecekleri açısından önemli bir dönem olarak tarihte yerini alırken, ilk defa İlim Yayma mensubu bir isim önce başbakanlık, sonrasında cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. Daha 1969 senesinde DPT'de bürokrat olduğu bir dönemde Turgut Özal "imanlı gençleri" memleketin garantisi olarak görürken, o gençlerle

---

347 Uğur Mumcu, "Al Baraka'da Öncü İki İsim: Korkut Özal, Eymen Topbaş", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1984, s. 6.

348 Uğur Mumcu, "Dinsel Amaçlı Vakıflar Rabıta'nın Gölgesinde Adım Adım Örgütleniyor", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1987, s. 6.

349 Uğur Mumcu'nun yazı dizisi, birtakım nesnel hatalar bulunmakla birlikte, İYC etrafında oluşan ağ mekanizmasını göstermesi bakımından tarihsel bir öneme sahiptir.

350 Muzaffer Bal, "Süleymancılar Sahnede", *Milliyet*, 12 Kasım 1987, s. 11.

ülke yönetecek bir makama gelerek İlim Yayma'nın ideallerini iktidara taşımıştır.[351]

İlim Yayma Cemiyeti'nin finans kaynakları

İlim Yayma hareketinin gelir kaynakları farklı zamanlarda sürekli gelişen bir ivme kazanmıştır. Bir işadamları birliği olmamakla beraber, İYC'nin 1951 yılında kurucularının çoğunluğu dönemin tanınmış işadamlarıdır. Öyle ki, bu isimlerin bir kısmı Eminönü, Tahtakale ve Mahmutpaşa gibi dönemin ticaret merkezlerinin tanınan simalarıdır. Cemiyetin kurulmasından sonra imam hatip okulu, yurt ve öğrencilerin iaşe giderleri ilk dönemde cemiyeti kuran tüccar ve işadamları arasında toplanan paralarla karşılanmıştır. Cemiyetin kurulduğu dönemde bağış yoluyla elde edilen gelir, önemli olsa da düzenli olmaması nedeniyle yeterli görülmez. Bu bakımdan gelirlerin düzenli hale gelmesi için başlatılan gayrimenkul bağışları kampanyası hayati önem taşır. Bu bahisle, İbn-ül Emin Mahmut Kemal İnal'ın sahip olduğu konak cemiyete bağışlanır. İYC yönetim kurulu konağı yıkıp yerine bir iş merkezi yaparak kalıcı bir gelir imkânı yaratır.[352] M.K. İnal'ın konağını bağışlaması birtakım soru işaretleri yaratırken, bu durum basına da yansır. Refi Cevat Ulunay *Milliyet* gazetesindeki köşesinde bu konuda hakkında bir yazı yazar. İbn-ül Emin'in vasiyeti gereği konak, dindar gençler için yurt olarak kullanılacaktır; fakat İYC burayı yıkarak iş merkezi ve yurt olarak tasarlama kararı alır.[353] Refi Cevat Ulunay'ın itirazı karşısında cemiyet başkanı Vehbi Bilimer, konak bakımının masraflı olduğu, ayrıca bu yeni binayla cemiyetin kalıcı gelire sahip olacağı yönünde bir savunma yapar.[354] 10 Eylül 1966'da İstanbul İmam Hatip Okulu için yapılan ek yurt binasına İbn-ül Emin

351 "İmanlı Gençler Memleketin Garantisidir", *Babıali'de Sabah*, 9 Aralık 1969, s. 1, 7.

352 "İlimci Bir Teşekkül: İlim Yayma Cemiyeti", *Yeni İstiklal*, 15 Ocak 1965, s. 6.

353 Refi Cevat Ulunay, "İbn-ül Emin'in Vasiyetnamesi" *Milliyet*, 20 Haziran 1964.

354 Refi Cevat Ulunay, "Beklediğim İzah", *Milliyet*, 25 Haziran 1965.

Mahmut Kemal İnal'ın adı verilir. Yurdun temel atma töreninde konuşan Vali Vefa Poyraz, "Kurtulacak vatanımız yoktur, yüceltilecek vatanımız vardır. Memleketimizin yükselmesinde bu irfan ocağından çıkanların yeri büyüktür," diyerek cemiyete desteğini bildirir.[355] 1960'larda cemiyet her alanda büyüdüğü gibi maddi imkânları da artmıştır. İYC'nin bağışçılarından bir diğeri de Müzeyyen Enver'dir. 1967 yılında vefat eden Enver, İYC'ye 1 milyon lira değerinde menkul ve gayrimenkul bağışlamıştır.[356]

İYC'nin gelirlerini artırmak ve düzenli hale getirmek için birtakım bürokratik ve siyasal destekler verilir. İlk olarak, 1953 yılında kamu yararı gözeten cemiyetler arasında tanımlanarak yardım akışı için önü açılır.[357] İYC'nin kamu yararı gözeten cemiyet statüsüne geçtiği andan itibaren ilk girişimi Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan yardım talep etmek olmuştur. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı ile İYC arasında oluşan ilişki bir yönüyle maddi tarafa taşınır. İYC'nin talebine hemen olumlu karşılık verilir ve 24 Nisan 1953 tarihinde Diyanet İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayıroğlu imzasıyla tüm müftülüklere İYC'ye halkın yardımlarını esirgememesi hususunda halka tavsiyelerde bulunulması için ilgili karar gönderilir.[358] Bürokratik destek ve kolaylığın bir diğeri de gümrük girişlerinde sağlanır. Türkiye'de ikamet eden Suudi Arabistanlı "hayırseverlerin" cemiyete bağışladıkları hediyelerin gümrükten vergisiz geçişleri sağlanır.[359] Uluslararası yardımların bir diğeri de 1966 yılında Suudi Melik Faysal'ın Türkiye ziyaretinde yapılır.[360] İstanbul ziyareti kapsamında İYC yöneticileriyle görüşen ve

---

355 "Mahmut Kemal Yurt Binasının Temeli Atıldı", *Babıali'de Sabah*, 10 Eylül 1966, s. 1.

356 26 Temmuz 1967 tarihli *Resmî Gazete'de* belirlenen en düşük memur maaşı 350 liradır. Müzeyyen Enver'in 1 milyon tutarındaki bağışı önemlidir. "Hayırsever Müzeyyen Enver Hanım Vefat Etti", *Bugün*, 24 Eylül 1967, s. 1, 7.

357 BCA, 1953, 131-9-9. *Resmî Gazete*, 6 Mart 1953, sayı 8123, s. 5773.

358 BCA, 1953, 4-31-39.

359 BCA, 1960, 157-28-14.

360 "Mümtaz misafirimiz dün bazı cemiyet mensuplarını kabul etti", *Babıali'de Sabah*, 4 Eylül 1966.

imam hatip okulunu ziyaret eden Melik Faysal, imam hatip okuluna maddi bağışta bulunur.[361] Suudi Melik Faysal'ın Türkiye ziyaretini ve İYC yöneticileriyle görüşmesini hem cemiyetin mensubu hem de Dünya İslâm Birliği'nin (Rabıta Örgütü) Türkiye temsilcisi Salih Özcan organize etmiştir.[362]

İYC Mart 1953'te kamu yararı gözeten dernekler arasında sayıldıktan sonra İlim Yaymacılar hem gelir artırmak hem de yurdun ihtiyaçlarını karşılamak için kurban bağışları toplamaya başlar. Kurban bağışının bir gelir kaynağı olarak belirlenmesine cemiyetin 10 Ağustos 1953 tarihli toplantısında karar verilir. Kurban bağışlarının organize edilmesi hususunda bir heyet oluşturulur. Heyet şu isimlerden oluşmuştur: Seniyüddin Başak, Ömer Okyay, A. Vehbi Çıkrıkçıoğlu, Mustafa Şişmanoğlu, Raşit Bavursak, H. Ali Türel, Neşet Özeren ve Mazhar Sündüs.[363] İYC'nin kurban ve deri toplama faaliyeti dönemin İslâmcı basınında önemli destek bulur. Başta Salih Özcan'ın *Hilal* dergisi olmak üzere, İYC'nin İslâmi muhafazakârlığı yaymak için Yüksek İslâm Enstitüsü, imam hatip okulları, Kur'an kurslarını desteklediği, burslar verdiği ve kurbandan elde edilecek gelirlerin cemiyetin doğal hakkı olduğu iddia edilmiştir.[364]

1960'lı yıllar boyunca cemiyetin kurban derisi meselesini bir gelir kalemi olarak ele alması daha önce bu geliri elde eden Türk Hava Kurumu ile karşı karşıya gelmesini kaçınılmaz kılar. Üsküdar Çengelköy'de kurban derisi toplayan bir İYC üyesinin topladığı derilere Üsküdar kaymakamı kanunsuz olduğu gerekçesiyle el koyar. *Hilal* dergisinin olayı ele alışı oldukça dikkat çekicidir: "Türkiye'de yarım asırdır dine karşı olan bir zümrenin (...) laikliği din düşmanlığı şeklinde yorumlayan garpperest uygarlık soytarıları (...) Müslümanları istedikleri gibi ezme salahiyeti görüyorlar ve bunu her fırsatta istifade etmek için suretiyle

361 *İlim Yayma Cemiyeti ve Hizmetleri*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1966, s. 12.

362 Ahmet Özer, *Bediüzzaman'ın Hariciye Vekili*, İstanbul: Işık Yayınları, 2011, s. 43-46.

363 *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 14, Kış 2006, İstanbul: Milsan Basın, 2006, s. 37.

364 "Bayram ve Bir Baskı Örneği", *Hilal*, cilt 5, sayı 57, Nisan 1966, s. 2.

tatbik ediyorlar." *Hilal*'de olayın ele alınış biçimine göre, İYC faaliyetlerine karşı girişilen her türlü bürokratik girişim doğrudan din düşmanlığı ve Batı'ya tapma suçlamasıyla karşılanmaktadır. Laikliğin kamusal olanla özel olan arasındaki ilişkiyi koruma yetkinliği bu sayede ortadan kalkarken, İslâmi muhafazakârlar gelir ve kaynak yaratma yönünde kendilerine yeni alanlar açma imkânı sağlamayı başarmaktadır.[365]

Türk Hava Kurumu ve İYC arasındaki kurban çekişmesi sonraki yıllarda da devam eder. 1967 senesinde iki kurum kurban geliri için mahkemelik olur. Mahkeme ilk duruşmada İlim Yayma'yı haksız bularak toplama işlemini Türk Hava Kurumu'na bırakır. İYC adına Yusuf Türel'in karşı savunmasında DP döneminde tanınan kamu yararı gözeten cemiyet statüsüne vurgu yer alır. İYC savunmasında, kendisinin de bir hayır kurumu olduğunu ve kurban yardımı toplama gibi faaliyetleri gerçekleştirme salahiyetini haiz olduğunu savunur. Kurban ve kurban derisi bağışı toplayan İYC'nin, topladığı derilerin tanesini 15,5 liradan sattığı basına yansır.[366]

Kurban derisi toplama faaliyeti bir çatışma halini aldıktan sonra İYC'nin uzun seneler yöneticiliğini yapan Cemalettin Yavaşça *Babıali'de Sabah* gazetesinde konuyu köşesine taşır. Cemalettin Yavaşça meseleyi İYC'nin kurban derisi toplama konusunda bir hürriyete sahip olduğu zemininde ele alır. Yavaşça'ya göre, insanın nasıl ki bir inanç hürriyeti varsa, bağış toplama ve verme noktasında da benzer bir hürriyeti vardır. Bu bakımdan kamu görevi icra eden kurumların İYC karşısında insanların bağış verme özgürlüklerini ellerinden aldığını iddia eder. Yavaşça'ya göre, bireyler sahip oldukları maddi değerleri diledikleri gibi bağışlama özgürlüğüne sahiptir, fakat Türk Hava Kurumu'nun olaylarda takındığı tutum yasalara aykırı davranmak olarak görülür. Olayların gösterdiği ve Cemalettin Yavaşça'nın makalesinde de ifade ettiği şekliyle, İYC ve benzer şekilde diğer muhafazakâr derneklerin Kurban Bay-

365 *A.g.e.*, s. 31.

366 "Polis, Vatandaştan Kurban Derilerini Zorla Almış", *Babıali'de Sabah*, 26 Mart 1967, s. 1-7.

ramı süresince gelir elde edici faaliyet yapmalarının önemli bir gelir kaynağı olduğu açıktır. Bu nedenle kurban derisi gibi bir meselenin milli güvenlik meselesi haline getirilmesi, yaratılan maddi yekûnun paylaşılamamasından kaynaklanır.[367]

Kurban derisi toplama faaliyetinden elde edilen geliri dönemin ekonomik şartlarını gözeterek değerlendirmek gerekirse, 1966 yılında Türk Hava Kurumu rakamlarına göre 18 bin adet deri toplandığı, bu sayının 1967 yılında 6 bin adet deriye düştüğü görülür. Aradaki farkın İYC'nin kurban derisi toplama faaliyetini başlattıktan sonra oluştuğu gözlemlenir. 1966 yılında 12,5 liradan satılan deri fiyatları göz önüne alındığında[368] ve 1967 yılında aylık memur maaşlarının 400-500 lira arasında olduğu düşünüldüğünde, kurban derisinden elde edilen gelirin önemi ortaya çıkar. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, bu sayıların yalnızca İstanbul için geçerli olmasıdır. Anadolu'nun farklı kentlerinden yürütülen kurban derisi toplama işlemiyle bu miktar artış gösterecektir. İYC ve Türk Hava Kurumu arasındaki gerilim zaman içinde ilginç bir hal alırken, tartışmalar Milli Güvenlik Kurulu'nun konusu haline gelmiştir.[369] 1966 ve 1967 yıllarında yaşanan gerilim 1968 yılında da devam eder. İYC yönetim kurulu üyesi Cemalettin Yavaşça yeni bir makale yayımlar. Yavaşça'ya göre, İçişleri Bakanlığı başta İYC olmak üzere ülkede zekât, yardım ve kurban toplayan derneklerin kanuna uygun hareket ettiğini, ancak buna karşılık İçişleri Bakanlığı ve Türk Hava Kurumu'nun kanunsuz hareket ettiği görüşünü tekrarlamıştır.[370]

Kurban bağışı konusunda bürokrasi ve kamuya ait kurumlarla yaşanan gerilimin ardından İslâmi muhafazakâr cemiyette İYC lehine bir kampanya başlatılması dikkat çeker. *Babıali'de Sabah*'ın köşe yazarlarından ve birkaç yıl sonra İYV kurucula-

367 Cemalettin Yavaşça, "Kurban Derileri Meselesi", *Babıali'de Sabah*, 8 Nisan 1967, s. 2.

368 "Türk Hava Kurumunun Derilerine Ortak Çıktı", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1967, s. 1, 7.

369 "İlim Yayma Cemiyeti", *Yön*, sayı 161, 29 Nisan 1966, s. 6.

370 Cemalettin Yavaşça, "Yine Kurban Derileri", *Babıali'de Sabah*, 1 Mart 1968, s. 1, 7.

rından olacak Münevver Ayaşlı bu desteği veren isimlerin başında gelir. Ayaşlı, kurban gibi dinî bir ibadetin bağışının laik kurumlara yapılmasının laikliğe aykırı olduğunu, bu gerekçeyle Müslümanların İYC'ye bağış yapmalarının daha doğru olduğunu söyler.[371] İYC'nin bu süreçte yaşadığı zorluklar kendi iktidar alanının oluşmasına önemli katkı sunar. İslâmi muhafazakâr isimler İYC etrafında destek açıklamaları yaparken, cemiyet bu süreçten lehine gerek maddi gerekse manevi desteğin artmasıyla çıkar. İlim Yayma 1960'lı yıllarda toplu kurban bağışı etkinlikleri düzenlediği süreçte dönemin İstanbul valisi başta olmak üzere birçok siyasetçi, bürokrat ve işadamından aldığı bağışlar sayesinde dinî bir yardımı aynı zamanda politik bir birlikteliğin de göstergesi olarak kullanmayı başarır. Bu nedenle siyasal, ekonomik ve bürokratik dengelerin çatışması kendisini kurban gibi şaşırtıcı ancak derinliğe inildiğinde dönemin keskin bir mücadelesinde göstermiştir. Türk toplumunda sonraki yıllarda yaygın bir olgu haline gelecek kurban derisi paylaşımının ilk kez kitlesel bir faaliyet alanı olarak İYC tarafından örgütlendiğini de belirtmek gerekir.

İYC'nin gelir kaynakları yalnızca üye bağışları yahut kurban derisi toplama gibi faaliyetlerden oluşmaz. Çeşitli kamu kurumları da İYC'ye maddi destekte bulunarak faaliyetlerini destekler. Özellikle toplumsal hareketlerin yükseldiği ve ideolojik mücadelelerin çetinleştiği 1960'lı yılların ikinci yarısında Adalet Partisi iktidarında İYC ve diğer sağcı antikomünist yapılara maddi destek sağlanır. Vefa Poyraz'ın İstanbul valiliği sırasında Adalet Partili isimlerin çoğunlukta olduğu İstanbul il genel meclisi maddi yardımda bulunur.[372] 1968 yılında, Komünizmle Mücadele Dernekleri, Milli Türk Talebe Birliği ve İlim Yayma Cemiyeti en fazla yardım alan kuruluşlar olurken İYC, il genel meclisinden 20 bin liralık yardım almıştır.[373]

---

371 Münevver Ayaşlı, "İlim Yayma Cemiyeti-1", *Babıali'de Sabah*, 10 Mart 1970, s. 2.

372 "İstanbul'daki Derneklere 1 Milyon Liralık Yardım Ayrıldı", *Babıali'de Sabah*, 1 Şubat 1970, s. 1.

373 Hikmet Çetinkaya, *Sancılı Yıllar*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, s. 33.

İYC, eğitim ve yurt hizmetlerinin yanı sıra doğal afetlerin neden olduğu yıkımın onarılması için çeşitli yardım kampanyaları da düzenler. Kitlesel olarak ülke genelinde düzenlenen ilkyardım kampanyası Ege'de 1970 yılında meydana gelen deprem felaketi içindir. İYC, topladığı yardımlarla on beş kamyonluk yardımı afet bölgelerine ulaştırmış ve İstanbul'da büyük bir yardım koordinasyon merkezi kurmuştur.[374] Toplanan yardımları bölgeye götüren İYC yönetim kurulu üyeleri ve İYC destekçisi işadamları adına Yusuf Türel'dir ve kamuoyuna yardımlar hakkında detaylı bilgiler verir. Yusuf Türel, 1,2 milyon lira değerinde yardım yapıldığını ve kayıpların tespiti için Sadullah Talay'ın yetkilendirildiğini belirtmesinin ardından bölgede misyoner faaliyet yürüttüğünü iddia ettiği Hıristiyan misyonerler karşısında tutumlarını ortaya koymuştur. Yusuf Türel ve İYC'nin tanınmış işadamları yurtdışından gelen yardımseverler arasında Hıristiyanlık propagandası yapıldığını iddia ederek durumu protesto ederken, aynı zamanda çevreye hâkim olmaya çalışmışlardır.[375] Dönemin gazetelerinde muhafazakâr köşe yazarları da yardımlara katılmaları için halka çağrıda bulunur. Şule Yüksel Şenler, İYC'nin afet için düzenlediği yardım kampanyasına tüm halkı davet eder. Şenler, "iman cephesinin en hayır müessesesi, Müslümanların medar-ı iftiharı olan İlim Yayma Cemiyeti mensuplarını" kutlarken, "İlim Yayma Cemiyeti'nin felaketzedelere yardım davetine koş ki insani ve İslâmi vazifeni ifa etmiş olasın" diyerek yazısına son verir.[376]

İYC, faaliyetlerini genişletmek ve hizmetlerini sürdürülebilir kılmak için üye ve şube aidatlarını da bir gelir kalemi olarak görür. Kuruluş tüzüğünde gelir olarak üye aidatı, nakit yardım yahut mülk bağışı öngörülürken, 1960'lı yıllara gelindiğinde bunlara gazete, dergi ve takvim gelirleri eklenmiştir. Ek olarak, taşrada kurulan yerel şubelerin gelirlerinin yakla-

374 "İlim Yayma Cemiyeti de Yardım İçin Kampanya Açtı", *Yeni İstiklal*, s. 1, 7.

375 "Yusuf Türel: Allah Rızası İçin Yardım Yaptık", *Yeni İstiklal*, 12 Nisan 1970, s. 1, 7.

376 Şule Yüksel Şenler, "İlim Yayma Cemiyeti'nin Davetine Koşun", *Bugün*, 2 Nisan 1970, s. 2.

şık %10'u merkeze aktarılacaktır.[377] Cemiyetin gelir ve gider dengesini oluşturduğu bilanço her yıl düzenlenen kongrelerde üyelere sunulur. Sunulan raporların gösterdiği üzere, 1950-1960 yılları arasında küçük denebilecek bütçelere hükmeden İYC'nin, 1960'tan sonra gelirlerinde her geçen yıl büyük artışlar gözlenir. 1970'li yıllara gelindiğindeyse, artık büyük bir finansal güce sahiptir. Onlarca taşınmaz gayrimenkulü, milyonlarca liralık gelirleriyle Türk sağının hem en zengin insanlarını bir araya getiren hem de en zengin derneği olarak Soğuk Savaş'ta adından söz ettirir.

1970'li yıllardan sonra İlim Yayma hareketinin iktisadi kabiliyetini farklı bir yönde ilerlettiği görülür. Kurulduğu 1951 yılından 1970'lerin başına kadar İYC maddi gücünü genellikle mensubu olan milliyetçi muhafazakâr burjuvazinin yardım ve bağışları sayesinde ayakta tutmayı başarmıştı. 1970 sonrası süreçte profesyonelleşme ve kendi kendine yeterlik kapasitesinin arttığı, 1973 yılıyla birlikte iktisadi yapısında yapısal bir dönüşüme gittiği görülür. İYV'nin kurulmasıyla, cemiyetin sahip olduğu elli beş taşınmazın İYV'ye aktarılmasıyla İYC ve İYV arasında bir işbölümü doğar.[378] Bu süreçte cemiyetin kendi içinde bir ayrılık yaşadığını hatırlamak gerekir. Bu ayrımın içsel sebepleri olmakla birlikte, sınıf içi fraksiyon ayrımı olduğunu da göz önünde tutmak yararlı olacaktır. İYC daha ziyade küçük ve orta ölçekli tüccarların hâkimiyetine girerken, İYV'nin yönetimi büyük sanayicilerin kontrolüne geçmiştir. Bu bölünmede, Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan arasında doğan ayrımı da hatırlamak gerekir.

Süleyman Demirel'in 1970'lerle birlikte sanayi burjuvazisinden yana tavır alması cemiyeti yapısal olarak böldüğü gibi iktisadi yapısını da etkilemiştir.[379] Burada daha ziyade sınıf içi çıkarların etkisinde bir ayrımdan söz edilmektedir. Taşınmazların İYV bünyesine katılarak güvenli hale getirilmesinden sonra parasal işlemleri yürüten İYC'nin bir dizi dönüşüm ge-

377 *İlim Yayma Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1965, s. 11.

378 İlim Yayma Vakfı, *Vakıf Senedi*, s. 7-9.

379 Tanıl Bora, *Demirel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023, s. 188-189.

çirdiği görülür. Öncelikle on yıllık bir sürede otuz olan şube sayısının yüz civarına ulaşması profesyonelleşmeyi getirmiştir. Türkiye'nin pek çok bölgesinde İstanbul'da gerçekleşen faaliyetlerin bir benzerini gerçekleştirmeye başlamasıyla gelir kolları ayrı şubelere ayrılmış ve geniş ekiplerin eline bırakılmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde artık İYC'yi komisyonlar ve bu komisyonlardan teşekkül eden yönetim kurulu temsilcileri idare etmeye başlamıştır. Maliye, inşaat, kurban, teşkilat-neşriyat-propaganda, burs ve yurt komisyonları kurulmuştur. Her komisyonun bir bakanı ve üyeleri vardır.[380] Komisyon başkanları aynı zamanda yönetim kurulu üyeleri olarak idarede yer alır. Böylece finansal kaynağın elde edilmesi ve harcanması profesyonel bir yapıya kavuşturulmuştur. 1951 ve 1970'ler arasında görece daha küçük bir yapıda ilerlerken, 1980'li yıllara gelindiğinde çağın ruhu yakalanmış ve bir şirket profesyonelliğinde idare edilmeye başlanmıştır.

İlim Yayma Cemiyeti'nin toplumsal tabanı: Kimdir bu İlim Yaymacılar?

Devletten bağımsız sivil toplum alanında belirli bir amaç ya da çıkar etrafında örgütlenmiş baskı grupları farklı sosyal ve siyasal tabanlardan bir araya gelen insanlardan oluşabilir. Birlik, ortak amaca inanç ve kaynakların amaca giden yolda güvenli ve stratejik biçimde harekete geçirilmesiyle sağlanır.[381] İYC, "dindar nesil yetiştirme", "ilim yayma", başka bir ifadeyle "milli kültürü yeniden ihya" amacıyla farklı sosyal grupları bir araya getirmiştir. Milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr ideolojiyi benimseyen iş insanları, geleneksel İslâmi yapıların (tarikat) mensupları, entelektüeller ve politikacılar İlim Yayma çatısı altında yer alan gruplardır. İYC, kurulduğu ilk andan itibaren tarafsız olma, daha doğru ifadeyle, "çatı" olma amacıyla kurulmuştur. Bu bakımdan daima idealler etrafında Türk sağını belirli müştereklerde buluşturmayı hedefler. "Tarafsız" olma

380 İlim Yayma Cemiyeti, *1980 Yılı Faaliyet ve Mali Raporları*, s. 4-5.

381 Kudret Bülbül, *Siyaset Bilimi*, Ankara: Adres Yayınları, 2020, s. 184-185.

iddiası iki nedenden kaynaklanır. Birincisi Türk sağının tüm siyasal aktörleriyle (göreli) eşit mesafede kalmak ve sağın tüm eğilimlerini birleştirme arzusu vardır. Bunun için milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr kadroların AP, CKMP, MSP gibi farklı partilerde yer almalarına karşı İYC hepsini kendi potasında eritmeyi başarır. İYC'nin emeli, CHP ve yükselen sol karşısında Türk sağının dağınık bir görünüm yerine bütünleşik bir cephe kurmasıdır.[382] İkincisi İYC'nin "nesil yetiştirme" ve garpçılık karşısında "milli kültürü hâkim kılma" anlayışını bir hakikat olma iddiasına dönüştürerek kendisini Türk sağında izlenmesi gereken rehber, hakikatin yöntemi olarak sunmasıdır.[383] Tarafsız görünmek bir bakıma siyasal ve sosyal şartların bir zorunluluğudur. Zira siyasal pratikte, İYC'nin faaliyetlerinin tartışılmaya başlanması cemiyette tedirginlik yaratmaktadır. Bunun bir nedeni, idareci ve yöneticilerin geniş bir kısmının iş dünyası çevresinden gelmesidir. Zaman zaman devletle iş yapan, genel hatlarıyla sanayide ve ticarette kendisine yer edinmeye çalışan İYC'nin işadamları ticari faaliyetlerinin etkilenmemesi için İYC'yi "tarafsız" bir konumda tutmaya gayret gösterir. Bu tarafsızlık en nihayetinde 1960'lar Türkiye'sinin şartlarında sağ blokun içerisinde yer alan bir tarafsızlıktır ve devletle yakın ilişkiler içerir.

İYC'nin baskı grubu olarak başarılı olmasında insan kaynağı oluşturma kabiliyetinin yeri vardır. İYC'nin başarısı, mensubu olan işadamlarının maddi gücünü kültürel sermaye gücüne tahvil ederek birleşik bir muhafazakâr cephe kurmasından kaynaklanır. Ortaya çıkan birleşik yapıda farklı işlevleri olan gruplar yer alır. Bir tarafta sağ iktidarların gücüyle yükselmek isteyen İslâmi muhafazakâr işadamları bloku, diğer

382 Özellikle Sabahattin Zaim ve Yusuf Türel'in siyasete bakışları bu noktadadır. Mücadele edilecek "sola" karşı "sağ" cepheyi birleştirmek. Nitekim Aydınlar Ocağı bünyesinde Milliyetçi Cephe hükümetlerinin kurulması konusunda Sabahattin Zaim'in yoğun bir mesaisi olduğu bir gerçektir.

383 Tarafsız olmaktan anlaşılan şey ideolojisiz olmak, yani sol ve sağ gibi ideolojik spektrumlar yerine gerçeği, hakikati savunma iddiasıdır. Soğuk Savaş muhafazakârlığı, düzen içi muhalefetle girdiği ilişkinin kendisini tarafsız bir konuma getireceğini düşünür.

tarafta 1960'lı yıllarla birlikte özgüveni yerine gelen milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr entelijansiya ve son olarak geleneksel dinî grupların Cumhuriyet dönemi temsilcisi olma iddiasını taşıyan tarikatlar İYC'nin toplumsal tabanını oluşturur. Bu bakımdan İYC'nin 1950'lerden itibaren Türk sağının en geniş katılımlı sivil toplum örgütü olduğunu söylemek mümkündür. Cemiyetin gücü de bu insan kaynağını doğru kullanması ve kendi idealleri etrafında insanları bir araya getirmesinden ileri gelir. Tarihi boyunca ortak paydada bir araya getirdiği Türk sağını sahip olduğu güçle birleştirerek siyasal iktidarları etkileyen ve güçlü bir baskı organı haline gelen İYC, siyasi tarihte etkin bir konumu elde eder.

Milliyetçi muhafazakâr burjuvazi

Geç kapitalistleşen Osmanlı İmparatorluğu, sınırlı hammadde üretimi ve buna uygun sınai ürün ithaline dayanan bir ekonomi modeline sahipti. Bu ticari ilişkiyi 19. yüzyıl içerisinde daha çok gayrimüslim tebaa idare ediyordu; gayrimüslim ahali bu sayede önemli sermaye birikimine sahip olmuştu. İttihat ve Terakki iktidarında "milli burjuvazi" üretme arayışının bir parçası olarak gayrimüslim ahalinin sahip olduğu birikim ve ilişki ağı zaman içerisinde Müslüman tüccarlara geçti. Böylece "milli burjuvazi" kavramıyla tanımlanan zengin Müslüman zümrenin "icat edilmesi" yeni bir iş dünyasından bahsetmeyi gerektirir. Cumhuriyet'in ilanıyla bu anlayışta bir değişim olmamış ve Müslüman tüccar ve işadamları grubu Türkiye'nin yeni burjuva aktörleri olarak kendilerine yeni bir alan bulmuştur.[384] 1929 Ekonomik Buhranı, yarattığı etki ve sonuçlarıyla genç Cumhuriyet'in kırılgan ekonomisini derinden etkiler. Böylece Tek Parti yönetimi 1930'dan itibaren anti-liberal bir çizgiyi benimseyerek devletçiliği önceleyen korporatist bir anlayış benimser. Yeni döneme geçişle birlikte, korporatist sistemin bir gerekliliği olan sınıfsal farklılıkların uzlaştırılma-

384 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 117.

ya çalışılmasıyla işadamı-bürokrasi birlikteliği beraberinde yeni bir ilişki ağını oluşturur. İktisadi alanda yeterli olmayı ilke edinen otarşik anlayış, sanayi alanında devlet yatırımlarının baskın hale gelmesini sağlar. Devletin iktisadi alana belirleyici bir aktör olarak girmesi, bürokrasi ve burjuvazinin homojen bir yapı olmasını sağlayan somut koşulları yaratır.[385] Erken Cumhuriyet döneminde, Tek Parti yönetimiyle burjuvazi arasında oluşan homojen yapı İkinci Dünya Savaşı sonrasında kırılma yaşar. Bunun başlıca sebepleri arasında ABD'nin yarattığı liberal kapitalist sisteme uyum sağlama arzusu başı çeker. Tek Parti yönetiminde, bürokrasiyle ilişkilerini iyi tuttukları ölçüde bir aktör olarak var olabilen burjuvazi, edilgen konumdan sıyrılmak ve savaş koşullarında elde edilen kârlılığın sürdürülebilir olması amacıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi paradigmada bir dönüşümü kaçınılmaz görür. Böylece 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Artık Tek Parti döneminin baskıcı ve kontrolcü bürokrasisi yerine, teşebbüs hürriyeti ve mülkiyetin korunmasını merkeze alan bir siyasal iktidar bloku ortaya çıkmıştır. Demokrat Parti popülizmi iki ana ilke üzerine bina edilmiştir; birincisi teşebbüs hürriyeti ve mülkiyet hakkı, ikincisi dinî alanda özgürlük ilkesidir.[386] Demokrat Parti, iktidara gelişiyle birlikte topluma kalkınma ideali olarak "her mahallede bir milyoner" vaadini sunar. İYC hareketini kuran isimlerin sosyal statüleri ve varlıkları bu tarihsel dönemeçte anlamlı hale gelir. Tek Parti döneminde İstanbul'un ticaret merkezlerinde daha çok toptancılık ve Anadolu'ya mal satmaktan ibaret olan İYC işadamları topluluğu, DP iktidarı sonrasında yavaş yavaş sanayiciler ve uluslararası ticarete dahil olan isimler haline gelir. Bu bağlamda DP'nin yarattığı değişim İYC'nin bir ölçüde dayanağıdır.[387]

İYC'ye mensup tüccar ve sanayiciler için esas kırılma nokta-

385 *A.g.e.*, s. 128, 136.

386 *A.g.e.*, s. 147.

387 1951 yılında kurulan İlim Yayma Cemiyeti'nin altmış sekiz kurucusundan otuzu tüccar ve sanayicidir.

sı İkinci Dünya Savaşı'dır. Sermayedarlarla İYC'nin zenginleri ortak bir kaderi paylaşmaktadır. Türkiye'de milli burjuvazi yaratma idealleri sonuç verse de ülkede köklü bir sermaye yapısından söz edilemez. Türkiye'de gelişmiş sermaye gücüne sahip sanayi ve işadamları birliği olan TÜSİAD'a mensup firmaların çoğunluğu 1970 ve 1980'li yıllardan sonra kurulmuştur. 1960'lı yıllarda etkin olan şirketlerin neredeyse yarıya yakını 1940 sonrası kurulan firmalardır.[388] Dolayısıyla İYC'yi teşkil eden tüccar ve sanayiciler Türkiye'de sanayi ve ticaret burjuvazisinin gelişim tarihiyle neredeyse yaşıttır. Böylece İkinci Dünya Savaşı sonuçlarıyla Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişini hızlandırmış ve yeni bir girişimci sınıfı doğurmuştur.[389] Ortaya çıkan yeni girişimci burjuvazi ağırlıklı olarak İstanbul'da toplanmıştır. Mahmutpaşa, Tahtakale ve Eminönü bu yeni girişimcilerin yoğunlaştığı mekânlardır. Savaş sonrası koşullarda doğmaya başlayan burjuvazi içerisinde bir grup kendisini dünya görüşleriyle ilişkili olarak İslâmi muhafazakâr olarak tanımlamıştır. Muhafazakâr ideolojiye mensup yeni girişimci tabakanın belirgin biçimde piyasada kendisini göstermesi Demokrat Parti iktidarının etkisiyle gerçekleşir.[390] Her ne kadar Demokrat Parti'nin liberal ekonomi anlayışının girişimciler üzerinde bir etkisi olsa da öncesinde sermaye aktarımının etkisi göz ardı edilmemelidir. İlk olarak, Varlık Vergisi Kanunu'yla, yani gayrimüslümlerin sahip olduğu sermayenin kaybıyla bahse konu Müslüman girişimcilerin önü açılır. Varlık Vergisi'nin hararetle tartışıldığı bir dönemde İYV kurucularından İhsan Özer, Manifaturacılar Meslek Birliği adına CHP İstanbul il başkanını ziyaret ederken, "Vatanını seven tüccarların hükümetin emrini yerine getirmeğe (...) vatan selameti için çalışan Milli Şefin ve hükümetin her kararına seve seve iştirak etmeye" istekli olduklarını bildirir.[391] Böylece

388 Ayşe Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 87-90.

389 Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan, *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 61.

390 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 307.

391 "Hükümetin Emrini Seve Seve Yapacağız", *Vakit*, 26 Kasım 1942, s. 2.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk İslâmi muhafazakâr işadamı kuşağı ortaya çıkmıştır. Bu kuşağa mensup isimler sahip olduğu maddi güçleri birleştirerek 1951 yılında İYC'yi kurmuştur. İYC'nin taşıyıcı kolonu kuşkusuz işadamı üyeleridir. İşadamlarının ana gayesi, sahip oldukları siyasi ve iktisadi gücü kültürel alanda kullanarak toplumsal bir dönüşüm için İslâmi muhafazakâr hegemonya projesini geliştirmektir. Bunun için dindar nesil, aydın din adamı kuşağı gibi yeni bir gençlik tasavvuruyla birlikte fikir birliğine vardıkları görülür.[392]

Sabahattin Zaim'e göre adil olmayan, fakat gerekli olan Varlık Vergisi neticesinde Müslüman işadamları ortaya çıkan boşluğu doldurur. Kiğılı, Topbaş, Ülker, Çanakkale Seramik, ÇBS Boya gibi firmalar 1940'lı ve 1950'li yıllarda kurulan, İslâmi muhafazakâr ve milliyetçi burjuvazinin iş dünyasında "parlayan yıldızları" olarak yükselişlerini sürdürür. İYC'nin kuruluş döneminde kurucuların iş dünyasından olması bakımından İYC'yi işadamları kulübü olarak görmek abartılı değildir. Bu yapısıyla Türkiye'de bir ilk olma özelliğini taşıyan İYC, TÜSİAD ve MÜSİAD'ın öncülü ve örneği bir dernek olur. Sabahattin Zaim'e göre İYC'nin iş dünyasını birleştiren diğer derneklerden belirgin bir farkı vardır. İYC'yi kuranlar zenginliklerini artırmak için değil, zenginliklerini Türkiye'nin "kültürünü kalkındırmak" için harcamıştır.[393] Bu işadamları birlikteliği zamanla, 1960'lardan sonra ideolojilerin kristalleşmesiyle birlikte Türk sağını finanse eden bir pozisyona gelmiştir. Bu bakımdan Türk sağında faaliyet gösteren etkin tüm kurumların temelinde İYC'li işadamlarını bulmak mümkündür. 1970'ler ve 1980'ler Türkiye'sinden örnek veren Sabahattin Zaim'in sözleri oldukça önemlidir: "O zamanlar Türkiye'nin siyasetinde Aydınlar Ocağı müessirdi. Aydınlar Ocağı'nı da İlim Yayma Cemiyeti desteklerdi. İlim Yayma Cemiyeti'ni ise Eminönü ve Tahtakale'deki Müslüman Türk tüccarı finanse ederdi."[394]

---

392 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 308.

393 *A.g.e.*, s. 308.

394 *A.g.e.*, s. 309.

Sabahattin Zaim'in ortaya koyduğu gibi, İYC sürekli birbiriyle ilişkili, toplumu ve siyaseti çevreleyen "ağlar" kurmuştur. Oluşturulan bu ağ, evlilikler ve iş ortaklıkları gibi akitlerle desteklenmiş ve güçlendirilmiştir. Burada farklı tüzel kişiliklerden oluşan ancak ortak idealler doğrultusunda hareket eden yatay bir hiyerarşi söz konusudur. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi kadar, Türkiye'nin ABD ile kurduğu yakın ticari, askerî, siyasi ve kültürel ilişkiler İlim Yaymacı işadamlarını olumlu yönde etkilemiştir. İlişkilerle oluşan yakınlık sonrasında, ABD Türkiye'nin iktisadi koşullarını ve coğrafi yapısını ele alan bir kitapçık yayımlar. Kitapçığın temel amacı, Amerikalı ve Türk işadamları arasındaki bağlantı sorununu aşmak ve ilişkileri genişletmektir. Kitapçığın son bölümünde, bağlantıların kurulması amacıyla Türkiye'de iş yapılması önerilen ithalat ve ihracatçıların isim listesine yer verilir. Listede, İYC'nin kurucularından Refik Bürüngüz, Süleyman Kuşçulu[395] ve Süleyman Sabit İshakoğlu gibi isimler yer almıştır.[396]

1940'lı yıllara bakıldığında, İYC'nin kurucu kadrosunun İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda önemli bir yere sahip olduğu görülür. Kuruculardan Lokman Kuriş, İnşaat İşleri Meslek Birliği'ne birinci sıradan seçilmiş, ardından Keresteciler Birliği yönetim kuruluna girmiştir.[397] Nusret Aydın ise Otel ve Eğlence Yerleri Meslek Birliği heyetinde görev almıştır.[398] Kuriş gibi Nazmi Demiröz de Madeni Eşya İthalat Birliği'nin yönetim kurulunda yer alırken,[399] Mustafa Doğanbey Lokantacılar Cemiyeti başkanlığı görevini yürütmüştür.[400] Kurucu isimlerden Rahmi Köseoğlu, Manifaturacılar Birliği'nin yönetim kurulun-

---

395 Süleyman Kuşçulu hakkında bkz. İbrahim Kuşçulu, "Süleyman Kuşçulu", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 19, Bahar 2009, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, 2009, s. 11.

396 *Trade With Turkey: A Businessman's Guide And Directory*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1951.

397 "Keresteciler Cemiyetinden", *Akşam*, 10 Mayıs 1951, s. 8.

398 "Ticaret ve Sanayi Odasında Seçimler Bitti", *Vakit*, 21 Nisan 1946, s. 4.

399 "Madeni Eşya Birliğinin Kongresi", *Vakit*, 26 Şubat 1941, s. 2. Aynı yönetim kurulunda Vehbi Koç yer almaktadır.

400 "Eski İstanbul'da Muvaffak Olan Et Boykotu", *Vakit*, 7 Şubat 1946, s. 2.

da başkan yardımcısı görevine seçilmiş[401] ve 1940'lı yıllar boyunca İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Genel Meclisi üyeleri arasında yer almıştır.[402] Cemiyetin uzun yıllar başkanlığını yapan Vehbi Bilimer de Tek Parti dönemi İstanbul'unda öne çıkan isimlerden biridir. Bilimer, ortağı Rahmi Köseoğlu gibi Manifaturacılar Birliği'nin yöneticileri arasında bulunmuş,[403] 1930'lu yılların sonlarından 1950'li yıllara kadar İstanbul'un iktisadi hayatında etkili olmuştur. İthalat Birlikleri yönetim kurulu başkanlığı gibi görevleri sayesinde özellikle gümrük mevzuatı ve ticaret politikaları konusunda hükümet kararlarına dair basın tarafından görüşlerine başvurulmuştur.[404]

1940-1950 yılları arasında İstanbul'un ticaret hayatında İlim Yaymacı isimler dikkat çekici bir ağırlığa sahiptir. Bu kapsamlı ilişkiler ağından görüleceği üzere İlim Yaymacılar yalnızca 1950'li yıllarda Demokrat Parti ile bir yükseliş yaşamamış, aynı zamanda Tek Parti yönetimi altında da önemli ticari faaliyetler yürütmüşlerdir. Sermaye birikimleri bu dönemde başlamış ve CHP iktidarıyla da yapıcı ilişkiler kurmuşlardır. Sonuç olarak İlim Yaymacılar bir gecede ortaya çıkmış bir güç değil, tek parti rejimi altında iktisadi çıkarlarını dinamik biçimde değerlendiren bir çevre olarak öne çıkmıştır.

Tanıl Bora'ya göre, İslâmi muhafazakâr sermaye blokunun varlığı bu ağ ilişkileri sayesinde gelişmiştir. Kazançlar, kaynakların stratejik kullanımı vasıtasıyla "hayır ve hasenat" altında "aklanarak" "Protestan etik örneği" sergilemektedir.[405] "Hayırlara vesile olma" iddiasındaki işadamları maddi güçlerini cemiyet bünyesinde birleştirerek iki durumu meşrulaştırmaktadır. Birincisi sahip oldukları maddi imkânların yarattığı eşitsizliği gizleyen ve aklayan bir anlayış olarak meşruluk kazanırken, ikincisi Varlık Vergisi gibi zor gücüyle elde edilen mülkiyet

401 *Akşam*, 27 Şubat 1941, s. 3.

402 "Oda Umumi Meclisi Seçildi", *Tanin*, 30 Nisan 1946, s. 3.

403 "İstanbul Manifatura Tüccarlar Birliği", *Akşam*, 19 Ağustos 1938, s. 8.

404 "İhracata Konulan Memnuiyetler Kalkacak", *Ulus*, 20 Ocak 1939, s. 1; "İthalatçı Tacirlerden Vehbi Bilimer'in Söyledikleri", *Akşam*, 11 Ocak 1947, s. 1.

405 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 399.

transferinin meşruluğu sağlanır. Böylece İlim Yaymacı İslâmi muhafazakâr burjuvazi bir taraftan "dindar nesillerin" yetiştirilmesiyle kazancını "kutsarken", diğer taraftan muhafazakâr olmadığını düşündüğü rakip Batıcı-laik sermaye tabakasını "gayrimilli" ilan ederek yeni iktisadi fırsat alanlarını kendi çıkarları için kullanmayı öngörmektedir. İslâmi muhafazakâr entelektüellere göre, TÜSİAD gibi "Batıcı-laik' işadamı grupları yabancı ortaklıklarının sağladığı maddi güçle İslâmi muhafazakâr işadamlarını piyasanın dışına itmiştir. İstanbul sermayesinin kalbi olan Mahmutpaşa ve Tahtakale gibi mekânlar artık eski itibarını kaybetmiş ve bunun yerine yabancı firmalarla ortak olan "işbirlikçi" işadamları gelmiştir.[406]

> Halbuki İlim Yayma Cemiyeti'nin faal olduğu eski dönemlerde iktisadi güç merkezleri Eminönü ve Karaköy idi... Türkiye'nin tekstilini temsil eden Topbaşlar, Kığılılar ve daha ne kadarı varsa hepsi orada idiler. Bu iktisadi güç merkezleri, gönüllü toplum kuruluşları yoluyla o günkü siyasi gücü de kontrol ederdi. Şimdi o güç TÜSİAD'a geçti.[407]

Bahse konu anlayışın savunucularından birisi olan Sabahattin Zaim'e dikkat çekmek gerekir. Zaim'in anlayışına göre, Müslüman işadamları yerli üretim şartlarında ticaretlerini devam ettirdikleri için "yerli" sıfatını kazanırken, yabancı firmalarla ortak hareket eden ve dünya piyasasında rekabete girişen işadamları "gayrimilli" olarak imlenir. Burada Müslüman işadamlarını "milli" yapan yalnızca yerli üretimle ilgili faaliyet yürütmeleri değildir. Bununla birlikte, sahip oldukları servetlerini muhafazakâr bir neslin yetiştirilmesi için harcıyorlardır. İYC'nin zenginleri finansal desteklerini her daim İslâmi muhafazakâr isimler ve cemiyetler üzerinde diri tuttukları için itibarlı bir geçmişe sahiptirler. Türkiye'de İslâmi muhafazakârlığın öncü temsilcilerinden Necip Fazıl Kısakürek'in Nuri Topbaş'ın vefatı üzerine kaleme aldığı yazısında onu İslâm mücadelesinde bir kale olarak görmesi bunun tipik örnek-

406 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 308.

407 *A.g.e.*, s. 308.

lerindendir. Necip Fazıl'a göre, "Nuri Topbaş, soyadını taşıdığı ailenin reisi; ve bir gaye ve hedef sahibi müslüman-tüccar zümrenin başıydı. (...) Nuri Topbaş, İslâm davası hesabına bu dünyada çöken ve ahirette saraya inkılap eden bir kal'adır" İYC aynı zamanda Müslüman işadamı-tüccar sınıfının bir araya geldiği ve güçlerini birleştirdiği yapı olarak kurgulanırken Topbaş ailesi bu yapının öncüsü olarak görülür.[408] Topbaş'ın vefatı üzerine, milliyetçi-muhafazakâr şair Cemal Oğuz Öcal da Necip Fazıl'ın görüşlerini teyit eden bir şiir kaleme alır.

Ey kimsesiz garipler! Bağrına basın taş:
Uçtu bir kuş misali babanız Nuri Topbaş!..
Ey kilitli ağızlar! Ey solmuş, mahzun yüzler!..
Ağlayın halinize: Ey yetimler, öksüzler!..[409]

Müslüman işadamı-tüccar karakteri Nuri Topbaş'ın varlığında hayır ve hasenat retoriğiyle yeniden üretilir. Müslüman işadamları, Batılı muadillerinden farklı olarak ele alınır. Her ne kadar iki örneğin de temel gayesi üretim ve kazanç olsa da Müslüman işadamının kazancını İslâmi bir amaç doğrultusunda paylaşarak "bereketlendirdiğine" inanılır. Müslüman tüccarın kafile başı olarak görülen Nuri Topbaş'a atfen "zenginlik yakışırdı" ifadesiyle birlikte, İslâmi muhafazakâr camianın takdir ettiği ideal bir şahsiyet ortaya çıkarılır.[410] Necip Fazıl Kısakürek ve Cemal Oğuz Öcal'ın yazıları, o dönem Türkiye'de sendika hareketi ve yükselen sol muhalefetle birlikte ele alınırsa, İslâmi muhafazakâr işadamlarının bu yolla "yumuşatıldığı" ve Müslüman işadamına karşı toplumsal rıza sağlandığını görebiliriz. Batıcı-laik işadamı topluma kötücül bir karakter olarak sunulurken Müslüman işadamı dindar nesillerin ve toplumun gelişmesi için varını yoğunu harcayan bir "münzevi" olarak resmedilir. Bu tavırda bir asketik anlayışın

408 Neci Fazıl Kısakürek, "Yıkılan Kal'a: Nuri Topbaş", *Yeni İstiklal*, 25 Aralık 1963, s. 1.

409 Cemal Oğuz Öcal, "Hacı Nuri Topbaş'ın Ardından", *Yeni İstiklal*, 1 Ocak 1964, s. 1.

410 Mahmud Kirazlı, "Müslüman Tüccarların kafile-başı Hacı Nuri Topbaş", *Yeni İstiklal*, 15 Ocak 1964, s. 2.

izi görülebilir. Bu bakımdan Müslüman işadamının bir Protestan etiğin öznesi olarak görüldüğünü anlamak, bütünlüğü kavramak açısından yararlıdır.

Meşruluğunu verdikleri mücadelenin mitleştirilmiş romantizminden alan İslâmi muhafazakâr burjuvazinin kapitalizm içi rekabette rakiplerini "gayrimilli" unsurlar olarak öne çıkarması, aynı zamanda muhafazakâr girişimcilerin kendi aralarındaki bağı kuvvetlendirmede ve oluşan muhafazakâr hegemonya stratejisine bağlılık sağlamada etkilidir.[411] Sabahattin Zaim, Batıcı-laik burjuvazi ve İslâmi muhafazakâr burjuvazi arasında bir ayrıma giderek "dost ve düşman" ikiliğini andıran bir tasnife girişir. Zaim her ne kadar siyah ve beyaz kadar keskin bir ayrım ortaya koysa da gerçeklik gridir. İYC mensubu muhafazakâr işadamlarının tarihi, aynı zamanda ittifakların da tarihidir. İYC kurucularından cam üreticisi Süleyman Kuşçulu'nun oğlu, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Nuh Kuşçulu'nun vasıtasıyla Anadolu Grubu ile Ülker ve Topbaş aileleri arasında oluşan iş ortaklığı bahse konu örneklerden birisidir.[412] Anadolu Grubu, 1960'lı yılların sonuna doğru alkollü içecek üretimine başlar. İş dünyasında İslâmi muhafazakâr olmalarıyla tanınan Topbaş ve Ülker ailelerinin alkollü içecek üretimini dinî hassasiyetler nedeniyle sorun etmeyerek ortaklık teklifiyle gelmeleri, Kâmil Yazıcı'yı şaşırttığı gibi memnun da etmiştir.

> Misafirlerim gittikten sonra, derin bir nefes aldım; çok mutlu oldum. Çünkü ziyaretime gelen dostlarımın hemen hepsi, muhafazakâr olarak bilinen ve tanınan kişilerdi. Yani kısacası, bu dostlarım, halk deyimi ile "dinibütün" insanlardı. Oysa ben, bira üreticisi olduktan sonra, çevremde yanlış anlaşılmaktan endişe ediyordum. Biraz önce de belirttiğim gibi, "Acaba, muhafazakâr iş âlemi, bu teşebbüsümü kınıyor mu?" diye düşünüyordum.[413]

411 Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan, *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*, s. 45.

412 Topbaşlar, Ülkerler ve Kuşçulu ailesinin de katılımıyla birlikte 1973 senesinde "Nevşehirliler Alüminyum Fabrikası" kurulmuştur. Kâmil Yazıcı, *Ortak Akıl*, İstanbul: Anadolu Grubu, 2012, s. 102.

413 *A.g.e.*, s. 103.

Kâmil Yazıcı'nın aktardığı çekincelere göre, o dönemde İYC mensubu Topbaş ve Ülker ailesi gibi İslâmi muhafazakâr işadamlarının sanayi ve tüccarlar arasında oldukça önemli bir itibarı vardır. Bu durum aynı zamanda muhafazakâr işadamlarının piyasa koşullarına hızlıca uyum sağlayarak kârlılık arayışında İslâmi ilkeleri ne denli esnetebileceklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayşe Buğra'ya göre, İslâmi muhafazakârlar, dinî hükümetlerle ve burjuvazinin farklı fraksiyonlarıyla güven kurucu bir "ilişki sermayesi" olarak kullanırlar. Yukarıda verilen örnekten yola çıkarak İslâmi muhafazakârlarla Batıcı-laik burjuvazi arasındaki mutabakat bir "ilişki sermayesi" yaratır. Bu ilişkiyi sağlayan koşullarsa Ayşe Buğra'ya göre, Max Weber'in geleneksel toplumlarda var olan iç ve dış etik duvarlarının yıkılmasına benzer bir anlayışla gerçekleşmektedir. Böylece İslâmi muhafazakârlar güven ortamı sağlayan içsel etik duvarlarını yıkarak evrensel bir etik ortamı kurabilmiştir. Yaratılan yeni güven alanları sayesinde İslâmi muhafazakârlar kapitalizmin geleneği aşındırıcı yapısına hızlıca uyum sağlayabilmektedir.[414]

İlim Yaymacıların iş dünyasındaki ilişkilerinden bir diğer örnek Anadolu Cam Sanayisi'nin kuruluşudur. Bülent Çorapçı 1960'lı yıllarda Mersin'de Nuh Kuşçulu ile bir cam fabrikası kurma kararı alır. Aynı süreçte, kendilerine denk iş ortakları ararken Sabri Ülker ile tanışır. Böylece ortaklık doğarken, Anadolu Cam Fabrikası kurulur. Bu gibi girişimlerde bir grup zengin sahip oldukları maddi sermayelerini koyarken, Sabahattin Zaim ve Yusuf Türel gibi isimler de sosyal sermayelerini ortaya koyarak bu gibi şirketlerin yönetim kurulu üyeliklerine gelirler.[415] Anadolu Cam Fabrikası'nın kuruluş biçimi İYC'nin yarattığı ilişki sermayesini göstermesi bakımdan dikkate değer bir örnektir. Ortaklıkla birlikte Bülent Çorapçı da İlim Yayma hareketine dahil olarak zaman içerisinde İYV'nin istişare heyetinde yer almıştır.[416]

414 Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan, *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*, s. 46.

415 Hulusi Turgut, *Sabri Ülker'in Hayat Hikayesi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014, s. 321.

416 https://www.iyv.org.tr/tr/istisare-heyeti-0.html (erişim 06.06.2023).

İslâmi muhafazakâr burjuvazinin 1950'li yıllarda sahip olduğu iktisadi gücü sembolik iktidar gücü olarak yeniden üretmesi uzun sürmemiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi, iş dünyası içerisinde "yerli-milli" ve "gayrimilli" gibi bir ikilik yaratılır. Burada yerli iş dünyasının iktidarını ve stratejisini gösterdiği yerlerden birisi İstanbul İmam Hatip Okulu'nda düzenlenen toplu iftarlar olmuştur. İYC mensupları, sahip oldukları iktisadi ve siyasi gücü sembolik iktidar gücünün nesnel bir göstergesi olarak imam hatip okulları üzerinden göstermiştir.[417] İstanbul İmam Hatip Okulu'nda Ramazan aylarında toplu iftar yemekleri, maddi çıkar yanında sembolik çıkarın da maksimize edildiği birer "dinî ayin" olarak tasarlanır. Politikacılar, bürokrasi, iş dünyası ve bilim insanlarını "aydın dindar nesille" bütünleştiren iftar yemekleri, bir iktidar mücadelesinin parçası olması yanında ekonomik sermayeyi kültürel ve dinî sermayeyle tahkim ederek piyasanın unsuru haline getirmiştir.[418] İftarların parçası olmak, katılanlara kutsal bir ittifaka katılma hissi verir.[419]

27 Mayıs askerî darbesi sonrasında İYC ve imam hatip okulunun kapatılmasının tartışıldığı bir dönemde verilen iftara Milli Birlik Komitesi üyesi kurmay yarbay Ahmet Yıldız da katılır. MBK üyesinin iftarda katılanlara hitaben yaptığı konuşmada, kanıksandığı gibi ordu-İYC çatışması değil, aksine cemiyetin perspektifiyle uyumlu bir görüş göze çarpar. Ahmet Yıldız'ın konuşmasından anlaşıldığı üzere imam hatip okullarının kapatılması uzak bir ihtimaldir ve MBK üyesi Yıldız'ın imam hatip mezunlarından gelecek beklentisi vardır.

---

417 Pierre Bourdieu, tüm eylemlerin kârlılığı ve çıkarı artırmak için yapıldığını düşünür. Bu bakımdan maddi ve simgesel çıkar arasında bir ayrım gözetmez. Önemli olan, kazancın ve çıkarın maksimizasyonudur. İster bilinçli ister bilinçsiz olsun her eylem (strateji) özünde mutlaka bir çıkara yönelik gerçekleşmektedir. Akt. David Swartz, *Kültür ve İktidar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 99-100.

418 Bourdieu'ya göre ekonomik sermaye diğer sermaye türlerine göre birincil faktör olarak önemini daima korumaktadır. Bu örnekte, İslâmi muhafazakâr sermaye gruplarının önceliği kültürel ve sosyal sermayelerden önce gelmektedir. Bkz. *Kültür ve İktidar*, s. 109.

419 1970 yılında iftar veren işadamları için bkz. "İlim Yayma İftar Yemeği", *Bugün*, 12 Kasım 1970, s. 7.

> Kur'an-ı Kerim tercüme edilmektedir. Fakat aslının okunması mes'elesinde hiçbir baskı yapılmayacaktır. Dinî müesseselerimiz uzun zamandan beri ihmal edilmiştir. Bunu telafi etmek için azami gayret sarf edilecektir. İslâm dininde reform zaten mevcuttur. Büyük müçtehitlerin yetişmiş olması bunu göstermektedir. Gelişi güzel reformdan bahsedenlerin neye hizmet ettikleri belli değildir. Esasta değil, teferruatta yapılabilecek reformları ihtisası olmayanlar değil, itina ile yetişen alimler yapabilir.[420]

İmam hatip okulu, İYC ve İslâmi muhafazakâr ideolojiye mensuplar için kutsal davanın sembol bir mekânı olarak "düşman" karşısında Müslümana huzur veren yer olarak görülür. İftar yemekleri, bahse konu "hayalî" düşmana karşı bir gövde gösterisi anlamına gelmektedir. İYC'nin organize ettiği iftar yemeklerinden birine katılan Ergun Göze'nin geçirdiği akşamı köşe yazısına taşıma biçimi bu durumu berrak biçimde ortaya koyar:

> İmam hatip lisesi önünde durduğum zaman Fener Patrikhanesinin Haliç sularına bakan kör bir baykuşa benzeyen siluetiyle irkildim. Apaçık bir truva atı. (...) Biz dışarı çıktığımız zaman dualaların ve tertemiz ruhların te'siriyle yıkanmış gibiydik. Fener Patrikhanesinin milli bekamızı tehdit eden karanlık siması bizi artık ürkütmüyor... Temiz ve masum ruhları içimize sinen havasını politikacıların gıcırtılı sesleri bile bozamamıştı.[421]

1960'larla birlikte İYC iftarlarını finanse etmek ve yemeklerde yer almak bir statü, prestij ve saygınlık vesilesine dönüşür. Yemeklere katılan siyasetçiler, bürokratlar ve işadamlarından oluşan geniş bir havuza dahil olmak söz konusudur. Maddi olanla manevi olanın birleştirilmesi dönemin tanınmış milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr isimlerini oldukça memnun etmekte-

420 "İ. Hatip Okulundaki iftarda A. Yıldız bir konuşma Yaptı", *Yeni İstiklal*, 8 Mart 1961, s. 1.

421 Ergun Göze, "İlim Yayma Cemiyeti'nin İftarı", *Babıali'de Sabah*, 14 Ocak 1966, s. 3.

dir. Onlara göre, yeni olan eski olanın içinde uyumlu bir şekilde gelişir. Bu iftarların konuklarından Ahmet Kabaklı'nın bir iftar yemeğinden çıkardığı anlam, İslâmi muhafazakârların gelecek vizyonlarını anlamak bakımından önemli ipuçları sunar. Kabaklı'nın yazısında övgüyle söz ettiği şey, kapitalizmin yarattığı yeni cemiyet yapısının ahlâki ilkelerinin geleneksel-töresel ve dinsel öğretilerle uyumlu şekilde oluşmasıdır. Kapitalizmin aktörleri işadamları ve onlara yol gösterecek cemiyet adamları olarak İYC mensupları bir "kutsal birlik" gibi çizilir.

> Mehmet Akif 50 yıl önce idealindeki İslâm ülkelerine bir model olarak gördüğü Japonya'yı "Mülkü baştan başa imar edecek şirketler; Halkın irşadına hadim yeni cemiyetler durmayıp iş buluyor, gösteriyor uğraşıyor. Gemiler sahile boydan boya servet taşıyor." diye de övmektedir. (...) Görüyorsunuz ki Akif, Türk ve İslâm ülkelerine bilhassa faydalı cemiyetler, dernekler, şirketler, vakıflar tavsiye ediyor. Kalkınmanın bunlar sayesinde mümkün olacağına inanmıştır. (...) Bu düşünceler, İLİM YAYMA CEMİYETİ'nin geçen akşam, İstanbul İmam Hatip Mektebi'nde, ilim ve fikir adamlarımıza verdiği iftar sırasında aklımdan geçti. İşte karşımda, hem İslâmi, hem demokratik, hem Avrupai olan bu fikrin canlı başarılı örneği duruyordu. İlim Yayma Cemiyeti, mevcudu bugün 2000'i bulan çocuklarımızı, geleceğin müspet din adamları olarak, biri Çarşamba'da 20 yıldan beri var olan, biri de Gazi-osmanpaşa'da bu yıl açtığı iki büyük mektepte yetiştirmekle kalmıyordu... Ayrıca kolejleri vardı, ortaöğretim gençliğini ilim ve ahlâk üzere okutmaya çalışıyordu, halka yardımlar yapıyordu. Cemiyet Başkanı sayın Yusuf Türel; yapılanların zevki ve tevazuu içinde: İmam hatip öğrencilerinin üniversitelerde sağladıkları başarı ve puanların uzun bir listesini veriyor, çocukların ve gençlerin temiz, asil davranışlarından mezunların memleket sathındaki yapıcı gayretlerinden çocuk sevinciyle bahsediyordu.[422]

422 Ahmet Kabaklı "Cemiyetler-Vakıflar ve Demokrasi", *Tercüman*, 3 Kasım 1971, s. 2.

Toplu iftar törenleri temelde İslâmi bir şartı yerine getirmek olarak görülebilir. Ancak İYC'nin organizasyonları dinî bir vecibe olmanın ötesinde dünyevi sembolik iktidarı da içerir. İftar yemekleri, muhafazakârlığın farklı varyantlarının bir araya geldiği ve en nihayetinde İslâmi muhafazakâr burjuvazinin simgesel ve maddi çıkarını maksimize etmek için ürettiği mekân haline gelmiştir.[423] Bahsedilen simgesel alandan yararlanmak için İslâmi burjuvaziye mensup olmak gerek şart değildir. Yaratılan çıkar ve kâr alanının farkına varan görece laik burjuvazi de iftar yemeklerinin içindeki güç ilişkilerini kavrayarak üretilen mekânın paydaşı olmuştur. Vehbi Koç, verdiği iftar konuşmasında, "Din hiçbir sahada ilerlemeğe mâni değildir. Din her yerde hürmet görmüştür. Din cemiyetteki sarsılmaz yerini, ancak bilgili dindarların varlığı ile bulur," demiştir.[424] İftar verenler arasında Vehbi Koç'un önemli bir yeri vardır. Cemiyet mensupları verdiği desteklerden dolayı 1970 senesinde Koç'a şeref üyeliği vermiştir. Bir yıl sonra Aralık 1967'de yeniden iftar veren Koç gençlere hitaben şunları söylemiştir:

> Memleketimizin aydın ilim ve din adamlarına çok ihtiyacı vardır. Siz genç evlatlarımız yarın okulunuzu bitirdikten sonra vazife aldığınız yerlerdeki insanlara çalışmayı, ahlâkı ve memlekete faydalı olmayı öğreteceksiniz. Yirminci asrın ikinci yarısında olduğumuza göre, zamanın icablarına uygun ve boş zaman geçirmeden bir çalışma yapmalısınız ve çevrenize de bu şuuru vermelisiniz.[425]

İYC şeref üyesi Vehbi Koç'la[426] birlikte Süleyman Kuşçulu, Keçebaşlılar, Baki Boyner, Ethem Kuru, Ahmet Uzel, Mehmet

423 Alan kavramı Pierre Bourdieu'nun aktardığı anlamda farklı sermaye biçimlerinin ilişkide olduğu, statü ürettiği ya da dolaşıma girdiği mekân olarak kullanılmıştır. Bkz. David Swartz, *Kültür ve İktidar*, s. 167-168.

424 "Vehbi Koç, İftar Yemeği Verdi", *Babıali'de Sabah*, 6 Ocak 1967, s. 1.

425 "Koç "Din ve ilim adamlarına ihtiyacımız var" dedi", *Babıali'de Sabah*, 23 Aralık 1967, s. 1, 7; "Vehbi Koç İftar Yemeği Verdi", *Bugün*, 24 Aralık 1967, s. 1.

426 Vehbi Koç, İstanbul İmam Hatip Okulu'nda en çok iftar veren işadamları arasındadır. 1970 yılından itibaren İlim Yayma Cemiyeti şeref üyesidir. Selahaddin Sadıkoğlu, "İlim Yaymanın iftar yemeği bir ay sürecek", *Bugün*, 12 Kasım 1970, s. 1, 7.

Üretmen, Şişmanoğlu ailesi, Topbaşlar, Ülker ailesi, İbrahim Bodur[427] ve Murat Bayraktar,[428] Mehmet Kavala[429] gibi aileler ve isimler toplu iftar verenler arasındadır.[430] Sancak Tül firmasının verdiği iftar yemeğine Adalet Partisi milletvekilleri, senatörleri, İstanbul Valisi Vefa Poyraz ve aralarında Necmettin Erbakan ve Emin Bilgiç'in de dahil olduğu akademisyenler katılmıştır.[431] İftarda konuşan Emin Bilgiç, "İslâmiyetin en yüce ve en ilmi din olduğunu, bir cemiyeti aydın ilerici din adamlarının yücelteceğini, mutaassıp olmayan din adamlarının dünyanın yeni meseleleriyle meşgul olmaları gerektiğini" söylemiştir.[432] Bürokrasi de bu iftarlarda boy göstermiştir. Özellikle muhafazakâr cemiyette söz sahibi olmak isteyen isimler bu iftarların önemli katılımcılarıdır. Önemli örneklerin başında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Turgut Özal gelir. Yemekte konuşan Özal, "Siz imanlı gençlerin çok miktarda yetişmesiyle memleketin istikbali daha da garantiye alınmış olacaktır," demiştir. Konuşma kendi içerisinde hamasi yahut popülist görülebilecek olsa bile 12 Eylül sonrası Türk-İslâm sentezinin nesil yetiştirme tartışmalarıyla birlikte düşünüldüğünde bilinçli bir stratejinin parçası olarak görülebilir.[433]

İslâmi muhafazakâr işadamları bir taraftan kapitalizmin evrensel değerleriyle hızla bütünleşirken, diğer taraftan benimsediği değerler içerisinden kendi ilkelerini yaratmaya çalışır. İslâmi muhafazakâr işadamları tabakası ile organik

427 "İmam Hatip'te İftar", *Bugün*, 29 Kasım 1969, s. 1.

428 "Sancak Tül İmam Hatip Okulunda İftar Verdi", *Babıali'de Sabah*, 7 Aralık, 1969, s. 1.

429 İYC'nin resmî evraklarında iftar ve yardımda bulunan ailelerin çok azı hakkında teşekkür ibaresi yer alır. Vehbi Koç ve Mehmet Kavala'nın işadamları arasında müstesna bir yeri vardır. İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkez, *1964 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1965, s. 9.

430 Sabahattin Zaim, *Hayatım ve Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s. 179-180.

431 "İ. Hatip Okulundaki İftar Yemeğinde Parlamento Üyeleri ve Vali Hazır Bulundu", *Bugün*, 16 Aralık 1968, s. 1, 7.

432 "Sancak Tül İmam Hatip Okulunda İftar Verdi", *Babıali'de Sabah*, 7 Aralık, 1969, s. 7.

433 "İmanlı Gençler Memleketin Garantisidir", *Babıali'de Sabah*, 9 Aralık 1969, s. 1, 7.

aydınların ortak bir mutabakat sonucu oluşturdukları bir kalkınma anlayışından bahsedilebilir. Dünya görüşleri itibarıyla oluşturdukları yol haritalarındaki iktisadi kalkınma modelleri eklektik bir çizgi izler. Reaksiyoner modernizm ve liberal muhafazakârlığı içeren bir tutumla kendisine kutsallaştırılmış görevler "icat etmiştir" İslâm ahlâkını temel alan bir iktisat doktriniyle üçüncü bir kalkınma modeli oluşturmuşlardır. Batı liberalizminin haklar doktrinine dayanan kapitalizmi karşısında İslâmi iktisat anlayışı ilahi görevlerle ortaya çıkar. Bu bağlamda Müslüman muhafazakâr işadamı, "homo economicus" olmaktan çıkarak "homo İslâmicus" olmaya geçiş yapar. Bu geçişi, maddi kalkınmayı manevi kalkınmayla tahkim ederek gerçekleştirmek ister.[434] İslâm ekonomisini kapitalizme alternatif bir kalkınma arayışıyla ortaya koyan İslâmi muhafazakârlar, "şahsiyetçiliği (*personalism*)" de yeni İslâmi muhafazakâr insanı üretmek için kullanırlar.

Türkiye'de İslâmi muhafazakâr sermaye grupları literatürde genellikle 1980 sonrası dönemde yükselen bir tabaka olarak ele alınmaktadır. Bu bir bakıma doğrudur. Ancak kültüralist merkez ve çevre paradigmasına dayanan bir anlayışla sermayenin gelişimini ayırt etmek tarihsel düzlemde analitik bir çözümlemeyi bulanıklaştırmaktadır. 12 Eylül sonrasında Türk ekonomisinde Turgut Özal'ın neoliberal ekonomi politikaları hâkim olurken ülke köklü bir değişimden geçmiştir. Böylece ithal ikameci kalkınma modeliyle devlet koruması altında gelişen yerli sermayenin dış ticarette rekabetçi olması beklenmiştir. Literatürde 1950 sonrasında hızla gelişme kaydeden yerli sermaye gruplarını ideolojik olarak tasnif ederken bazı ölçütler kullanılmaktadır. Batıcı-laikler ya da İslâmi muhafazakârlar bunlardan bazılarıdır. Bu ayrım çizgisi, TÜSİAD ve MÜSİAD'ın kültürel yapısından çıkartılarak elde edilmiştir. TÜSİAD'ın merkezi, yani Batıcı-laik sermayeyi temsil ettiği kabul edilirken, MÜSİAD'ın İslâmi muhafazakâr çevrede hâ-

434 Sabahattin Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2014, s. 20.

kim olan küçük ve orta ölçekli gelişmekte olan sermaye gruplarını temsil ettiği kabul edilir.[435] 12 Eylül sonrası bir fenomen olarak sıklıkla dile getirilen İslâmi muhafazakâr burjuvazinin kökleri 1940'lara kadar uzanır. İYC'nin tarihsel önemi bu hattın izleği takip edildiğinde anlam kazanır. 12 Eylül sonrasında küçük ve orta ölçekli tekstil gibi emek yoğun sektörlerde kendisini gösteren Anadolu'nun İslâmi muhafazakâr sermayesi tarihsel ve yeni bir fenomendir. Bu fenomen, dönemin yeniliklerinden birisi olan tarikat-holding yapılarıyla birlikte ele alındığında tek gerçeklik olarak sunulur. İYC'nin koruduğu tarihsel hatta, İslâmi muhafazakâr sermaye gruplarının tarihinin daha da eskiye götürülebileceği açıktır. 1951 yılı itibarıyla İYC İslâmi muhafazakâr sermaye gruplarının da merkezidir. Topbaşlar, Kiğılı, ÇBS Boya, Ülker grubu ve daha nice önemli yatırımcı ve şirketler grubu İlim Yayma'nın taşıyıcı kolonları olmuştur. 1973 senesinde Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) kuruluşunda yine İlim Yaymacı işadamları yer almıştır.[436] Bu bakımdan İslâmi burjuvazinin doğuşunu 12 Eylül askerî darbesi yerine İYC'nin kuruluşuyla başlatmak tarihsel hakikatin ortaya koyulması açısından daha doğru bir yaklaşımdır.

Muhafazakâr gençlik idealini içeren hegemonya projesinde, maddi zenginlik tekil olarak bir anlam ifade etmez. Maddi imkânlar bir biçimde elde edilebilir. Ancak zenginliğin korunması ve geliştirilmesi için stratejik bir sistem kurulması gerekir. Bunun için stratejiyi belirleyecek, sermayesi aklı olan bir tabakaya ihtiyaç duyulur. Bu bağlamda milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr entelektüeller ile işadamları arasında bir bağ söz konusudur. Burada birinin bir diğerini belirlediği süreçten ziyade tarafların bir araya gelerek bir blok oluşturdukları düşünülmelidir. Milliyetçilikle tahkim edilmiş İslâmi muhafazakâr dünya

435 Özgür Öztürk, "Türkiye'de İslâmcı Büyük Burjuvazi", *Neoliberalizm, İslâmcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, ed. Neşecan Balkan, Erol Balkan, Ahmet Öncü, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 185-187.

436 1971 senesinde TÜSİAD'ı kuran on iki kişiden biri İYV'nin de kurucularından Kale grubu sahibi İbrahim Bodur'dur. Ayşe Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, s. 336.

görüşü etrafında maddi ve kültürel sermaye sahipleri arasındaki ilişki, birbirini tamamlayan ve aynı oranda geliştiren bir yapılanma olarak hedeflenen amaçta işlevsel bir güce erişir.

Bu noktada İYC'yi oluşturan bir diğer toplumsal grup, yani entelektüel ve akademisyenlerden bahsetmek gerekir. İYC mensubu zengin işadamlarının, işlevleri ve sahip oldukları mülkleri gereği, temel motivasyonları kârlılıklarını artırmak ve yeni iş olanaklarını yaratmaktır. Ancak toplumsal bir düzenin salahiyeti bakımından toplumda ortaya çıkabilecek muhalif gençlik hareketinin kontrol altına alınması ve gençliğin biçimlendirilmesi, entelektüel bir uğraş gerektirir. Bu uğraşı kafa ve kol emeği gibi bir ayrıma tutarsak, işadamlarını kol emeğine, İslâmi muhafazakâr entelektüel grubunu da kafa emeğine dahil etmek gerekir. Bu ayrım İYC işleyişini anlamak açısından yararlı olacaktır. İşadamları maddi imkânlarını stratejik bir kullanım için seferber edebilirler. Ancak kaynakların kullanımında stratejik programa uyulması entelektüel bir faaliyet gerektirir. Bu bakımdan İlim Yayma'nın ana omurgasını maddi güç sahibi işadamları ve maddi kaynağın kullanımını belirlemek üzere karar alıcı/planlayıcı olarak organik aydınlar oluşturur.

Milliyetçi muhafazakâr entelijansiya

1950'li yılların getirdiği göreli bir hareket kabiliyeti sayesinde Türkiye'de milliyetçi muhafazakâr terkibe dahil entelektüeller geniş bir faaliyet alanı bulmuştur. 1950 sonrası süreçte milliyetçi ve muhafazakâr entelektüeller çeşitli dergi ve dernek faaliyetlerinde kendilerini ifade eder. Ancak bahse konu dernek faaliyetlerinden hiçbirisi İYC kadar geniş ölçekli ve uzun vadeli imkân sunamaz.[437] Tek Parti dönemi İslâmi muhafa-

437 Aynı dönemde kurulan Türk Milliyetçiler Federasyonu bir diğer önemli yapıdır. 1946 sonrası kurulan milliyetçi muhafazakâr derneklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. İYC'den farkı, iş dünyasının önemli isimleri yerine milliyetçi muhafazakâr entelektüellerin bir araya gelmesiyle oluşturulmasıdır. Türk Milliyetçiler Federasyonu için bkz. Murat Kılıç, *"Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat": Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

zakâr kadrolar açısından nasıl ki bir inzivaya çekilme dönemiyse, 1950 sonrası yıllar da onlar için "diriliş" dönemidir. Sabahattin Zaim bu durumu "de-İslâmizasyon" sürecinden "re-İslâmizasyon" sürecine geçiş diye ifade eder. İslâmi muhafazakârların yeniden var olma amacıyla çabaladıkları bir dönemde, örgütlü mücadele etme olanağı hareketin gelişmesi açısından hayati önemdedir ve İYC bu imkânı dönemin milliyetçi ve muhafazakâr entelektüellerine sunar. Bu çatının altında entelektüelleri bir araya getiren ana motivasyon, Tek Parti düşünce kalıplarının yıkılmasının yanında, İslâmi muhafazakârlığın milliyetçilikle tahkim ettiği "manevi kalkınma" düşüncesini Türkiye'nin yeni "kurtuluşu" olarak sunmaktır. Yeni dönemin temel motivasyonunun kalkınma ve zenginleşme olduğu bir dönemde İYC mensubu olan entelektüel kuşak devlete ve topluma alternatif bir kalkınma/modernleşme projesi sunar. Bu modele göre, başarılı bir kalkınma ve toplum için iki hayati unsurun gerçekleşmesi gerekir. Toplum yalnızca sanayi ve ticaret gibi üretime ve satışa odaklanan maddi imkânlarla gelişemez. İYC'nin determinizmi de içeren bu görüşü kalkınmanın tek boyutudur ve mutlak surette toplumsal düzenin ve huzurun bozulmasıyla sonuçlanacaktır. Kapitalizmin bu tek boyutlu modelini izleyen Türkiye'de ortaya çıkan kriz İYC'de "ahlâki buhran" doğmasına sebebiyet vermiştir. İYC'ye göre ahlâk yalnızca dinî bir kültürden gelebilir. Dine dayanmayan bir ahlâk başarısız olmaya mahkûmdur. Yeni kalkınma yalnızca "manevi kalkınmanın" başarısını hâkim kılmakla gerçekleşebilir. Bütün bu olumsuzlukların "ahlâki buhran" sonucu ortaya çıktığına inanan İYC mensuplarınca da çözüm yalnızca "ahlâkı" yeniden hâkim kılmakla ve onu besleyen İslâm kültürünü yeniden toplum yaşamının merkezine konumlandırmakla başarılabilecektir. Tüm muhafazakârlar gibi İYC entelektüelleri de toplumda değişmez bir "öz"ün varlığına inanırlar. Bu "öz"ün korunması tüm sorunların çözümünde hayati görülürken, geniş bir Soğuk Savaş tecrübesi bu "öz"ün nasıl korunacağı üzerine oluşan tartışmaların tarihi olarak ortaya çıkar. Böylece Türklük ve İslâmlık olma duru-

munun sentezini içeren toplumsal muhafazakârlaşma halini 1950'lerde İYC'nin entelektüellerle bütünleşmesi başlatmıştır. Bu anlayışın köklerinde mazisi daha eskiye giden tarihsel bir hattın devamlılığı vardır.

İYC'nin bir vazifesi de mensubu olan entelijansiyanın örgütlü mücadelesinde nesiller arası köprü vazifesi görmesidir. İYC'yi kuran birinci kuşak eğitimini ve ideolojik formasyonunu 1908 Devrimi sonrasında doğan yeni süreçte edinmiştir. *Sebilürreşad* dergisi etrafında toplanan entelektüel kuşak, 1951 yılında İYC'nin kuruluşunda cemiyete ilhamını ve düşünsel temelini oluşturmasında önemli katkı vermiştir. İlham ve ideolojik şekillendirme hususunda Hasan Hikmet Bey'in varlığı oldukça değerli bir miras bırakır. Hasan Hikmet Demirbağ her ne kadar küskün bir entelektüel olsa da, onun erken Cumhuriyet döneminde ele aldığı konular ve sorunsallar sonraki kuşakları derinden etkiler. Hasan Hikmet Bey, 1924 ve 1925 yıllarında kaleme aldığı yazılarında Cumhuriyet'in devrimci dönüşümü içeren politikaları karşısında, geleneği koruma güdüsüyle hareket eden muhafazakâr bir tavır sergiler. Cumhuriyet'in henüz erken bir dönemde rotasını aradığı süreçte Hasan Hikmet Bey yazılarıyla muhafazakârlık ve gericilik gibi devrimci düşüncenin rakibi olan ideolojik tavrı açımlamak ister. Devrimci paradigmanın tasavvurundaki toplumsal dönüşümü içeren yeni toplum modeline karşı girişilen muhalefetin bir gericilik olmadığı, aksine muhafazakârlığın tedrici bir dönüşüm anlamına geldiği konularında tutkulu bir itiraz süreci başlatır.[438]

Hasan Hikmet Demirbağ, yenilikçilik karşısında gelenekleri savunmanın gericilik olmadığını, İslâmi manada muhafazakârlığın çağı yakalaması, hatta medeni âlemin seviyesini geçerek evrensel medeniyete öncülük etmesi gerektiğini savunur. *Sebilürreşad* ve Mehmet Akif'in çizgisinde ilerleyen Hasan Hikmet Bey'in oluşturduğu muhafazakârlık, Batı'nın maddi kalkınmasının yerine İslâm'ın manevi kalkınmasını yerleştirerek buradan alternatif yeni bir kalkınma/modernleş-

438 Sinan Çitçi, *Batılılaşmaya Karşı Tezler*, s. 174.

me modeli üretir. Hasan Hikmet, medeniyeti evrensel ve tek bir hatta görmez. Bu nedenle Batı ve İslâm medeniyeti arasında yaptığı ayrım onun ideolojik formasyonunu anlamak açısından önemli izlekler sunar. Hasan Hikmet Bey de diğer modernist İslâmcılar gibi ontolojik anlamda Batı medeniyetine karşıdır, fakat Batı'nın yarattığı bilimsel/teknolojik gelişimi İslâm kültürünün "sancağı" altında işlemenin yolunu arar. Bu nedenle muhafazakârlığın en ideal işleyişinin tüm medeniyetlerden üstün gördüğü İslâm'la olabileceğini savunarak evrensel muhafazakârlığı otantiklik iddiasıyla reddeder ve İslâmi muhafazakârlığın bir ideoloji olarak doğuşunun temellerini atar.[439]

İslâmi muhafazakârlığı maddi kalkınma+manevi kalkınma şablonu üzerine inşa etmesiyle kendinden sonra gelecek kuşakta başta Sabahattin Zaim olmak üzere birçok İlim Yaymacı ismi etkiler.[440] Hasan Hikmet'in yarattığı önemli etkilerden bir diğeri de eğitim sistemine bakışta yatar. Yeni nesillerin eğitilmesinde okullara özel bir ilgi gösteren Hasan Hikmet Bey'e göre, mektep ve medrese arasında keskin bir ayrımın yapılması ülkeyi krize sürükler. Türkiye'nin çözülüşünün kökenleri Tanzimat reformlarında ortaya çıkan modern eğitim sisteminde aranmalıdır. Modern eğitim sisteminin ortaya çıkmasıyla birlikte eğitimin dinsel (manevi) olanla maddi olan arasındaki ayrıma dayanan yeni modeli ahlâki ve milli bir krize yol açmıştır.[441] Modern eğitimle birlikte ulema ve hükemâ (âlimler) arasındaki ayrımda ortaya çıkan çatlaklar modernleşen toplumun kendi benliğini kaybetmesiyle birlikte zihinde bir ikiliği doğurmaktadır. Hasan Hikmet Bey ve dönemin modernist İslâmi muhafazakârlarının ortak kanaati Müslüman bilincinin birliği üzerine kuruludur. Salt rasyonel ve materyalist aklın reddine dayanan bu anlayışta ilim, yani dinî eğitim, başka bir

439 *A.g.e.*, s. 175.

440 *A.g.e.*, s. 175.

441 *A.g.e.*, s. 68. Yazının Osmanlıca orijinali için bkz. Hasan Hikmet, "İçtimaiyatta Garpçılık ve Bozgunculuk: Derecat-ı Tahsiliyyede Mektep Medrese Farkı", *Sebilürreşad*, cilt 21, sayı 536-537, 1959, s. 125-127.

ifadeyle manevi/ahlâki eğitim şahsiyetli bir nesil üretimi için hayati unsurlar olarak görülür. Hasan Hikmet'in önerisi, temel eğitim sisteminde dinî olanla pozitif bilimleri ayırmak yerine buna bir sentez getirmektir. Mühendis, doktor ve avukat gibi modern dönem mesleklerini icra edecek insanlar öncelikle "Müslüman ahlâkı ve ruhuyla" terbiye edilmeli, sonra meslek sahibi olmalıdır.[442] Hasan Hikmet, Tanzimat'la başlayarak geliştiğine inandığı rasyonel ve materyalist akla karşı çıkarak, eğitimde Müslüman ahlâk ve kültürüyle pozitif bilimlerin birliğini yeniden üretmek ister.[443] Bütün bu itirazlarının temelinde, modern eğitim kurumlarında eğiticilerin gençliği din ve maneviyattan uzaklaştırması vardır. Kemalizm'in "hümanist gymnasium"unun karşısına İslâmi muhafazakâr eğitim anlayışını yerleştirir. Hasan Hikmet Bey'in temsil ettiği düşünce geleneği İYC'nin kuruluşunda yer alarak bir tatbikat sahası bulur. İstanbul İmam Hatip Okulu'na dair İYC'nin ideallerini Hasan Hikmet Bey erken Cumhuriyet döneminde *Sebilürreşad*'ın sütunlarında gösterir. Hasan Hikmet'in düşünsel mirası özgün bir gelenek yaratmasa bile pratik alanda İYC sayesinde hayat bulmuştur. Sonraki yıllarda, mektep ve medrese eğitim modellerini harmanlamayı amaçlayan restorasyon taleplerinin kökeninde bu anlayışın izlerini görmek mümkündür. Manevi kalkınma ve Türk İslâm Sentezi projelerinin temel ilham kaynakları arasında Hasan Hikmet Bey'in de varlığını saymak bu bakımdan önem kazanır.

Manevi kalkınma hamlesi, 1946'da başlayan değişim sürecinde muhafazakâr entelijansiyanın üzerinde en çok durduğu konudur. 1950-1960 yılları arası yayınların muhteviyatına bakıldığında ana tartışma konusu maneviyatta yaşanan krizdir.[444] Türkiye'nin yaşadığı ideolojik kamplaşmadan gençler

442 Erken Cumhuriyet döneminde Hasan Hikmet Demirbağ'ın düşüncelerinin bir devamı olarak Birinci Milliyetçiler Kurultayı'nda Mümtaz Turhan benzer görüşü savunmuştur.

443 *Batılılaşmaya Karşı Tezler*, s. 69-70.

444 *Manevi Kardeşlik*, çev. Salih Özcan, Ankara: Hilal Yayınları, 1958; Mehmet Feyzettin Gürsel, *Manevi Hayatımız*, İstanbul: Nuruosmaniye Matbaası, 1963; Faik Türkmen, *Vazife ve Ahlâk*, Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959;

arasındaki çatışmaya, hatta kapitalizmin yarattığı olumsuzluklara kadar tüm çelişkiler toplumun manevi eksikliğinin sonucu olarak görülmüştür. İYC'nin sağladığı birleştirme sayesinde Osmanlı son döneminin İslâmi muhafazakâr isimleriyle Cumhuriyet döneminde yetişen muhafazakâr genç entelektüeller arasında bir bağ kurulur. Türkiye'de milliyetçi muhafazakârlığı bütün haline getirme konusunda somut adımlar da atılmıştır. MTTB'nin düzenlediği, üç yüzden fazla delegenin katıldığı Birinci Milliyetçiler Kurultayı'na İYC de katılmıştır, hatta toplantının büyük bir kısmı İYC'nin konferans salonunda gerçekleşmiştir. Bu toplantıların önemli noktalarından birisi, 12 Eylül dönemine damga vuracak Türk-İslâm sentezi tartışmalarının ilk nüvelerini içermesidir.[445]

İYC'nin odağındaki gerek toplumsal gerekse maddi kalkınma sorunları geç kapitalistleşmeye bağlı iktisadi geri kalmışlıkta değil, kültürel alanda yaşanan plansız değişimde bulunur. İYC'nin ekonomi alanında ihtisas yapan entelektüellerine göre, kapitalizm yalnızca üretim, maliyet, kârlılık ve satış gibi bölümlere ayrılarak ele alınamaz. Sabri Ülgener'in başını çektiği ve başta Sabahattin Zaim gibi öğrencileri olan İslâmi muhafazakâr iktisatçılar kendi ekonomi modellerini yaratma uğraşına girmekle beraber ortaya çıkan yeni İslâmi muhafazakâr işadamlarını kendi ahlâki değerlerini yaratmaları konusunda cesaretlendirmiştir. İYC'nin iktisatçı isimleri, bir işçi sınıfı ahlâkından ziyade zenginlerin sermayelerini "hayır hasenat" işlerinde nasıl kullanabileceklerinin teorisini yazmıştır. Böylece Müslümanlığın kapitalizm, ilerleme ve zenginlik önünde bir engel teşkil etmediği İYC zenginlerinden ilhamla ortaya koyulur.

Meryem Cemile, *Batı Materyalizmi Karşısında İslâm*, İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1962; Sami Kılıcın, *İtikat Cereyanları*, İzmir: Yeniyol Matbaası, 1946; Mustafa Öztürk, *Maneviyat Anahtarı*, İzmir: İzmir Basımevi, 1965; Yusuf Demirdağ, *Manevi Kuvvetler Vazife Başına*, Ankara: Kardeş Matbaası, 1963; Faik Türkmen, *Manevi Silah Moral*, Ankara: Şahin Matbaası, 1958; Ekrem Tok, *Manevi Silahlanma*, İstanbul: Halkbasımevi, 1956; Nihat Keklik, *Manevi Kalkınma veya Ortanın Sağı*, İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1967.

445 "Milletçiler Büyük Kurultayı Dün Çalışmalarına Başladı", *Babıali'de Sabah*, 10 Ocak 1967, s. 1-7.

Burada ekonomik gelişme parametrelerinde olguları mana âleminde aramanın yöntemini geliştirmeye çalışırlar. İYC entelijansiyasının temel uğraşı, bahse konu ahlâki değerlerin restorasyonu, kapitalizmin Müslüman kültür değerleriyle uzlaştırılmasıdır. Bu anlayışta, manevi kalkınmanın yöntemi tasavvufa dayalı ahlâk, maneviyat ve erdemde bulunur. Bahsedilen dindar girişimci sınıf yalnızca kapitalizmle uyumları bağlamında değil, aynı zamanda buna uygun moral üstünlük iddiasıyla da var olmaktadır. Girişimcilikle beraber emeğin disipline edilmesi de toplumsal ahlâki dönüşümde aranır. İşçi ve işveren ilişkilerinin sağlıklı gelişmesi için devlet idaresinde görev alanların İslâmi ahlâk eğitiminden geçmesi istenir, "işçinin refahı için içtimai düzende vazife görenlerin tam bir ahlâk ve fazilet, yani DİN İLMİ ışığı altında yetişmiş olmaları lazımdır" [446] Benimsenen moral üstünlük iddiasının nihai amacı, toplumun manevi kalkınma stratejisi yönünde dönüştürülmesi arzusudur. İlim Yayma'nın din adamı yetiştirmek için imam hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitüsü'ne yoğunlaşması düşünüldüğünde, bu yaklaşım anlamlı hale gelir. Manevi kalkınmanın bir boyutu maddi kalkınmanın desteklenmesiyken, diğer bir boyutu da kültürel hayatın dönüştürülmesidir. İlim Yaymacı entelijansiya için manevi kalkınmanın kaynağı İslâm kültüründen gelir. Temel ideali toplumun akıl ve bilincinin İslâmileştirilmesidir. Bu, şu anlama gelir: İYC mensuplarınca ortaya koyulan ortak idealde Türk toplumunun yaşayış ve düşünüş pratiklerinde İslâm'ın ahlâk kaidelerine göre hareket etmeleri beklenir. İYC'ye göre manevi kalkınma, "Müslüman olduğunu dil ile ikrar, kalp ile tasdik, Amentü ile ifade etmek" olarak tanımlanır.[447] Müslüman olmak Türk olmakla eş görüldüğü gibi, her Müslüman Türk'ün hayatı boyunca bahsedilen ahlâki ilkeler etrafında hareket etmesi beklenir. Toplumsal kalkınmanın başarısı, değişimin gerçekleşme iradesine bağlıdır. Manevi

446 "İçtimai Düzende Vazife Görenlerin Ahlâk ve Faziletli Olmaları Lazımdır", *Babıali'de Sabah*, 12 Şubat 1967, s. 1.

447 Nahit Dinçer, "Manevi Kalkınma Nasıl Olabilir", *Sebil*, sayı 202, Kasım 1979, s. 4.

kalkınma bir yönüyle de toplumsal dönüşümü içerir. Soğuk Savaş sürecinde toplumsal muhalefetin üniversite gençliğinin içerisinde hızlıca örgütlenmesinin sebebi, bu manevi kalkınma programının eksikliğinde bulunmuştur. Birinci kuşak İlim Yaymacı entelijansiya için manevi kalkınmanın yolu eğitim kurumlarının İslâmi ilkeler doğrultusunda biçimlendirilmesinde bulunur. İmam hatip okulları, yüksek İslâm enstitüleri, Kur'an kursları ve örgün eğitimde din derslerinin konulması gençlik hareketinin sol rüzgârla yükselişini durduramamıştır. Maneviyatı güçlendirecek eğitim yalnızca din ve ahlâk bilgisiyle sınırlı kalmamalı, sosyal yaşamın tamamı İslâmi ilke, ülkü ve sanatla çevrelenmelidir. İYC'ye göre Batı tipi modern eğitim modeli, toplumsal erozyonu tetiklediği gerekçesiyle dönüştürülmesi gereken bir olgudur. Hümanizmaya dayanan Kemalist *kulturkampf* projesinin tasarladığı eğitim modeli bu bakımdan İYC mensuplarınca sakıncalı bulunur ve değiştirilmesi hayati görülür. İYC sorunun çözümünü en başından hallederek, manevi kalkınmanın başarılı olması için eğiticilerin de eğitilmesi meselesine eğilir. Toplumu dönüştürecek eğitimciler işe "manevi niyetle" başlamalı ve maddi dünyayı dönüştürmelidir.[448]

Oluşturulması düşülen hegemonyanın toplumsal tabanda yayılması için imamlar, vaizler, müftüler, Diyanet İşleri başkanları ve öğretmenler muhafazakâr hegemonya projesinin organik aydınları olarak hayati bir noktada kendisini gösterirler.[449] İYC'nin milliyetçi muhafazakâr entelijansiyası bu ideolojik programı kuran ve toplumsal tabanda programı yayan kurucular olarak önemlidir. İlim Yayma'nın iki ayrı geleneği olan reaksiyoner modernist ve liberal muhafazakâr kalkınma anlayışının iki somut siyasal yansıması göze çarpar. Hem Milli Görüş hareketi hem de Anavatan Partisi iktisadi programlarını bu mana âlemini merkeze alan muhafazakâr "manevi kalkınma" düsturundan almıştır.[450]

---

448 A.g.m., s. 5.

449 Burada organik aydın ve hegemonya kavramı Antonio Gramsci'nin geliştirdiği şekilde kullanılır.

450 Türk sağ siyaseti ve manevi kalkınma stratejisi için bkz. Ömer Turan, "Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayi: Türk Sağı ve Kalkınma", *Türk*

İYC'nin yapısal omurgasının bir kısmını işadamları, diğer kısmınıysa kuşkusuz entelektüeller oluşturur. Bu bakımdan 1951'den itibaren, İYC bir işadamları kulübü vasfına sahip olduğu gibi, o dönemki milliyetçi ve İslâmi muhafazakâr entelektüeller ve akademisyenleri de bünyesine dahil ederek geniş bir zümreyi çatısı altına almayı başarır. Türk sağının bir dönemine damga vuracak, fakat daha 1950'li yıllarda birer genç akademisyen ve entelektüel olan Sabahattin Zaim, İbrahim Kafesoğlu, Ahmet Kabaklı, Ayhan Songar, Erol Güngör, İbrahim Agah Çubukçu, Nihat Keklik[451] ve Cavid Sunar gibi isimler İYC'nin yönetiminde, iftarlarında ve ideallerinde yer alarak yapının güçlenmesine önemli katkı verir.[452]

İYC'nin entelektüellerle olan ilişkisi ikili bir yapıya sahiptir. Bu ikiliğin anlaşılır kılınabilmesi için ideolojik spektrumun belirgin olarak tanımlanması gereklidir. Sabahattin Zaim'e göre 1950'li yıllarda Türk sağında ideolojik olarak belirgin bir ayrım bulunmaz. Sağın önde gelen entelektüellerinde İYC'ye derin bir muhabbet ve destek vardır. Literatürde bu isimlerin her biri, çok büyük olmamakla beraber, farklı dünya görüşlerine ait görülseler de Zaim'e göre muhafazakârlık çatısı altında İYC'yi destekleyen isimlerdir.[453] 1950'li yıllar itibarıyla ideolojik sahada muhafazakârlar arasında bir ayrım olmadığı için kendilerini "milli" sıfatı altında kabul ederler. "Milli" olmak, aynı zamanda materyalist ve sosyalist toplumsal hareketler karşısında birlikte ve teyakkuz halinde olmanın ifadesi olarak kullanılır. "Milliliğin" bir ayağını milliyetçiler, diğer ayağını da muhafazakârlar oluşturur. İlim Yayma'nın entelektüelleri Soğuk Savaş sürecinde kendilerine milliyetçi muhafazakâr derken referans noktaları ortak paydaşlığı gösteren "milliliğe"

Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

451 Manevi kalkınma konusunda eser sahibidir. Nihat Keklik, *Manevi Kalkınma veya Ortanın Sağı*, İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1967.

452 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anılar*, s. 173.

453 İbrahim Kafesoğlu, Fethi Gemuhluoğlu, Reha Oğuz Türkkan, Ali Fuat Başgil, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu ve Necmettin Hacıeminoğlu bahsedilen isimlerden bazılarıdır. Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 308.

vurgudur. "Millilik" vurgusu, 1960'ların ortasından itibaren İslâmi muhafazakârlar lehine ağır basan bir söylemsel değişim yaşar.[454]

İYC'nin "millilik" kaynağının bir ayağını da kültüre bakışı oluşturur. Kültüre bakış, gelenek, örf ve âdetlere yaklaşımla sınırlıdır ve otantiktir. Evrensel muhafazakârlıkta olduğu gibi, değişim akıl yerine geleneklere dayanan inanç yoluyla sağlanır. Bu bakımdan geçmiş, bugünün değerleri karşısında konumlandırılır ve yüceltilir. Millilik jargonunun oluşumunda ilk sırada Türk geleneği, ikinci sırada İslâm'ın kabulüyle gelen dinî kültür vardır. Belirgin biçimde temel motivasyonu İslâm ile Türklüğün birleştiği bir noktadan başlar. Bu noktada milli bir kültürün varlığı evvela geleneklerin kabulüne dayanan bir inanç sisteminde hayat bulacaktır.

> An'anelerimiz, hissedilerek yaşanılacak şeylerdir. An'aneler, atılacak, unutulacak şeyler değil, saklanacak, kıskanılacak şeylerdir. An'aneden canlı ve koruyucu olan dünden kopmak, kıyamettir. Geçmişi büyüklüğü, birikmiş kuvveti, geleneğin büyüklüklerinin dayanağı, istinat noktasıdır. Bu potansiyel an'anelerdir. Bu itibarla, an'aneleri bozulan milletlerin yaşaması güçleşir.[455]

Gelenek, örf ve âdetlerce oluşan kültür, Müslüman Türk'ün özünü oluşturan kaynaktır. Bu "öz", dış etkiler, özellikle sosyalizm gibi "karşıt" olunan "yabancı" ideolojiler karşısında kuvvet verici bir kaynak olarak görülmektedir. Kaynak olarak görülen kültür, yaşayan ve kendisini sürekli yenileyen organik bir canlı olarak tasvir edilir. Organik olarak tanımlanan kültür toplumla bütünleştirilerek özcü bir yaklaşımı doğurur ve evrensel kültür yerine otantik Türk Müslüman kültürü ortaya çıkar. Bahsedilen "yabancı" ideolojiler karşısında Müslüman Türk kültürünü benimseyen toplumun ya-

454 Güven Gürkan Öztan, "1960'lı Yıllarda İslâmcılığın Zihin Haritası: 'Milli Olanı' Revize Etme Çabası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 21, sayı 42, 2021.

455 Nahit Dinçer, "Kültür Kavramı Manevi ve Milli Kültür", *Töre*, sayı 15, Ağustos 1972, s. 25.

bancı kültür saldırılarına karşı teyakkuz halinde olması beklenir.[456]

İslâmi muhafazakâr entelektüelleri milliyetçilerden ayıran yegâne özellikleri, bir yanlarının daima tasavvuf kültürüyle iç içe olmasından ileri gelmektedir. İYC entelektüelleri ile Türkiye'de faaliyet yürüten Nakşibendi tarikatının kolları arasında organik ilişki vardır.

Dinî gruplar

İYC'yi meydana getiren toplumsal taban ele alındığında, iş dünyası ve entelektüeller cemiyetin görünen yüzüyken, geleneksel tarikat yapıları da görünmeyen yüzüdür. İYC'nin tarikatlara dayanan ilişki ağı tarihsel sürecinde en çok eleştirildiği yanıdır. Cumhuriyet'le birlikte tekke ve zaviyelerin kapanması sonrasında gizli olarak faaliyetlerini yürüten Nakşibendiliğin Halidi kolu İYC içerisinde farklı isimlerce temsil edilir. İYC'ye mensup birçok isim Erenköy, İskenderpaşa başta olmak üzere o dönemlerde var olan geleneksel grupların sohbet halkasına dahil olmuştur. Beraberliğin ilk nüveleri Zeyrek'te Abdülaziz Bekine'nin etrafında şekillenir.

> Zeyrek'teki Abdülaziz Efendi'ye gitmeye başladık. Orada Necmettin Bey ve diğer arkadaşlarla tanışmış olduk. Nurettin Topçu da Abdülaziz Efendi'ye gelirlerdi o zaman. Hatta ben bir akşam Şadi Pehlivanoğlu'nu da görmüştüm. (...) İslâmi hareketin ilk genç nesliydi orada toplananlar. Mustafa Köseoğlu, Necmettin Erbakan, Osman Çataklı, Rıdvan Dedeoğlu, Yahya Oğuz aklıma gelen ilk isimler olup, hep beraber olurduk.[457]

Abdülaziz Bekine'nin vefatı sonrasında onun etrafında oluşan sohbet halkasının zamanla Mehmet Zahit Kotku'nun etra-

---

456 A.g.m., s. 26-27.

457 Sabahattin Zaim, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, cilt 1, İstanbul: İşaret Yayınları, 2005, s. 398. Bu İslâmi muhafazakâr gençler daha sonraki yıllarda İYC çatısı altında bir araya gelecekti.

fında toplandığı görülür. Avukatlar, mühendisler, işadamları, akademisyenler ve bürokratlar bu sohbet halkasının müdavimleridir. İYC'yi etkin bir güç haline getiren Yusuf Türel ve Turgut Özal'ın birlikteliği burada oluşan sohbet halkasına kadar uzanır. İYC'nin dinî gruplarla ilişkisine baktığımızda Erenköy ve İskenderpaşa etrafında oluşan sohbet halkasının etkin olduğu görülür. Nakşi Halidiliğin iki ayrı ekolü de İYC'yi "dindar nesiller" yetiştirilmesi hususunda destekler. İYC'de görev alan işadamları ve entelektüellerin bu tarikat yapılarıyla olan ilişkileri dinî olmanın ötesinde aile bağlarını da içerir. Özellikle Topbaş ailesi, Kiğılı ailesi gibi İYC'de itibar sahibi aileler bu dinî hareketler içerisinde akrabalık bağları kurmuşlardır.

Fethullah Gülen ve İlim Yayma Cemiyeti ilişkisi

İYC, iktisadi ve siyasi gücü bakımından 12 Eylül öncesi 1980 kongresinde Fethullah Gülen hareketi tarafından ele geçirilmeye çalışılır. Cemiyetin dönemdeki gücü ve etkisini görmek bakımından bu gelişme önemli bir örnektir. Gülen'in İYC ile ilişkisi 1960'lı yıllara uzanır. Fethullah Gülen İzmir'de vaiz olduğu dönemde, İzmir Müftüsü Ahmet Karakullukçu'nun yardımıyla İzmir'de Işık Evleri adını verdiği yapılanmasını kurar. 1968 yılında, dindar üniversite gençliğini Gülen'in doktrini etrafında bir araya getirmek amacıyla kurulan evin masrafını Ahmet Karakullukçu İYC'den temin etmiştir. Gülen, evlerin kiralanması sonrasında kendi hareketinin temelini oluşturacak isimleri ilk defa bu evlerde eğitmeye başlamıştır.[458]

Işık Evleri'nin masraflarının karşılanmasıyla başlayan ilişki zaman geçtikçe daha da ilerler. 1970'lere gelindiğinde, Fethullah Gülen'in başını çektiği yapılanma ülke çapında tanınırlığını artırmak için İYC'yi bir sıçrama tahtası olarak kullanmıştır. Ali Rıza Tanrısever'in yardımıyla gelişen ilişkiler sayesinde, 1979 yılında İYC'nin Zeytinburnu'nda açtığı

458 Muhittin Küçük, *Hacı Ata*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, s. 131.

yurdu Fethullah Gülen'in takipçilerinden Halit Esendir yönetmiştir. Halit Esendir'in İYC'de yurt müdürü olarak göreve gelmesinde Ali Rıza Tanrısever'in etkisi büyüktür. Tanrısever'in etkisiyle Gülenciler İYC'nin yarattığı İslâmi muhafazakâr sermaye gruplarıyla yakın temas imkânına kavuşur. Kemal Erimez'in İstanbul'a yerleşmesi ve Esendir'in İlim Yayma çalışanı olmasıyla Gülenciler İstanbul zenginleri arasında faaliyet yürütüp kendi yapıları için yardım toplamaya başlar. İrtibat kurulan işadamlarını İzmir'de lüks sayılabilecek ortamlarda ağırlayan Gülenciler bu sayede İstanbul'da itibar kazanır. Kemal Erimez ve Halit Esendir'in girişimleriyle oluşan ilişki ağı Gülenci hareketin İstanbul'un zengin İslâmi muhafazakâr sermayedarlarıyla irtibat kurmasını sağladığı gibi, Gülenci hareketin de maddi finansmanının altyapısını oluşturmuştur.[459]

Gülencilerin 1970'ler boyunca İYC'nin yarattığı ilişki ağından faydalanması ve Ali Rıza Tanrısever'in bu durumu kabullenmesi, zamanla Gülencileri İYC'yi ele geçirmeye iter. Birçok noktada aktarıldığı gibi, İslâmi hareketler arasında İYC'nin sahip olduğu maddi güç o dönemde oldukça imrenilecek boyuttadır. İslâmi muhafazakâr neslin eğitilmesi ve bu eğitim mekanizmasının finanse edilmesinde İYC'nin sahip olduğu güce erişebilecek ikinci bir yapı yoktur. İYC, 1980 yılı itibarıyla 1.200 öğrenciye burs vermektedir. Burada dikkat çekici husus, öğrencilerin neredeyse yarısının Gülen hareketine mensup olmasıdır. Ali Rıza Tanrısever, İYC yönetim kurulunda başkanvekili görevini üstlenirken ek olarak mali işler komisyonu başkanlığını da yapıyordur. Tüm gelir ve gider tablolarını idaresi altında tutan Tanrısever, cemiyet başkanı Abdülkavi Beşer'i de ikna ederek sahip olunan kaynakların önemli bir kısmının –ki yaklaşık altı yüz öğrencidir– Gülen hareketine mensup öğrenciler için kullanılmasını sağlar. Oluşan ilişki ağının verdiği güven sayesinde Gülen hareketi İYC'nin 1980 kongresine "kaçak girerek" yönetimi ele geçirmeye çalışır. Cemiyete üye olmadan delege listeleri-

459 *A.g.e.*, s. 185-193.

ne isimlerini yazdıran "badem bıyıklı gençler" dikkat çeker.[460] İYC'nin hinterlandında yer alan ve hem Akıncılar içinde hem de Milli Selamet Partisi'nde görev alan isimlerin durumu fark etmeleri sayesinde İYC'nin Gülencilerce ele geçirilmesi engellenir. Kaçak delegeleri kongre salonuna sokarak yönetimi ele geçirmeye çalışan Gülenciler engellense de onlara yakın isimler olan Ali Rıza Tanrısever'in seçilmesi engellenemez.[461]

1976-1977 senesinde Ali Rıza Tanrısever İYC'nin başkan yardımcılığı ve mali işler sorumluluğunu yürütür. Cemiyete bağlı yurtları tanıtan kitapçıklar hazırlanırken İzmir'i ziyarete gider. Tanrısever'in anlatımıyla tanışmaları şu şekilde olmuştur:

> İlim Yayma Cemiyeti'nin yurtlarıyla ilgili bir mecmua hazırlıyordum. Bu mecmua ile bağış toplayacaktım. O zamanlar 104 tane şubemiz vardı. Her şubeye "yatakhane ve yemekhanelerimizin resimlerini gönderin" demiştik. Hacı Kemal, İzmir'deki şubenin idari heyetinden o kadar güzel resimler getirdi ki... (...) O zamanlar bizim cemiyettekiler, "çocukları eğitmiyor, hep yediriyorsunuz" diye bizi eleştiriyorlardı. Ben de bu işi kim en iyi yapar, kim toparlar diye düşünürdüm. Tahmini 1976-1977 yıllarında; "Fettullah Gülen Hocaefendi bu işleri yapar" dediler (...) O zamanlar cemiyetin genel müdür yardımcısı ve mali işler başkanıyım (...) Hocaefendiyle tanışmaya gittiğimde baktım ki yatakhanedeki yataklar, yemekhanedeki kırmızı masalar falan Hacı Kemal'in bana getirdiği resimlerdekilerle aynı. Meğer o yurt, bizim İlim Yayma Cemiyeti'nin şubesiymiş. Hacı Kemal'in getirdiği resimlerle bu yurt arasındaki benzerlik dikkatimi çekti. Sordum "Nedir bu?", dediler "Biz İlim Yayma'nın şubesiyiz." Sonradan şirket kurdular, dernek kurdular ama ilk yurt, İlim Yayma'nın şubesi tabi. Hocaefendi bize iltifatlar ediyor, "cemiyetin başkan

460 Ekrem Şama, *Allah Dostu Erbakan*, Ege Basın Yayın, 2015, s. 272-274.

461 Seracettin Karayağız, *Her Şey Daha Dün Gibi*, İstanbul: İnkılab Yayınları, 2021, s. 168-172.

yardımcısı gelmiş..." diye. Aşağı yukarı 500-1000 talebesi olan üç yurdumuz vardı; Çarşamba, Fatih ve Gaziosmanpaşa'da. Dedim: "Hocam bizim yurtlara da birer müdür verseniz de biz de oralara bir düzene soksak." "Olur ama mâni olurlar, çekemezler." dedi. Ben "hocam mücadele ederim." Dedim. Bir hafta sonra Halit Esendir'i gönderdi. Sene 1979. Halit Esendir'i yurt müdürü yaptık.[462]

İlim Yayma çatısı altında Milli Görüşçü kadrolar ile Gülenci isimler arasında ortaya çıkan gerilim, cemiyetin sahip olduğu "ağ gücünün" kullanımının kimin kontrolünde olacağı üzerinedir. Partiler üstü olma iddiasıyla yola çıkan cemiyet Türk muhafazakârlığının aktörlerince mücadele sahası haline getirilmiştir.

İlim Yayma Cemiyeti'nin öncüleri

1951 senesinden bu yana İYC'nin içinde yüzlerce isim yer almıştır. Bu isimlerden bazıları aza olarak bazıları yönetici olarak önemli görevler üstlenmiştir. Fakat bazıları yapıya "ruhunu" kazandırmasıyla anılmaları bakımından ayrı bir yere sahiptir. İlim Yayma'yı bir yöntem ve bir hareket olarak kabul ettiğimizde ona "ruhunu" veren Yusuf Türel ve Sabahattin Zaim, hareketin tarihi açısından müstesna bir yere sahiptir. Yusuf Türel, teşkilatlanma ve insan kaynağı sağlamakla birlikte İYC'yi siyasal ve sosyal bir baskı grubuna dönüştürmesi bakımından hayati bir eşiği temsil eder. Sabahattin Zaim de hareketin entelektüel bilincini kazanması, siyasal ve akademik alanda genç nesillerin yetişmesinde imkân yaratması bakımından cemiyetin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sabahattin Zaim'in bir diğer özelliği, mühendis ve teknik eğitmenlerle dolu olan İslâmi muhafazakâr entelektüeller arasında sosyal bilimler ve iktisat alanında kendisini uzmanlaştıran ilk isimlerden biri olmasıdır.

462 Muhittin Küçük, *Hacı Ata*, s. 187-188.

Yusuf Türel: Türk sağının gölge abisi

"Devlet dindar gençlikle ayakta kalır."[463]

Yusuf Türel, Türk siyasi tarihinde anılan, anıldığı oranda da bilinmezlik içeren bir isimdir. Türel'in kamuoyunun dikkatini çekmesi Turgut Özal'ın başbakanlık koltuğuna oturmasıyla başlar. Toplumsal tanınırlığı her ne kadar 1980'ler sonrasında olsa da Yusuf Türel'in siyasi tarih açısından ortaya çıkışı çok partili yaşamın başlangıcına kadar uzanır. Siyasal yaşamına Millet Partisi'nin kuruluşu ve daha sonrasında İstanbul il yönetiminde ve Fatih ocak başkanlığında yer almaya başlayarak dahil olmuştur. Siyasete atıldığı ilk andan itibaren İslâmi muhafazakâr duruşunu keskin ve aktif şekilde siyaset sahnesinde sergiler.

Yusuf Türel'in aile geçmişi, çoğu İlim Yaymacı ismin olduğu gibi, 20. yüzyılda Balkan coğrafyasına uzanır. 1909 senesinde Taşlıca'da doğan Yusuf Türel, imparatorluğun yıkıldığı ve Cumhuriyet'in kurulduğu süreçte ailesiyle İstanbul'a yerleşmiştir.[464] İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra avukatlık yapmaya başlar.[465] Gençlik yıllarında Tevfik İleri ve Fethi Tevetoğlu'yla birlikte Mehmet Akif Ersoy'un cenazesini kaldıran ekibin içerisinde yer alırken MTTB üyesidirler.[466] Yusuf Türel'in siyasal kariyeri Demokrat Parti'den ayrılan isimlerin 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurmasıyla başlar. Mareşal Fevzi Çakmak'ın öncülüğünde kurulan partide Kenan Öner ve Osman Bölükbaşı gibi isimler yer alır. Liberal muhafazakâr çizgide siyaset üretme amacıyla kurulan Millet Partisi'ne Yusuf Türel de dahil olur ve siyasal karakteri orada şekillenir.[467] Millet Partisi'nin İstanbul il yöneti-

463 Ahmed Ersöz, *Ardımızdaki Yıllar*, s. 215.

464 *A.g.e.*, s. 215.

465 http://www.ibnuleminvakfi.org/index.php?option=com_content&task=-view&id=38&Itemid=1 (erişim 10.5.2023).

466 Süleyman Yalçın, "Yusuf Türel", *40 Vakıf İnsan*, İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı, 2011, s. 301.

467 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s. 712-733.

minde görev aldıktan sonra Fatih ocak başkanı olan Yusuf Türel, kamuoyunun dikkatini ilk kez parti içi keskin çıkışlarıyla çeker. Yusuf Türel'in siyasal görüşü dönemi için oldukça keskin bir muhafazakârlığı içerir, öyle ki Demokrat Parti'nin siyasal çizgisi de Türel'in eleştirisinden payını alır. Türel daha ziyade bir üçüncü yolcu hattı izler; ne Demokratlar ne de Halk Partililerin olduğu bir hattır bu. Demokrat Parti'yi tek parti yönetimiyle eş görerek "tezgâhın aynı, tezgahtarın farklı" olduğunu söyleyerek eleştirir.[468] Yusuf Türel, aktif siyasette daima Millet Partisi çizgisinde hareket etmiştir. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nde devam eden kariyeri, sonrasında bu partinin Türkiye Köylü Partisi'yle birleşmesi sonucu ortaya çıkan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi saflarında devam eder. 27 Mayıs askerî darbesi sonrasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin kongresinde yaptığı çıkışla aktif siyaset hayatının sonuna gelir. Ağustos 1961 kongresinde parti tüzüğüne medreselerin kurulması yönünde bir madde eklenmesi gerektiğini savunurken ayrıca parti tüzüğünde yer alan din ve devlet işlerinin ayrı görülmesine karşı çıkarak "din ve devlet işlerinin ayrılmaması" şeklinde parti tüzüğünün değiştirilmesini talep etmiştir.[469] CKMP kongresinde bu çıkışıyla önemli destek alsa bile, sonrasında disipline gitmekten kurtulamaz.[470] Laikliğe aykırı hareketleri yalnızca partisinde tepki doğurmaz, halkta doğurduğu etki nedeniyle baroya gelen şikâyetler sonucunda İstanbul Barosu da Türel hakkında soruşturma başlatır.[471] Ocak 1962'ye gelindiğinde Yusuf Türel için CKMP il idare kurulu toplanır. İdare kurulu üyelerinin basına açıklamaları oldukça dikkat çekicidir. Açıklamada, Türel'in imam hatip okullarında okuyan öğrencileri manipüle ederek CKMP il yönetimine karşı cephe aldırttığı iddia edilir. Bunun yanında, Osman

468 "Seçim Nutukları Sert Şekil Alıyor", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1951, s. 3.

469 "CKMP Tüzüğünde Anayasaya Aykırı Bir Maddenin Girmesi Dün Güçlükle Önlenebildi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1961, s. 1, 7.

470 "Kurultayda din ve anayasa ile ilgili konuşma yapan CKMP'li avukat için takibat açıldı", *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1961, s. 1.

471 "Tekzipçi avukat hakkında baro tahkikat açtı", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1961, s. 1-5.

Bölükbaşı tarafından yazıldığı iddia edilen sahte mektubu okumaktan ve parti kasasından 3.400 lira alıp geri vermemekten ötürü partiden ihracı istenmiştir.[472] Yusuf Türel'in partisinden ihraç istemi, tövbe ederek siyasete son vermesiyle sonuçlanır. Politikaya tövbe eden Türel, "Şimdiye kadar çok günah işledim. Fakat bunların en büyüğü politika ile uğraşmamdır," diyerek aktif siyaset yaşamına son verir.[473]

Yusuf Türel'in CKMP'den ihracı, onun açısından bir kırılma ânına tekabül eder. Türel, siyasal alanda İslâmi muhafazakâr ideallerini paylaşır, fakat düşüncelerini siyaset sahnesinde açıkladığı andan itibaren hızlıca sistemin dışına itilir. Türel'in burada bir stratejik manevra yaptığı görülmektedir. Türel'in, partiler aracılığıyla oluşturamadığı siyasal baskıyı sivil toplum alanında gerçekleştirmeye karar verdiği görülür. İdeallerine İYC çatısı altında yetiştirdiği "nesiller" aracılığıyla ulaşmayı ilke edinir. Yusuf Türel, İstanbul'da "dindar nesil" yetiştirme düşüncesi ilk ortaya çıktığı andan itibaren bu anlayışın parçası olmuştur. İYC yönetim kurullarında görev yapmış Sedat Çebi'nin Türel'in "dindar nesle" bakışı hususunda verdiği beyanat önemlidir. Çebi, Türel'in imam hatipli gençlere "Evlatlarım, siz okuyun, çalışın, bir gün gelecek içinizden başbakan çıkacak," dediğini çok kez duyduğunu aktarır.[474] Türel'in imam hatip nesline bakışı yalnızca pratik dini öğreten din adamıyla sınırlı kalmaz, okuldaki gençlere Türkiye'yi şekillendirecek kadrolar olduklarını defaatle bildirir. Yusuf Türel bir diğer yönüyle de İYC'nin "siyah kuğusudur", cemiyetin yalnızca bir okul ve yurt hizmetini İstanbul'da idare etmesi, yüksek idealleri yerine getirmemesi suçlamasıyla yönetimi eleştirir ve "ilimle uğraşmayan" ifadesini genel kurulda kullanır.[475]

Yusuf Türel'in zihnindeki Türkiye'yi şekillendirecek "dindar nesiller" yalnızca imam hatip okullarında okuyan öğren-

472 "CKMP li Yusuf Türel Haysiyet Divanına Verildi", *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1962, s. 1-5.

473 "Hacı Olunca Politikaya Tövbe Etti", *Milliyet*, 30 Mayıs 1962.

474 https://youtu.be/U3FLotvz1Io?si=YH2G2g_9o59rvClh (erişim 12.1.2024).

475 "İlimle Uğraşmayan İlim Yayma Cemiyeti", *Milliyet*, 22 Ocak 1956, s. 7.

cilerle sınırlı kalmaz. Türkiye'yi gelecek süreçlerde yönetecek kadroların yetiştirilmesi Yusuf Türel'in en büyük hayalidir. Türel'in yıllar içinde vazgeçmediği bu hayalini *Türkiye* gazetesine verdiği bir demeçte görmek mümkündür.

> Bugün 400'e varan imam hatip lisesi ile ilahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin hepsi tam manasıyla yetişmiş değildir. Buralarda eğitimin pek kaliteli olduğunu söyleyemeyiz. Konulan ahlâk derslerinde hiçbir şey yok. Öğretmek için giden öğretmenler bile buna inanmamaktadır. Yanlış nokta şu: Zannediliyor ki imam hatip okullarından mezun olan bir öğrenci, filan camide müezzin olacak, minareye çıkıp ezan okuyacak, imamı da mihraba geçip namaz kıldıracak? Halbuki bu böyle değil ve olmamalı. Biz şunu istiyoruz. Sıfır olan inanç ve vatanperverlik şuurunu ancak imanla mücehhez olan bir nesille idame ettirmek mümkün olduğu için istiyoruz ki o okullar ve buraya giden öğrenciler çoğalsın. Buradan mezun olan öğrenciler de üniversitenin her bölümüne kabiliyetleri doğrultusunda girsin, ama en üst bilgileriyle ister bürokrat ister sanayici, ister tüccar, hangi mesleği seçerse o sahada edindiği bilgilerle hizmet versin bu vatana.[476]

Yusuf Türel için imam hatip okulları ve yüksek İslâm enstitüleri meslekî anlamda din adamı yetiştirmekten öte şahsiyetli "yeni genci" yetiştirecek kurumlardır. Bu okullar, nesil yetiştirmede/üretiminde endoktrinasyon merkezleri olarak görülür. Şahsiyetçiliğin temel öğretisi olan, iyi bir vatandaş olmanın önkoşulu öncelikle "iman sahibi" olmaktır. Yusuf Türel'in yıllar içinde geliştirdiği bakış açısı aynı zamanda İYC'nin ideolojik yöntemini de yansıtmaktadır. Türel, Tanzimat'la başlayan Türk modernleşme projesini İslâm'a karşı "gayrimilli" bir girişim olarak görür. Onun nazarında İlim Yayma hareketi, Cumhuriyet'le "unutulan" İslâm'ı "yeniden bu yurdun üstüne getirmek, yaşatmak için kurulmuştur"[477] Onlara göre, "gerçek ve hakiki genç, imanlı bir nesille" kendisini gösterecektir. Bu

476 "İsraftan Kaçınmalıyız", *Türkiye*, 6 Şubat 1995, s. 5.

477 A.g.m., s. 5.

nesil aynı zamanda Türkiye'nin idaresinde yegâne söz sahibi olarak Tanzimat'la başlayan bu "olumsuz" gidişe son vererek gelecek "güzel günleri" oluşturacaktır.[478] Yusuf Türel'in gösterdiği irade İlim Yayma'da tecelli ederek başta bürokrasi olmak üzere milliyetçi muhafazakâr terkibin insan kaynağı oluşturmasında kilit bir rol üstlenmesini sağlar. Bunun yanında, bu insan kaynağını muhafazakâr sermaye ile birleştirerek 12 Eylül sonrası dönemde İslâmi muhafazakâr blokun oluşmasında kilit isim olarak dikkat çeker.[479]

Yusuf Türel'in İlim Yayma bünyesinde ortaya koyduğu irade ve sağladığı insan kaynağı yalnızca sivil toplum alanının dönüşümü üzerine olmaz. Türel, Türk sağının gizli kahramanlarından birisi olarak sağın meşruiyet krizi yaşadığı anlarda ortaya çıkarak sorunları gideren bir anahtar görevi görür. 27 Mayıs sonrası süreçte, Adalet Partisi'nin muhafazakâr sermaye bloku ile olan ilişkilerinde kilit rol oynar. Sabahattin Zaim'in ifadesine göre, Süleyman Demirel'in kriz anlarında muhafazakâr Anadolu sermayesi ile olan ilişkilerini Yusuf Türel öncülüğündeki İYC'nin yarattığı ağ mekanizması sağlar. Ev sohbetleri halkası biçiminde gerçekleşen bu toplantılarda, İslâmi muhafazakârlar başta olmak üzere Türk sağının geniş bir konsorsiyumunu Adalet Partisi saflarına bağlar.[480] Yusuf Türel'in yarattığı güç ve onun kapasitesini anlama konusunda şu husus önemli örnek taşır: Adalet Partisi 1979 Kasım'ında hükümetin güvenoyu alabilmesi için Yusuf Türel'in aracı olmasını ister. Süleyman Demirel'in Yusuf Türel'e Ekrem Ceyhun aracılığıyla ilettiği istek, sonunda, Türel ve temsil ettiği ağ mekanizması Recai Kutan ve diğer Milli Görüş hareketi mensuplarını baskı altına alır. Yusuf Türel'in durumu Mehmet Zahit Kotku'ya iletmesi sonrasında Necmettin Erbakan basına "kerhen" de olsa destekleyeceğiz demecini verir.[481] Adalet Partisi ve Milli Görüş hareketi üzerindeki etkinliğini kullanan

478 Ahmet Ersöz, *Ardımızdaki Yıllar*, s. 221.

479 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 399.

480 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 312.

481 "Onda Aradığımız Veliyi Bulduk", *İslâm*, sayı 159, Kasım 1995, s. 63-64.

Türel'in gerçek gücü 12 Eylül sonrasında Anavatan Partisi kuruluşunda günyüzüne çıkar.

Yusuf Türel ve İYC'nin sahip olduğu etki gücü ve kapasitesinin sınırlarını görmeye imkân tanıyan en ciddi gösterge ANAP'ın kuruluş sürecinde yaşanır. Desteğin verilmesinde, Mehmet Zahit Kotku'nun Turgut Özal konusunda Yusuf Türel'e verdiği uyarıların büyük etkisinden söz edebiliriz. Mehmet Zahit Kotku bir sohbet sırasında Yusuf Türel'e Turgut Özal için "Hacı Yusuf Bey, Hacı Yusuf Bey bu çocuğu takip edin," diyerek adeta "kutsal" bir görev tevdi eder.[482] Yusuf Türel, kuruluş döneminde Anavatan Partisi'nin "manevi lideri" gibi hareket etmektedir. İYC'nin başında olduğu süreçte Türk sağında ektiği tohumları ANAP'ın kuruluş yıllarında hasat eder. Böylece ANAP'a geniş bir insan kaynağı sunarak partinin "manevi lider" rolünü üstlenir.[483] Şeyhi Kotku'dan aldığı icazeti basına açıklamasıyla birlikte Türel, ANAP ve Özal'a verdiği desteği dünyevi siyasal bir alandan şeyhinin emri olan "kutsal" bir göreve dönüştürür. Böylece Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan'a karşı tüm kuvvetiyle Turgut Özal'ı desteklerken, Türk sağında yarattığı ayrımla kendisine kutsal zemine dayanan bir meşruiyet alanı yaratır.[484]

Yusuf Türel'in milliyetçi muhafazakâr blok tarafından tanınır bir isim olmasına karşın, kamuoyu tarafından duyulması 12 Eylül darbesi sonrasındadır. Türel'in bu denli tanınır olmasında Uğur Mumcu'nun *Cumhuriyet* gazetesinde Türel hakkındaki yazıları oldukça etkili olmuştur. Turgut Özal'ın başbakan olması sonrasında geçmişi üzerine yazılan yazılarda İlim Yayma Cemiyeti, İlim Yayma Vakfı ve Rabıta örgütüyle olan "ilişki ağı" mercek altına alınır.[485] 1973 yılında İYV kuruluşunda etkin rol oynayan ve uzun süre başkanlığını yapan Eymen Top-

482 Yusuf Türel, Mehmet Zahid Kotku'nun bu sözlerinden Turgut Özal'ın mutlak suretle desteklenmesi gerektiği sonucunu çıkarmıştır. "Onda Aradığımız Veliyi Bulduk", s. 64.

483 Rahim Er, *Hayatın Rengi İnsan*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2003, s. 100-101.

484 Ahmet Ersöz, *Ardımızdaki Yıllar*, s. 223.

485 Uğur Mumcu, *Rabıta*, Ankara: Umag, 1996, s. 146-147.

baş, Anavatan Partisi'nin İstanbul il başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1980 öncesi temelleri atılan dostlukların hasadını İslâmi finans, siyaset ve bürokrasi arasında oluşan köklü bir "ilişki ağının" yaratılmasıyla toplarlar. Daha önceleri Adalet Partisi ve Süleyman Demirel'e uygulanan baskılar ile hareket edilirken Anavatan Partisi sayesinde İlim Yayma hareketi iktidara ortak olmuştur.[486] Burada Turgut Özal ve Korkut Özal'ın da İYV kurucuları olduğunu belirtelim. Yusuf Türel'in Turgut Özal'ın akıl hocası olarak tasvir edilişi 1980'lerin ikinci yarısında oldukça itibar gören bir yakıştırmadır. Türel bir röportajda kendisine bu durum sorulduğunda, "Turgut bana Hocam der," şeklinde yanıtlar.[487] Yusuf Türel ve Turgut Özal'ın tanışmaları İskenderpaşa cemaatinin sohbet halkalarına kadar uzanır. Özal ailesi de tıpkı Yusuf Türel gibi Mehmet Zahit Kotku'nun oluşturduğu orta sınıf eğitimli halkaya dahildir.[488] Bu halkanın mensupları aynı zamanda İlim Yayma hareketini de oluşturan halkadır. Turgut Özal, Korkut Özal, Sabahattin Zaim, Yusuf Türel, Necmettin Erbakan ve daha nice isim 1940'larda oluşan bu halkanın mensupları olarak Türk sağında uzun yıllar isimlerinden söz ettirir. Orta sınıf burjuva entelektüel ve teknokratları bir araya getiren Mehmet Zahit Kotku, siyasi partiler yerine meslek kuruluşları ve derneklerde etkin olunması gerektiğini düşünmektedir. Bu bakımdan Kotku'nun sohbet halkasında yer alan Yusuf Türel ve Sabahattin Zaim'in iktidara siyasal partiler aracılığıyla ulaşmak yerine, toplumda ahlâki kodları ve davranış kalıplarını değiştirecek kültürel hegemonya projesiyle ulaşmaya çalışması Kotku'nun aklındaki yöntemle uyuşur.[489]

---

486 Yusuf Türel, İlim Yayma hareketi mensupları başta olmak üzere milliyetçi muhafazakâr kadroları bir araya getirerek Turgut Özal'ı ziyaret eder. Bu ziyaretlerin organizasyonunu İlim Yayma hareketi adına Yusuf Türel gerçekleştirirken, sözcülüğünü Sabahattin Zaim üstlenmiştir. Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 321.

487 "Turgut Bana Hocam Der...", *Nokta*, 16 Haziran 1985, s. 20-22.

488 A.g.m., s. 20.

489 M. Emin Yaşar, "Mehmet Zahit Kotku", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 331.

12 Eylül sonrası dönemde Turgut Özal'a olan yakınlığı mercek altına alınsa bile Yusuf Türel hakkında yazılan yazılar oldukça bilinmezlik doğurur. Oysa Yusuf Türel 1940'larda gençken başladığı siyasal yaşamına sivil toplum faaliyetleri sürecinde de devam ederek Türk sağının gölge ağabeyi lakabını verebileceğimiz bir mertebeye ulaşır. 1960 sonrasında sol karşısında hareket eden her hareketin bir ucunda yer alması onun ne denli aktif bir isim olduğunu görmeye yeter. İlim Yayma hareketinde yöneticilik yaptığı yıllarda aynı zamanda Aydınlar Kulübü ve sonrasında Aydınlar Ocağı'nın kuruluşuna destek vererek İYC'yi bir güç odağı haline getirir.[490] Yusuf Türel ayrıca, Aydınlar Ocağı'nın Anavatan Partisi'yle ilişkisini idare etmesi bakımından da kilit rol oynar. 12 Eylül sonrası Turgut Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi Aydınlar Ocağı ile yakın ilişkiler geliştirmeye başladığında, Ocak adına MDP ile ilişkileri Aydın Bolak, ANAP ile ilişkileri de Yusuf Türel idare etmiştir.[491]

Özellikle 27 Mayıs sonrası dönemde İlim Yayma'nın yalnızca yurt hizmeti veren bir hayır kurumundan çıkarak siyasal bir baskı grubu olmasında ve İlim Yayma düşüncesinin ideolojik yöntem olarak bir nesil yaratma projesi haline gelmesinde Yusuf Türel'in varlığı merkezîdir. Türel'in öneminin, İslâmi muhafazakâr kadroların oluşturduğu bürokrasi ve sermaye birlikteliğini siyasal alanda güce dönüştürmesinde saklı olduğu söylenebilir.

Sabahattin Zaim: "Hocaların hocası"

1960'lı yıllarda yükselen sol karşısında Türk sağında "anti-entelektüelizm" belirgin bir olgu olarak uzun süre akıllarda yer eder. Karşıtlığın özünde, milliyetçi muhafazakârlığın dışında kalan entelektüel zümrelerin kozmopolit bir formasyo-

490 Aydınlar Ocağı'nın maddi ihtiyaçları konusunda Yusuf Türel'in önemli katkıları olmuştur. Ayrıca Aydınlar Ocağı bünyesinde İlim İstişare Kurulu'nda bir süre görev yapmıştır: http://aydinlarocagi.org/ilim-istisare-kurulu-uyeleri/ (erişim 10.05.2023).

491 Hulusi Turgut, *12 Eylül Partileri*, İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1986, s. 62.

nu benimsemelerinden ötürü "Batı taklitçisi" olarak görülmeleri yatmaktadır. Burada "gerçek ve sahte" aydınlar tartışması ortaya çıkar.[492] Sabahattin Zaim, bu "gerçek aydınların" en önemlisi, "hocaların hocası" olarak milliyetçi muhafazakâr entelijansiyada önemli bir yere sahiptir. Sabahattin Zaim'in sahip olduğu ideolojik formasyon başta kültür ve eğitim olmak üzere çeşitli disiplinlerde ortaya koyulsa bile en tanınır olduğu uzmanlık alanı iktisat ve işçi-işveren ilişkileridir. Türk sağında özellikle İslâmi muhafazakâr ideolojiyi benimseyen siyasal partilerde Zaim'in iktisat anlayışı oldukça etkili olur. 1969 yılında kurulan Milli Selamet Partisi'nin ekonomi politikalarını içeren parti programını Sabahattin Zaim, mensubu olduğu Sosyal Politikalar Enstitüsü'nde Orhan Tuna ve Fahri Fındıkoğlu'yla beraber yazmıştır.[493]

Sabahattin Zaim, 1926 yılında Makedonya'da doğmuştur. Yusuf Türel'in yaşamında olduğu gibi ailesi zaman içinde İstanbul'a göç eder. Böylece Sabahattin Zaim'in eğitim hayatı İstanbul'da başlar. Ailesinin Balkanlar'da sahip olduğu statüyü kaybetmesi ve Türkiye'ye göç ettiklerinde benzer bir toplumsal statüye sahip olamayışları Sabahattin Zaim'in tercihlerinde etkili olur.[494] Ankara'da Mülkiye'yi bitirdikten sonra kısa bir süre kaymakamlık yapar ve 1950'li yıllardan itibaren akademiye geçer.[495] Doktorasını verdikten sonra kariyerine akademide devam ederek yeni bir sayfa açar. Bu yeni sayfa yalnızca Sabahattin Zaim'in değil, aynı zamanda İslâmi muhafazakârlığın tarihi açısından da dönüm noktası olur. İYC'nin 1960 sonrası ivme kazanmasında, Aydınlar Kulübü ve sonrasında Aydınlar Ocağı'nın Türkiye'de etkin rol oynamasında Sabahattin Zaim ve ilişkileri kritik rol oynar. Zaim'in akademi ve siyaset bileşkesinde yarattığı etkinin bir diğer önemli noktası sendika

492 Türk sağında entelektüel karşıtlığı ve "hakiki" entelektüeli bulma tartışmaları konusunda bkz. Bayram Koca ve Ekin Kadir Selçuk, "Soğuk Savaş Sürecinde Türk Sağ Düşüncesinde Aydın İmgesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 24, sayı 1, 2022, s. 223-244.

493 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 282.

494 *A.g.e.*, s. 88.

495 *A.g.e.*, s. 129.

yapıları üzerindeki dönüştürücü yetkinliğidir. ABD'de sendikalar üzerine araştırma yapması için burs kazanır. Türk sendikacılığının ABD modelli dönüşümü için bir dizi araştırması mevcuttur.[496] Ayrıca 1950 sonrası sendikacılığın, düzen idealine ve milliyetçi muhafazakârlığa uygun biçimde emekçi kitlelerin korporatist ve anti komünist ideolojiyle buluşturulmasında Sosyal Siyaset Enstitüsü ve Sabahattin Zaim'in önemli katkısı vardır.[497]

1960 sonrasında yaşamın İslâmi ilkelere göre muhafazakârlaştırılmaya çalışıldığı bir dönemde İslâm ekonomisi tartışmalarını kamuoyunun gündeminde tutarak teorik bir açılım getirmiştir. İslâm ekonomisi konusunun her ne kadar kurucusu olmasa bile Zaim'in İslâmi sermayenin Türkiye'ye intikalinde üstlendiği görevler dikkate değerdir. Bu kapsamda İslâmi finans alanında Suudi kraliyet ailesinin sermayesiyle kurulan Faysal Finans adlı şirkette görev alır.[498] 1980 sonrasında yükselişe geçen İslâmi muhafazakâr "yeşil sermaye" için gerekli yatırım finansmanının bu yollarla sağlanması, Zaim'e göre milliyetçi muhafazakârların kaybettikleri ekonomik güçlerini geri kazanmalarında etkilidir. Sabahattin Zaim'in nispeten daha erken yaşlarında Koç Holding'e de işçi-işveren ilişkileri konusunda danışmanlık hizmeti verdiğini belirtmek gerekir. İktisat ve çalışma ekonomisi alanında yalnızca akademik sahada kalmamış, aksine bilfiil iş dünyasının içerisinde uzun yıllar yer almıştır.

Bir iktidar stratejisi bağlamında sivil toplum alanının dönüşümünü içeren muhafazakâr hegemonya projesi için insan kaynağı üretimini zorunlu gören kişilerin başında Sabahattin Zaim gelir. İYC, imam hatip okulları ve Yüksek İslâm Enstitüsü'ne maddi yardımla sınırlı kalmak istediğinde Yusuf Türel'le birlikte cemiyetin daha etkin hale getirilip bir politik baskı aygıtına dönüştürülmesinde rol oynadığı görülür.[499] Yusuf

496 *A.g.e.*, s. 212.

497 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 368.

498 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 642.

499 *A.g.e.*, s. 308.

Türel'le birlikte Türk sağı üzerinde uzun yıllar yönlendirici görev ifa ederler. Milliyetçi Cephe hükümetlerinin kurulmasında, Süleyman Demirel başta olmak üzere Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi siyasileri ağırladıkları ev sohbetlerinde siyaset tasarımı bakımından rol üstlenirler.[500]

Sabahattin Zaim'in siyaset anlayışı çatışmasız bir elitler yönetimini öngörür. Ona göre, her toplum belirli bir elit zümre tarafından idare edilir ve edilmelidir. Batı toplumlarını örnek göstererek Türkiye'nin de benzer bir yolda ilerlemesi gerektiğini ifade eder. Bu bakımdan İYC'nin din eğitimi dışında entelektüel kadrolar yetiştirmesi için burs programlarına başlamasını ve ilişki ağını genişletmesini önermiştir.[501] Siyasal alanda çoğulculuk ve demokrasi yerine elit kadroların idaresini öngören politik görüşünde ideolojilere olan yaklaşımı bu öngörüsünü tetikler. Sabahattin Zaim'in dünya görüşünde ideolojiler yerine "hakikat" vardır. İdeolojiler alanı Sabahattin Zaim için tehlikeli "dipsiz kuyudur" Ancak sol ve sağ ayrımında dikkat çekici bir vurguya sahiptir. Sabahattin Zaim'e göre sağ ideolojinin tanımı Kur'an'da yer alır. Müslümanların inandığı kutsal kitabı, ideolojik tercih noktasında belirgin biçimde sağcı olmayı "hak yol" görür. Bu bakımdan ortaya koyulan dikotomik ilişkide bir taraf kutsal kitap tarafından kutsandığı bir "hakikat" ağıyla sarmalanırken, sol "hakikat" karşısında ismi konulmamış bir "kâfir" ideolojisi olarak görülmektedir.[502] Zaim, sol için "kâfir" demese bile sağcılığı Kur'an'dan ilhamla tanımlayarak solcu olmayı buna karşıt görür. Fakat Zaim'in sağcılığı tanımlaması milliyetçi muhafazakârlık içerisinde de ayrı bir konumlanmaya sahiptir. Zira Aydınlar Ocağı'nın yetkinleşmesiyle beraber muhafazakârlıklarını milliyetçilikle tahkim ederler. Türk-İslâm sentezi ve İslâm ekonomisi doktrini "manevi kalkınmanın" vaz-

500 *A.g.e.*, s. 308-309. Ayrıca 1970 sonrasında İYC, Türk sağının farklı bileşenlerini konferanslarda ve ev sohbetlerinde ağırlamıştır.

501 Sabahattin Zaim'in etkisiyle İYC 1960 sonrası dönemde milliyetçi muhafazakâr genç asistanlara burs vermeye başlamıştır. Sabahattin Zaim, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, cilt 1, s. 401.

502 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 23.

geçilmez iki ayrı öğesi olarak Zaim'i ve onun etkisinde geniş bir İslâmi muhafazakâr entelijansiyayı etkiler. Zaim, Mehmet Akif'ten ilhamla "İslâm'ı asrın idrakine söyletmeyi" teklif etmektedir. Bu bakımdan onun ayrımı zengin-fakir yerine inanan-inanmayan karşıtlığı üzerine kuruludur. Ona göre, hakikatin tecelli etmesi Türklük ve İslâm'ın modern dünyada yeniden kurulmasıyla kaim olacaksa, "kurtuluşun reçetesi Türk-İslâm kimliğinde" bulunacaktır.[503]

Türk-İslâm sentezi anlayışının farklı ayakları mevcuttur. Belirgin olarak tarih, kültür, edebiyat ve sanat alanlarında etkinlik göstermesine karşın, Sabahattin Zaim alternatif bir kalkınma modeli olarak İslâm ekonomisi anlayışını geliştirmiştir. Zaim'in zaviyesinden dünya ekonomisi iki ayrı sistem üzerine kuruludur: kapitalist ve sosyalist sistemler. Kapitalizm özel mülkiyete, serbest teşebbüse, miras hukukuna ve faiz düzenine dayanan bir sistemdir. Maddeci bir dünya görüşüne dayandığı için ahlâki değerlere önem vermez. Kapitalist sistemin maddi yönü toplumsal yabancılaşma ve buna mukabil ahlâki buhran tartışmalarını doğurmuştur. Sabahattin Zaim'e göre, kapitalizmin yıkıcılığı karşısında sosyalizm ve Marksizm buna bir alternatif model olarak ortaya çıkmıştır. Böylece kapitalizmin kriz doğuran doğası karşısında iki farklı çözüm yolu ortaya çıkar. Sabahattin Zaim, kapitalizmin yıkıcılığı karşısında sosyal politikaların doğurduğu refah devleti anlayışı sayesinde aksayan sistemin rayına oturtulmaya çalışıldığını, buna karşın Marksizm'in mevcut düzeni ortadan kaldırarak yeni bir üretim modeli önerdiğini belirtir.[504] Somut örnekler olarak Sovyetler Birliği'ni ve Çin'i verir. Sabahattin Zaim'e göre, kapitalizm yalnızca bir üretim biçimi değildir, Hıristiyan Batı dünyasının üretim biçimidir. Sovyetler Birliği ile yaptığı karşılaştırmada, Batı'nın kapitalizmin ortaya çıkışında yaşanan "ahlâki çözülmeyi" sosyal politikalar ile aşarak daha önce bir kenara bıraktığı ahlâki ve manevi kalkınmayı yeniden

503 *A.g.e.*, s. 11, 24.

504 Sabahattin Zaim, *Modern İktisat ve İslâm*, Ankara: Çağdaş Basımevi, 1977, s. 9-10.

edindiğini savunur.[505] Türkiye'nin mevcut sisteminin Batı kapitalist düzeni olduğu belirttikten sonra, kapitalist ve sosyalist modelleri İslâm prensipleriyle karşılaştırarak alternatif bir model önerir. Sabahattin Zaim'in İslâm iktisat anlayışı düalizme dayanır. Batı kapitalizminin noksanlığını manevi ve ahlâki çözülüşünde gören Türk muhafazakârlığı bunu aşmanın bir yolu olarak kapitalist üretim modelini manevi kalkınma anlayışıyla tahkim eder. Sabahattin Zaim'in formülleştirdiği ve İslâm ekonomisi anlayışının temelini oluşturan inanış, maddi kalkınma+manevi kalkınmaya dayanır. Bu sayede kapitalizmin yarattığı toplumsal hareketler engellenerek, işçi-işveren münasebetleri gibi karşıtlıklar içeren sınıf çatışmaları soğurularak uyum içerisinde aşılabilecektir.

> "Ahiret için hemen ölecekmiş gibi, dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi çalış" şeklinde ifade edilen dünyevi ve uhrevi görüşlerin birleştirilmesi felsefesine dayanmaktadır. Bu görüş ise, biraz evvel arzettiğim modern iktisadın benimsediği görüşün ta kendisidir. Yani "cemiyetler sadece maddi yönle, sadece iktisad yönle değil; iktisadi, sosyal, maddi ve manevi, kültürel yönleriyle bir bütün halinde gelişir" (...) Fakat bu varış ve yaklaşış tecrübe ile, mücadelelerle, hüsranlar pahasına elde edilmektedir. İslâmiyet'te ise, bu fikir asırlar önce vazedilmiş vaziyettedir.[506]

İslâmi ekonomi görüşünde, mülkiyet önemli bir noktaya tekabül eder. Zaim, kapitalizmin toplumsal değerleri aşındırdığı düşünülen ilkelerine karşı olumsuz görüş benimserken, sınıfsal çatışmaları doğuran mülkiyetin varlığını ayrı bir konu olarak ele alır. Mülkiyet hakkı aile kurumuyla birleştirilerek mülk sahipliği kutsal ahlâki bir düzenin vazgeçilmez ilkesi olarak sunulur. Buraya dayanarak miras hukuku aracılığıyla servet dağılımı gerçekleştirilir ve ideal bir düzen bu ilkelerin kabulü üzerine bina edilir.[507] Sabahattin Zaim'in İslâm ekonomisinin

505 *A.g.e.*, s. 11.
506 *A.g.e.*, s. 12.
507 *A.g.e.*, s. 13.

tatbiki hususunda ortaya koyduğu ilkeler korporatist düzeni çağrıştırır. Zira zekât bir kamusal vergi sistemi olarak zorunlu görülürken, vatandaşlar bireysel özgürlükleri yerine görev ve sorumlulukları üzerinden iktisadi alanda tanımlanır. Böylece zekâtın yarattığı maddi yekûn, sosyal politikalar aracılığıyla zengin ve fakir arasındaki uçurumu ortadan kaldıracaktır. Farklılıkların ortadan kaldırılması sınıfsal farklılıklar üzerinde etkili olacak ve sınıfsal çelişkiler bu yolla giderilecektir.[508] Devlet regülasyonu sayesinde mülkiyet ve zenginlik üzerindeki kontrol sınıfsal çelişkileri ortadan kaldıracağı gibi, sosyal yaşamın kendisi "manevi kalkınma" anlayışı doğrultusunda kontrollü bir alana dönüştürülecektir. Zaim'in İslâm ekonomisi çözümlemesinde, 1930'lar antikomünizminin korporatizmle tahkim edilişinin Türk-İslâmlaştırılmış bir biçimi karşımıza çıkar.[509] İktisadi kalkınmanın yarattığı zenginlik, cemiyetin manevi ve ahlâki değerlerini tahkim etmek amacıyla bir sosyal politika unsuru olarak görülürken, "maddi ve manevi kalkınma" düalist bir ilişki olarak sunulur. Bu bağlamda İslâm ekonomisi anlayışı, ilhamını on dört asır önce ortaya çıktığı dönemden aldığını iddia etse bile, modern yaşamın kuvvetleri içerisinde yeni bir model olarak ortaya çıkar. Bir ölçüde, muhafazakâr irrasyonalizmin iktisadın reaksiyoner modern eğilimleriyle rasyonelleştirildiği bir sosyal politika hamlesi geliştirilir. Bir üçüncü yol olarak ortaya çıkan İslâm ekonomisi anlayışı Batı Hıristiyan kapitalizmine ve Sovyet sosyalizmine karşı alternatif bir model olarak sunulurken, İslâm'ın yükseliş devrinde sahip olduğu zekât gibi dinî ibadetler bir sosyal politika hamlesi olarak hem Batı Hıristiyanlığı hem de Doğu Marksizm'i karşısında asırlar önce var olan otantik bir ilke gibi görülür.[510]

Sabahattin Zaim aktif siyasette yer almasa bile siyaset ala-

508 *A.g.e.*, s. 15.

509 Metin Çulhaoğlu'na göre, "Temelde anti-komünizm üzerinde biçimlenen bu girişimlerin özünde, 30'ların ideolojik birikiminde öne çıkan korporatist, otoriter ve otarşik öğeleri, 'Türk-İslâm sentezi' başlığı altında dinci ideolojiyle buluşturma arzusu yatmaktadır" *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 1999, s. 70.

510 Sabahattin Zaim, *Modern İktisat ve İslâm*, s. 30.

nında belirgin bir etkiye sahiptir. Adalet Partisi ve Süleyman Demirel ile ilişkisi pragmatiktir, Necmettin Erbakan ve Turgut Özal ile ilişkisiyse "tekke yaşamına" kadar uzanan bir arkadaşlığın devamıdır. Sabahattin Zaim, Necmettin Erbakan ve Turgut Özal, gençlik yıllarından itibaren İskenderpaşa'nın sohbet halkalarına dahil olan isimlerdir. Sabahattin Zaim'in Demirel ve Özal arasında yaptığı ayrım biz ve onları anlamak bakımından önemlidir: "Özal bizdendir, onları idare etmeye çalışıyor; Demirel de onlardandır, bizi idare etmeye çalışıyor" ifadesi Türk sağında ideolojik kampların mevzilerini anlamak bakımından ipucu sunar.[511]

1950'li yıllarda İYC'yi teşkil eden isimler cami, kütüphane ve lojmanıyla "ilim sarayı" kurmak isterler. Cemiyetin geçirdiği tahkikatlar ve soruşturmalar neticesinde akim kalan bu ideali İYV 2010 yılında gerçekleştirir.[512] İYC mensupları arasında önemli bir itibara sahip olması ve birçok İlim Yaymacı ismin de tez danışmanı olmasıyla "hocaların hocası" unvanını kazanan Zaim'in adı 2010 yılında İlim Yayma hareketi tarafından kurulan üniversiteye verilerek elli yedi yıl sonra cemiyetin bir ideali gerçekleştirilir.

Türk sağının çatısı: İlim Yayma Cemiyeti

İYC, kurulduğu andan itibaren yurtlar, okullar, akademik destekler ve yarattığı siyasal baskı mekanizmaları sayesinde Türk sağına Soğuk Savaş boyunca önemli insan kaynağı sağlar. Aydınlar Kulübü, sonrasında Aydınlar Ocağı, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) ve Türkiye Milli Kültür Vakfı (TMKV) kuruluşlarında doğrudan İYC mensuplarının etkisi vardır. Bu yapılar arasında en dikkat çeken Aydınlar Ocağı, Türk-İslâm sentezi adını verdiği projesiyle 1970 ve 1980 sonrası döneme damga vurmuştur. İYC'ye mensup kişilerin neden İYC çatısı altında değil de farklı derneklerde faaliyet arayışına girdiği sorgulanmalıdır.

511 Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 310.

512 Raif Cilasun, "İmam Hatip Okullarımız", *İslâm*, sayı 25, Ekim 1959, s. 27.

Bu sorunun cevabı 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül askerî müdahalelerinde saklıdır. İYC her müdahale sonrasında askerî ve sivil bürokrasi tarafından gerek kayyum ataması gerekse kapatmalarla karşılaştığı için özellikle 12 Mart sonrası dönemde cemiyeti ve vakfı tartışmaların uzağında tutmaya gayret gösterir. 1973 yılında İYV'nin kurulmasıyla cemiyetin sahip olduğu mülk ve maddi güç vakfa devredilerek dokunulmazlık zırhı kazanır. Fakat bu yeterli görülmediği için ideallerini gerçekleştirme hususunda kendilerine arayüz yapılanmalar kurduklarını iddia edebiliriz. Aydınlar Ocağı'nın kuruluşu böyle bir ideale hizmet etmektedir. Ocağın kurucularından birçoğu aynı zamanda hem İYC hem de İYV'de sorumluluk alan isimlerdir. Ocağın elli altı kişilik kurucuları arasından on bir kişi İYC hareketinde görevli kişilerken,[513] ocağın başkanlarının büyük bir kısmı İYC'nin uzun yıllar yöneticiliğini yapmış kimselerdir. İbrahim Kafesoğlu'ndan görevi devralan Süleyman Yalçın'ın ocak başkanı olduğu 1974 senesinden Nevzat Yalçıntaş'ın görevi bıraktığı 1998 yılına kadar geçen yirmi dört yıllık sürede ocak başkanları İYC'nin idare heyeti üyelerinden çıkmıştır. Bu sürede, Süleyman Yalçın, Salih Tuğ, Ayhan Songar ve Nevzat Yalçıntaş ocak başkanı olmuştur.[514]

Aydınlar Ocağı'nda İYC etkisinin kökleri daha eskilere, 1960'lı yıllarda ortaya çıkan Aydınlar Kulübü'ne kadar uzanır. 1950'li yıllarda İYC bünyesinde aktif yer alan genç akademisyen kuşak 1960'lı yıllara gelindiğinde kendi entelektüel cemiyet yapısını kurmaya karar verir.[515] Bu bağlamda özellikle

513 Nahit Rıfkı Dinçer, Mustafa Köseoğlu, Sabri Ülker, Süleyman Yalçın, Sabahattin Zaim, Ayhan Songar, Salih Tuğ, Asaf Ataseven, Sabahattin Topbaş, Selçuk Özçelik, Ahmet İman.

514 https://aydinlarocagi.org/genel-baskanlar/ (erişim 1.2.2024).

515 Aydınlar Kulübü, Aydınlar Ocağı'nın öncülüdür. Kapalı bir yapı olarak sadece kurucuları arasında toplantılar düzenlemiştir. Sabahattin Zaim, Ferruh Bozbeyli, Ahmet Kabaklı ve Korkut Özal gibi isimler kurucuları arasındadır. 27 Mayıs sonrasında İlim Yayma'nın yeniden yükselişe geçtiğinde misyonu "ilmi biz yayacağız" olurken, Aydınlar Kulübü'nün misyonu "memleketin aydınları biz olacağız"dır. Cemiyetin yetiştirdiği entelektüellerin bir kısmı Aydınlar Kulübü ve sonrasında Aydınlar Ocağı'nın kurucuları arasında yer almıştır. Sabahattin Zaim, *Bir Ömrün Hikayesi*, s. 324-325.

1970'lere damga vuran Türk-İslâmcı yaklaşım İYC içerisinde görev alan yahut bizzat cemiyetin programında yetiştirilmiş kişilerin etkisinde gerçekleşir.[516] Soğuk Savaş döneminde mukaddesatçılık ve milliyetçiliğin birbirini tamamlayan düşünce yapıları olarak ortaya çıkmaya başladığı süreçte cemiyetin yetiştirdiği isimler bundan etkilenir. Bu etkilenmenin sonucunda oluşan siyasallaşma farklı cemiyetlerde kendisini göstererek politik konumunu görünmez kılmayı başarmıştır. Bunun programlı bir strateji olduğunu iddia etmek oldukça zor olsa bile sonuçları itibarıyla cemiyet farklı sağcı teşkilatlara sirayet edebilmiştir. Cemiyet, antikomünizmin hem içinde hem dışında, geleneksel İslâmcı yapıların hem içinde hem de dışında, milliyetçi grupların hem içinde hem de dışında yer alabilme gücüne muktedirdir. Tanıl Bora'nın Türk sağ düşüncesini maddenin katı, sıvı ve gaz hallerine benzeterek oluşturduğu çerçeveye en önemli hizmeti gerçekleştiren cemiyet olarak karşımıza çıkar. Montaigne'in "Her yerde olmak hiçbir yerde olmamaktır,"[517] lafına nazire yaparcasına, İYC her yerde var olduğunu göstermektedir.

İlim Yayma'nın adına uygun bir programa sahip olması gerektiği üyeler arasında da bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle İslâm eğitiminin niteliği ve yönteminin ne olacağı cemiyet azaları arasında bir ihtilaf sebebidir. Salih Tuğ, İlim Yayma'nın 1973'te vakıf olarak hizmetine devam ettiği yıllarda, faaliyetin içeriğine ve yönetime dair bir tartışmayı nakleder. Tuğ'a göre hem 1950'li hem de 1970'li yıllarda cemiyet/vakıf, dinî eğilimin artırılması yönünde mekân ve maddi yönden desteklerini sürdürmüştür. Fakat sivil dinî alanın niteliğinin ne olacağı ve dinî eğitim yönünden hangi noktalarda inisiyatif alınacağı cemiyet içerisinde tartışma yaratmıştır. Salih Tuğ, cemiyet üyeleri arasında ihtilaf yaratan bu konunun defaatle

516 Uğur Mumcu, *Rabıta*, s. 147-151. İlim Yayma Cemiyeti, Aydınlar Kulübü, Aydınlar Ocağı, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı ve Suudi Arabistan sermayesinin Türkiye'de faaliyetlerini içeren Rabıta yapılanmasının göbeğinde yine benzer isimler ve kuruluşlar yer almaktadır.

517 Michel de Montaigne, *Denemeler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 55.

takipçisi olması ve kongrelerde bu dileğini iletmesine rağmen müspet bir karşılık alamamıştır. İlim Yayma hareketinden, adı üstünde, dinî bir "ilmi yayma" beklentisinin istenilen karşılığı bul(a)maması Salih Tuğ ve Ali Özek gibi dindar muhafazakârları farklı arayışlara yöneltmiştir.[518] Ali Özek'in öncülüğünde İlim Yaymacılar dinî bir faaliyet alanı olarak İslâmi İlimler Araştırma Vakfı'nı 1970 yılında kurmuştur.[519] 1950'li yıllar sonrasında Türkiye'de geleneksel İslâmi gruplar tarikat ve cemaat şeklinde örgütlenme yolunu seçmiştir. Ali Özek, dinî eğitimi yaygınlaştırmak ve İslâmi ilimlerde çalışacak gençler yetiştirmek için vakıf çalışmasını önceler. İslâmi İlimler Araştırma Vakfı'na İYC'nin dinî araştırma kurumu gözüyle bakmak doğru olacaktır.[520] 1980 öncesi süreçte çok faal olmayan İslâmi İlimler Araştırma Vakfı sonraki süreçte oldukça aktif bir rol üstlenir.[521]

Türkiye Milli Kültür Vakfı, yine İYC mensuplarının içinde yer aldığı yapılardan biridir. 1969 yılında kurulan TMKV'nin kırk dokuz kurucusu arasında İbrahim Bodur, Abdülkadir Çavuşoğlu, Mustafa Doğanbey, Mehmet Güler, Süleyman Sabit İshakoğlu, Hamdi İshakoğlu, Mahir İz, Mustafa Köseoğlu, Osman Kılıç, Turgut Özal, Eymen Topbaş, Salih Tuğ, Mehmet Uzun, Sabri Ülker, Sabahattin Zaim, Nevzat Yalçıntaş, Süleyman Yalçın gibi İYC mensupları yer alır. Vakfın temel amaçlarından birisi, 1970'lerden itibaren entelektüel faaliyet yürüten İslâmi muhafazakâr ve milliyetçi isimleri ödüllendirmek ve

518 *İlim Yayma Vakfı Bülten*, sayı 13, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2019, s. 18-21.

519 İslâmi İlimler Araştırma Vakfı'nda yer alan İlim Yaymacılar: Muammer Topbaş, Mahir İz, Abdülkadir Çavuşoğlu, Abidin Topbaş, Ahmet Topbaş, Ahmet Yıldız, Eymen Topbaş, Asaf Ataseven, Kemal Sünnetçioğlu, Asım Ülker, Avni İman, Cemalettin Yavaşça, Emin Saraç, Niyazi Kurtulmuş, İbrahim Bodur, Korkut Özal, Mehdi Sungur, Mehmet Üretmen, Mustafa Köseoğlu, Mustafa Runyun, Nevzat Yalçıntaş, Osman Öztürk, Sabahattin Topbaş, Sabahattin Zaim, Sabri Özpala, Sabri Ülker, Salih Tuğ. Bkz. http://www.isav.org.tr/vakif_kurucular_kurulu (erişim 15.02.2024).

520 Ramazan Yıldırım, *Medreseden Üniversiteye Ali Özek*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012, s. 218-220, 277.

521 Mahmut Kaya, "İslâmî İlimler Araştırma Vakfı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/İslâmi-ilimler-arastirma-vakfi (erişim 09.03.2024).

desteklemektir. 1973 yılında verilmeye başlanan ödülleri kazananlar arasında Nahit Dinçer ve Ayhan Songar gibi isimler yer alır.[522]

İYC üyelerini bir araya getiren organizasyonlardan bir diğeri de 28 Şubat sürecinde büyük tartışmalar yaratan Taksim Camii projesidir. İlim Yaymacıların 1960'lı yıllarda Taksim'de bir cami yapımı için oluşturdukları dernek bu tartışmaları doğuran ilk yapıdır. Taksim Camii ve Kültür Sitesi adında bir dernek kurarak bu faaliyetin başlangıcını yaparlar.[523]

522 *Türkiye Milli Kültür Vakfı*, İstanbul: Mert Yayıncılık, 1985.

523 Dernek başkanı Sabri Ülker, ikinci başkan Cemalettin Yavaşça, genel kâtip Mazhar Çelebi, sayman Sabahattin Topbaş, veznedar Ali Eymen Topbaş, üye Vehbi Bilimer, üye Rüştü Erdelhun, üye Mustafa Yalçın, üye Hasan Uğur. Dernekte görev alan diğer isimler de İYC'nin mensuplarından oluşur. Yusuf Türel, Ayhan Songar, Mustafa Köseoğlu, Osman Çataklı, Asım Taşer, Ömer Derin, Beşir Akınal, Nazif Çelebi, Durmuş Ocakçıoğlu ve Niyazi Kurtulmuş bu isimlerden bazılarıdır. "Taksim Camii ve Kültür Sitesi Cemiyeti Nizamnamesi", *Babıali'de Sabah*, 23 Kasım 1967, s. 3.

İlim Yayma'nın Yöntemi

Zararlı ideolojiler karşısında üçüncü yol: Şahsiyetçilik

Türk muhafazakârlığı, farklı tarihsel dönemlerde aktörler ve hareketler aracılığıyla çeşitli ideolojik yöntemler geliştirmiştir. Muhafazakârlık her ne kadar modernleşme sürecinin ürünü olsa da onun bir evrensel öze sahip olduğundan bahsetmek oldukça zordur. Bunun temel sebebi, muhafazakâr ideolojinin özgün olma iddiasını varoluşunun temel ilkesi olarak görmesinden kaynaklanır. Muhafazakâr ideolojinin bütün varyantları, kendisinin yerel değerlerden beslenen özgün bir düşünce sistemi oluşturduğunu iddia eder. Temel ideolojik savunusunu bunun üzerine kuran Türk muhafazakârlığı, kendisini evrensel muhafazakâr bağlılığın parçası görmez. Buna karşın Türk muhafazakârlığı, Avrupa'da ortaya çıkan tepkici yahut alternatif kalkınma iddiası taşıyan muhafazakârlıklardan epey etkilenmiştir. Avrupa'da 1930'lu yıllarda ortaya çıkan şahsiyetçilik akımının Türk muhafazakârlığı üzerinde büyük etkileri olmuştur. Özellikle 1920'li yılların sonunda Fransa'ya devlet bursuyla gönderilen Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu ve Fahri Fındıkoğlu gibi isimlerin de etkisiyle, Fransız sosyal

katolisizm akımı Türk muhafazakâr düşüncesinin gelişimi üzerine dikkat çekici etkiye sahip olur. Erken Cumhuriyet döneminde Bergsoncu akım olarak adlandırılan cumhuriyetçi muhafazakârlık benzer ideolojik ekolün temsilcisidir.[1] 1940'lı yıllardan itibaren bahse konu muhafazakârlar aynı zamanda iki savaş arası dönemde ilgi odağı olan şahsiyetçilik akımından yoğun şekilde etkilenmişlerdir.

Personalism akımı, Türkçe literatürde şahsiyetçilik yahut kişiselcilik adıyla ele alınır. Şahıs kavramı farklı tarihsel dönemlerde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Ancak muhafazakâr bir ideolojinin yöntemi olarak ilk defa Fransa'da "Espirit" yazarları şahsiyetçiliğe başka bir anlam katmıştır.[2] 1930'lu yıllarda Fransa'da büyük etki yaratan "kişiselci uyanış", bireycilik ve kolektivizm karşısında bir üçüncü yol olarak ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllarda, kapitalizmin kriziyle birlikte liberal değerlere ilginin azalması, toplumsal kurtuluş yolunun faşizmde ve Marksizm'de aranması şahsiyetçiler için alternatif geliştirmeyi hızlandırmıştır.[3] Liberalizm, faşizm ve Marksizm gibi akımlara karşı "kişiselci uyanış" savunma refleksi olarak ortaya çıkmıştır.[4] Kişiselcilik, modernleşmenin olumsuz sonucu olarak gördükleri pozitivizm, bireycilik ve kolektivizmin hâkimiyetine karşı kendi maneviyatçı-spiritüalist yöntemlerini geliştirmiştir. Etik, cemaatçi, İslâmi, Hıristiyan ve Yahudi gibi çeşitli adlarda farklı yollar izlenmiştir. Kişiselcilik, iki savaş arası dönemde ortaya çıkan toplumsal, entelektüel ve siyasal krizler karşısında bir cevap olma şiarıyla hareket etmiştir. Şahsiyetçilik akımını tanımlamak için kullanılacak yegâne kavram kuşkusuz "kriz" olacaktır. Ahlâki ve sosyal krizler şahsiyetçiliğin özünü tanımlamak için kullanıl-

1 Erken Cumhuriyet döneminde İslâmi muhafazakârlardaki Henri Bergson etkisi hakkında bkz. Nazım İrem, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

2 Bilal Dindar, *Personalizm*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2002, s. 10.

3 Juan Manuel Burgos, *An Introduction to Personalism*, Washington, D.C: The Catholic University of America Press, 2018, s. 1-2.

4 James J. Farrel, *The Spirit of the Sixties*, New York: Routledge, 1997, s. 10.

maktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iktisadi, siyasi ve sosyal krizler "medeniyet krizi" olarak görülürken, şahsiyetçiler için çözüm yolu dinde ve onun metafizik öğretilerinde bulunmuştur. "Ruhani devrim" hedefiyle yola çıkan şahsiyetçilik, Mounier örneğinde olduğu gibi daha kapsamlı çözümler de sunmaktadır.[5] İnsan, Tanrı'nın yarattığı bir varlık olarak toplumun bir parçası yahut soyut bir birey olmaktan çok daha ötede kutsal varlığa sahiptir. İnsanı doğumundan itibaren önemli kılan, onu Tanrı'nın yaratmasıdır. İnsanın metafizik bir kullanımla yaratılışın öznesi olarak ele alınması şahsiyetçiler açısından en önemli temeldir. Yaratılış kavramı şahsiyetçilik için bu noktada anahtar bir kavram haline gelmektedir. Yaratılış kavramının kullanıma girmesiyle birlikte, maneviyat ve ahlâk kavramları da şahsiyetçiliğin anahtar kavramları olarak yönteminin parçası haline gelir. *Espirit* dergisi çevresinde şekillenen şahsiyetçiliğin temel savunusu, kapitalizmin yarattığı insan sömürüsünün ve liberal bireyciliğin biçimsel eşitlik anlayışına karşı şahsiyet sahibi imanlı insanları bir araya getirmektedir. Çünkü sosyal yaşam modernleşmeyle birlikte çürümeye başlamıştır. Sosyal çürüme olarak görülen toplumsal yapı rehabilite edilmek istenmektedir. Bu noktada çürümenin kaynağı iman, ruh ve maneviyat gibi metafizik kavramların etkisindeki aşınmada bulunmuştur. Toplumsal yozlaşmanın kökeninde kapitalizm vardır. Ancak kapitalizmin kitleleri proleterleştirmesi, sınıf mücadelesi ve mülksüzleşme sosyal çürüme bağlamında ele alınmaz. Sınıfsal mücadele, emek, sömürü gibi sol kavramlar Mounier'nin düşünsel geleneğinde görülmektedir. Ancak sol kavramlar dinin sahip olduğu toplumsal otoriteyle birlikte ele alınarak bir sentez girişimi denenmiştir.[6] Mounier, şahsiyetçiliği çürümüş insanlık için bir kurtuluş yolu olarak görürken, onun aynı zamanda

5 Juan Manuel Burgos, *An Introduction to Personalism*, s. 3.

6 James Farrel'a göre, Emanuel Mounier kızıl Fransa ile siyah Fransa'yı, rahipler ile Jakobenleri birleştirerek aşkın bir sentez elde etmeye çalışmıştır. James J. Farrel, *The Spirit of the Sixties*, s. 11. Mounier'nin düşünsel yöntemi Nurettin Topçu'nun fikirleri üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Bkz. Baran Dural, *Başkaldırı ve Uyum*, İstanbul: Bir Harf Yayınları, 2005, s. 180-182.

devrimci bir yönünün sürekli olarak yenilenmesi gerekliliğini vurgular. Kişiselcilik Batı burjuva toplumunu sona erdirme yönünde hareket etmezse "kişiselcilik devrimci yönü köreltilmiş ve muhafazakâr ya da reformist inisiyatiflere hizmet etmek için kullanılan bir ideoloji haline gelecektir".[7]

Akla olan inancın güçlenmesi pozitivizm gibi akımların giderek artan bir ilgiyle karşılanmasına zemin hazırlarken, bilimsel düşünceye olan inanç dinin otoritesini sarsmıştır.[8] Pozitivizmle birlikte şahsiyetçilerin karşı çıktığı bir diğer akım bireyciliktir. Bireyciliğin dayandığı faydacı ahlâk, kapitalizm ve bireysel hak ilkeleri kişiliği yozlaştırıcı görülmüştür. Şahsiyetçiler, toplumsal bir özne olarak şahıs ile atomistik birey arasında ayrım yapmıştır. Ayrıma göre, liberal idealin öngördüğü birey maddi imkânlarla tatmin olabilirken, şahsiyetçiliğin öngördüğü ideal şahıs maddi yaşamın manevi yaşamla birleşmesinden tatmin olur.[9] Modern liberalizmi eleştiren şahsiyetçilere göre, liberal idealler merkezine bireyi alırken onu toplumdan soyutlamaktadır. Bireyin toplumdan bağımsız bir şahsiyetinin varlığı şahsiyetçiler açısından mümkün görülmez. Birey toplumun bir uzantısıdır ancak bu anlayış kolektivizmin öngördüğü şekilde gerçekleşmez. James Farrel'ın gösterdiği şekliyle, şahsiyetçiler organik cemaatçiliği savunmaktadır. Organik cemaati bir araya getiren ve birlikte işlev kazanmalarını sağlayan irade Hıristiyan mistisizminden gelmektedir. Böylece dinî toplumsal bütünlüğü korumada güçlü unsur gören muhafazakâr görüşü şahsiyetçiler de paylaşmıştır. Ancak din bireyi toplum içerisinde eritmek için değil, onu modernitenin olumsuzlukları içerisinde yüceltmek için vardır. Burada temel amaç, Marksizm ve liberalizm karşısında şahsın kendi organik cemaatini gerçekleştirmesidir. Şahsiyetçilikte Tanrı kavramı aşkınlıkla ele alınmaktan öte pratik bir şekilde de işlenmiştir. İnsan, Tanrı'nın yaratımı ile var olurken aynı

7 Mounier'den akt. Mary Pepper, "Personalism in Christian Social Thought and The Denial of Politics", *New Blackfriars*, 64(754), 1983, s. 154.

8 *The Spirit of the Sixties*, s. 6.

9 *A.g.e.*, s. 10.

zamanda birbirine organik biçimde bağlıdır. Genel irade, ortak duyu, ulus ve millet gibi kavramların yarattığı modern birliktelik ruhu karşısında, şahsiyetçiler Tanrı'nın yarattığı ruhların "kutsal" birlikteliğini savunmaktadır. Hakikati yalnızca Tanrısal olanın birliğinde bulurlar.[10] *Espirit* dergisi, Bergsoncu spiritüalizmin, Nietzscheci kahramanlığın ve Katolik bireycilik ve liberalizm karşıtlığının sentezini yapan bir yapı olarak 1930'lu yıllarda Fransız entelijansiyasına damga vurmuştur. 1941-1944 yılları arasında bundan dolayı Vichy hükümeti tarafından yasaklanmıştır.

Faydacılığın temel önermesi, hazzın maksimizasyonu ve acının minimal hale getirilmesi üzerine kuruludur. Bireysel haklar doktrini hazzın karşısında bireyin haklarını en yüce değer olarak getirirken, hazzı sınırlandıran göreli bir antitez olarak görülmektedir. Kapitalizm, kırlardan kentlere kitlesel göçü hızlandırması neticesinde kitle hareketlerini ortaya çıkarırken, kitlesel hareketler hazzın maksimizasyonu ve bireyin kendisini gerçekleştirme idealleriyle birleştirildiğinde muhafazakârların eleştirdiği bir sonuç ortaya çıkmaktadır.[11] Şahsiyetçilerin hedefindeki bir diğer akım kolektivizmdir. Şahsiyetçilere göre kolektivizm, ırk, ulus ve sınıflara dayanan bir kitle görüşünün yansımasıdır ve iki ayrı ucu vardır. Birincisi sağ Hegelci Nazizm-faşizm, diğeri sol Hegelci Marksizm'dir. Marksizm, işçi sınıfını kapitalizmin sömürüsü karşısında mücadele edecek özneler olarak tasavvur ederken, kurtuluşun sınıf mücadelesinde olduğunu öneriyordu. Sağ kolektivizmin iki aktörü olan faşizm ve Nazizm örneklerinde devletin kutsanması ve tek gerçeklik olarak sunulması bireyin dışlanması ve parlamenter demokrasinin yerilmesi şahsiyetçiler açısından olumsuzluklar olarak görülmektedir. Devletin yegâne güç olarak bireyi edilgin konuma getirmesi şahsiyetçilik açısından kabul edilebilir değildir. Faşizmin bireyi yalnızca devlet içerisinde bir amaca hizmet eden araçlar olarak görmesi temel eleştiri noktasını oluşturmuştur. Alman

10 *A.g.e.*, s. 11.

11 Juan Manuel Burgos, *An Introduction to Personalism*, s. 10-11.

Nazizmi örneğine gelindiğinde, halk aşkın bir yüceltmeyle birey karşısında ön plana çıkarılırken, birey yine halk içinde eriyen edilgen bir pozisyonda görülmektedir.[12] Devlet ve halk çıkarı/idealleri olarak ortaya çıkan sağ kolektivizm karizmatik liderlerin öncülüğünde bir araca dönüştürülmektedir. Kişilikçilik, bireycilikten özne haklarının müdafaasını, kolektivizmden ortak bir amaca yönelik ahlâki değer kalıplarını alarak bunu da kişi lehine işleyen bir düşünce sistemi olarak geliştirmiştir. Toplum karşısında kişi yüceltilirken, aynı zamanda mensubu olduğu topluma karşı görev ve sorumlulukları hatırlatılarak bireycilik toplumsal fedakârlık/dayanışma ile dengelenmektedir.[13]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında birbirine düşman iki düşünce sistemi olan bireycilik ve kolektivizmin kitleleri harekete geçirici etkisi karşısında şahsiyetçiler, kişinin üstünlüğü iddiasını ortaya koymuştur. Kişinin varlığı üzerine getirilen yaklaşım, modernleşme neticesinde dinin kültürel öncüllüğünün kaybı ve aşkınlığın reddedilmesi üzerine bina edilmiştir.[14] Kişilikçi düşüncenin 1930'lu yıllarda artan bir ivme yakalamasının esas sebeplerinin başında reaksiyoner muhafazakârlıkla arasına koyduğu mesafe gelir. Kişilikçiler düşünce sistemlerinin modern bir görünüme sahip olmasını istemiştir. Geleneği yahut töresel değerleri reddetmese bile geliştirdiği yöntemin modern çağa ayak uyduracak bir karaktere sahip olmasını istemiştir. Çünkü modern dünya eski prangalarından kurtulmuştur ve kişilikçiler buna karşı etkili entelektüel bir cevap geliştirmek zorundadır. Şahsiyetçilik akımının, ilk etapta kolektivizm ve bireyciliğin baskın tutumu karşısında tutarlı bir teori üretmesi haricinde, bunu yayabileceği "sosyal aracılar"ı yapılandırması gerekmiştir. Şahsiyetçiliğin oluşum aşamasında katkıları bulunan Maritain, Mounier gibi isimlerle birlikte Maurice Blondel'in katkısı önemlidir. 1930'lu yıllarda oluşan Fransız muhafazakârla-

12 *A.g.e.*, s. 14-15.

13 *A.g.e.*, s. 16.

14 *A.g.e.*, s. 31.

rı şahsiyetçiliği diğer "-izmler" karşısında modern bir yapıya büründürmüştür.[15]

İlim Yayma'nın şahsiyetçiliği

Tanzimat'la birlikte modernleşme idealinin yaşamı derinden etkilemesi ve geleneksel olanın mezarını kazması, muhafazakâr düşünürlerin hafızasında sonun başlangıcı olarak imlenmektedir. Ancak muhafazakârlık açısından Tanzimat'tan daha acımasız görülen ve toplumun tabutuna son çiviyi çakan kuşkusuz Kemalist devrimler olmuştur. Geleneksel ve modern, gelenek ve gelecek, ileri ve geri gibi düaliteler muhafazakâr bilincin varlığını besleyen yegâne karşıtlıklar olmuştur. Böylece çalışmanın nesnesi olan İlim Yaymacıların düşün dünyasında "dindar nesil", Kemalizm'in ve modernleşme projelerinin toplumu sürüklediği "karanlıktan" aydınlığa çıkaracak elit kadroyu temsil etmektedir. İlim Yayma kavramının muhtevası şahsiyetçilik yönteminin niteliğinde bulunmaktadır. Öyle ki, ilim kavramı yalnızca dinî bir tınısı olmaktan öte pozitif ve manevi değerlerin birleştirilmesiyle elde edilmektedir. İlhamını Mehmet Akif Ersoy'un "İslâm'ı asrın idrakine söyletmek" sözünden alan İlim Yayma kavramı, pozitif bilim karşısında manevi değerlerle yoğrulmuş ve çağın şartlarını benimsemeyi ifade etmektedir. Kavramın niteliğini oluşturan olgular içerisinde modernleşme, geri kalmışlık, güç istenci, din ve gelenek gibi birbiriyle çelişen değerler vardır. Eklektik bir yapıya sahip olması kavramın anlamsız olduğunu göstermez. Aksine, çeşitli değerleri, hatta birbiriyle çelişen değerleri bir araya getirmesi İlim Yayma kavramının çok daha esnek ve manevra kabiliyetinin yüksek olmasını sağlamıştır. İlim Yayma kavramının pratik sahada şahsiyetçilik yöntemiyle bir arada kullanılması da bu esnekliğinden kaynaklanır. Zira şahsiyetçilik akımı da çeşitli değerlerin birlikteliğinden oluşmaktadır.

Fransız şahsiyetçileri ve diğer tüm şahsiyetçi gelenekler insanlığın temel kurtuluşunu zıtlıkların birlikteliğinde aramış-

15 *A.g.e.*, s. 32.

tır. Bu bakımdan İlim Yayma kavramının yalnızca dinî bir epistemolojiyi değil, pozitif bilimleri de içerdiğini vurgulamak gerekir. Derneğe isim olarak İlim Yayma'nın seçilmesi ve kavramın niteliğinin bu şekilde oluşturulması çağın ruhuna uygundur. Zira kalkınma ve eğitim Türkiye'de modernleşme tartışmalarında birlikte ele alınmaktadır. Modernleşme, eğitim ve ekonomik gelişmişlik arasındaki sıkı bağa olan inanç, dinî gelenekleri en başında dışlarken, İlim Yaymacılar buna gerek olmadığını kanıtlama yönünde epistemolojik bir çözüm sunmuştur. Reaksiyoner muhafazakâr bir iddia gibi görülmekle birlikte modernizmi dışlamayan reaksiyoner modernist bir ideolojinin yansımasıdır. En nihai noktada, İlim Yaymacı entelektüellerin düşünce yapısında medeniyet/modernleşme ile ahlâk arasında ters bir ilişki vardır. İlim Yaymacılar için öncelik modernitenin gereklerini yerine getirmek değil, dinin gerek şartlarını yerine getirmektir. Yaşamın temeli ve kaynağı din ve onun kültürel dünyasında aranır. Çünkü insanın bir şahsiyet olabilmesi için evvela inançlı bir insan olması beklenir. Bu görüşün sıkı takipçilerinden biri Nahit Dinçer'dir.[16] Dinçer'e göre, milli kültür ve milli şahsiyeti oluşturan değerler dil, din ve sanattır. Şahsiyetin milli olması İslâmi bir kimliğe sahip olmak olarak görülür. Bununla birlikte şahsiyeti iki türlü ele alır; öncelikle milli şahsiyetin temeli kültürde bulunur, kültürün temeli de İslâm'dadır. İkinci şahsiyet kavramı da medeni şahsiyettir ve onun temeli de tekniktir. Şahsiyeti oluşturan değerler dil, din ve gelenekte bulunurken şahsiyet kazanmanın mekânı da okullardır. Okullar yalnızca teknik eğitimin verileceği mekânlar olmanın ötesinde, İslâm'dan doğan milli şahsiyetin öğretileceği yerler olarak tasavvur edilir. Dinle birbirine sıkı şekilde bağlı olan milli şahsiyetin gerek şartı dinî eğitimde bulunurken, "milli şahsiyeti olan insan, Türk

16 Nahit Dinçer, İlim Yayma hareketine 1960'lı yıllardan sonra dahil olmuştur. Öğretmen olan Dinçer, Adalet Partisi milletvekili adayı olması yanında AP tarafından Milli Eğitim Bakanlığı'nda daire başkanlığı görevine getirilmiştir. İslâmi muhafazakâr ve milliyetçi camiada tanınan Dinçer, İYV'nin kuruluşuyla genel müdür görevini de üstlenmiştir. Ayrıca Rabıta örgütünün Arabistan'da düzenlediği kongreye katılan İlim Yaymacılar arasındadır.

gibi hisseden, Türk gibi düşünen, Türk gibi yaşayan insandır. Milli şahsiyet milli değerleri yaşamakla mümkündür".[17]

Nahit Dinçer'e göre, toplumsal düzen ve birliğin sağlanması konusunda din özel bir güce sahiptir. Toplumsal birliğin sağlanması için şahsiyetin ve kolektif duyuların sürekli olarak yenilenmesi gerekir, yenilenme aynı zamanda kuvvetlenme anlamına gelirken, "kuvvetlendirmede kaynak, potansiyel güç din"dir. Toplumsal birliğin sağlanması konusunda ortak duyuyu sağlayacak dinin gücüne güvenilmezse bunun yerine komünizm gelecektir. Dinçer'e göre her inanç boşluğu doldurulacağı için İslâm'ın güçsüz bırakıldığı bir noktada kitlelerin Marksizm'e tevessül etmeleri büyük bir tehlike olarak görülür. Şahsiyeti kuvvetlendirecek dinin toplumsal gücü kullanılmazsa, "memleketi yıkmak ve Moskova'ya veya Pekin'e bağlamak isteyenlerin" beklentisi gerçekleşecektir.[18] Milli şahsiyet, kitleleri harekete geçirecek, Marksizm ve sosyalizm gibi ideolojik hareketler karşısında Müslüman Türkleri koruyacak "panzehir" olarak görülmektedir. Din ferde şahsiyet vermekle beraber Dinçer'e göre milletlere de şahsiyet kazandırmaktadır. Kolektif bir bilinç ve hafızaya erişmek için öncelikle çocuk yaşlardan itibaren dine dayanan şahsiyet eğitimlerini vermek ve milli şahsiyete dayanan toplumu oluşturmak gerekir. Bu şekilde oluşturulan bir toplum manevi değerlerine bağlı hareket edeceği için Marksizm ve sosyalizmin dayandığı materyalizme karşı "bağışıklık" kazanabilecektir. Dinçer'in dinî sosyal düzenin koruyucu bir gücü olarak görmesi ve kitle hareketlerinin karşısına milli/manevi şahsiyetçiliği çıkarması Soğuk Savaş düzeni içerisinde İlim Yaymacıların görüşlerini göstermesi bakımından hayati önem taşımaktadır.[19]

---

17 Nahit Dinçer, "Milli Kültürde Manevi Değerlerimiz", *Töre*, sayı 16, Eylül 1972, s. 20.

18 Nahit Dinçer, "Milli Kültürde Manevi Değerlerimiz", *Babıali'de Sabah*, 24 Eylül 1972, s. 2.

19 Nahit Dinçer'in tasavvurunda oluşturduğu milli şahsiyet kavramı aynı zamanda kitle korkusu karşısında bir çözüm arayışı olarak görülebilir. Yazısında kitle korkusunun teorisyeni Gustave Le Bon'a atıf yapması bunun göstergelerinden biridir. Yazı ilk olarak *Töre* dergisinde, daha sonra *Babıa-*

Modern yaşamın, laik ve seküler bir düzenin yeni ahlâki ilkeleri ve yaşam pratikleri olamaz. Böylece insan doğası üzerine yeni bir tartışma ahlâk tartışması üzerinden verilir. Mücadele sürecinde etkin gücün ahlâk tartışmasına verilmesi kapitalizmin varlığını ikinci plana itmiştir. Ahlâki krizlerin doğası kültürel değişimde bulunur ve kapitalizm ikinci plana itilir. İkinci plana itilen kapitalizm teknolojik gelişme/kalkınma, yani güçle tahayyül edildiği için imrenilen, istenilen, beklenilen bir kavram olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla geç kapitalistleşen bir ülkenin yaşadığı krizlerin doğası ahlâki ve kültürel dönüşümde bulunur. Kapitalizmin yarattığı ve insan doğasını dönüştüren yabancılaşma anomalileri din, gelenek, örf ve töre gibi geleneksel topluma ait değerlerle aşılmaya çalışılır. Nihayetinde İlim Yaymacılar açısından ortaya çıkan sorunların çözümü manevi yaşamın yeniden kurulmasıdır.[20]

Her İlim Yaymacı, yeni insanı kendisi gibi tahayyül etmeye başlar. Şahsiyetçilerin insan doğası üzerinde sağladıkları mutabakatın bir benzeri burada ortaya çıkar. Modern yaşam içinde geleneksel değerleri benimseyen, düzen taraftarı organik toplum idealini benimseyen şahsiyetler ortaya çıkar. Bu yaklaşımın düzen ve kriz kavramlarıyla doğrudan ilişkisi vardır ve kavramların güvenliğini sağlamak üzerine inşa edilmiştir. Geç kapitalizm sonucu doğan kitle hareketlerine karşı muhafazakârlığın İlim Yaymacı varyantı, organik toplumun korunması, kapitalist gücün elde edilmesi ve anomali içindeki toplumun dönüştürülmesi gibi amaçlarla kendi şahsiyetçi yöntemini icat etmiştir. Böylece İlim Yayma'nın yöntemi, anomali içindeki Müslüman Türk toplumunu krizden kurtarmanın ve tedavi etmenin ilahi yöntemi olarak ortaya çıkar.

li'de Sabah ve *Bugün* gazetelerinde tefrika edilmiştir. Nahit Dinçer, "Milli Kültürde Manevi Değerlerimiz", *Babıali'de Sabah*, 25 Eylül 1972, s. 2.

20 İlim Yaymacıların ortak noktası, Türkiye'nin manevi bir saldırı altında olduğudur. Bu eksende, kapitalizm ve kültürel değişim gibi olgular karşısında düşünceleri, üretim ilişkilerinin manevi yaşamın geleneksel değerlerini buharlaştırdığı yönündedir. Maddi olanın karşısında manevi olanın savunulması olarak ortaya çıkan İlim Yaymacıların düşüncesi, bu bakımdan emperyalist saldırılar karşısında kutsal olanın müdafaası olarak görülebilir. Nahit Dinçer, "Hristiyanlık, Misyonerlik, Emperyalizm", *Bugün*, 4 Aralık 1972, s. 2.

Teorik altyapısını Fransız muhafazakârlarından devşiren şahsiyetçilik, İlim Yayma hareketinin düşünce dünyasında kendisini göstermiştir. Sabahattin Zaim, Mehdi Sungur, Fehmi Cumalıoğlu ve daha nice isim şahsiyetçiliği yöntem olarak benimsemiştir. Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Fahri Fındıkoğlu gibi 1930'lu yıllarda Fransa'da okuyan ve şahsiyetçilikten önemli oranda etkilenen isimlerin Sabahattin Zaim gibi birçok İlim Yaymacı entelektüelin üzerinde önemli etkisi olmuştur. Fransız şahsiyetçiliği usta-çırak ilişkisini anımsatan bir biçimde muhafazakârlar arasında süreklilik sağlamıştır. Şahsiyetçi yöntemin benimsenmesiyle birlikte belirli ön kabullerin varlığı ortaya çıkar. Öncelikle İlim Yaymacılar açısından Türk toplumu ahlâki bir krizdedir. Yukarıda bahsedilen ve şahsiyetçiliği tanımlamak için kullanılan "kriz" kelimesi 1960'lı yıllardan itibaren İslâmi muhafazakârlarda ahlâk temasında kendisini göstermektedir. Fehmi Cumalıoğlu, Aydınlanma'nın ürünü olan seküler ahlâk ilkelerini yetersiz görmekle birlikte bunun alternatifi olarak dinî ahlâkı önerir. Çünkü laik ahlâk bir yanılsamadır. Batı medeniyetinin teknik bilgisini almak yerine kültürünü almak bu ahlâki yozlaşmaya zemin hazırlamıştır. Cumalıoğlu ve İslâmi muhafazakâr kadrolar için "ahlâk sisteminin çatısı İslâm inancına dayanır".[21] Toplumda ortaya çıkan ahlâki çözülmenin temelleri, Kemalizm'in devrimler aracılığıyla getirdiği "garp kültüründe" ve ahlâk anlayışında bulunmaktadır. Böylece akla dayanan ahlâk karşısında İslâm'a dayanan geleneksel ahlâk ve erdem ilkelerinin yeniden hâkim kılınması amaç edinilir. Bu idealin gerçekleşmesi "inanç, yani iman ile mümkündür".[22]

Bir diğer İlim Yaymacı Sabahattin Zaim de diğer şahsiyetçiler gibi Aydınlanma ve modernleşme eleştirisini kabul etmektedir. Zaim'in düşüncesinde modernite, Batı Hıristiyanlığını temsil etmektedir. Bu yaklaşımı ilginç bir paradoksu da içermektedir. Hıristiyanlık hem Batı medeniyetini temsil eden hem de temsil ettiği modernleşme tarafından yerinden edilen

21 Fehmi Cumalıoğlu, "Ahlâk Buhranı", *Yeni İstiklal*, 8 Mart 1961, s. 2.

22 A.g.m., s. 2.

bir din olarak görülmektedir. Hıristiyanlık organizma gibi çürüyen bir yapıya sahiptir. Bunun tetikleyicisi olarak da Katoliklik karşısında Protestanlığın ahlâki ilkeleri yer alır. Zaim açısından Protestan ahlâk Weber'in çerçevesini çizdiği kapitalist bir ahlâk olarak görülürken, kapitalizmin gerek şartlarının sağlanması toplumsal düzeni ve dinin ahlâki ahkâmını çürüten ilkeler olarak resmedilir. Bu bakımdan Katoliklik karşısında Protestan ahlâk bireyi, faizi ve kapitali temsil ettiği için olumsuzlanmaktadır. Zaim de öğretmeni Topçu gibi bireyciliği eleştirir. Bireyciliğin Protestan ahlâkıyla birleşmesi akıllı insanın toplumun önüne geçmesine ve toplumun çözülmesine sebebiyet vermiştir. Protestan ahlâkın açtığı yol, kapitalizm ve ferdiyetçiliğin ilkelerini temel felsefi ilkeler olarak üretirken spiritüalizm Aydınlanma'yla birlikte terk edilmiştir.[23] Sabahattin Zaim açısından başta Türkiye olmak üzere İslâm dünyasının kurtuluş reçetesi yeni uyanış hareketlerinde gizlidir. Özellikle yeni uyanış hareketlerinin izlediği yol Batı'nın tecrübelerinden ders alan, maneviyatı maddi gelişmeyle birlikte düşünen bir girişimdir. Türk toplumu kendi değerleri ve kültürünü Batı'nın teknolojisiyle birleştirerek bahsedilen uyanışı gerçekleştirebilecektir.[24] Uyanış, Türk-İslâm kimliğini idrak etmekte bulunurken, imanlı şahsiyetler bunu gerçekleştirecek özneler olarak görülür. Zaim'e göre, inananlar, yani sağcılar, Akif'in izinden giderek "İslâm'ı asrın idrakine söyleterek" yenilgilerinden kurtulacaktır.[25] Zaim açısından uyanış, Türk-İslâm kimliğine dayanan imanlı cemiyetin kurulmasıyla gerçekleşecektir.

Bahse konu uyanışı hakikate ulaştıracak yol, Sabahattin Zaim'in düşüncesinde "güzel insan modeli" adını verdiği üst insanın üretiminde bulunmaktadır. Yeni insan ve toplum tasavvurunu içeren yöntem, İlim Yayma'nın da kuruluşuyla birlikte sosyal aracılar vasıtasıyla pratik sahada somuta evrilmiştir.

23 Sabahattin Zaim, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2005, s. 12-13.

24 *A.g.e.*, s. 23.

25 *A.g.e.*, s. 24.

Zaim'in güzel insan modeli olarak adlandırdığı üst insan, ahlâken kuvvetli, manevi olarak gelişmiş insan niteliğine sahiptir.[26] İnsanı yaratılanların en yücesi olarak gören Zaim'e göre, insanın sahip olduğu potansiyeli gerçekleştirmesi onu iyi, yani güzel insan yapmaktadır. Aksi durumda, insanı kötü insan olarak konumlandırır. İnsanı mekanik bir varlık yahut üretim süreci içerisindeki emekçiden farklı bir noktaya konumlandırır. İnsan ilahi bir varlık olarak, yaratılanların en yücesi konumuna yerleştirilir. Güzel insan aynı zamanda ahlâken kuvvetli, gelişmiş insan demektedir; bu noktada, Sabahattin Zaim'in anlayışında moral yönden gelişmiş bir öncüye tekabül etmektedir. Toplumun, moral anlamda öncülük edecek somut örnekleri takip edeceğini belirtir. Bu bakımdan örnek insanın teorik bir açılımının yapılması yetmez, aynı zamanda somutta güzel insanın yetiştirilmesi gerekmektedir.[27]

İlim Yayma'nın yöntemi dine dayanan ahlâki ilkelerle kişi/şahsın davranış kalıplarını dönüştürmeyi hedefler, "iyi bir Müslüman, bilgisini artırarak, hayırlı bilgilerle ahlâkını yükselterek kemal mertebesine erişmeye çalışmakla mükelleftir", böylece kemale eren insan kâmil hale gelir.[28] Sabahattin Zaim, dünya görüşünde şahsiyetçi yöntemine rehber olarak Hz. Muhammed'i seçmektedir. İnsan davranışları ve pratikleri bu ahlâk ve ilkeler üzerine bina edilirken ahlâkın temel kaynağı dinde bulunur.[29] Hıristiyan şahsiyetçilerinde olduğu gibi İslâm şahsiyetçileri de dini insan şahsiyetini şekillendiren aşkın güç olarak görmektedir. Zaim'in özgün bir şahsiyetçilik üretme uğraşında göreve sosyal politika anlayışı çağrılır. Sosyal politika, eski adıyla içtimai siyaset okulu, Sabahattin Zaim'in doktorasını aldığı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin muhafazakâr yüzüdür.

---

26 Faruk Taşçı, "Güzel İnsan Modellemesiyle Sabahattin Zaim", *İnsan, Toplum ve Siyaset*, der. Faruk Taşçı, İstanbul: İktisat Yayınları, 2020, s. 39.

27 *A.g.e.*, s. 40.

28 İlim Yaymacı entelektüeller, yeni insan tartışmasında üretmek ve yaratmak fiilleri yerine yetiştirme fiilini kullanmayı tercih etmektedir. Sabahattin Zaim, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, s. 128.

29 *A.g.e.*, s. 329.

Dine dayanan ahlâk ve pratik için eğitilen "şahsiyetli güzel insan" yalnızca kendisini değil, yaşadığı toplumu da dönüştürmektedir. Zaim'e göre, "manevi ve ahlâki değerlere inançlı ve saygılı yetişirse, o toplumda hem üretim artar, milli gelir çoğalır hem de milli gelirin dağılımı dengeli olur ve sonuç arz ve talep dengesinin temin edilmesi istikametinde gelişir".[30] Başka bir yerde, "İnsanlar güzel davranırsa, toplumlar güzel davranmış olur. Bu dünyanın güzel olması demektir," derken, insan eğitimi ve insan doğası üzerine eğilmenin dönüştürücü etkisine vurgu yapar. Dönüşüme olan inancı insan doğasına olan bakış açısından kaynaklanmaktadır. Zaim'e göre insan mutlak kötü değildir. İnsanda hem kötülük hem de iyilik mevcuttur. Bu bakımdan insan doğası ahlâki bir eğitimle kemale erdirilebilir.[31] İnsan doğası üzerine geliştirdiği dünya görüşü aynı zamanda ideal insanın ideal tipini oluşturmayı da kapsamaktadır. Öyle ki, gerek sosyalizm gerekse kapitalizm insanı iktisadi bir varlığa indirgemektedir. Zaim, iktisadi varlık olarak görülen insanın robot olacağını, eylemlerinin çıkar odaklı şekilleneceğini ve menfaatini maksimize etme güdüsüyle hareket edeceğini belirtirken bunun karşısına "vatan, Allah korkusu, merhamet ve fedakârlık" duygularına sahip "Müslüman insan modelini" yerleştirir.[32] "Allah'ın emir ve yasakları içinde makul ölçülerle düzenlemeye çalışan insan tipini düşüneceğiz. Bunun için insanın eğitilmesi lazım (...) öğreneceğiz ve tatbik edeceğiz (...) güzel ahlâkı bulacağız (...) şu hâlde eğitim başta geliyor." Bu sözlerden görüldüğü üzere, insan eğitimi insan doğasının dönüştürülmesinin temel eylemi olarak görülmektedir.[33]

Burada Mounier'nin, "şahsiyetçilik devrimci olmazsa muhafazakâr restorasyon ideolojisine dönüşür" eleştirisini hatırla-

30 *A.g.e.*, s. 37.

31 *A.g.e.*, s. 183. ABD pratiğinde gördüğümüz Manevi Silahlanma'nın lideri Frank Buchman ile Sabahattin Zaim'in insan doğasının dönüştürülebileceği noktasındaki yargıları benzerlik taşır. Benzerlik ve karşılaştırma için bkz. Daniel Sack, *Moral Re-Armament*, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s. 1.

32 Sabahattin Zaim, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, s. 185.

33 *A.g.e.*, s. 185.

makta yarar vardır. Zaim, ahlâk ve manevi değerler üzerinde gelişen bir eğitimin sosyal problemleri çözeceği görüşünü paylaşmaktadır. Çözüm kapitalizmde yahut modernleşmenin insan ilişkilerini yozlaştırıcı maddi kaynaklarında değil, sosyal ilişkilerin manevi ve ahlâki boyutundadır. Böylece kapitalizm ve modernleşmenin bir sonucu görülen sosyal düzen, ahlâk ve maneviyat eğitimiyle çözüme kavuşturulmaktadır. Çünkü "bilgi ve ahlâkını, terbiyesini geliştiren insan kemale yol alır (...) işte bir cemiyetin fertleri böyle güzel yetişirse (...) devlet ve milletin içinde insanlar dirlik ve düzen, huzur ve istikrar içinde yaşar, refaha ve saadete erişir", böylece insanlar hem bu dünyanın maddi şartlarında hem de kul olarak manevi şahsiyetlerinde huzur bulabilir.[34]

Alman sosyal politika geleneği ile Fransız şahsiyetçi akımının titiz bir sentezi İslâm kültürünün rehberliğinde incelikle işlenmektedir. Kapitalizmin krizlerini aşacak üst yapısal çözüm, kültür ve onun toplum üzerindeki etkisinde bulunmuştur. Bu eksende Sabahattin Zaim'in tasarımındaki gençlik ideali yalnızca bir gençliğin dönüşümü değil, bütün Müslüman Türk toplumunun eğitimi anlamına gelmektedir. Zaim'e göre Türkiye'de demokrasinin işleyebilmesi için gerekli sistem oturmuştur. Oturan sisteme alternatif bir model geliştirmeye ihtiyaç yoktur. Ancak ekonomik ve siyasal düzenin, devlet ve özel teşebbüsün birlikte çalışabilmesi için kadrolar yetiştirmek gerekmektedir. Bunun için ahlâk eğitimi üzerinde önemle durmak gerekmektedir ve ahlâkın temel kaynağı da dinde saklıdır. Bu nedenle "dinî eğitimin, ahlâki eğitimin, bilginin beraber gelişmesi lazımdır" Ahlâk, iman ve fazilet gibi değerlere sahip olmayan münevverler, bahsedilen siyasal düzenin bozulmasına neden olacakları için manevi yaşamı geliştirecek eğitim ön şarttır. Bütün bir sistem, sendikacı, münevver, üniversite, bürokrat, parti ve işadamı dahil toplumun tamamının yetiştirilmesi ve "müspet bilgi ile ahlâk, fazilet, iman ve dinî bakımdan birlikte gelişmesi lazımdır.[35] Benzer bir yaklaşım

34 *A.g.e.*, s. 194.

35 *A.g.e.*, s. 329.

Fehmi Cumalıoğlu'nda görülür. Cumalıoğlu'na göre toplumsal düzenin sağlanmasında gerek şart ahlâk ve iman prensiplerine harfiyen uyulmasıdır.[36] Aydınlanma neticesinde ortaya çıkan laik ahlâk prensipleri kitleleri mesuliyet ve görev duygusundan uzaklaştırmıştır. Dini toplumsal dayanışmanın kaynağı, ona dayanan ahlâk ve erdem ilkeleri de toplumsal yaşam pratiklerini sağlayacak yegâne güç olarak görülür. Toplumun yaşamı için dine dayanan ahlâk hayati önemdedir. Çünkü "cemiyet nizamını sükûn içinde barındıran ahlâk kubbesinin kilit taşı Allaha imandır. İman çökünce bu nizamda yıkılır. (...) nice büyük devletler ve milletler ahlâksızlaşınca çökmüş ve tarihin zulümatı içinde sönmüş gitmiştir".[37] Dine dayanan ahlâk nizamı, devletin ve toplumun bütünleşmesinde, kolektif dayanışmada ve sorumluluk bilincine sahip şahsiyetlerin yetişmesinde kritik rol oynar.

Muhafazakârlığın otoriteye olan inancı ve insanlar arasındaki eşitlik yerine hiyerarşi savunusu burada "aydın din adamı" ya da ahlâki bakımdan güçlü, irade sahibi öncüler olarak ortaya çıkmaktadır. Güzel insanlar güzel ailelerden doğarlar. Güzel insan, güzel toplum doğurur ve buradan güzel devlet ortaya çıkar. Burada yeni insan, yeni toplum ve yeni devlet anlayışı üretilmektedir. Sabahattin Zaim'in güzel devleti İslâm devletidir. Güzel insan da bu bağlamda dindar insan, toplum da dindar toplumdur. Bu toplumun üretimi ve devletin de buna uygun şekillenmesi için öncelikle insan üretimi merkezî konuma gelmektedir. İnsan, ilk etapta ahlâki ve manevi yönden kuvvetlendirilmiş, ahlâki tekâmülünü tamamlamış fertler olarak tasavvur edilir. Güzel devlet için evvela bu insanı üretecek ve toplumu ahlâki öncülüğünde dönüştürecek kadrolara ihtiyaç vardır. Çünkü Sabahattin Zaim'in düşüncesinde İslâm devletinin kurulması, ilk etapta onu gerçekleştirecek kadrolara ihtiyaç duyar.[38] Devletin gelişmesi ve kalkınması için bahsedilen güzel insanlardan oluşan kadroların kurulması şarttır.

36 Fehmi Cumalıoğlu, "Ahlâk ve İman", *Yeni İstiklal*, 14 Ekim 1964, s. 4.

37 A.g.m., s. 4.

38 Faruk Taşçı, "Güzel İnsan Modellemesiyle Sabahattin Zaim", s. 40.

Sabahattin Zaim'in güzel insan modelinde yetişen kadroların devlet idaresini ele almasıyla İslâmi kimlik oluşacaktır: "Bu güzel insanlar yetiştikçe ve toplumda yerlerini aldıkça devletin, toplumun yönetiminde yani teşkilatlanmış olan milletin yönetiminde yerini aldıkça İslâmi muhteva ve kimlik kazanılmış olacaktır."[39] İnsan yetiştirilmesi ve kadro üretimi tarihsel bir tecrübenin çıkarımıdır. Sabahattin Zaim'e göre, İslâmi muhafazakârların 1950'li yıllara kadar kadro olarak görülebilecek bir insan kaynağına sahip olamamaları, ideallerini gerçekleştirmeleri önündeki en büyük engeldir. Tek Parti iktidarının sona ermesi ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi İslâmi muhafazakârlara kadro üretmek için bir imkân sağlamıştır.

> 1940'lara doğru bir bakış atfettiğimiz zaman Türkiye'de biri Necip Fazıl diğeri Nurettin Topçu'nun çıkarttığı iki tane mecmua vardı. İlmihal dahi çıkarılmazdı, çıkarılamazdı. Kuran'ı Kerim dahi basılmazdı. Bir polis memurunun, bir askerin camiye girmesi hadise telakki edilirdi. 1950'lere geldiğimiz zaman Türkiye'de Müslümanların ne okumuş adamları vardı, ne şirketleri vardı, ne gazetesi vardı, ne vakfı vardı, ne profesörü vardı, ne mebusu vardı hiçbir şeyleri yoktu. Hiç bir cemaat hareketi dahi mevcut değildi. Tam deorganize bir toplumdu. Müslüman fakir ve cahil insan olarak telakki edilirdi. (...) ama hala devlet yönetiminde yeterince söz sahibi değiliz. Hükümeti elde ediyorlar ama devleti elde edemiyorlar.[40]

Güzel insan modeli bir iktidar stratejisi olarak da ortaya çıkar. Kadroların yetiştirilmesi ve toplumun muhafazakâr ahlâki öncülük altında yönlendirilmesi iktidara gidecek bir hegemonya stratejisinin basamaklarını oluşturmaktadır. Bu anlayışa göre, imam hatip okulları, güzel insan modelinin üretildiği mekânlar olurken, İlim Yayma hareketi de bunu gerçekleştiren güç olarak varlığını ortaya koymaktadır. Yusuf Türel'in dindar

---

39 Ahmed Taşgetiren, İsmail L. Çakan ve Kâmil Yılmaz, "Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Doç. Dr. Ahmet Davudoğlu ve Mustafa Özel ile İslâm dünyasındaki sancılar üzerine bir ufuk turu", *Altınoluk*, sayı 128, Ekim 1996, s. 10.

40 A.g.m., s. 11.

nesillerden beklentisi ile Sabahattin Zaim'in güzel insan modeli bu bağlamda örtüşmektedir. Şahsiyetçilik, toplumun muhafazakâr ilkeler etrafında dönüştürülmesini sağlayacak güzel insanları yetiştirmenin yöntemi olarak liberalizm ve Marksizm'in karşısına konumlandırılmaktadır. İlim Yayma şahsiyetçiliğinde birey yoktur, şahıs vardır. İmana dayanan ahlâkla kuvvetlenen şahıs açısından haklar doktrini yerine mesuliyet ve gayeler vardır. Hak yoktur, görev vardır ve İslâmi bir toplumun ortaya çıkması için bu görevleri yerine getirecek irade sahibi ahlâklı kadrolara ihtiyaç vardır.[41] İlim Yayma'nın yöntemi, ahlâki ve manevi kuşanmanın iktidar stratejisi bağlamında ortaya çıktığı noktada kendisini gösterir.

İlim Yayma, iktidar stratejisi bağlamında ihtiyaç duyduğu insan kaynağını üretebilmek için devletin müdahil olamadığı sivil toplum alanına ihtiyaç duymuştur. Devletin müdahalesinin olmadığı özerk bir alanın imkânsızlığı görüldüğünde stratejilerini hâkim ideolojik paradigmaya uygun biçimde yenilemişlerdir. Sivil toplum içerisinde eğitim kurumları kısmen özerk olacaktır ve "yeni nesil" İlim Yaymacıların ifadesiyle "altın nesil" yetiştirilecektir.[42] İlim Yaymacılar için ahlâk ve milli kültürü sağlamlaştıracak gençler yetiştirmek Allah yolunca "cihad" olarak görülmektedir. Her fiil ve her girişim İslâm'a dayanan ahlâk ilkelerinin toplumun geneli üzerinde etkin olması amacıyla yapılır. Yayınlar, eğitim kurumları ve daha nice teşebbüs "milli tarihi, ecdada saygıyı, manevi güç, vazife ve beka" konularını yaygınlaştırmak için yapılmıştır.[43] Tüm iktisadi ve siyasal kaynaklar bu alanın üretimi ve geliştirilmesi doğrultusunda kullanılmaktadır. İlim Yaymacılar kendilerini bu alanda birer "kurtarıcı" olarak görürler. Çünkü Kemalist Tek Parti idaresinin onlar için bıraktığı miras "pozitivist maddeci", yani "manayı maddede" arayan bir gençlik hareketi doğurmuştur. İlim Yaymacılar gençliğin bu anlayış-

41 Faruk Taşçı, "Güzel İnsan Modellemesiyle Sabahattin Zaim", s. 41.

42 "İnkılap Zihniyetine Uygun Din Adamı Yetiştirilecek", *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1955, s. 2.

43 Fehmi Cumalıoğlu, "Neşriyat Programımız", *Sönmez*, Temmuz 1964, s. 1.

tan kurtarılması gerektiğini düşünür. Toplum bir ahlâki çöküntü içerisindedir. Gerçeklikte toplumun bu durumda olması bir anlam ifade etmez. İlim Yaymacılarca bu özerk alanın oluşturulması için ahlâki bir çöküntünün varlığı ön koşuldur. Özerk yahut imtiyaz tanınmış bir alanın varlığı hedeflenen neslin üretilmesinde kilit rol oynayacaktır. Bu bakımdan hayali kurulan altın neslin üretimi İYC'nin devamlılığı için kilit noktadır.

İlmin yayılmasında karar anları

İlim Yayma hareketinin şahsiyetçiliği bir yöntem olarak belirlemesi yalnızca kendi stratejisinin bir ürünü değildir. Şöyle ki, İlim Yayma hareketinin maddi ve manevi değerlerle harmanladığı ilim kavramı yalnızca kendisine ait bir kavram değildir. Kavramın ortaya çıktığı dönemin ruhunu anlamak ve nesnel koşullarını ortaya çıkarmak ilim yayma kavramının muhtevasını daha açık biçimde ortaya koyacaktır. 1960'lı yıllarda yükselen sol muhalefet karşısında Türkiye sağı ortak bir hareket arayışına girmiştir. Bu kapsamda milliyetçiler ve muhafazakârların hareket edebileceği, mutabakat sağlayabileceği toplantılar yapılmıştır. İlk toplantı 1967 yılında yapılırken, 1969 yılında başlayan süreçte toplantılar Türkiye'de süreci değiştirme iddiasıyla ortaya çıkmaktadır. Toplantıların önemi, Türkiye'de sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamın tümünü ilgilendiren konularda çözüm önerileri sunulmasıdır. Milliyetçilik, İslâmcılık ve muhafazakârlık gibi ideolojik hareketleri kendi içerisinde birleştiren ve buradan bir öz çıkartan toplantılar, Türkiye'de başta eğitim olmak üzere sosyal ve toplumsal yaşam üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

10-11 Mayıs 1969 tarihinde MTTB'nin toplantı salonunda gerçekleşen kongreye, *Milliyetçi Türkiye'ye Doğru* başlığı verilmiştir. Dönemin tanınan milliyetçi muhafazakâr isimlerinin katıldığı toplantıda, eğitim, ekonomi ve dış politika konularında Türkiye'nin gelecek projeksiyonu üzerine tartışmalar gerçekleşmiştir. Toplantıya ağırlıklı olarak İYC ve Aydınlar

Ocağı mensupları katılmıştır. Bu iki yapıyı birbirine eş tutmamakla beraber, ikisi arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekmek gerekir. İki ayrı dernek olmalarına karşın, ideolojik spektrumda benzer bir hattın savunuculuğunu yapmaları yanında idare heyetleri ortak isimlerden oluşmuştur. Toplantının dikkat çeken en önemli maddesi, eğitim ve toplumun dönüştürülmesi üzerinde sağlanan mutabakat olmuştur. Milliyetçiliğin yorumunun yeniden yapıldığı toplantıda, milliyetçiliğin İslâm'la ayrılmaz bir bütünlük teşkil ettiğinde mutabık kalınmıştır.

Toplantı süresince gerçekleşen tartışmalarda ortaya çıkan mutabakat konuları *Milliyetçi Türkiye'ye Doğru* metninde yayımlanmıştır. Milliyetçiliğin yeniden tanımlandığı birinci oturumda,[44] milliyetçilik şahsiyet sahibi olan fertlerin birlikteliği olarak görülürken, millet kavramı etnik birliktelik yahut yurttaş birlikteliğinden ziyade şahsiyet sahibi olan fertlerin birlikteliği olarak ele alınmıştır. Çünkü fert "maddi ve manevi kendi varlığını değer ve kabiliyetlerini geliştirmekle şahsiyet olur" [45] Bu yaklaşımın gösterdiği üzere şahsiyetçilikle milliyetçilik bir sentez içerisine girmektedir.

> Bir insan sahip olduğu asli vasıf ve kabiliyetlerin gerçekleşmesiyle şahsiyetini bulur. (...) Millet fikri ve ona dayanan milliyetçilik önce şahsiyetini bulmuş bir içtimai bütünü temsil eder. Bir içtimai topluluk içinde değer ve kabiliyetlerini geliştirerek şahsiyet haline gelen ferdler arttıkça içtimai toplulukta da millet olma vasıfları artacaktır. Bu bakımdan da bir cemiyetin millet haline gelmesi için gerekli şart ve unsurlar, ferdin şahsiyet haline gelmesi için gerekli şart ve

---

44 Birinci oturumun başlığı, "Milliyetçilik ve İnsan Fikri, Sosyoloji ve Pedagoji Açısından Milliyetçilik, Milliyetçilik ve Hukukumuz, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, Milliyetçilik ve Tarih Şuuru, Milliyetçiliğin Kaderi Meseleleri" şeklindedir. Komisyon başkanı Prof. Dr. Necati Akder, komisyon raportörü Prof. Dr. Talip Yücel, katılımcılar Fazlı Akkaya, Said Bilgiç, Hamit Çağıl, Doç. Dr. Recep Doksat, Cahid Okurer, Yusuf Türel, Ziya Uygur, Prof. Dr. Süleyman Yalçın, Cemalettin Yavaşça'dır. Oturum sonucunda ortaya çıkan metin tüm katılımcıların ortak mutabakatı sonucunda ortaya çıkmıştır. *Milliyetçi Türkiye'ye Doğru*, İstanbul: Garanti Matbaası, 1969, s. 23.

45 *A.g.e.*, s. 28.

unsurların genişleyip bir nevi içtimaileşmiş halleri olarak düşünülebilir.[46]

Görüldüğü üzere, millet olabilmenin koşulu şahsiyet sahibi olan fertlere dayanmaktır. Bu eksende milliyetçi muhafazakâr görüşün temel önermesi, 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında hâkim olan milliyetçiliğin yalnızca maddi yaşama odaklanması nedeniyle millet mefhumunu yozlaştırmasıdır. Ancak yeni tasavvur edilen milliyetçilik "maddi ve manevi unsur ve değerlerin birleşmesinden meydana gelen terkibin bir ürünüdür" [47] Milliyetçiliğin bu yeni yorumu, 1960'lı yıllarda kristalleşen ideolojik ayrımlara bir panzehir olarak görülür. Toplumun sınıfsal ayrımlar noktasında ayrışması karşısında şahsiyetçiliğe dayanan yeni milliyetçilik yorumu "gençleri milletimizin yükselmesi hedefine yöneltmek" amacını paylaşırken, bu sayede toplumsal ayrılıklara çare olacaktır.[48] Liberalizm ve Marksizm karşısında sınıfsal çelişkileri giderecek ve organik toplumu yaratacak yegâne güç "kuvvetli iman çıkartacak" milliyetçilikte bulunmuştur. Milliyetçilik, maneviyat ve ahlâka dayanan ilkeleri sayesinde devletin varlığını koruyabilecektir. Çünkü "maneviyat ve ahlâka dayanmayan devlet sadece ahlâksız değildir, gayriinsanidir" Böylece milliyetçiliğin gerek şartlarının ahlâk ve maneviyatta bulunmasıyla milliyetçi devletin niteliği de ortaya çıkmıştır.[49]

Millet, milliyetçilik ve şahsiyet ilişkisinde birlikteliği sağlayacak yegâne unsur ahlâk davasında bulunmuştur. Ahlâk eğitimi dine dayanırken, şahsiyetin oluşumunda da kritik bir rol üstlenir. Milletin varlığının istenilen şekilde ortaya çıkması şahsiyetli fertlere bağlandığı andan itibaren, şahsiyetin eğitimi ahlâki eğitim ve pedagojide bulunur. Aydınlanma ve rasyonalizmin bir sonucu olarak ortaya çıkan 19. yüzyıl millet kavramı karşısında ahlâka ve şahsiyete dayanan yeni bir millet ve milliyetçilik tanımı geliştirilir. Milliyetçilik ve şahsiyetçiliğin

46 *A.g.e.*, s. 26-27.

47 *A.g.e.*, s. 27.

48 *A.g.e.*, s. 32.

49 *A.g.e.*, s. 48.

sentezinden ahlâka dayanan milliyetçi muhafazakâr bir terkip üretilir.[50] "Türk neslini tahakküm altına almak tehlikesini ortadan kaldırmak için (...) sağlam bir sosyal-politik ve kültür-politik kurmağa mecburuz," denilerek toplumsal dönüşümün bir zorunluluk olduğu düşünülmüştür.[51]

Toplumsal dönüşümün itici kuvveti ahlâk anlayışında bulunurken, toplumsal düzenin varlığı ahlâkın ve ahlâk eğitiminin varlığında görülmüştür.[52] Ahlâk anlayışının muhtevasını Türk-İslâm ahlâk ve faziletleri oluşturmaktadır. Bu ahlâk ve faziletlerin gençlere öğretilmesi, milli ve manevi değerlerin kuvvetlendirilmesi "Türkiye'nin yaşaması ve yükselmesi" için zorunludur.[53] Milliyetçi muhafazakârlar için ahlâk eğitimi dinî eğitimden bağımsız düşünülmez. Bu eğitimin verilmesindeki temel gaye ve çıktı, modern dönemde ortaya çıkan dağınıklığın giderilip birlik ruhunun yeniden sağlanmasıdır. Çünkü "gayesiz, imansız cemiyetler buhran içindedirler (...) çatışmalar ve düşmanlıklar ancak milli ve manevi değer hükümlerinde, inançlarda kurulacak birlikte ve sevgi, saygı, yardımlaşma duyguları ile önlenebilir".[54] Manevi ve milli duygular olarak görülen dinî ahlâka dayanan ilkeler, maddi yaşamın kalkınmacı idealleriyle birleştirildiğinde ideal alternatif modernleşme yöntemi ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemle Müslüman Türk toplumu yalnızca kalkınmaya değil, var olabilmesi için görülen tek kurtuluş reçetesine kavuşmaktadır.

Toplumda ortaya çıkan krizleri aşmak için geliştirilen ahlâki yöntem millet ve din birlikteliğine dayanır. Yöntemi geliştirenler açısından milliyetçilik ve İslâm arasında epistemolojik bir çelişki yoktur, aksine birbirini güçlendirecek nitelikler mevcuttur. Milliyetçilik akımının dini dışlamadığı, insanların bir araya gelmesini amaçlayan milliyetçiliğin din mefhumun-

50 Bu sentezin Türk-İslâm sentezi adıyla anılması olağandır. 1969 yılında yapılan toplantıda sentezin adını açıkça belirtmeseler bile, sonraki süreçte bu yaklaşım Türk-İslâm sentezi adıyla anılmıştır.

51 *A.g.e.*, s. 34.

52 *A.g.e.*, s. 189.

53 *A.g.e.*, s. 189.

54 *A.g.e.*, s. 190.

dan yararlandığı düşünülmektedir. Dinin toplumu birleştirici temel unsurlardan birisi olarak görülmesi milliyetçiliğin dinle ortak bir gayede buluşmasını sağlar. Dinsel kişilik ve milli kişilik birbirini dışlamaz, birbiri içinde erir. Din her türlü şahsiyetin temeli olarak görülürken, milli şahsiyet öncelikle dinî şahsiyetin kazanılmasıyla başlar.[55] Din, yerel ve ulusal kimliklerin dayandığı yegâne unsur olarak görülmeye başladığı andan itibaren sosyal olana dair ortaya çıkan tüm görüşler dinle uyumlu biçimde ele alınmaktadır. Kalkınmanın temeli dinde, kültürün temeli dinde, eğitimin temeli din ve onun ahlâki ilkelerinde bulunur. Bu noktada Türklüğün İslâm'la birlikte ele alınması "yüce bir temel" olarak imlendikten sonra buna karşı girişilen tüm fiiller "Türk milliyetçiliğine, milletine zarar verici bir hareket" olarak görülür.[56]

Türk milliyetçiliğinin İslâm kültürüyle ayrılmaz bir bütün olarak görülmesi, ahlâk ve erdem eğitiminin vazgeçilmez parçası görülmesi eğiticilerin eğitimi meselesini günyüzüne çıkarır. Öncelikle ahlâk ve erdem eğitiminin uygulayıcıları kimler olacaktır? Bu bahiste, dine dayanan bir ahlâk ve erdem eğitimi içeriğini İslâm ve onun kültürel öğretilerinde bulacaktır. Bu noktada din eğitimini gerçekleştirecek eğiticilerin varlığı meselesi Türk-İslâm sentezini savunan milliyetçi muhafazakârlar için hayati önem taşımaktadır. Zira ideolojilerinin genişlemesi, toplumu dönüştürmesi en nihayetinde bunu gerçekleştirecek öznelerin, yani "aydın din adamları"nın yetiştirilmesiyle sağlanacaktır. Aydın din adamı, ideal bir genç karakter olmakla beraber milliyetçi muhafazakârların zihninde oluşturdukları Türk toplumunu eğitecek özne olarak görülür. İdeal genç karakterine ihtiyacın gereklilikleri farklı noktalarda kendisini göstermiştir. Öncelikle eğitim ve pedagoji konusunda din başat unsur haline getirilmelidir. Dinî eğitimin ve ahlâkın her genç için zorunlu hale getirilmesi düşünülürken, yetişkinler için camilerde ve sohbet halkalarında manevi önderlik fikri gelişti-

55 *A.g.e.*, s. 194.

56 *A.g.e.*, s. 195.

rilmiştir.[57] Din adamlarına her zamankinden çok ihtiyaç duyulurken, bunun temel gerekçesi kapitalizmin insan ahlâkında yarattığı dönüştürücü etki ve kitle hareketleri karşısında siyasi/toplumsal düzenin tehlikeye girme ihtimalidir.

Türkiye'de din eğitimi ve pedagojinin İslâmi ilkelere göre yeniden düzenlenmesi konusunda İlim Yaymacıların paydaşı olduğu bir diğer kongre 1977 yılında Mekke'de gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Müslüman Eğitimi Konferansı (First World Congress on Muslim Education) İslâm ülkelerinde eğitimin niteliği ve biçimi üzerine ortak mutabakat oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre, Dünya İslâm Birliği (Muslim World League/RÂBITATÜ'l-ÂLEMİ'l-İSLÂMÎ) himayesinde Mekke'de gerçekleşirken Türkiye'den kongreye İYC'nin yönetim ve müşavere heyetinde yer alan isimler katılmıştır.[58] Mekke'de gerçekleştirilen kongrenin temel gayesi, Müslüman ülkelerde eğitim ve pedagoji konusunda laiklik, Aydınlanma ve rasyonalizme dayanan eğitim modeli ile dinî eğitim modeli arasındaki ikilikleri ortadan kaldırmaktır. Kongrenin toplanması Müslüman eğitimini merkeze alırken, temel hedef Allah'a inanan ve ibadet eden insanların maddi yaşamı İslâm hukukuna göre değiştirmesi için "iyi ve güzel insan" yetiştirmek olarak belirlenmiştir.[59] Ayrıca dinin yeryüzündeki otoritesini sarsan akılcılığa dayanan pozitivist bilimsel epistemoloji yerine, dine dayanan yeni bir bilim anlayışını getirmek başlıca uzlaşılan hedeflerdendir. Fen bilimleri ve sosyal bilimlerin bilgi yöntemlerini şeriat ilimleriyle uzlaştıran bir sentez öngörülmüştür. İslâmi anlayışla uyumlu oldukları müddetçe tıp, mühendislik, sosyoloji ve psikoloji gibi bilimsel yöntemler müspet görülecektir.[60] Böylece Batılı Aydınlanma ve modern-

57 *A.g.e.*, s. 197.

58 Kongreye katılan isimler: Sabahattin Zaim, Salih Tuğ, Nevzat Yalçıntaş, Osman Öztürk, Ali Şafak. Sabahattin Zaim, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, s. 202.

59 Syed Muhammad al-Naquib al-Attas, *Aims and Objectives of Islamic Education*, Jeddah: King Abdulaziz University, 1979, s. v. Çalışma, Sabahattin Zaim'in "güzel insan modeli" adını verdiği yöntemiyle benzer bir açılıma sahiptir.

60 *A.g.e.*, s. vi.

leşmeye dayanan eğitim modeli yerine modern İslâmi pedagojinin uygulanması üzerine kongre katılımcıları arasında mutabakat sağlanmıştır.[61]

Mutabakata bakılırsa, İslâm şahsiyetçiliğinin yöntem olarak kullanıldığı görülür. Yöntemin belirlenmesi sonrasında eğitimin niteliğinin değiştirilmesi hususunda birtakım kararlar alınmıştır. Dinî eğitim veren kurumların ilköğretimin temeli yapılması, İslâm hukuku ve Arapça eğitimi konusunda yetkin eğitim kurumlarının açılması, Arapçanın temel eğitim dili olarak kabul edilmesine yardımcı olmak, pozitif bilim alanında eğitim veren İslâmi üniversitelerin kurulması, İslâm enstitüleri kurulması için maddi destek, Müslüman ülkelerin milli eğitim bakanlarının öğrencilerle aktif olarak ilgilenmesi ve "zararlı" ideolojiler karşısında maddi ve manevi destek sağlaması komitenin mutabık kaldığı maddelerdir.[62]

Dinî eğitim veren kurumlar üzerine sağlanan mutabakat haricinde, eğitim konusunda genel kaideler de belirlenmiştir. Şöyle ki, Müslüman ülkelerde Allah'a inanan, dünya ve ahiret yaşamını İslâm'ın kurallarına göre takip eden imanlı öğrenciler yetiştirmek ana hedeftir. Eğitim sisteminin temelleri, anaokulundan başlayarak üniversiteye kadar İslâmi ahlâk kuralları çerçevesinde düzenlenmelidir. İman şartları gibi dinin emirleri genç nesillerin sosyal yaşamlarını belirleyici kurallar olarak inşa edilmelidir. Yabancı ideolojiler tarafından "saldırıya uğrayan" gençliğin korunması amacıyla ekonomi, siyaset, felsefe ve sosyoloji gibi çeşitli sosyal bilim alanlarında İslâmi yeni bir bilim dili geliştirilmeli ve tatbik edilmelidir. Komiteye göre, genel eğitim sistemini İslâmi usullere göre şekillendirmek tek başına bir anlam ifade edemez. Öncelikle Müslüman ülkelerin şeriata uyarak tüm mevzuatlarını Kur'an ve hadislere dayanarak değiştirmesi gerek şarttır. Üniversite eğitiminde köklü bir değişikliğe gidilerek mesleklerin İslâmi bir biçime kavuşturulması istenir. İslâmi referansa bağlı edinilen yükseköğretim kimliği Müslüman mühendis, Müslü-

61 *A.g.e.*, s. vii.

62 *A.g.e.*, s. 160-161.

man doktor gibi nitelendirmelere sahip olacaktır.[63] Sabahattin Zaim kaleme aldığı eserinde bu toplantıda komitenin aldığı kararlar hakkında çeşitli örnekler vermiştir. Ancak sunulan maddeler arasında eğitim dilinin Arapça yapılması, tüm eğitim sisteminin anaokulundan üniversiteye kadar İslâmi usullere göre tasarlanması gibi makro ölçekli İslâmi muhafazakâr idealler yer almamıştır.[64]

Kongreye katılan isimlerden Sabahattin Zaim ve Nahit Dinçer, Türkiye'de eğitim ve dinî eğitim özelinde gerçekleşen gelişmeler hakkında detaylı bir bildiri sunmuştur. Çalışmanın sonuç kısmında verilen bilgilere göre, 1978 yılında bazı üniversitelerin mühendislik fakültelerinde İslâmi ahlâk ve İslâm tarihi dersleri koyulması üzerine bir mutabakat olduğu belirtilirken, 1979'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Arapçanın Ortadoğu ülkeleriyle iktisadi bağları geliştirmesi amacıyla seçmeli ders olarak okutulacağı bildirilmiştir.[65] Erken Cumhuriyet döneminde eğitimin temel gayesi Türk gençliğini laik, milliyetçi ve demokrat yapmakken, 1973 yılında bu gaye bütün olarak Türk toplumunu yurttaş olarak eğitmek ve bunu manevi değerlerle elde etmek olarak değiştirilmiştir. Böylece 1973 yılında eğitimin niteliğine manevi değerler eklenerek milli bir karakter kazandırılmıştır.[66] Dinî eğitim veren imam hatip okullarının 1950'li yıllarda yeniden aktif olduğu belirtilirken, okulların sivil toplum kuruluşlarının maddi desteği sayesinde ayakta kaldığı vurgulanmıştır.[67] İki isim, bildirilerinin sonunda dikkat çekici bir tespite yer vermişlerdir. Zaim ve Dinçer'e göre, Türkiye'de Batı modeline dayanan eğitim sistemi iflas etmiştir. Çöküşün temel sebebi, manevi ve ahlâki değerleri gençliğe aşılama konusunda Batı modelinin yeterli olmayışıdır. Ortaya çıkan manevi ve ahlâki eğitim boşluğu

63 *A.g.e.*, s. 162-165.

64 Onlarca madde arasından yalnızca altı maddeye yer vermiştir. Sabahattin Zaim, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, s. 202.

65 Sabahattin Zaim ve Nahit Dinçer, "Modern Education in Turkey", *Muslim Education Quarterly*, cilt 2, sayı 3, 1985, s. 48.

66 A.g.m., s. 49.

67 A.g.m., s. 48.

komünizm ve nasyonal sosyalizm gibi ideolojiler tarafından doldurulmaya çalışılıyordur. Topluma yabancı görülen bu ideolojilerin boşluk doldurma konusundaki varlığının sosyal düzenin çatırdamasına ve anarşinin körüklenmesine neden olduğu vurgulanmıştır.[68]

İdeal genci yaratmak

Dindar nesiller yaratmak, İslâmi muhafazakâr ideolojinin 1950 sonrasında en önem verdiği ideali olmuştur. Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan yeni yapıda yalnızca siyasal düzen değişmemiş, aynı zamanda toplumlar da yeni üretim biçimi olan kapitalizme bağlı dönüşen işbölümüne geçmiştir. Köklü değişimler tüm değer ve yargıları buharlaştırmıştır. Artık yeni bir düzen ortaya çıkmıştır ve bunun karşısında geleneksel olanın temsilcisi olan muhafazakârın karşı çıkmaktan başka çaresi kalmamıştır. Modern toplum karşısında reaksiyon gösteren muhafazakâr için geri dönüşün savunulması belirli bir yere kadar mümkündür. Cemaat tipi toplum yapısının geri getirilmesinin imkân dahilinde olmadığının anlaşılmasından sonra yeni olanın dönüştürülmesi yahut belirli iktidar alanlarının açılması önemli bir yer tutmaktadır. Çözülen toplum yapısında din önemli bir iktidar alanına sahiptir. Muhafazakârlar için dinin geleneksel toplumda sahip olduğu iktidar kapasitesinin yeniden ihya edilmesi modern dönemde bir çatışma alanının oluşması anlamına gelir. Zira Aydınlanma düşüncesi ilk olarak hedefine dinin dünyevi iktidarının sonlandırılmasını almıştır ve modern dünya iktidarı gökyüzünden yeryüzüne indirmiştir. Türkiye özelinde bu dönüşüm ele alındığında, Tanzimat'la başlayan ve Kemalizm'le nihayete eren modernleşme arayışları karşısında muhafazakârlık yeni bir dönüşüm içerisine girmiştir. Modern olanın yıkılamayacağının anlaşılması karşısında muhafa-

68 Yazıda milliyetçilik yerine nasyonal sosyalizm kavramının seçilerek ülkücü hareketi nitelendirmesi oldukça dikkat çekicidir. Burada Türk milliyetçiliği anarşiye yol açan zararlı ideolojiler arasında sayılır. *A.g.e.*, s. 49-50.

zakârlık mevcut olanı koruma yönünde bir reaksiyon gösterirken, tutunduğu mevcut üzerinde çeşitli değişimleri öneren bir siyasa ve toplum arayışına gitmiştir.

Kemalizm'in, medenileştirme projesinin dayanağı olarak gençliği görmesi karşısında radikal muhafazakârlar kendi gençlik anlayışlarıyla ortaya çıkmıştır. Modern devlet ve onun dayandığı Kemalist ilkeler karşısında radikal muhafazakârlık din ve onun toplumsal yaşamda sahip olduğu iktidara dayanan yeni bir gençlik idealiyle ortaya çıkmıştır. Bu noktada radikal muhafazakârlığın önemli temsilcilerine bakıldığında, kurtuluşu ideal bir gençlik arayışında ve gençlikteki bir dönüşümde görmüşlerdir. Radikal muhafazakâr görüş için toplumsal eşitsizlikler, paylaşım mücadelesi ve adaletsizliklerin temel kaynağı modernleşme kapsamında dönüştüğü iddia edilen kültürdür.

Nurettin Topçu ve beklenen nesil

Türk modernleşmesi karşısında milliyetçi muhafazakâr muhalefet kendisini en yoğun biçimiyle kültür tartışmalarında göstermiştir. Kemalizm'in yeni toplum ve insanı üretme tahayyülü karşısında muhafazakârlar geleneklere bağlı kalan ve geçmişin tecrübesini savunan bir karşı hegemonya idealini oluşturmuştur. Gençlik, nesil ve gürbüz delikanlılar üzerine erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan tartışmalar 1930'lu yıllarda ortaya çıkan muhafazakâr eleştirilerle farklı bir kanaldan beslenen yeni bir ideali ortaya koymuştur. Tek Parti döneminin eğitim ve kültür politikaları karşısında geleneklere dayanan ve Kemalist milliyetçilik karşısında Türklüğü İslâm'la birleştiren yeni bir anlayış biçimi kendisini göstermeye başlamıştır. 1946'dan itibaren oluşan yeni şartlar Soğuk Savaş'ın da etkisiyle yeni bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Oluşan bu ortamda milliyetçi muhafazakâr ideolojinin entelektüel faaliyeti kendisini ilk olarak nesil tartışması içerisinde kurmuştur. Milliyetçi muhafazakârlar, Kemalist *kulturkampf* yahut muhafazakâr bir tanımlamayla "toplum mühendisliği" eleştirisiyle

sınırlı kalmamış, bunu değiştirmeyle de ilgili karşıt "aksiyonlar" geliştirilmiştir.

Türkiye'de İslâmi muhafazakârlığın dindar nesiller yetiştirme konusunda ilham aldığı önemli isimler vardır. Mehmet Akif Ersoy, nesil yetiştirme arzusunun ideolojik programını ve yol haritasını/ilhamını veren en önemli şahsiyettir. Bunun haricinde Peyami Safa, Nurettin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek'in toplumda gençlik ve eğitim siyasetlerinin nasıl olması gerektiği yönündeki fikirleri milliyetçi muhafazakâr ideolojinin kurucu babaları olarak tarihte yer almalarını sağlamıştır. Kurucu babaların ortaya koydukları düşünsel miraslar Asım'ın Nesli, Yarınki Türkiye ve Baş Yüceler Meclisi gibi sloganlaşan ifadelerle ortaya koyulmuştur. Bu isimlerin ortak özellikleri bir gelecek tasavvuru çizmeleridir. Milliyetçilik ve muhafazakârlığın bir sentezini kullanarak bu gelecek tasavvurunu başarıya ulaştırabilecek hegemonya projesinin temellerini oluşturan düşünsel altyapıyı kurabilmişlerdir.

1950'li yıllardan itibaren İYC'nin öncülüğünde oluşan dindar nesil yetiştirme ideali tarihsel bir blokun ortak ideali haline gelmiştir. Milliyetçi muhafazakâr bürokrasi, iş dünyası ve entelijansiyanın oluşturduğu bu blokun ana gayesi Türk modernleşmesi sonucu ortaya çıkan modern toplumun sahip olduğu kimliğin geleneksel aidiyetlerden uzak olması nedeniyle hatalı bir proje olduğu ve değiştirilmesi gerektiğidir. Yeni bir neslin varlığı öncelikle bir tarih telakkisi ve irade bilincinde yaşanacak dönüşümde aranmıştır. Din eğitimi ve din eğitimi verecek eğiticilerin eğitilmesi meselesi, yeni neslin üretiminde hayati bir noktaya tekabül etmiştir. Aydın din adamı ve dindar nesil arasında bu bağlamda bir fark yoktur. Aydın din adamı ve dindar nesiller geçmişin hatalarından ders çıkaran ve yeniliklere açık bir kitle olarak tasarlanmıştır. Bu tasarımın farklı yüzleri kendini Topçu, Akif ve Kısakürek'in düşünsel etkisinde hissettirmiştir. Bu isimler dışında milliyetçi muhafazakârlık içerisinde Ergun Göze, Nahit Dinçer, İbrahim Kafesoğlu ve Sabahattin Zaim gibi ikinci kuşak olarak görülebilecek genç isimler yer almıştır.

Yarınki Türkiye ilk olarak onu gerçekleştirecek bir neslin varlığıyla mümkün olabilecektir. Nurettin Topçu, Türkiye'de ortaya çıkan siyasal ve iktisadi buhranın kökenlerini modernleşme anlayışının çarpıklığında bulmaktadır. Topçu'ya göre, Batılılaşma arayışı kapsamında girişilen modernleşme çabaları Anadolu gençlerini milli, dinî ve ananevi bilinçten yoksun bırakmıştır. Yoksunluk beraberinde yoksulluğu getirdiği ölçüde nesiller heba edilmiştir. Ortaya çıkan olumsuz duruma neden olarak gördüğü modernleşme düşüncesi içerisinde baş sorumluluk atfettiği isimlerden birisi Ziya Gökalp'tir. Topçu'ya göre Gökalp, Durkheim'ın içtimai şuur adını verdiği teorisinden oldukça etkilenmiş ve bunu Anadolu insanı üzerine tatbik etmiştir. Gökalp'in modern Türkiye'nin düşünsel kurucu babalarından birisi olması göz önüne alındığında, Topçu'nun eleştirisi aynı zamanda bir Kemalist kültür politikası eleştirisi haline de gelmektedir. Durkheim'ın bireyin toplum içinde toplum adına erimesi ve kendisini toplumsal olan içinde tanımlaması Topçu tarafından benimsenmemektedir.[69] İçtimai şuur ve içtimai ruh oluşturulması için birey ikinci plana itilirken toplum ve onun aracı kurumları kutsanmış dünyevi yapılar olarak ortaya çıkar. Topçu bu durumun ferdin varlığını edilgenleştirdiğini, ferdin şuuru ve şahsiyetini yok ettiğini savunmaktadır. Cemiyet, içindeki fertlerin şeklini alan bir yapı mıdır? Yoksa sahip olduğu yapısal gücüyle fertleri şekillendiren bir kudrete mi sahiptir? Topçu, cemiyetin birey üzerinde, bireyin de cemiyet üzerindeki etkinliğini kabul eder. Bu iki yaklaşımı birbirinden ayrı tutmanın Türk modernleşmesinin ana sorunu olduğunu söyler. Toplumsal bilincin ön plana çıkması, yani dayanışmacı bir korporatizm karşısında bireyin ikinci plana itilmesi Topçu'ya göre bireyin ruh ve bilinç açısından pasif konuma getirilmesi anlamına gelir. Pasif olan bir bireyin toplum ve dünya ile kuracağı bir irtibatı olamadığı gibi birey bu anlayışta bir otomat olmaktan öteye gidemez. Gökalp'in içtimai ruh oluşumunun pratik sahada bir iyi yanı vardır ki, o da Türk toplumuna kendi iktidar bilincini aşılamasıdır. Olum-

69 Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, s. 40-41.

suz yanıysa millet şuur ve ruhunun Turancılıkta aranmasıdır. Turancılığın Araplaşma ve Acemleşme karşısında bir güvenlik tezi olarak ortaya koyulduğunu, fakat sonuç olarak bunun bir anti-tez olduğunu düşünmektedir. Araplaşmadan kurtulma amacıyla girişilen eylemler nihai noktada Araplık ve İslâmlığı bir düşünmeyi doğurmuş ve Araplıktan uzaklaşma eylemi de "İslâm ruhundan" uzaklaşmayı doğurmuştur. Topçu'ya göre Gökalp, "Araplıkla, bizim ruhumuzun mayası olan İslâmlığı birbiriyle karıştırmış ve yabancıdan sıyrılmak isterken, kendi benliğimizden sıyrılma felaketine uğramıştı".[70]

Cemiyet şuurunu ön plana çıkartan Durkheim-Gökalp çizgisi karşısında ferdin ön planda olduğu fert şuuru ve bilinci yer almaktadır. Aşırı bireyciliğe örnek olarak Rousseau ve Nietzsche'nin teorik kavram setlerini kullanan Topçu, bireyin yüceltildiği bir ruh ve şuur için de olumsuz düşünmektedir.[71] Birey ruhunun aşırı yüceltilmesi örneğinde Nietzsche'nin üstün insan kavramını gösterir. Üstün insan-varlık, yığın olarak görülen halkın önünde sürüyü güden çoban gibi hareket eder. Üstün insan toplumsal ahlâk yargıları karşısında kendi iradesini kullanabilen kişi olarak görülmektedir. Topçu'nun ruh telakkisinde üstün insan kavramı olumsuz bir manaya sahiptir.[72] Öyle ki, şef, öncü, kurtarıcı gibi kavramlar küçük yaşlardan itibaren çocukları ve gençleri çerçevesi önceden çizilmiş bir taassubun gölgesi altında bırakır. Topçu için, küçük yaşlardan itibaren toplumun bir lider etrafında seferber edilmesi, "Yedi yaşındaki çocuğun beynini 'falan kurtarıcımızdır, ona tapacaksınız; filan yaşatıcınızdır, onu alkışlayacaksınız'" ifadesinden anlaşılacağı gibi kesin olarak reddedilir.[73]

Aşırı cemiyetçilik (kolektivizm) ve aşırı bireycilik karşısında yeni bir arayışın ortaya koyulması söz konusu olduğunda Topçu, iki doktrini birleştirme yahut uzlaştırma arayışına girmez, bunun karşısında şahsiyetçiliği konumlandırır. İnsan

70 *A.g.e.*, s. 41.

71 *A.g.e.*, s. 42.

72 *A.g.e.*, s. 42.

73 Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, s. 39.

şahsiyeti-kişiliği kişinin bölünmez kendi ruhunun ifadesidir. Topçu için insanın ruhu, doğumundan ölümüne kadar değişmez bir özün ifadesidir.[74] Kolektivizmin özünü cemiyet ruhunun oluşturduğu noktada bireyin ruhu/şahsiyeti erir ve yok olur. Topçu bu yok olma durumuna karşı çıkarak insanı ruhu/şahsiyetiyle yeniden pratik olarak yaşamın içerisine yerleştirir. Teorik olarak ortaya koyduğu bu ayrımdan çıkardığı şahsiyetçi-ruhçu ilkeyi tüm düşünsel geleneğinin temelini oluşturacak şekilde inşa eder ve eğitim, siyaset, ekonomi ve toplum görüşü bu ayrım sonucu şekillenir. Şahsiyet kavramı, Nurettin Topçu'nun ideal nesil tanımlamasında hayati bir noktada durur. İdeal nesiller öncelikle şahsiyet sahibi olmalıdır, zira Topçu'nun eleştirdiği Batılılaşma projesi ilk olarak Müslüman Türk toplumunun şahsiyetini elinden almıştır. Topçu'ya göre insan şahsiyeti (kişiliği), kişinin geçmişle kurduğu rabıtada saklıdır. Mazi, şahsiyeti oluşturan yegâne güç olarak ortaya çıkarken, gücün mahiyeti tarihsel olarak mazinin büyüklüğüyle orantılıdır. Tarihsel geçmişinin boyutu da kişiliği yüceltir veya alçaltır.[75] İnsan şahsiyetini düşünsel ahlâki ilkeler değil, gelenekleri var eden tarihsel geçmiş oluşturmaktadır. Nurettin Topçu, şahsiyetçilik yaklaşımını milliyetçilik tasavvuruyla birleştirirken maziye olan bakışını Selçuklu ve Osmanlı bakiyesine kadar geri götürerek şahsiyetin binlerce yıllık bir kültürün eseri olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Yunus Emre, Sultan Alparslan ve Yıldırım Han ile kendisini birbirinden oldukça uzak bir tarih aralığında bir bütün olarak görürken, bütüncül bir tarih anlayışıyla muhafazakârlığını ilksel bir milliyetçilik anlayışıyla takviye eder. Geçmişin hatalarından ders almakla birlikte geçmişi tamamen reddeden bir modernleşmenin "soysuzlaşma" hamlesi olacağını söyler.[76] Topçu, tarihsel geçmişin silinmesi karşısında oldukça serttir: "Barındıkları vatanda kendilerinin ecdat kemikleri gömülü bulunmayan ve içerisine sokuldukları cemiyetin ruhunda

74 *A.g.e.*, s. 43.

75 Nurettin Topçu, "Şahsiyet", *Sebilürreşad*, sayı 300, Aralık 1959, s. 403.

76 A.g.m., s. 404.

kendi tarih ve mazileri yüklü olmayan insanlar, bütün kuvvetleriyle o milletin mazisine musallat olur, onun ruhunu tarihiyle birlikte kazımak isterler."[77]

Nurettin Topçu, Aydınlanma arayışları çerçevesinde geçmişin geleneksel kültürü yerine yeni bir medeniyet projesi kapsamında girişilen eylemleri "ihanet" olarak görmektedir. Bu kapsamda tarih tezleri başta olmak üzere yeni bir medeniyetin tarih telakkisinin ortaya koyulması başlı başına bir mücadele alanının yaratılması anlamına gelmektedir. Muhafazakâr bir bakış açısından "dost ve düşman" tasnifi kurarken, modernleşme arayışlarının doğrudan milletin varlığını "yok etme" hedefiyle hareket ettiğini düşünür, bunu "kendilerine millet büyüğü süsü verirken o milleti gömmek isterler" diye ifade eder.[78] Topçu için maziden kopartılmış bir gençlik "manevi silahlarından" arındırıldığı ve şahsiyetini kaybettiği için mücadele edecek bir ruhtan yoksun kalmıştır. Yoksunluk ve yoksulluk kökü dışarıda görülen komünizm gibi ideolojilerin mayasının Türkiye'de tutmasıyla sonuçlanmıştır. Komünizmin Türkiye'de etkili olmasının köklerinde gençlerin ruhsuzlaşması, yani şahsiyetlerini kaybetmeleri yatmaktadır. Topçu'nun tasavvurunda bütün kültürel olumsuz gelişmelerin kökeninde Kemalist modernleşmenin geçmişi reddeden, yani maziyle olan rabıtayı kopartan medenileştirme projesi yer alır.

Nurettin Topçu'nun ideal gençlik tasarımında *Yarınki Türkiye*'yi inşa edecek şahsiyet sahibi *Beklenen Bir Gençlik* vardır. Öncesinde, siyasal ve ekonomik dönüşümün birer yansıması olarak ortaya çıkan yeni toplum karşısında radikal muhafazakâr bir tavır almaktadır. Radikal muhafazakâr dünya görüşünü modernleşme ve Kemalizm eleştirisini içerecek şekilde maneviyatçılık ve maddecilik dikotomisi üzerinden inşa etmektedir. Topçu'nun ideal gençlik tasarımı aynı zamanda antikomünist tasarımının yansıması olarak görülmelidir. Topçu için Türkiye'de komünizmin varlığı aynı zamanda modernleşme projesinin doğal bir uzantısıdır. Öncelikle komü-

77 A.g.m., s. 404.

78 A.g.m., s. 404.

nizmi Batı materyalizmi ve Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan olumsuzluklar karşısında halkın siyasal "kini" olarak görürken, Türkiye'de komünizmin doğuşunu "dışarıdan getirilen" materyalizmin varlığına bağlar. Çünkü komünizmin oluşması için gerekli sanayi altyapısının olmaması ve işçi sınıfı olarak görülebilecek bir sınıfsal bilincin yokluğu komünizmin Anadolu'da doğmasına imkân tanımamıştır. Sosyalist hareketlerin varlığını Tanzimat'la getirilen materyalist düşünce akımının doğal uzantısı olarak görmektedir. Topçu'nun nazarında modernleşme arayışları bir materyalist görüşün eseridir ve maneviyatı, yani ruhu yok ederken cemaat tipi toplum yapısını çözmektedir. Türkiye'de komünizmin ortaya çıkmasındaki bir sebep de İslâm dininin son çağda aldığı biçimdir. Topçu'ya göre İslâm, ilk devirlerindeki hurafelere bürünerek kendi içinden çöküşe uğramış, güç kaybetmiştir. İslâm'ın etkinliğini ve gücünü kaybetmesi Türkiye'de materyalizmin kabul görmesini kolaylaştırmıştır. Çünkü Topçu'ya göre nasıl Hıristiyanlık, Batı felsefesinin, sanatının, ilminin kaynak gücüyse İslâm da Anadolu'da Türklerin "ruh cephesinin güç kaynağı"dır.[79] "İstiklal Harbi'nden sonra, ruh cephesinin zaafından faydalanarak genç bir nesli peşinden sürükledi (...) neslimize mukaddesatımıza ve bu vatana yabancı olduklarını düşünmek, onların ruhumuzun düşmanları olduklarını anlamamız için kafidir,"[80] derken Kemalist modernleşme karşısında geleneksel olanın savunmasına geçer. Soğuk Savaş'ın ortaya çıkışıyla beraber modernleşme projesi Türkiye'de komünizmi oluşturan yegâne etken olarak muhafazakâr restorasyon projesinin ötekisi olarak konumlandırılmıştır. Modernleşme projesi karşısında yeni bir ruh cephesi kurulması gerekir. Komünizm karşısında ruh cephesi aynı zamanda bir neslin yetiştirilmesi anlamına da gelir. Yetişecek nesiller komünizme karşı silah yahut şiddetle değil, manevi mücadele pratikleriyle hareket edecektir.[81]

79 Nurettin Topçu, *Ahlâk Nizamı*, s. 257.

80 *A.g.e.*, s. 257.

81 *A.g.e.*, s. 258.

Nurettin Topçu, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal sorunlarını bir kültürel buhran olarak görür. Kapitalizm ve modernleşme projesinin sonucu olarak ortaya çıkan krizlerin çözüm yollarını sınıfsal çelişkiler yerine kültürde arar. Krizlere çözüm yolları sunduğu gibi, akan nehri doğru yere ulaştıracak beklenen gençlik tasavvuruna sahiptir. Gençlik tohum ile tanımlanmaktadır. Muhafazakâr lügatte tohum biyolojik olmaktan çok kutsal bir anlam taşır. Tohum, büyüyen, gelişen ve geleceği temsil eden bir manaya sahiptir. Topçu'nun gençliği bir tohumdur ve gelişip büyüdüklerinde geleceği şekillendirme iradesini göstereceklerdir. İlk olarak Tanzimat devrinde ortaya çıkan gençlik hareketi "kendisini inkâr ederek" pozitivizm ve materyalizm sahasında boğulmuştur.[82] Milli Mücadele dönemi sonrasına gelindiğinde yeni bir gençlik atılımı ortaya çıkarken din, iman ve maneviyattan uzak bir materyalist modernleşme-medenileşme projesinin doğmakta olan gençliği durdurduğunu söyler. Erken Cumhuriyet devrinin ilahi olanı dışlaması ve kendisini yeni bir kutsal olarak sunması karşısında gençliğin yeni bir atılım gerçekleştiremeden çöktüğünü savunur.[83] Topçu'ya göre, Cumhuriyet'le birlikte gençliğin kendisine çizdiği yol onları bir uçurumun kenarına götürmektedir. Çünkü kurtuluşun reçetesi olarak ahlâk değil, siyaseti seçmişlerdir. Ahlâk başarısızlığın, siyaset başarının anahtarı görüldüğü andan itibaren gençlik buhranı yeniden ortaya çıkar ve ahlâk yerini siyasete bırakır. Topçu'nun düşünce dünyasında ideal gençlik için siyaset olumsuz bir kavramdır.[84] Politikanın olumsuzlanması yalnızca taklitçilik olarak tanımladığı modernleşme için değil, aynı zamanda dinî siyaset arayışları için de geçerlidir. Gerçek kurtuluş ve başarı Topçu düşüncesinde siyasetten değil, ahlâkın yeniden yüceltilmesinden geçer.

Siyasetin başarının tek seçeneği olduğunu düşünen gençlik bu anlayışın doğal bir sonucu olarak bir kurtarıcı arayışına

82 Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1970, s. 16.

83 *A.g.e.*, s. 17.

84 *A.g.e.*, s. 19.

girecektir. Kurtarıcı olarak şef, lider ve öncü arayışı peşinde koşan idealsiz gençlik aradıkları şef ve liderin kendilerine yeteceği yanılgısına düşecektir. Topçu, Müslüman Türk gençliğine "Kendisine şef ve önder arayan Müslüman Türk çocuğu, eğer kendinde irade kuvveti varsa, onu tarihte ve toprağının altında bulacaktır," derken şef arayışının bir irade yoksunluğu olduğunu ve ideal gençliğin çözümü kendinde araması gerektiğini belirtir.[85] Özgüvenden yoksun kalan gençlik görev bilinci ve sorumluluk alma konusunda zayıf bir irade göstermektedir. Gençliği görev bilinciyle donatılmış irade sahibi bir topluluk olarak görmesi onun ideal gençlik anlayışında muhafazakâr-korporatist düşünce salınımlarını göstermesi ve eleştirdiği Gökalp çizgisinde bir dayanışmacılığa yaklaşması bakımından önemlidir.[86] Topçu'nun modernleşme tarihi içinde heba edilen nesillerin gerçek kurtuluşu için sunduğu reçete şu sözleriyle özetlenebilir: "Uzviyetten ilme, ilimden felsefeye, felsefeden sanata ve ahlâka ve nihayet dine yükselmemiz lazımdır. Böyle adım adım yürüyüş, hasta, hem de şaşkın bir nesli Allah'a götüren yolda yeniden canlandırabilir."[87]

Nurettin Topçu, gençliğin ve milletin sistemli şekilde yozlaştırılmasının maarif sayesinde gerçekleştirildiğinden, çünkü maarifin milletin ruhunu yapılandırdığından bahseder. Millet ruhunu oluşturan maarifin niteliği milletin ruhunun şekillenmesinde ana etken olarak Topçu'nun millet düşüncesinde yer almaktadır. Millet iki kültürün bileşiminden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi ecdat mirası, yani kalıtsal olarak gelmektedir. İkincisi eğitimdir. Kalıtsal kültür tarihe ve geleneksel bilince dayanırken eğitim, tarih bilinci ve mazi telakkisini yıkan ve oluşturan bir aygıt olarak görülmektedir. Modernleşme kapsamında eğitim konusunda denenen farklı uygarlıkların yöntemleri için eleştirel bir tutum sergileyen Topçu, milletin ruhunu oluşturması beklenen eğitimin yerel bir kültürle oluşturulması gerekliliğini savunmaktadır. Bunun başlıca sebebi, yerli bir

85 *A.g.e.*, s. 24.

86 *A.g.e.*, s. 25.

87 *A.g.e.*, s. 25.

maarif modeli Müslüman Türk kültürüne uygun şekilde oluşturulduğunda, milletin yeniden kaybettiği ruhu ve neşeyi yakalayabileceğidir. Fakat Amerikan kültürüne dayanan bir maarif anlayışıyla teknik her şeyin üzerinde görülmektedir. Bunun başlıca sakıncasının milletin tekniğin tek gerçek hakikat olduğu düşüncesine kapılarak ahlâki kültür yönünden zayıfladığını belirten Topçu, okullarda ahlâk eğitiminin de oldukça sınırlı olduğunu söylemektedir.[88] Milletin ruhunu kuracak olan okullarda dil devriminin de etkisiyle bir kültürel kopukluk oluşurken, millet kültürünün eğitim yoluyla milli ruha aktarılmaması millet kültürünün gerilemesine neden olmaktadır. Millet ruhunun zayıflamasının başat sebebi olarak eğitimin geleneksel kültürden soyutlanmasını gören Topçu, "Milletimin istiklalini kazandım, mektebimin istiklalinden vazgeçtim diye övünmek sade bir vatan katiline yakışırdı," diyerek Kemalist eğitim politikasını oldukça sert eleştirir.[89]

Topçu'nun oluşturduğu Türk milliyetçiliği anlayışında eğitim toplum bilincinin ve hafızasının oluşturulmasında kilit rol oynarken, okulların Topçu'nun tasarımındaki düşünce tarafından yeniden düzenlenmesi yalnızca eğitim sistemini değil, koca bir milleti kurtaracak iddialı bir yaklaşımı içermektedir. Topçu'nun eğitim eleştirisi bir "kurtuluş savaşını" içerirken, gençliğin ideal olarak oluşturulabilmesi bu esaretten kurtuluşa bağlanır.[90]

Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu gençliği

Türkiye'de muhafazakâr bir gençlik hareketinin kurulması ve nesil üretimi çeşitli entelektüel girişimlerce ele alınan ve üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olagelmiştir. Gençlik, belirli yaş kalıplarını içeren biyolojik bir tanım olmaktan öte ideolojik muhteva içerisinde tasarlanmaya çalışılan, kutsiyet

88 Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 28.

89 *A.g.e.*, s. 30.

90 *A.g.e.*, s. 35.

atfedilen ve tahayyül edilen düzenin sürdürülmesinde hayati önem verilen ortak hafızaya sahip grup olarak görülür. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Aydınlanma'ya dayanan pozitivist modernleşme projesi karşısında reaksiyoner muhafazakârlığın temsilcileri olan isimler 1940'lı yıllardan itibaren Kemalist modernleşme projesine açıktan muhalefet etmişlerdir. Necip Fazıl Kısakürek, Kemalist modernleşme karşısında konumlanan milliyetçi muhafazakârlar arasında bir simge konumuna gelmiştir.[91]

Kemalizm'in akla ve bilime dayanarak inşa etmeye çalıştığı toplum modeli karşısına Necip Fazıl Kısakürek, iman ve ilim savunmasıyla çıkar. Her dindar muhafazakâr gibi Kısakürek de akla güven duymaz. Aklın insanlığı gerçek kurtuluşa götürme kabiliyetinin olmadığını düşünür. Çünkü akıl en nihayetinde din ile çatışma halindedir ve inkârı doğurur. Kısakürek için tefekkür asketik bir mahiyet taşır ve bunun gerçekleşmediği yerde Kısakürek aklın kutsalı inkâr edeceğini savunur. Böylece akıl karşısına iman kavramı getirilir.[92] Onun idealleri bakımından Kemalizm tarihte bir noksanlık, ihanet ve aşılması gereken bir engel olarak yer almaktadır. Binlerce yıla dayandırdığı Müslüman Türk tarihi içerisinde en kısa fakat olumsuz yönde en etkili dönem olarak Kemalistlerin iktidar dönemini görür. Tüm düşünsel yaşamı ve şairliği boyunca daima ikiliklerden sentezler üreterek kendi düşünce sistemini yaratırken bütün tasavvurlarını gerçekleştirecek gençliği aramıştır. Düşüncelerini oluştururken, Fransız şahsiyetçilerinden önemli ilhamlar aldığını konuşmalarında ve yazılarında sıkça dile getirmektedir. Kısakürek, İslâm şahsiyetçiliğini bir gençlik idealiyle birleştirirken, tasarımından doğrudan iktidar stratejisi çıkarması bakımından Nurettin Topçu'dan ayrılmaktadır.

---

91 Murat Güzel, "Necip Fazıl Kısakürek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 334-335.

92 Necip Fazıl Kısakürek'in dinî muhafazakârlık tasarımında akla yer yoktur. İman ve şahsiyet tüm sorunların çaresi olarak görür. Böylece aklın ve bilimin karşısına iman ve ilmi konumlandırarak kendi şahsiyetçi yöntemini geliştirir (*a.g.e.*, s. 341).

Zira Topçu'nun kömüniteryan şahsiyetçiliği etik şahsiyetçilikle birlikte düşünülürken, kişi olma gereklilikleri muhafazakâr değerlerin kazanılmasıyla sağlanmaktadır. Böylece Topçu'nun tahayyülünde şahsiyetin oluşturulması siyasetin olumsuzlanması üzerine inşa edilir. Necip Fazıl için bu durum tersi seyir izlemiştir. Kısakürek'in şahsiyetçiliği siyasetin gerekliliğini içeren politik şahsiyetçilik anlayışını benimser. Siyasetin olumsuzlanması siyasetin reddi anlamına gelmez. Topçu'da siyasetin reddi erdemsizlik üretmesinden kaynaklanır ve daha geniş kapsamlı bir siyasal proje önerir. Toplumun dönüştürülmesi üzerine kurulu olan bu tasarım karşısında Necip Fazıl Kısakürek açısından çözüm, iktidarın elde edilmesidir.

İki ismin de 1930'lu yıllarda devlet bursuyla Fransa'da eğitim almaları şahsiyetçilikle tanışmalarını sağlarken, Bergson'un şahsiyetçilerde bıraktığı etki benzer biçimde Topçu ve Kısakürek'te görülür.[93] 1930'lar Fransız şahsiyetçiliği, daha önce belirtildiği gibi, hem faşizmden etkilenmesi hem de dönemin şartları içerisinde üçüncü bir yol olarak görülmesi nedeniyle, geç kapitalistleşen Türkiye'de bu iki isme alternatif kalkınma modelleri sunar.

1940'lı yıllardan itibaren doğan kuşak 1960'lı yılların ortasından itibaren Türkiye'de genç siyasal katılımın parçaları haline gelmiştir. İmam hatip okullarının sayısındaki artışla birlikte "İslâmi uyanış" adı altında yükselen İslâmi muhafazakârlığın genç insan kaynağı bakımından dayandığı en etkin kurum okullar olmuştur. 1960'lı yıllara gelindiğinde Necip Fazıl Kısakürek'in düşünceleri somut önerilere dönüşerek eserler ve konferanslar halinde bahse konu gençlik üzerinde önemli tesirler bırakmaya başlamıştır. İslâmi muhafazakâr gençlik hareketlerinin politik bilinç gelişimi açısından Kısakürek'in Büyük Doğu ideali kurucu etkilere sahiptir. Öncelikle uzun süredir aydın din adamı yetiştirme ideali etrafında birleşen muhafazakârlara bir iktidar olma idealini belirgin bi-

93 Bergson'un ruh felsefesi Fransız şahsiyetçiliği üzerinde oldukça önemli etkiler bırakmıştır; bkz. Juan Manuel Burgos, *An Introduction to Personalism*, s. 35.

çimde aşıladığı görülür. İttifaklar yahut ortaklıklardan bağımsız müstakil bir İslâm iktidarı, Kısakürek'in ortaya koyduğu iktidar olma idealinin etkisiyle dönemin İslâmi gençliğinde belirgin bir bilinç ortaya çıkarmıştır. Toplumun kaybettiği düşünülen din, ahlâk ve gelenek gibi muhafazakâr değerleri yeniden yüceltmesi beklenen imam hatip nesli beslenen umudu perçinleyecek gençlik olarak kendisini bir "dava" anlatısının içerisinde bulmuştur. Osmanlı modernleşme arayışlarıyla başlayan ve İslâm'ın ilerleme/gelişme önünde engel olduğu yönündeki Tek Parti döneminde devam eden görüş hâkimdir. 1950 sonrası dönemde özellikle ikinci kuşak İslâmi muhafazakâr kadrolar kendilerini önceki muhafazakârlar gibi modernleşme önünde bir engel olmadıklarını, tersine Aydınlanma'nın parçası olduklarını söylerken alternatif modernleşme teorileri geliştirdikleri iddiasıyla kendi politik hatlarını oluşturmuşlardır.

Nurettin Topçu'yla birlikte bu idealin en gür sesi Necip Fazıl Kısakürek olmuştur. Cumhuriyet'in "ilerici gençliği"nin karşısına ilhamını geçmişin şanlı günlerinden ve dinin güçlü inanç gücünden alan muhafazakâr özne yerleştirilmiştir. Özellikle 1940 sonrası doğan kuşakta gerek imam hatip nesli üzerinde gerekse de normal liselerde okuyan milliyetçi muhafazakâr gençlik üzerinde bu iki ismin önemli etkisi vardır.[94] Necip Fazıl Kısakürek tıpkı Nurettin Topçu gibi muhafazakâr bir ütopya tasarlamıştır. Ancak Kısakürek'in ütopyası Topçu'ya nazaran daha belirgin bir iktidar hırsıyla kuşanmıştır.[95] Tarihin "kutsal gücünü" üzerinde hisseden muhafazakâr genç özne, Kısakürek'in yol göstericiliğiyle iktidara, yani "İslâm İnkılabı"na doğru emin adımlarla ilerleyecektir. Kısakürek'in tasarımında en belirgin özellik teknolojinin kutsanması ve İslâm kültürünün yüceltilmesidir.[96] Aydınlanma'yla sorunlu fakat

94 Gökhan Çetinsaya, "İslâmcılıktaki Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, s. 446.

95 Asım Öz, "Manevi İmar ile İslâm İnkılabı Arasında: Altmışlı Yıllarda İslâm Davası Etrafındaki Vaziyet Alışlar Üzerine", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 625.

96 Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 427-432.

onun sonucu olan teknolojinin yarattığı "yıkıcı güce" meftun Kısakürek düşüncesi, reaksiyoner modernist gençliğin düşünce temellerini atmıştır. Modernleşmeyle birlikte modernleşmeye karşı bir aksiyon geliştirmek, kısacası anti-modern bir modernizmi kurmak, tasarlanan ideal gençliğin temel ideolojik motivasyonu olmuştur. Reaksiyoner modernist Türk radikal muhafazakârlığı, akan nehrin geriye doğru götürülemeyeceğini anlaması sonucu nehrin güzergâhını değiştirmeyi amaçlamıştır. Modernleşme engellenemiyorsa, yavaşlatılır. Radikal Türk muhafazakârlığı düşüncesinde, geleneksel toplum modelinde hayati öneme sahip olan gelenek, din, töre ve mukaddesat gibi değerlerin modern dönemin şartlarına uygun biçimde yeniden ihya edilmesi vardır. Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan yeni muhafazakâr gençlerin bilinçlenmesinde Kısakürek önemli bir etkiye sahiptir. Kısakürek, geçmişte önemli olan değerlerin günün şartlarında yeniden "eski güzel ve güçlü" günlerdeki sahip olduğu anlamlara kavuşmasını istemektedir. Geçmişte bu değerlerin Kısakürek'in onlara yüklediği şekilde bir anlam taşımalarının bir önemi yoktur. Kısakürek için bu değerlerin onun tasarımında yaratacağı etki önemlidir. Böylece tarih, gelenek, töre ve din bugünün meseleleridir. Geçmiş bugüne hizmet ettiği oranda bir anlam taşır.

Necip Fazıl Kısakürek'in siyasal muhafazakârlığında gençlik temel bir görev üstlenir. Kısakkürek'e göre, gençlik geleceği tasarlayan, oluşturan ve kuran politik bir öz/özne olma hakkına doğuştan sahiptir. Kısakürek, ideal gençlik tasarımında, metafizik öznenin meşruiyetini "kutlu mazi" altında tarihten çıkarırken yarattığı edilgen özneyi mazlumluk retoriği ile kuşandırır ve buradan bir güç istenci devşirme arayışına girer.[97] Mazlumluk ve mahrumluk retoriğinden türeyen güç istenci yüzyıllara dayanan bir zulme son verecek "beklenen gençlik" olarak tasarlanırken, şahsiyet ve ruh sahibi gençlik ortak bir *telos* için mücadele eden özneler olarak konumlandırılır.

Kısakürek'in Büyük Doğu gençliği adını verdiği muhafazakâr ideal gençlik tasarımı temelde bir kültürel çatışma dokt-

97 Fethi Açıkel, "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", s. 165-166.

rinine dayanır. Türkiye'nin geç kapitalistleşmeye bağlı yaşadığı krizlerin çözümü kapitalizmin yapısal şartlarında değil, Aydınlanma'yla birlikte getirilen yeni kültürel düzende bulunmuştur. İlk olarak Müslüman Türk gençliğinin Aydınlanma'yla getirildiği durum ele alınmaktadır. Evrensel bir medeniyetin varlığı temelde reddedilmektedir. Kısakürek muhafazakârlığının temel oluşumu İslâm ve Batı arasındaki ayrımdan türetilir. İslâm altın çağı karşısından ondan aldığı ilhamla gelişen Batı medeniyeti anlatısı, klasik muhafazakâr retoriğin benimsediği mazlumluk ifadesinin alışılmış biçimidir. Fakat İslâm medeniyetinden farklı olarak Batı medeniyeti ilerleme ve gelişmesinde maddi yöne ağırlık vermiş ve kalkınma ruhsal, ahlâki ve manevi bir çöküntüye sebebiyet vermiştir. Üç döneme ayırdığı modernleşme süreci Kısakürek'in tahayyülünde çöküş dönemi olarak görülmektedir. Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet bu çöküşün kronolojik kırılma anlarıdır. Dönüm noktalarının her birinde Batılılaşma adına onun maddi kalkınma hamleleri benimsenirken taklitçilik ortaya çıkmış ve Türk-İslâm kültürünün "özü" hasar görmüştür. Kısakürek'in Büyük Doğu ideali ve gençliği, hasar gören bu özü yeniden diriltme amacında birleşik bir güç gibi tasarlanır. İlhamını Türklük ve İslâm'dan alan Kısakürek'in gençlik tasarımı anti-modern bir modernizm içerir. Öncelikle Osmanlı'nın son asırlarında kaybetmesinin temel sebebi maddi kalkınmanın gerek şartı olarak görülen teknolojik gelişimin ıskalanmasıdır. Bu eksende Kısakürek'in medeniyet tasavvuru Batı'nın teknolojik gelişmesi ve Doğu'nun ahlâkının sentezine dayanır. Böylece Kısakürek'in iktidar hırsı teknoloji fetişizmiyle birleşir.[98]

Teknolojik üstünlükten ibaret görülen Batı medeniyeti gerekli kalkınma şartlarının sağlanması sayesinde aşılabilecektir. Teknoloji meftunluğunun ve güç istencinin Kısakürek'in düşüncesinde önemli yeri vardır. "Beklenen nizam" teknolojik güçlenmeyle hayat bulacaktır.[99] Beklenen nizamın ortaya çık-

98 Fatih Yaşlı, *Türkçü Faşizmden "Türk İslâm Ülküsü"ne*, İstanbul: Yordam Kitap, 2016, s. 135-136.

99 Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 427.

ması ilk olarak bunu gerçekleştirecek kadroların yetiştirilmesiyle sağlanabilecektir. Bu bakımdan Batılılaşma, reaksiyoner muhafazakâr düzen arayışının oluşturulmasında aşılması gereken bir engeldir. Kısakürek, ideal gençlik tasarımında toplum mühendisliği yapmakla suçladığı Kemalist medeniyet projesi karşısına "İslâm İnkılabı" adını verdiği totaliter bir düzen koyar.[100] Yüzyıllara dayanan Batılılaşma faaliyetleri yeni bir gençlik ve onun kültürünü yerleştirmiştir. Bu kültürün yerli ve milli bir kültür olmaması nedeniyle buradan yetişen gençlik "dış-düşman" ideolojilerin saldırılarına açıktır.

Kısakürek *İdeolocya Örgüsü*'nde tasarladığı ütopyasının gerçekleşmesi için gençliğe önemli bir misyon yükler. "İslâm İnkılabı'nın ruhunu dökeceği kalıp gençliktir."[101] Böyle söylemesindeki temel amaç, tasarladığı düzenin gerçekleşmesi için pratik sahada gençlik hareketine ihtiyacı olduğunu bilmesidir. Gençlik ruh, ahlâk ve karakterini oluştururken ilhamını dünyevileştirilmiş milli kavramlardan değil, bizatihi İslâm'ın medeniyet telakkisinden alacaktır.[102] Gençlik hareketi bir elit hareketi olarak tasarlanırken, İslâm'ın yeniden hâkim olacağı "her şeyi bu gençlik örnekleştirecek ve temelleştirecektir" [103] Ortaya çıkan gençlik, ateş olup dokunduğu herkesi kendisi gibi ateşten bir parça haline getirecek ve idealini büyütecektir. Yaşamı fethedecek bu örnek gençlik "açılan göklerin kapaklarından paraşütle atlamış ayrı ve esiri bir dünyanın insanları halinde topraklarımıza inecek bir gençlik!.."[104]

1975 yılında MTTB'de verdiği konferansında ideal gençlik üzerine yeni beklentilerini paylaşmıştır. Necip Fazıl Kısakürek'in totaliter bir faşizm düzenini içeren İslâm İnkılabı anlayışı bunu gerçekleştirecek bir gençlik hareketinin ivmesiyle sağlanabilecektir. Bu durumda gençliğin irade göstermesi gerekir.

100 Tanıl Bora, "Türkiye'de Faşist İdeoloji", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler*, ed. Ömer Laçiner, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 361.

101 Necip Fazıl Kısakürek, *a.g.e.*, s. 208.

102 *A.g.e.*, s. 209.

103 *A.g.e.*, s. 210.

104 *A.g.e.*, s. 211.

Öncelikle bir modernleşme hareketi eleştirisiyle başladığı konuşmasında tarihi belirli evrelerde ele alırken, son dönem olan Cumhuriyet dönemini ayrı bir yere konumlandırmaktadır. "İşgal ordularının yapamayacağı bir cinayetle" hareket ettiğini düşündüğü Cumhuriyet'in karşısına yeni bir dönem olan beşinci evreyi yerleştirmektedir. Beşinci evre, Kısakürek'in Büyük Doğu gençliği adını verdiği ve muhafazakâr milliyetçi ideolojiyle kuşanmış bir gençlik hareketinin dönemidir. Beşinci evreyi kurmakla yükümlendirilen yeni gençlik şöyle tarif edilir:

> Gökleri çökertecek ve son model kurbağa diliyle bütün "dikey"leri "yatay" hale getirecek bir çığlık koparacak, "mukaddes emaneti ne yaptınız?" diye meydan yerine çıkacağı günü kollayan bir gençlik...[105]

Necip Fazıl'ın tasarımında yeniyi kuracak olan gençlik "kindar" bir gençlik olarak tanımlanırken, aynı zamanda geçmişle hesaplaşacak bir grup olarak tasavvur edilmiştir. Yalnızca siyasal iktidarı değil, bütün bir toplumu kendi ideolojisi etrafında dönüştürecek bir gençlik tasarımı söz konusudur. Bu bakımdan Kısakürek'in ele aldığı düşüncelerin radikalliği oldukça hiddetli çıktılar sunar. Geç kapitalistleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan sınıfsal çelişkiler karşısında oldukça kesin bir çözüm sunmaktadır. Gençlik, sınıfsal çelişkileri giderecek, bunu yaparken de yalnızca ideolojiyi değil, zor gücünü kullanacak bir iradeyle kuşandırılmıştır. Sermaye sahipleri ve emekçi kitleler Büyük Doğu gençliği karşısında edilgen birer fail haline getirilmiştir.[106] Cumhuriyet ve devrimleriyle hesaplaşma gününe hazırlanan gençlik artık surda gedik açmış beklemektedir. Kısakürek, şair kimliğiyle kutsal bir amaca hizmet etme onurunu bahşettiği gençliğe "*Surda bir gedik açtık; mukaddes mi mukaddes! Ey kahbe rüzgar, artık ne yandan esersen es!..*"[107] dizeleriyle hitap ederken artık yeni bir dönemin kapılarının açıldığının,

105 Necip Fazıl Kısakürek, *Hitabetler*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1999, s. 214.

106 *A.g.e.*, s. 215.

107 *A.g.e.*, s. 216.

hesaplaşma gününün yakın olduğunun haberciliğini yapmıştır. Kısakürek'in pasifist bir Müslüman gençliğe tahammülü yoktur. Ona göre Müslüman gençlik iktidar arzusu güdüyorsa bir anlam taşır. Tasarımında o denli keskindir ki, okullarda mescit açmak yahut namaz kılmak ona göre bir mücadele örneği değildir. "Bu vazife, mekteplerde mescit açtırıp beş vakit namazı matematik dersi hizasına çıkartmak ve sonra cemiyete arkasını çevirip bir köşede büzülmek ve mıhlanmak ve manevi katliamlara seyirci kalmak sanılıyorsa, bilinsin ki, böyle bir tavır her şeyden önce İslâm'a ihanettir."[108] Buradan görüldüğü üzere İslâmi muhafazakârlık yalnızca dinin özgürleşmesi yahut kamusal alana girmesiyle değil, bir iktidar olma haliyle başlayacaktır. Yapılan ibadetlerin iktidar olma arzusunu içermediği noktada bir anlam ifade etmediğini düşünürken, inananların dinî ritüellerinin kutsal değer taşıyıp taşımadığına dair kendine tanrısal bir yargı rolü atfeder.[109]

Bir dava ahlâkıyla kuşanmış ve kutsanmış kitleleri harekete geçirecek bir demagog edasıyla Kısakürek geleceğin totaliter İslâmi Türkiye'sini hayal eder. Türkiye'yi elde etmenin bir tercih değil, dava olması ve davaya nefer olan bireyin emri kutsal dinden alması, tasarladığı gençliğe ilahi bir güç katar. Öyle bir güç ki, harekete geçmek için emir beklemeyen, emri inançlarının buyruğundan alan bir gençlik. 1930'lar faşizminin Soğuk Savaş düzeninde yeniden kuruluşunu gösteren bu tasarımın ardında, kutsal bir cemaatin üyelerini anımsatan ilahiyatla kuşandırılmış bir İslâmi iktidar stratejisi yatar. Siyasal partilerin, sivil toplumun ve parlamentonun varlığının reddine dayanan bir ilahi düzenin yeniden ihyası Kısakürek'in hayallerini süsler. Mehmet Akif Ersoy, Nurettin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek'in hayallerini süsleyen ideal gençliğin varlığı ortak bir hafıza ve bilinç üretiminin sonucunda ortaya koyulmuştur. Özellikle İslâmi muhafazakâr yayıncılık faaliyeti ortak hafıza, tahayyül ve idealin oluşması uğrunda kullanılan en etkili araçlar olmuştur. Yayınların içeriği, genel hatlarıyla

108 *A.g.e.*, s. 253.

109 *A.g.e.*, s. 252-254.

değinilen bu üç ismin düşüncelerine dayanmaktadır. Şahsiyetçiliğin en belirgin biçiminin bu dergicilik faaliyetiyle birlikte yukarıdan aşağı toplumsal tabana yayılması beklenir.[110] Kemalist kültüre karşı yalnızca eğitim politikaları üzerine bir siyasa geliştirilmemiştir. Aynı zamanda yayıncılık faaliyeti de ideal neslin üretiminde bir güç olarak görülmüştür. Özellikle imam hatip lisesi ve Yüksek İslâm Enstitüsü mezunlarının başını çektiği yayıncılık atağına İYC mensubu işadamları maddi destek vermiştir. İlim Yaymacı zenginlerin maddi güçleriyle katkı verdikleri mücadeleye İlim Yaymacı entelektüeller yazıları ve düşünsel faaliyetleriyle katılmıştır.

İmam hatip nesli ve aydın din adamı

İlim Yayma hareketinin imam hatip okullarını 1951 yılında kurarken aklında yalnızca meslekî anlamda din adamı yetiştirmek yoktur. İlim Yaymacılar, Türkiye'nin siyasi, iktisadi ve sosyal yaşamında söz sahibi olabilecek elit bir zümre yetiştirmek istemiştir. Cumhuriyet'in Tek Partili yıllarındaki köy enstitüleri karşısında kendi ideal neslini imam hatip okullarında yetiştirme fikri İlim Yayma hareketinin itici kuvveti olmuştur. İlim Yaymacıların imam hatip okullarına bakışlarını yalnızca bu okul özelinde geliştirdikleri fikirlerden değil, aynı zamanda köy enstitülerine karşı takındıkları tavırdan görebiliriz. Kemalist modernleşme projesinin gençlik tasarımı köy enstitülerinde yetişen gençlerle tanımlanırken, İslâmi muhafazakârlar bu gençlik idealinin çeşitli kötülükler barındırdığını tespit etmiştir. Enstitüler "milli" karakteri yozlaştıran, anane ve geleneklerden yoksun olarak sunulan eğitimin merkezi olarak görülür. Ergun Göze, köy enstitülerinin yaptığı müziği dinlerken hissettiklerinin bir benzerini Rus radyosunu dinlerken hisseder.[111]

110 İslâmi muhafazakarlık etkin bir ideoloji olarak ortaya çıktığı 1960'lı yıllar boyunca sokak hareketi olmaktan ziyade mücadeleyi "fikir cephesinde" sürdürmüştür. Asım Öz, "Manevi İmar ile İslâm İnkılabı Arasında: Altmışlı Yıllarda İslâm Davası Etrafındaki Vaziyet Alışlar Üzerine", s. 594, 613.

111 Ergun Göze, "Köy Enstitülerinden Yüksek İslâm Enstitülerine", *Babıali'de Sabah*, 19 Ekim 1965, s. 3.

Göze'ye göre köy enstitülerinin kapatılması, yani "milli kültür vandalizmi biraz geç olsa da önlendi. Masum Türk çocuklarını yabancı bir iklimin unsurlarıyla zehirlemeye kalkışan istasyonların kökü kazındı". Böylece köy enstitülerinde yetişen gençler "milli kültür" yönünden eksiklikler yaşarken bu durum "komünizmin Türkiye'ye giriş kapılarından birisi"ni açmıştı. Kapıyı kapatan ve Türkiye'de sınıfsal mücadelenin engellenmesinde etkin rol oynayan kaynak yüksek İslâm enstitülerinde bulunmuştur. Böylece imam hatip nesline Türkiye'de dayanılması arzulanan "kutsalların" korunması görevi tevdi edilir. Göze'nin imam hatip neslinden beklentisi şöyledir: "Misyoner gibi ve bütün siyasi düşüncelerden uzak ve sadece ulvi dinimizin temellerini koruyacaksınız... (..) bakın nereden nereye geldik."[112]

Türkiye'nin İslâmi muhafazakâr dünya görüşüyle yeniden şekillendirilmesi, ayrıca toplumun bu doğrultuda yönlendirilmesi için öncelikle bu idealleri gerçekleştirecek kadroların yetiştirilmesine ihtiyaç duyulur. Beklentilerin belirgin biçimde ortaya konulması, nesil yetiştirme konusunda İslâmi muhafazakâr grupları harekete geçirmiştir. Türk siyasal yaşamında ideolojilerin toplumsal hareketlere dönüşerek belirgin biçimde kristalleştiği 1960'lı yıllar İslâmi muhafazakârlar açısından bu idealin tartışılması ve pratiğe dökülmesiyle geçmiştir. İdealin somut koşullarda hayat bulması için öncelikle bu ideali gerçekleştirecek neslin adının konulması gerekir. İslâmi muhafazakârlarca karanlık bir dönem olarak görülen Türk modernleşme tarihini izlediği seyirden çevirecek, ona inanç ve şekil verecek "ruh" imam hatip neslinde bulunmuştur. İslâmi muhafazakâr gençliğin bir kimlik oluşumu etrafında bir araya getirilmesi için okullar, dergiler ve dernekler yoğun bir mücadele içine girmiştir. Türkiye'de 1951 yılında ilk imam hatip okulunun kurulmasından sonra sayıları gitgide artan kurumlar ideolojik bir mücadelenin tarafı olarak yerini almıştır. Asım Öz'e göre, Türkiye'nin kırsal bölgelerinden gelen binlerce öğrenci önce imam hatip okullarından, daha sonra Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olarak 1960'lı yıllarda İslâmi mu-

112 A.g.m., s. 3.

hafazakâr nesli oluştururken, "sohbetlerde, okullarda ve camilerde eğitim ve öğretim faaliyetleri ile dönemin dinamik gücünü teşkil etmiştir".[113]

Sözlük anlamında nesil, kuşak ile eşanlamlıdır. Kuşaklar verili tarihsel dönemlerde verili koşullar altında belirli yaş gruplarını bir araya getirir. Gençlik, modern ulus-devletlerin kurulması neticesinde ortaya çıkan bir kavram olarak kuşak-nesil kavramıyla yakından ilişkilidir. Belirli kuşaklar belirli yaş gruplarıyla tanımlanabilmektedir. Örneğin gençlik bir dönemin kendisine has değerlerini içeren belirli yaş grubuna ait insanların birlikteliğini tanımlayabildiği gibi, belirli ideolojik ve sosyal birliktelikleri de içerebilir.[114] Türkiye özelinde gençlik ve kuşak/nesil ilişkisini İslâmi muhafazakârlık açısından ve çalışmanın öznesi olan İlim Yayma hareketi bağlamında ele aldığımızda, karşımıza siyasal ideallerle birlikte sosyal ve iktisadi bağlamı olan bir gençlik tasarımı çıkar. Tek Parti Kemalist iktidarını hatırlatacak şekilde eğitim ve onun parçası olan gençlik ideolojik bir tasarımın parçaları olarak oluşturulur. İdeal bir gençlik tasarımı için öncelikle bir grup aidiyetinin yaratılması elzemdir. Tarihin herkes tarafından anlaşılması, güç biçimde yeniden yazılması yahut "icat" edilmesi bu tasarımın bir diğer aracıdır. Dindar gençler imam hatipli olmakla yalnızca meslekî din eğitimi veren bir eğitim kurumuna girmez; bir aile, grup ve neslin parçası olurlar. Bir aidiyet duygusu, bir kimlik edinme bu birliktelikte ortaya çıkar.

İlim Yayma hareketinin 1951 yılında imam hatip okullarının açılması için verdiği mücadele İslâmi muhafazakâr tarihyazımında bir kırılma ânı olarak anlatılır. Bunun başlıca sebebi, bahsedilen aidiyet duygusu ve geçmiş inşasının belirli mitler üzerinden inşa edilmesidir. Kutsallığın yaratılması bir dava *ethos*u ortaya koyduğu gibi, mensubu olanlara modern yaşam deneyimi içerisinde güvenli bir liman, aidiyet ve belirli

113 Asım Öz, "Manevi İmar ile İslâm İnkılabı Arasında: Altmışlı Yıllarda İslâm Davası Etrafındaki Vaziyet Alışlar Üzerine", s. 601.

114 Jane Pilcher, "Mannheim's Sociology of Generations: An Undervalued Legacy", *The British Journal of Sociology*, 45(3), 1994, s. 483-485.

çıkarları takip edebilme imkânı sunar.[115] İlim Yayma'nın önayak olduğu İslâmi muhafazakâr hareket içerisinde "kutsal dava", oldukça sık kullanılan ve geçmişle geleceği bir arada tahayyül etmeyi sağlayan anahtar bir kavramdır. İmam hatip nesli, Tanzimat ile başlayan Türk modernleşme hareketinin erken Cumhuriyet dönemiyle devam eden sürekliliği karşısında kurtarıcı "kutsal" bir grup olarak görülür. Ancak "son" olgusunun ortaya atılması bir mit yaratımının başlangıcıdır. "Son" diye tasvir edilen modernleşme yalnızca bir kıyamet miti anlatısı değildir, aynı zamanda yeni bir başlangıcın da habercisidir; imam hatiplerin kurulması da yeni bir düzenin habercisidir.[116] Modernleşme tarihini temsil eden geçmişin karanlık günleri, sonsuza kadar devam edecek bir süreç olmaktan ziyade yaşamın yeniden inşasında ibret alınması gereken bir dönem olarak tasvir edilir. Oluşturulan çöküş miti bir son değil, aksine yeni yaşamı temsil eden davanın anlatısıdır.[117] Mitleştirilen davaya kutsal bir nitelik kazandırmak için imam hatip nesline marşlar dahi yazılmıştır.

Gittiğimiz Hak yolu,
Kalbimiz iman dolu,
Namımız şöyle bilin,
İmam-Hatip Okulu.
Hakkı Hak için yapan,
Hakka hakkiyle tapan,
Her sözden hisse kapan,
İmam-Hatip Okulu.
Ardından atan çoktur,
Bizde ayrılık yoktur,
Düşmanına bin oktur,
İmam-Hatip Okulu.
Hedefimiz ileri,
Dönmeyiz Türküz geri,

115 Nick Hopkins, "Religion and Social Capital: İdentity Matters", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, sayı 21, 2011.

116 Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2014, s. 107.

117 *A.g.e.*, s. 108.

Türkün en şanlı yeri,
İmam-Hatip Okulu.[118]

Tüm oluşum süreci içerisinde nesil-kuşak tasarımı, kendisini sürekli yenileyen antagonistik ilişkinin varlığıyla hayat bulabilmektedir. Hayatta kalması için sürekli olarak bir düşman imgesine sarılması gerekir. Egemen olabilmesi ve tahayyül ettiği iktidar stratejisini geliştirebilmesi için belirli bir kapasiteye erişmesi gerekir. Bu kapasite kazanımı için öncelikle dost-düşman ayrımında düşmanın ayrımı konusunda açık olması şarttır. Münevver Ayaşlı'nın ifadesiyle, "vicdanımızda bir çizgi çizmeliyiz, bizden olanlar ve olmayanlar. Bizden olmayanları yok bilelim, bizden olanları ayırt etmeden, bizden, kendimizden bilelim"[119] İmam hatip neslinin kahraman/kurtarıcı olduğu yerde, *nemesis* olarak Aydınlanma/pozitivizm ilkelerinin uygulayıcısı Kemalist öğretiler konumlandırılır.

Nesil yetiştirmek için tohum ekmek

İslâmi muhafazakâr ideolojinin 1960'lı yıllar sonrasında yükselişe geçen etkinliğinde temel tartışmalardan birisi ideolojik sürekliliğin sağlanması için nesillerin yetiştirilmesine duyulan gereklilikti. 1930'lu yılların köycülük akımının baskın şekilde kullandığı toprak ve tohum metaforu 1960'lı yıllarda İslâmi bir çehreye kavuşarak nesil tartışmasının meselesi haline gelmiştir. Toprak, 1930'lu yıllarda üzerinde Türk milliyetçiliğinin yetiştiği bir kutsal mekân olarak görülürken, 1960'lı yıllara gelindiğinde imam hatip neslini yetiştiren mekân olarak konumlanmıştır. Toprak, tohum ve yetiştirme gibi kavramlar 1960'lı yıllarda İslâmi muhafazakârlığın gelecek ideallerinde kutsal anlamlar kazanmıştır. İmam hatip nesli bir kurtuluşu temsil ederken, kuşağın yetiştirilmesi tohum ve toprak alegorileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. İki savaş arası dönemin radikal milliyetçiliğinin baskın söylemlerinden birisi olan toprak ve kan 1960'lı

118 Haşim Yüzbaşıoğlu, "İmam-Hatip Okulu Marşı", *Babıali'de Sabah*, 15 Şubat 1968, s. 2.

119 Münevver Ayaşlı, "Biz Vazifemizi Yapıyor Muyuz?", *Şadırvan*, sayı 4, s. 13.

yıllarda İslâmi lügatte yerini toprak ve tohuma bırakmıştır.[120]

İslâmi muhafazakârlar için tohum bir hayat felsefesi içerir. Ancak tohumdan iyi verim alınabilmesi için toprakla olan ilişkisi hayatidir. Tohumun yeşillenmesi ekildiği toprağa bağlıdır. Toprak yararlı tohumları yeşerttiği gibi bağrında zararlı tohumları da barındırır. Hüsnü Dükeçligil'e göre, Türkiye toprakları da benzer bir süreçten geçmektedir. Türkiye'de 1960'lı yıllarda yükselen sol gençlik hareketleri toprakların zararlı tohumları olarak görülürken, verimliliğin artırılması için imam hatip nesli ve muhafazakâr gençlikten beklentiler söz konusudur: "Yeri ayrık otlarından temizlemek veya yerin her türlü haşerat ve ayrık otlarından temizlenmesi icabeder." Antikomünizmin faşist söylemiyle birleşen tohum metaforu, kök ve köksüzlük kavramlarıyla "temizlenmesi" gereken düşman imgeler yaratır. Dikeçligil'e göre, "mübarek Türkiyemizin bağrında daima iyi, bereketli tohumlar nevşinüma bularak gelişmiştir (...) ve yine bu vatanda Müslüman Türk ruhu galebe çalacaktır" Zararlı tohumların milli mukaddesatı, her türlü faziletli girişimi yıkmak ve imha etmek istemesi karşısında, hayırlı tohumlar yüceltilir. Kendisinin de mensubu olduğu İslâmi muhafazakâr gençlik idealini benimseyenler sayesinde, "Haya, edep, fazilet, iman ve yepyeni bir medeniyet fışkıracaktır (...) işte ekilmek istenipte, ekilmekte olan tohum bu tohumdur!.."[121]

İmam hatip nesli toprağa ekilen tohumların hasadı olarak görüldüğü gibi kendileri de toplumu dönüştürme gücüne sahip öncü neferlerdir. Nevzat Ayasbeyoğlu'na bakılırsa, "onlar bir şeyler ekecekler, ektiklerini de yalnızca kendileri değil bütün bir toplum bütün bir millet; manevi ahlâki hayatlarında biçecek" Toplumsal öncüler olarak görülen imam hatip nesli, toplumu dönüştürecek ve "ilerleme yolunu tutan bir millet"

120 *Tohum* dergisinde tohum ve toprak metaforu üzerine çeşitli yazılar dikkat çeker. Yazıların içeriği incelendiğinde, radikal milliyetçi-halkçı Alman *völkish* geleneğinin izleri görülmektedir. 1930'lu yıllarda Almanya'da etkin olarak ortaya çıkan toprak ve milliyetçilik ilişkisinin Türkiye'ye yansımaları için bkz. Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

121 Hüsnü Dikeçligil, "Tohum", *Tohum*, sayı 8, Mayıs 1964, s. 14.

yetiştirecektir.[122] Çünkü Müslüman Türk toplumu bir hastalığın pençesindedir. Yaşamın İslâmi ilkelerce sürdürülmemesi karşısında, toplum hastalanmıştır. Toplumu kurtaracak olan "bu toprağın hakiki çocukları" toplumun İslâm'ın yoksunluğundan doğan ahlâki hastalıklarına "neşteri atacak" ve "Müslüman Türk'ün ahlâk nizamını kuracak"tır.[123]

Kurtarıcı olarak imam hatip nesli

İmam hatip nesli Türk Müslüman toplumunu içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtaracak birer kurtarıcı olarak görülürken, muhafazakâr gençliğin zihin dünyası bu ideal etrafında şekillendirilmektedir. İmam hatip okullarının kurulmasında önemli katkıları bulunan Celalettin Ökten'in, İYC'nin Şubat 1960 tarihinde gerçekleştirdiği kongresinde yaptığı konuşma dikkat çekicidir. Celalettin Ökten, 1949 yılında din adamı yetiştirmek için karşılaştıkları zorlukları dile getirirken yarının gençliğine bir geçmiş panoraması çizmiştir. Bütün zorluklara göğüs gerilmesi, geleceğin umutla beklenen günlerinin, yani muhafazakâr bir zaferin ümidi içindir. Zaman içerisinde zorlukların aşıldığı ve imam hatiplerin sayısının arttığı gibi umut bağlanan ideal gençlerin de sayısı artmıştır. Yazısında Ökten'in konuşmasına yer veren İsmail Hakkı Hacıoğlu, "İmam-hatip okullarının temeli, nice demdir, zulüm ve tazyik gören kan ve ateş deryası içinde boğulmak istenen Müslümanların kanlı gözyaşlarıyla yoğurulmuştur," diyerek geçmişi asketik duygularla yeniden inşa etmiştir.[124] Ancak çekilen çilelerin ve acıların sonu mutlak bir kurtuluşun habercisidir. Çünkü "Müslüman Türk yeni bir hayat hamlesi içerisindedir" ve imam hatip neslinin varlığı bu mutlu yarınların güvencesidir. Hocaoğlu, gelecek tasavvurunu Necip Fazıl Kısakürek'in "Sur-

122 Nevzat Ayasbeyoğlu, "İmam-Hatip-Tohum", *Tohum*, sayı 11, Ağustos 1964, s. 8.

123 Hüsnü Dikeçligil, "Arıyoruz", *Tohum*, sayı 1, Eylül 1963, s. 7.

124 İsmail Hakkı Hocaoğlu, "İmam Hatip Gençliği Muzaffer Olacaktır", *Tohum*, sayı 32, Ekim 1967, s. 18-19.

da bir gedik açtık, mukaddes mi, mukaddes, Ey kahpe rüzgar şimdi ne yönden esersen es" dizeleriyle ifade etmiştir. Hacıoğlu, yazısına Celalettin Ökten'in İYC kongresinde yaptığı konuşmayla başlarken surda gedik açan koçbaşlarının çilelerine değindiği gibi gelecek güzel günlerin öznesi olarak "İmam-hatip gençliği de Cenab-ı Hakkın nusretiyle muzaffer olacaktır" diyerek gençliğe olan inancını paylaşır.[125]

İslâmi muhafazakâr ideolojinin temel söylemlerinden birisi modernleşme projelerinin İslâm ve onun toplumsal etki kapasitesi karşısında olumsuz etkilere sahip olduğu yönündedir. Tanzimat ve Kemalist modernleşme projelerinin eğitim üzerindeki geleneksel olanı dönüştürücü etkisi İslâmi muhafazakârlarca bir "pranga" olarak görülmektedir. Olumsuzlukların doğal bir sonucu olarak sosyalizm ve Marksizm gibi "zararlı izmler" gençliği esareti altına almıştır. Müslüman Türk toplumunu içine düştüğü bütün bu olumsuzluklardan kurtaracak nesil toprağa ekilen bir tohum gibi filizlenmeyi beklemektedir. Ancak ekilen tohumlar filiz vermeye başlarken "özlediğimiz neslin geliş yollarını imha etmek için Millet-i Vahide halinde karşımızda saf tutan ehl-i küfur, komünist, Siyonist ve aldatılmış gafillerden müteşekkil denaet kadrosu kesin zafer gününü beklemektedir".[126] Bütün bu olumsuzluklar karşısında kurtuluş "inancı ve yaşayışı ayrı olmayan milletimizin bağrından fışkırmış münevver" sayesinde gerçekleşebilecektir. Müslüman gençten beklenti oldukça belirgindir: "Kurtuluş fermanını sen imzalayacaksın. Mahsun vatan sana sevdalıdır. Muzdarip millet senin hasretini çekiyor. Zulüm kanunlarının mahkûmu olan İslâm seni bekliyor".[127]

İslâmi muhafazakâr ideolojinin entelektüelleri ve ajitatörleri için nesnel koşullar oldukça belirgindir. Laik devlet ve onun kamusal alanı "lime lime olmuş (...) mikrobik cerahatla dolu"dur.[128] Gerçek kurtuluş bu esaretin sona ermesidir; imam ha-

125 A.g.m., s. 20.

126 Ali Rıza Demircan, "Beklediğimiz Nesil", *Tohum*, sayı 48, Aralık 1969, s. 11.

127 A.g.m., s. 11.

128 Hüsnü Dikeçligil, "Arıyoruz", s. 7.

tip gençliği yahut dindar Müslüman gençlik bu esareti sona erdirecek kurtarıcılardır. Kurtarıcı olarak görülen nesil, kendisini yüzyıllar öncesinde yaşamış İslâm'ın ilk yüzyılına tanıklık edenlerle bir ve aynı idealin etrafında görmektedir. İslâm ve onun kutsal kitabı Kur'an'ın yaşamın temel belirleyicisi olma vasfının zarar görmesi karşısında geçmişin "altın çağı" bugünün sorunlarına çare olarak sunulur. Uzun bir tarihsel aralıkta kurulan bu ilişki inanan Müslümanların birlikteliğini öngören ümmet anlayışını içermektedir. Kurtarıcı olarak tasavvur edilen gençlik yalnızca idealde kalmamalıdır. Kurtarıcı olacak gençlik, kendisine rehber olarak İslâm'ın ilk çağlarını almakla birlikte, ondan Kur'an'ın toplumsal yaşamdaki belirleyici etkisini yeniden tesis etmesi beklenmektedir. Tanrı'nın inayetinin bir tezahürü olan bu anlayışta, İslâmi muhafazakârların idealleştirdikleri düzen ve bunu gerçekleştirecek olan gençlik mutlaka muzaffer olacaktır zira "Resullullahın bıraktığı emanetlere sahip çıkacak bir nesil doğuyor"dur.[129]

Aydınlanma, sanayileşme ve modernleşmenin bir uzantısı olarak toplumsal dönüşüm geleneksel yaşamı savunan muhafazakârlarca eleştirilir. Evrensel bir muhafazakârlıktan bahsedilmesi mümkün olmasa bile benzer davranış kalıpları vardır. Geleneksel olan yalnızca iktisadi ilişkilerde çözülmemiştir. Bütün olarak toplumun kültürel ve dinî yaşam pratikleri köklü bir dönüşüme uğrarken, geçmişin güçlü değerleri yerini yeni değerlere bırakmıştır. Yaşamın köklü bir dönüşümüne itiraz, belirgin şekilde bu dönüşümün itici kuvveti olan modernliğe karşı gelişmiştir. Geleneksel yaşamın parçalı toplum yapısı karşısında kitlelerin yurttaşlar birliği olarak hareket etmeleri tehlikeli ve sakıncalı görülmüştür; "sürü sürü insanlar, peşinde üç-beş it'in, insan olmak davası, çetin arkadaş çetin" mısralarında kitleye duyulan öfke görülür. "Devrim, devrim diyerek devrilmiş bütün Çam'lar, Gün doğmadan geceyi müjdeliyor akşamlar. Erkekler kadınsılaşmış, kadın erkekleşmede; Nizamlar yıkan ahlâk, vatana kökleşmekte." Siyasal devrimlerin sağladığı düzen değişiklikleri muhafazakâr bilin-

129 Kerim Aytekin, "Emanetin Bekçileriyiz", *Tohum*, sayı 51 Haziran 1970, s. 4.

cin tasavvurunda mahkûm edilmiş kötülüklerdir. Devrim yalnızca toplumsal düzenin değişmesi değildir. Getirdiği ahlâki yenilikle, geleneksel ahlâk ilkelerini yıkmakla ve geleceği heba etmekle suçlanır. Bütün bu olumsuzluklar, erkek ve kadın arasında değişen toplumsal rollerde gösterilir. Toplumsal dönüşümde kadının sosyal konumunda yaşanan değişim kadının benliğinin inkârı gibi görülürken, erkek kadınlaşarak acizliğe düşer. Bütün bu olumsuzlukların nedeni, devrim ve Aydınlanma idealleri peşinde gidenlerin İslâm'ı unutmasıdır: "İslâm: ağızda sakız, İman; duvarda resim; Nerdedir Nurlu Haber, kimdedir Nurlu İsim".[130]

İslâmi muhafazakârlığın kurtarıcı mitosunun öznesi olarak imam hatip nesli aynı zamanda bir aydın zümre olarak da görülür. Bu görüşün temel kaynağı, Aydınlanma düşüncesinin geleneksel-dinsel bilinç özelindeki eleştirisinden gelir. Aydınlanma'nın, medeniyetin yegâne temsilcisi olma iddiası karşısında muhafazakârlar kendi aydın kavramlarını geliştirdikleri gibi Aydınlanma'yı da yönetme iradesi sergilerler. Böylece aydın kavramı yalnızca eşitlik, özgürlük ve adalet kavramlarını savunan entelektüellerin meşgalesi değildir. İslâmi muhafazakârlar da Aydınlanma'nın, yani hakiki Aydınlanma'nın temsilcisi olma iddiasıyla ortaya çıkar. Aydınlanma'nın aydın tipolojisinin karşısına İslâmi muhafazakârlar "bir başka aydın" adını verdikleri imam hatip neslini çıkarmıştır.[131] Muhafazakâr aydının en belirgin özelliği Türk toplumuyla organik bir bütünlük kurmasıdır. Aytekin'e göre imam hatip nesli, Türk toplumunun uzun süredir yolunu gözlediği mukaddes bir nesildir. Organik toplum modelinin oluşması için "bir başka aydın" üretilmesi gerekir. Birliktelik, yeni muhafazakâr aydın olan imam hatipliler sayesinde sağlanacaktır. Tehlikenin bertaraf edilmesi için evvela toplumun imam hatip neslinin arkasında durması beklenir. Çünkü "bu neslin gayesi; Allah emirlerinin hâkim olmasıydı. Herhangi bir sınıfın çıkarı için değil Allah için mücadele idi" Kendisi de bir imam hatipli olan Kerim Ay-

130 Ahmet İhsan Genç, "Cemiyet", *Tohum*, sayı 54, Eylül 1970, s. 21.

131 Kerim Aytekin, "Kurtuluşun Müjdecisi" *Tohum*, sayı 97, Ağustos 1976, s. 7.

tekin'in bahsetmeye çalıştığı, imam hatip habitusunda oluşacak kolektif bir şuurun takip edilmesi gerekliliğidir: "İmdi, imam-hatip okulunda okuyan veya aynı duygu ve düşünceleri taşıyan genç kardeşlerim şunu iyi biliniz ki; Ümit sizdedir (...) Kurtuluş: Bir zümre veya sınıfın çıkarları için, başka bir sınıfın silinmesinde değil. İLAHİ ADALETİN TECELLİSİNDEDİR." "Kurtuluşun müjdecileri" imam hatipliler, sınıflar üzerinde gerçek bir idealin/çıkarın savunucuları ve kutsal bir davanın mensupları olarak ortak kimlik içerisinde işlenir.[132]

Aydın din adamı olarak imam hatip nesli

İYC'nin imam hatip okullarının kuruluşuyla başlayan süreçte üzerinde en çok durduğu konu, yetiştirdikleri gençlerin "aydın din adamı" olmalarıdır. Aydın din adamı, niteliği bakımından oksimoron bir kavram gibi görülmesine karşın çok çeşitli kullanım alanı bulmuştur.[133] Erken Cumhuriyet döneminde sıkça zikredilen kavramın iki farklı kullanımı vardır. Birincisi dinin sosyal bir kurum olarak toplumsal gereklilik olduğuna inananlar tarafından kullanımıdır.[134] Bu yaklaşımı savunanlar, ilericilik ve gericilik ikiliklerinin gündeme geldiği dönemlerde "volk İslâm" karşısında eğitimli, büyü ve hurafelerden uzak, tarikat ve cemaatler yerine kamusal işlerliği olan bir özneyi anlamaktadır.[135] Türkiye'de siyasal krizlerin yaşandığı keskin

---

132 A.g.m., s. 8-9.

133 Server Tanilli'ye göre aydın din adamı gibi bir kavramın temel amacı, Türkiye'de laik eğitim sistemi içerisinde dinî eğitimin verilmesine zemin hazırlamaktır. Kavramın kullanılmasındaki temel neden, laikliğe saygılı, bilgili ve eğitimli din adamlarını yetiştirmektir. Ancak aydın çok bildiği için değil, bilginin kökeni konusunda şüpheci olmasından ve dogmaları reddetmesinden dolayı aydın olmuştur. Tanilli, aydın din adamı kavramını, imam hatip okullarını yeniden açmak için kullanılan rasyonel araçsal bir kavram olarak görür. Bütün bu sürecin nihai noktada laiklikle hesaplaşacağını belirtir. Server Tanilli, *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz*, İstanbul: Amaç Yayıncılık, 1988, s. 80-81.

134 Beyza Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 24, sayı 1-2, 1981, s. 480.

135 Şerif Mardin'e göre Türk modernleşme tarihi içerisinde reformcuların bir kısmı dini modernleştirmeye çalışmıştır. Modern din, aydın din adamını

dönemlerin tümünde aydın din adamı tartışması ortaya çıkmıştır.[136] İlahiyat fakülteleri, yüksek İslâm enstitüleri ve imam hatip okulları, aydın din adamlarının halkı hurafelerden, geleneklerden, tarikat ve cemaatler gibi geleneksel yaşama ait yapılardan koruması amacıyla kurulmuştur.[137] 1940'lı yılların ikinci yarısı sonrasında Tek Parti elitlerinin bir kısmının dinin toplumsal bütünlüğü ve duygudaşlığı sağlama yönünde bir kuvvet olarak görmesi, okulların açılmasını kolaylaştırdığı gibi tartışmayı da yeniden alevlendirmiştir. Birinci yaklaşımı savunanlar genellikle cumhuriyetçi muhafazakâr ideolojinin temsilcileri olarak görülürken, dinin toplumsal bütünlüğü sağladığı yönünde bir mutabakat içerisindedir.[138] Bu isimlerin ortak noktalarından bir diğeri, toplumun geleneksel medrese eğitimi yerine pozitif bilimleri de içeren müfredat yapısıyla imam hatiplerin yeniden açılmasıdır. Birinci yaklaşıma karşı geliştirilen eleştiriler de çoktur. Öncelikle dinî eğitim konusunda kamusal yapıların kurulması konusundaki devlet tavrını laikliğin temellerini tehlikeye atmak gibi görürler. Eleştirinin temel noktası, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik vasfının dinî okullar açılmasıyla tehlikeye gireceği endişesidir.[139]

Aydın din adamı kavramının ikinci bir yaklaşımının en önemli savunucusu İlim Yayma hareketi olmuştur. İlim Yay-

temsil ederken, karşısında hurafelerle ve geleneklerle kuşanmış halk İslâm'ı yer almıştır. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 147-149.

136 Kemalist devrimlerle uyumlu olma anlamında aydın din adamı, 1940'lı yıllardan, 27 Mayıs, 12 Eylül ve 28 Şubat askerî darbelerine kadar sıklıkla kullanılmıştır. Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 182.

137 Türkiye'de muhafazakârların belirli kısmı için din eğitimi veren kurumlar, halkı bid'at ve hurafelerden kurtaracak, modern yöntemlerle eğitilmiş öznеyi yetiştirecek kurumlar olarak görülür. Bu eğitim görevi okullarla birlikte vakıf ve derneklerin de sorumluluğudur. Yeni eğitim yönteminden geçecek aydın din adamı/din âlimi hem Batı eğitimi hem de Doğu kültürüne hâkim olarak eğitileceği için manevi karakter aşınmalarını çözecek öznedir. Böylece devletin otoritesini tehdit etmeyecek ılımlı din adamları yetiştirilebilecektir. Mahir İz, "Din Alimi, Din Adamı", *Bugün*, 25 Ocak 1973, s. 2.

138 Nazım İrem, "Cumhuriyetçi Muhafazakarlık, Seferber Edici Modernlik ve Diğer Batı Düşüncesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 57, sayı 2, Şubat 2002.

139 Gencay Şaylan, *İslâmiyet ve Siyaset*, Ankara: Verso Yayıncılık, 1992, s. 56-57.

macılar için aydın din adamı, modern pozitif bilimler yanında din eğitimini de alan kişi anlamına gelir. Bu yaklaşımın temel iddiası Aydınlanma, Sanayi Devrimi ve modernleşmenin dönüştürücü etkisinin insan maneviyatında olumsuz bir gedik açtığıdır. Dinin toplum yaşamında sahip olduğu iktidarın Aydınlanma'yla birlikte gerilemesi muhafazakâr ideolojiye mensup insanlar için yaşanılmaz bir dünya demektir. İlim Yaymacılar insanlara ahlâki ve sosyal çöküş karşısında İslâm'ı bir kurtuluş kapısı olarak açar. Açılan kapıdan ilerlenecek yol, Müslüman Türk toplumunu içine düştüğü sorunlardan çekip kurtarmaktır. Çoğunluğu köylü olan bir toplumun geç kapitalistleşmenin krizleriyle mücadele ettiği bir süreçte, kır ve kent arasındaki çekişmede İlim Yaymacılar, kente göç eden geleneksel değerlerle kuşanmış insanlar için yol gösterici olmuştur. Din, değişen ve dönüşen sosyal yaşamın itici kuvveti olarak görülürken, kalkınma yalnızca maddi yaşamın değişiminde değil, insan ruhunun derinliklerinde, karakterinde, yani şahsiyetinde aranmıştır. İnsan şahsiyeti her şeyin ve tüm maddi değerlerin üzerindedir. Şahsiyetin zarar görmesi karşısında onu yeniden yüceltecek ve yükseltecek insanları yetiştirmekle kendilerini görevli hissetmişlerdir. İlim Yaymacıların tasarımında aydın din adamı, modernleşme ve teknolojik yenilikler karşısında şahsiyetini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan insanın kurtuluşunu sağlayacaktır. Kurtarıcı imam hatip nesli öyle kutsal bir davanın neferidir ki adına şöyle bir şiir yazılmıştır.

Aydın ve İmanlı Türk Genci!

Ey bu buhranlı devirlerde doğan Türk genci;
Seni senden ayıran darbenin en iğrenci:
Sana her darbede önder olacak kim?
Bunca yıldır, yüce mefkurene kimler hâkim?
Man'evi cepheyi imhaya karar vermiş olan,
İdeal ruhu, demir perdenin ardında bulan,
Ehliyetsiz elemanlar, sana yol gösteriyor,
Geçtiği yollara, korkunç uçurumlar seriyor...

Bunca yıldır sürünen gölgeni silk at;
Uyanış ecrinin imanını ruhunda yaşat!..
Yeter artık, şu hazin manzaralar örtülsün,
Çilekeş milletimin talihi biraz gülsün...
Sana her hamlede, Fatih deden olsun örnek,
Bize iman alevinden doğacak hamle gerek...
O büyük hamleye dünden daha çok muhtacız,
Çünkü biz, kökleri mazide olan bir ağacız...
Müslüman ırkını, deryalara, enginlere sor!..
Dalgalar, kahraman ecdadına destan okuyor...
Bizi, dünyalara hâkim kılan iman ne idi?!
Akdeniz havzası, bir Türk gölü halinde idi...
Sana, Türk gençliğinin önderi olmak yaraşır,
Genç nesiller, seni iman gibi, kalbinde taşır...
İç ve dış düşmana kan kusturacak her eserin,
Şaşıran nesle dönüm noktası olsun zaferin...
İdeal ateşi, ilhamını yaksın da biraz,
Muztarip kitlelerin lav gibi feryadını yaz!..
Nur inen beldelerin vecde gelirken yadı,
Çağlasın hisli gönüllere sevinç feryadı...
Nur için yol arayan gençliğin ufkunda şafak,
Yine dinî dünyamızın mucizesinden doğacak...
İnecek ruhlara, Rabbimden ilahi ilham,
Her karanlık izi, nur ile silerken İslâm,
Bahçeler, taze çiçekler serecek yollarına,
İlk bahar faslı, çelenkler takacak kollarına...[140]

İslâmi muhafazakâr ideolojinin önemli isimlerinden Ali Ulvi Kurucu'nun kaleme aldığı bu şiir imam hatip nesli için benimsenen tüm duyguları göstermektedir. Aydın din adamı kavramı konusunda ikinci yaklaşımı benimseyenlerin bir diğer özelliği, reaksiyoner modernist yaklaşımı paylaşmalarıdır. Reaksiyoner modernistler teknolojiyi Aydınlanma'nın olumsuz bir sonucu olarak görmekle birlikte teknolojinin modern dünyadaki gücü

140 Ali Ulvi Kurucu, "Aydın ve İmanlı Türk Genci", *Tohum*, sayı 22, Temmuz 1965, s. 18.

karşısında onu takip etme zorunluluğu hissetmektedir. Bu eksende, reaksiyoner modernist İslâmi muhafazakârlar medeniyeti teknik gelişme bakımından olumlu görür. Ancak modernleşmenin/Batılılaşmanın kültürel yaşamda yarattığı dönüşümü reddederler. Mehmet Kaplan, reaksiyoner modernist görüşü imam hatip nesline uyarlayarak İlim Yaymacıların benimsediği görüşün takipçisi olmuştur. Kaplan'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan din adamı tipolojisi dünyevi olandan uzaklaşan spiritüalist, öte dünyacı ve pasif bir karakterdir. Kaplan'a göre bu yaklaşım ilk Mehmet Akif'in dünya görüşünde somutlaşmıştır. Müslüman toplumlar çağın sahip olduğu teknolojik gelişmeleri ıskaladıkları için bugün esaret altında yaşamaya mecburdur. Bu bakımdan Batı'nın teknolojik gelişmesi –yani maddi kalkınma– mutlaka tatbik edilmelidir. Böylece Müslüman toplumlar yeniden "altın çağ" dönemindeki güçlerine kavuşarak ayağa kalkabilecektir. Burada geleneksel medrese tipi eğitimin "aşağılandığı" bir görüşten söz edilebilir. Geçmişin tozlu raflarında yer alması gereken medrese eğitimi yerine, çağın gereklerinin farkında olan ve teknolojik gelişmeleri takip eden yeni eğitim kurumları ve nesiller idealleştirilir. Akif'in izinden gidecek olan yeni din adamları geçmişin köhne düşüncesinin olumsuz bir tekrarı olmayacaktır. Kaplan'a göre lazım gelen din adamı "aydın, yani okumuş, kültürlü; hem dini, hem de dünyayı bilen bir insan olmalıdır" [141] Kaplan'ın aydın din adamı konusunda Batı örneğinde kullandığı argümanlar dikkat çekicidir. Kaplan'a göre Batı, dinî kurumlarını teknik ve bilimsel ilerlemeler karşısında koruyabildiği için kalkınabilmiştir. Türkiye'de bu yaklaşımı en belirgin biçimde savunan Mehmet Akif'in izinden gitmeyi gerekli görür. Bilim ve ilim arasında bir ortak nokta bularak sosyal sorunların üstünden gelecek olan aydın din adamları "Türkiye'ye yeni bir ruh ve şekil vereceklerdir".[142]

141 Mehmet Kaplan, "Aydın Din Adamı", *Tohum*, sayı 81, Ekim 1973, s. 24.

142 A.g.m., s. 24.

Sonuç

"Bu kardeşiniz de İlim Yayma meyvesidir."[1]

Bu çalışma, 1951-1981 yılları arasında Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin ve siyasal yapının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan İYC'yi tarihsel, siyasal ve toplumsal bir çerçeve içerisinde incelemiştir. Kemalist modernleşme projesine tepki olarak gelişen İslâmi muhafazakârlık, milletin oluşumunu İslâm ile temellendiren bir anlayışa dayanmış ve bu doğrultuda bir toplumsal ve siyasal hareket alanı oluşturmuştur. İYC hem içinde bulunduğu dönemin siyasi atmosferine hem de muhafazakâr düşüncenin uzun vadeli dönüşümüne katkı sağlamıştır. Çalışmanın temel argümanlarından biri, reaksiyoner modernizmin, modern teknolojiyi ve bilimi reddetmeden manevi değerlerle bütünleştirerek bir alternatif modernite inşa etme çabası olduğu yönündedir. Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu gibi muhafazakâr entelektüeller, İslâmi kimliği modernleşmenin özüne yerleştirme çabasına girişmiş, bu çaba da İYC gibi kurumsal yapılar tarafından pratiğe dökülmüştür. Bu bağlamda İYC'nin kuruluşu yalnızca bir dinî cemiyetin örgütlenmesi olarak değil, aynı zamanda Türkiye'de İslâmi muhafazakârlığın bir kurumsal ayağının oluşturulması süreci olarak

1 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 16 Aralık 2023 tarihli İlim Yayma Vakfı ödül töreni konuşmasından.

değerlendirilmelidir. Bu bakımdan cemiyetin kuruluş ve yükseliş yıllarını kavramak, aynı zamanda 1980 sonrası yükselen İslâmi muhafazakâr dalgayı anlayabilmek açısından hayati önem taşımaktadır. İYC yalnızca bir dinî grup yahut dernek değil, bizatihi Türkiye'de ülkeyi idare edebilecek muhafazakâr nesillerin yetiştirilmesinde önemli görev üstlenmiş bir örgütlenmedir. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde antikomünizm temelinde ortaya çıkan milliyetçi muhafazakâr çatıdır. İlim Yayma hareketi, 1950'lerden 2025'li yıllara uzanan süreçte temel tartışmaların merkezinde yer almış, siyaset, dinî gruplar ve sermaye arasındaki mutabakatın somut bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Bu hareketin gelişimini analiz etmek, günümüz koşullarını anlamak açısından büyük önem taşır.

Çalışmada dikkate değer bir husus, Soğuk Savaş'ın yalnızca Türkiye'de değil, dünya genelinde de dinin toplum ve siyaset üzerindeki etkisini tetiklemesidir. Soğuk Savaş bağlamında Türkiye'de şekillenen antikomünist politikalar, dinî cemiyetlerin ve muhafazakâr yapıların güç kazanmasını hızlandırmıştır. ABD'nin küresel düzeyde yürüttüğü manevi cephe stratejisi Türkiye'deki İslâmi muhafazakâr yapıları doğrudan etkilemiş, bu süreçte İYC de imam hatip okulları, dinî eğitim faaliyetleri ve muhafazakâr bir nesil yetiştirme projeleriyle öne çıkmıştır. İYC'nin gelişimi doğrudan Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecinde benimsediği politikalar ve Batı bloku ile kurduğu ilişkiler bağlamında değerlendirilmelidir.

Çalışma kapsamında yapılan analizler İYC'nin toplumsal tabanı hakkında da önemli bulgular ortaya koymuştur. Cemiyetin tabanı üç ana gruptan oluşmaktadır: milliyetçi muhafazakâr burjuvazi, entelijansiya ve dinî gruplar. Milliyetçi muhafazakâr burjuvazi, ekonomik ve toplumsal gücünü kullanarak İYC'yi desteklerken, entelijansiya cemiyetin ideolojik ve düşünsel altyapısını güçlendirmiştir. Dinî gruplar ise cemiyetin taban desteğini oluşturmuş, özellikle imam hatip okulları ve İslâmi eğitim politikaları aracılığıyla hareketin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. İYC bu toplumsal taban sayesinde hem geleneksel dindar kesimleri hem de piyasa odaklı yeni

muhafazakâr elitleri bir araya getiren bir yapı haline gelmiştir. Bununla birlikte İYC'nin finansman kaynakları ve siyasal bağlantıları da cemiyetin gelişiminde belirleyici olmuştur. Demokrat Parti, Adalet Partisi ve Anavatan Partisi gibi merkez sağ partilerle kurduğu ilişkiler cemiyetin muhafazakâr bir eğitim modeli oluşturmasında kritik bir rol oynamıştır. İYC'nin zaman geçtikçe devlet ile olan ilişkisinin güçlenmesi, onu yalnızca bir sivil toplum kuruluşu olmaktan çıkararak, devlet destekli bir eğitim hareketine dönüştürmüştür. Cemiyet 1970'lerin ikinci yarısına gelindiğinde İlim Yayma Vakfı'na dönüşerek daha kurumsal bir yapı kazanmış, finansal kaynaklarını çeşitlendirmiş ve muhafazakâr elitlerle ilişkisini güçlendirmiştir.

İYC'nin uzun vadeli etkileri arasında muhafazakâr nesil yetiştirme hedefi önemli bir yer tutar. İmam hatip okulları, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü gibi kurumlarla doğrudan bağlantılı olan cemiyet, eğitim politikaları aracılığıyla siyasal ve toplumsal bir dönüşüm hedeflemiştir. Bu bağlamda Nurettin Topçu'nun "Beklenen Nesil" ideali ve Necip Fazıl Kısakürek'in "Büyük Doğu Gençliği" kavramı İYC'nin oluşturduğu eğitim modeliyle paralellik gösterir. Cemiyet sadece eğitim faaliyetleriyle değil, düzenlediği kongreler, kurultaylar ve yayıncılık faaliyetleriyle de muhafazakâr entelektüel söylemi şekillendiren bir merkez haline gelmiştir. Sonuç olarak, İYC sadece bir dinî cemiyet olarak değil, Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin siyasal ve toplumsal alanını şekillendiren bir aktör olarak değerlendirilmelidir. Cemiyetin faaliyetleri Türkiye'deki muhafazakâr modernleşme sürecinin bir parçası olmuş, eğitimden siyasete geniş bir etki alanı kazanmıştır. Bu çalışma İYC'nin Türkiye'deki muhafazakâr düşüncenin dönüşümündeki rolünü tarihsel, entelektüel ve sosyopolitik bağlamlarıyla ele alarak, bu kurumsal yapının dönemsel dönüşümlerini ortaya koymuştur.

Çalışma 1951-1981 yılları arasında İYC'yi ele alsa da cemiyetin günümüze kadar süregelen etkilerini değerlendirmek yararlı olacaktır. İlim Yayma hareketinin muhafazakâr nesil

yetiştirme anlayışı 1980 sonrasında cemaat ve tarikat yapılarının güç kazanmasıyla farklı bir boyut kazanmış, aynı süreçte cemiyetin etkinliği görece sınırlı kalmıştır. Bu süreçte benzer faaliyetlerin farklı yapılarca yürütülmesi İYC'nin özgün çizgisini sürdürmesine yol açmıştır. 12 Eylül sonrası süreçte İlim Yayma hareketine mensup isimlerin kendilerini Aydınlar Ocağı üzerinden ifade ettikleri görülür. Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte ortaya çıkan muhafazakâr restorasyon sürecinde İYC'ye mensup isimler Aydınlar Ocağı çatısı altında "yeni Türkiye'nin" inşasında yer almıştır. 1980 öncesi süreçte İlim Yayma'nın öncelik verdiği muhafazakâr nesil özlemi Aydınlar Ocağı'nın etkinliğiyle pratik sahada kendisine yer bulabilmiştir. 1980-2000'li yıllara kadar geçen süreçte İlim Yaymacıların görünürlüğü İYC olarak azalırken, aynı dönemde kendilerini Aydınlar Ocağı çatısı altında milliyetçi muhafazakâr olarak birleşik bir cephede ifade ettikleri görülür. 2000'li yıllara gelindiğinde, özellikle 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi sonrasında, İYC'nin etkinliğinde kayda değer bir artış gözlenmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İYC'nin yetiştirdiği bir isim olması bu yükselişte önemli bir etken olmuştur. Recep Tayyip Erdoğan'ın İYC ile ilişkisi 1990'lı yıllarda etkin şekilde devam etmiştir. Fakat 2016 sonrasında TÜRGEV (Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı) ve TÜGVA (Türkiye Gençlik Vakfı) gibi yapılarla birlikte İYC'nin de etkinliğinin eski günlerdeki gibi arttığı görülür. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan'ın İlim Yayma Vakfı mütevelli heyeti başkanı seçilmesi cemiyetin muhafazakâr elitler arasındaki merkezî konumunu pekiştirmiştir. AKP ile İYC arasındaki ilişki önceki siyasal geleneklerden farklı bir dinamiğe sahiptir. AKP kadrolarının önemli bir kısmı İYC içinde yetişmiş, parti, cemiyet içindeki ayrışmaları gidererek insan kaynağı açısından buraya dayanmıştır. Recep Tayyip Erdoğan, İYV'nin etkinliklerinde yaptığı konuşmalarda belirgin biçimde İlim Yayma hareketinin parçası olduğunu ifade etmiştir:

> **Ben,** İlim Yayma'nın şu anda ebediyete irtihal etmiş büyüklerimize, zira o camiadan yetişmiş bir kardeşiniz, bir evladınız olarak ne desek boş. Üzerimizde çok büyük emekleri oldu. Biz de İlim Yayma'nın önce Vefa'daki ahşap binasından daha sonra Çarşamba'ya, daha sonra Darülaceze'ye, buralardan geçerek elhamdülillah bu camianın, bu cemiyetin içinde o taslar ve o tasların içindeki çayları yudumlayarak yetiştik ve bugünlere geldik.[2]
>
> İlk cemiyetimiz de İlim Yayma Cemiyeti'ydi. Evet Tek Parti faşizmi döneminde yasakların ve baskıların altında ezilen milletimiz Demokrat Parti iktidarıyla adeta yeniden kendini bulmuştur. Milletimiz demokrasinin kendisine sağladığı özgürlük iklimine samimiyetle sahip çıkmış ve bugüne kadar aynı hissiyatla safını korumuştur. Bu dönemdeki kalkınmalardan birisi de eğitimdir. Milletimiz kendi inanç, tarih ve medeniyet şuurunun mührünü vurduğu kurumları vasıtasıyla evlatlarına sahip çıkmıştır. İlim Yayma Cemiyetimiz de işte bu uyanışın meyvelerinden biridir. (...) Bu kardeşiniz de bir İlim Yayma meyvesidir.[3]

Bu konuşmalar aynı zamanda, 1950 sonrası doğan İYC ideallerinin nasıl somutlaştığını gösterir. Böylece ortaya çıkan yeni süreçte İlim Yaymacıların kaderlerini AKP'yle birleştirdiği görülür. Bu organik ilişkinin daha önce hareketin iktidarlarla kurduğu ilişkiden farklı bir mahiyet taşıdığı görülmelidir. Özellikle etkinliklerinde ve genel kurullarında AKP mensuplarının yer alması cemiyetin siyasal alanla bütünleştiğini gösterir. 2016 sonrasında kamuya ait kaynakların İYC ve İYV'ye aktarılması bu ilişkinin organik bir bütünlük zeminine oturduğunun kanıtıdır. 12 Eylül sonrası süreçte İYC'nin durgunluğu 2016 sonrasında farklı bir evreye geçer, bu nedenle 80'li ve 90'lı yıllardaki siyasal ilişkilerle 2000'li yıllarda AKP iktidarı sürecinde İlim Yayma hareketinin dönüşümünü farklı bir pencereden görmek yerinde olacaktır. Gelecek araştırmaların bu

2 25 Mart 2023'te İlim Yayma Vakfı 52. genel kurul toplantısı konuşmasından.

3 16 Aralık 2023 tarihli İlim Yayma Vakfı ödül töreni konuşmasından.

organik ilişkiyi İYC'nin 1951'den sonra ortaya koyduğu fikirlerin iktidarda olduğunu göz önüne alarak incelemesi ortaya önemli bulgular sunacaktır.

Sonuç itibarıyla, İYC'nin 1951-1981 yılları arasındaki gelişimi Türkiye'de muhafazakâr ideolojinin kurumsallaşma sürecine ışık tutan önemli bir örnek teşkil eder. Bu bağlamda cemiyetin faaliyetleri yalnızca eğitimle sınırlı kalmamış, muhafazakâr nesil yetiştirme hedefi doğrultusunda geniş çaplı bir ideolojik ve siyasal proje olarak şekillenmiştir. Bu projeyi anlamak, Türkiye'de muhafazakârlığın dönüşümünü anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri ve Yabancı Arşivler
(BCA: 31.12.1974, 30-18-1-2).
(BCA, 1953, 131-9-9).
(BCA, 1953, 4-31-39).
(BCA, 1960, 157-28-14).
CIA-RDP81-01036R000100080021-0, 10 Ekim 1953.
Resmî Gazete, 6 Mart 1953, sayı 8123.

Süreli Yayınlar
Akis
Altınoluk
Ant
Babıali'de Sabah
Bugün
Cumhuriyet
Devrim
Ehli Sünnet
Hilal
İlahi Işık
İlim Yayma Cemiyeti Bülten
İlim Yayma Vakfı Bülten
İslâm
Milliyet
Nokta

Sancak
Sebil
Sebilürreşad
Selamet
Sönmez Neşriyat
Şadırvan
Tohum
Töre
Türkiye
VATAN
Vefa
Yeni İstiklal
Yeniden Milli Mücadele

Kitaplar ve Makaleler

Acun, Osman ve Uğur, Mikail, "İlk Mezunlarımızdan Prof. Dr. Sefa Saygılı", *Vefa*, sayı 12, Temmuz 2018.

Açıkel, Fethi, "Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi", *Toplum ve Bilim*, sayı 70, güz 1996, s. 153-198.

Adorno, W. Thedor ve Horhheimer, Max, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.

Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia, Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976.

Ak, Suat, *Necip Fazıl ve Büyük Doğu*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2016.

Akkul, Abdülhalim, "İmam Hatip Okullarının Açılmasını Bekliyoruz", *Ehli Sünnet*, sayı 36, Mayıs 1948.

Akpınar, Nazlı, "Maddi Manevi Kalkınma: Necmettin Erbakan Örneği", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Aksanyar, Necati, "Demokrat Parti'nin Din Politikalarının Türk Basınına Yansımaları (1950-1954)", *Akademik Bakış*, Ocak 2007, s. 1-30.

Althusser, Louis, *Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.

Altıkulaç, Tayyar, *Zorlukları Aşarken*, cilt 1, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.

Âmin, Samir. *Modernite, Demokrasi ve Din*, İstanbul: Yordam Kitap, 2016.

Ansaari, Rahman, Fazl'ür Muhammed, *Komünizme Karşı İslâm*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1961.

Ardıç, Engin, *İslâm Teksas'ta*, İstanbul: Cep Kitapları, 1989.

Atay, Tayfun, "Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçilik Gelgitinde Türk 'Gelenek-çi' Muhafazakârlığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 154-178.

Baker, Ulus, "Muhafazakâr Kisve", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 101-104.

Barnhisel, Greg, *Cold War Modernists: Art, Literature, and American Cultural Diplomacy*, New York City: Columbia University Press, 2015.

Başgil, Fuat Ali, "Din Hürriyeti ve Laiklik", *Sebilürreşad*, sayı 78, Mayıs 1950.

Başgil, Fuat Ali, "İlim ve Din Mücadelesi", *Sebilürreşad*, sayı 127, Mayıs 1952.

Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflası*, İstanbul: Yordam Kitap, 2018.

Bilgin, Beyza, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 24, sayı 1-2, 1981, s. 469-484.

Billig, Michael, *Banal Milliyetçilik*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.

Birand, Mehmet Ali ve Yalçın, Soner, *The Özal*, İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2012.

Bobbio, Norberto, *Sağ ve Sol*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999.

Bora, Tanıl, "Turgut Özal", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 7: *Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 589-601.

Bora, Tanıl, "Türkiye'de Faşist İdeoloji", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler*, ed. Ömer Laçiner, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 349-369.

Bora, Tanıl, *Hasan Âli Yücel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

Bora, Tanıl, *Demirel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Bora, Tanıl ve Onaran, Burak, "Nostalji ve Muhafazakârlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 234-260.

Bora, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Boyacılar, Nurettin, *Bir Ömür Böyle Geçti*, Konya: Tekin Kitapevi, 2013.

Brockett, D. Gavin, *Ne Mutlu Türküm Diyene*, Ankara: Fol Kitap, 2022.

Buğra, Ayşe, *Devlet ve İş Adamları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Buğra, Ayşe ve Savaşkan, Osman, *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Bulaç, Ali, "İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 48-67.

Burgos, Manuel Juan, *An Introduction to Personalism*, Washington, D.C: The Catholic University of America Press, 2018.

Bülbül, Kudret, *Siyaset Bilimi*, Ankara: Adres Yayınları, 2020.

Büyükçınar, Muhtar, Ahmet, *Hayatım İbret Aynası - 4. Cilt*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.

Büyüker, Kâmil, "Bir Neslin Öncüsü Mahmut Bayram Hoca", *Diyanet*, sayı 300, 2015, s. 60-63.

Cemile, Meryem, *Batı Materyalizmi Karşısında İslâm*, İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1962.

Cilasun, Raif, *Bir Annenin Feryadı*, İstanbul: Çile Yayınları, 1980.

Cilasun, Raif, *Dinmeyen Gözyaşları*, İstanbul: Çile Yayınları, 1989.

Cilasun, Raif, *Oğlum Osman*, İstanbul: Hisar Neşriyatı, 2014.

Cumalıoğlu, Fehmi, *Komünizm ve İslâm*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963.

Cündioğlu, Dücane, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.

Çakır, Osman, *Nevzat Kösoğlu ile Söyleşiler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.

Çakır, Ruşen, "Milli Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 544-575.

Çalmuk, Fehmi, "Necmettin Erbakan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 550-567.

Çetinkaya, Hikmet, *Sancılı Yıllar*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.

Çetinsaya, Gökhan, "İslâmcılıktaki Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 420-451.

Çiftçi, Sinan, *Batılılaşmaya Karşı Tezler*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2013.

Çiğdem, Ahmet, *Taşra Epiği*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2001.

Çulhaoğlu, Metin, *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 1999.

Demirci, Aliyar. "Ali Fuat Başgil", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 7: *Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 282-299.

Demirdağ, Yusuf, *Manevi Kuvvetler Vazife Başına*, Ankara: Kardeş Matbaası, 1963.

Demirel, Tanel, "Cumhuriyet Döneminde Alternatif Batılılaşma Arayışları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 3: *Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 218-238.

Dinçer, Nahit, "Kültür Kavramı Manevi ve Milli Kültür", *Töre*, sayı 15, Ağustos 1972.

Dinçer, Nahit, *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998.

Dindar, Bilal, *Personalizm*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.

Dirlik, Arif, *Post Kolonyal Aura*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Dural, Baran, *Başkaldırı ve Uyum*, İstanbul: Bir Harf Yayınları, 2005.

Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2014.

Er, Rahim, *Hayatın Rengi İnsan*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2003.

Erbakan, Necmettin, *Milli Görüş*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975.

Eroğlu, Muhammet, "Merhum Hasan Tahsin Uğur'un Vefatı Münasebetiyle", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 22, 2010.

Ersöz, Ahmed, *Ardımızdaki Yıllar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1991.

Eymür, Mehmet, *Anılar*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.

Eyüboğlu, Zeki, İsmet, *Anılar*, İstanbul: Pencere Yayınları, 1999.

Farrel, J. James, *The Spirit of the Sixties*, New York: Routledge, 1997.

Feyzettin, Gürsel Mehmet, *Manevi Hayatımız*, İstanbul: Nuruosmaniye Matbaası, 1963.

Gunn, T. Jeremy, *Spiritual Weapons*, Westport, Praeger Publishers, 2009.

Günel, Fuat, "Merhum Mahir İz", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 24, sayı 47, Haziran-2021, s. 91-108.

Güney, Atilla, *Sosyolojinin Marksist Reddiyesi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2019.

Gürbüz, Âdem, *Raif Cilasun ve Roman Dünyası*, İstanbul: Efe Akademi, 2021.

Güzel, Murat, "Necip Fazıl Kısakürek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 334-341.

Herf, Jeffrey, "Reactionary Modernism: Some Ideological Origins of the Primacy of Politics in the Third Reich", *Theory and Society*, 10(6), 1981, s. 805-832.

Herf, Jeffrey, *Reactionary Modernism: Technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Herf, Jeffrey, "The Engineer as Ideologue: Reactionary Modernists in Weimar and Nazi Germany", *Journal of Contemporary History*, 19(4), 1984, s. 631-648.

Herzog, P. Jonathan, *The Spiritual-Industrial Complex*, New York: Oxford University Press, 2011.

Hirschman, O. Albert, *Gericiliğin Retoriği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Hopkins, Nick, "Religion and Social Capital: İdentity Matters", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, sayı 21, 2011.

İlim Yayma Cemiyeti Beyannamesi, İstanbul: Berksoy Matbaası, 1952.

İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, *1975 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul, 1976.

İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, *1980 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul: Milsan Basın, 1981.

İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, *1981 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul: Milsan Basın, 1982.

İlim Yayma Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1965.

İlim Yayma Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul: Yeni Matbaa, 1952.

İlim Yayma Cemiyeti Tüzüğü, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, 2000.

İlim Yayma Cemiyeti, *1962 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963.

İlim Yayma Cemiyeti, *1962 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963.

İlim Yayma Cemiyeti, *1969-1970 Faaliyet ve Mali Raporu*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1970.

İlim Yayma Cemiyeti, *1975 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Genel Merkezi, 1976.

İlim Yayma Cemiyeti, *1980 Faaliyet ve Mali Raporları*, İstanbul: Milsan Basın, 1980.

İlim Yayma Cemiyeti, *İlim Yayma Cemiyet Gaye ve Faaliyetleri*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1965.

İlim Yayma Cemiyeti, *İlim Yayma Cemiyeti ve Hizmetleri*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık, 1966.

İlim Yayma Cemiyeti, *İlim Yayma Cemiyeti*, *Umumi Heyet Kararı 1964*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1964.

İlim Yayma Cemiyeti, *İlim Yayma Cemiyeti'nin 1951-1952 Devresine ait Bir Senelik Çalışma Raporudur*, İstanbul: Marifet Basımevi, 1952.

İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı 1964*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1964.

İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı 1965*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1965.

İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Kararı 1966*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1966.

İlim Yayma Cemiyeti, *Umumi Heyet Raporu 1967*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1967.

İlim Yayma Vakfı. *Vakıf Senedi*, İstanbul: Taş Matbaası, 1973.

İrem, Nazım, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 105-117.

İrem, Nazım, "Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, Seferber Edici Modernlik ve Diğer Batı Düşüncesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 57, sayı 2, 2002, s. 41-60.

İz, Mahir, *Yılların İzi*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975.

Jane, Pilcher, "Mannheim's Sociology of Generations: An Undervalued Legacy", *The British Journal of Sociology*, 45(3), 1994, s. 481-495

Kahraman, Bülent Hasan, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, cilt 2, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2012.

Kahraman, İsmail, "Ali Fuad Başgil Üzerine", *Muhafazakâr Düşünce*, sayı 52, 2017.

Kara, İsmail, "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 34-47.

Kara, İsmail, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, cilt 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

Kara, İsmail, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Karaçam, İsmail, *Hatıralar*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.

Karaömerlioğlu, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Karayağız, Seracettin, *Her Şey Daha Dün Gibi*, İstanbul: İnkılab Kitabevi, 2021.

Keklik, Nihat, *Manevi Kalkınma veya Ortanın Sağı*, İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi, 1967.

Kılıcın, Sami, *İtikat Cereyanları*, İzmir: Yeniyol Matbaası, 1946.

Kılıç, Ahmet, *Bilinmeyen Yönleriyle Türk Filozofu Nurettin Topçu*, İstanbul: Motto Yayınları, 2020.

Kılıç, Murat, *"Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat": Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Kırçak, Çağlar, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, Ankara: İmge Yayınları, 1993.

Kısakürek, Fazıl Necip, "Ruhçuluk ve Bu Harp", *Büyük Doğu*, sayı 57, 1946.

Kısakürek, Fazıl Necip, *Hitabetler*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1999.

Kısakürek, Fazıl, Necip, *Benim Gözümde Menderes*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2016.

Kısakürek, Fazıl, Necip, *İdeolocya Örgüsü*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1976.

Kirby, Dianne, "The Religious Cold War", *The Oxford Handbook of the Cold War*, ed. Richard H. Immerman ve Petra Goedde, Oxford: Oxford Academic, 2013.

Koçak, Yusuf, "Duayenlerimiz: Prof. Dr. Metin Yurdagür ile Söyleşi", *Kader*, cilt 20, sayı 2, Aralık 2022, s. 751-794.

Köker, Levent, "Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 274-290.

Köseoğlu, Mesut, "Kurucularımızdan Ata Köseoğlu", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 21, 2010.

Kurt, İsmail ve Tüz, Ali Seyit, *Vakıf İnsan Sabri Özpala*, İstanbul: İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, 2024.

Kurucan, H. İbrahim, "Menderes'in Göz Yaşları", *Altınoluk*, sayı 273 Kasım 2008, s. 52-53.

Kuşçulu, İbrahim, "Süleyman Kuşçulu", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 19, 2009.

Küçük, Muhittin, *Hacı Ata*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler*, cilt 2, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979.

Landau, Jacob, *Pan İslâm Politikaları*, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

Lord, Ceren, *Religious Politics in Turkey*, New York: Cambridge University Press, 2018 [Türkçesi: *Cumhuriyet'in Doğuşundan AKP'ye Türkiye'de Din Siyaseti*, çev. Sami Oğuz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023].

Manevi Kardeşlik, çev. Salih Özcan, Ankara: Hilal Yayınları, 1958.

Mardin, Şerif, "Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmi İstisnacılığı", *Doğu Batı*, sayı 31, 2005, s. 39-52.

Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Mert, Nuray, *Batı İslâm'ı Çok Sevmişti*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Meşe, Ertuğrul, *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Mısıroğlu, Kadir, *Geçmiş Günü Elerken*, cilt 1, İstanbul: Sebil Yayınevi, 2015.

Milliyetçi Türkiye'ye Doğru, İstanbul: Garanti Matbaası, 1969.

Montaigne, de Michel, *Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Mumcu, Uğur, *Rabıta*, Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 1996.

Mumcu, Uğur, *Yabancılaşma, Kenanizm, Özalizm*, Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 1997.

Okutan, Çağatay, *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) - 1916-1980*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Onur, Hüdevendigar, *Türk Sağı Sözlüğü*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2005.

Öcal, Mustafa, "Dünden Bugüne İmam Hatip Liseleri (1913-2013)", *100. Yılında İmam Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

Öcal, Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi*, cilt 1, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Öcal, Mustafa, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, cilt 2, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Öğün, Seyfi Süleyman, "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 539-582.

Örnek, Cangül, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, İstanbul: Yordam Kitap, 2021.

Öz, Asım, "Hassas Bir Muhalefet Politikası Geçiş Sürecinde Dindar-Milliyetçi Dergiler", *İslâm'ı Uyandırmak*, cilt 2, ed. Lütfi Sunar, İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2018, s. 5-98.

Öz, Asım, "Manevi İmar ile İslâm İnkılabı Arasında: Altmışlı Yıllarda İslâm Davası Etrafındaki Vaziyet Alışlar Üzerine", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 591-632.

Öz, Mustafa, "Hocam Mahir İz Bey", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 24, sayı 47, Haziran 2021, s. 83-90.

Öz, Mustafa, *Yılların Özü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Özer, Ahmet, *Bediüzzaman'ın Hariciye Vekili*, İstanbul: Işık Yayınları, 2011.

Öztan, Gürkan Güven, "1960'lı Yıllarda İslâmcılığın Zihin Haritası: 'Milli Olanı' Revize Etme Çabası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 21, sayı 42, Temmuz 2021, s. 397-433.

Öztan, Gürkan Güven, "Askeri Disiplinden "kontrollü Liberalleşmeye", *Toplum ve Bilim*, sayı 148, s. 12-40.

Öztürk, Mustafa, *Maneviyat Anahtarı*, İzmir: İzmir Basımevi, 1965.

Öztürk, Özgür, "Türkiye'de İslâmcı Büyük Burjuvazi", *Neoliberalizm, İslâmcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, ed. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 181-213.

Pepper, Mary, "Personalism in Christian Social Thought and The Denial of Politics", *New Blackfriars*, 64(754), 1983, s. 148-159.

Reed, A. Howard, "Turkey's New İmam-Hatip Schools", *Die Welt Des Islams*, 4(2/3), 1955, s. 150-163.

Sack, Daniel, *Moral Re-Armament*, New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Safa, Peyamı, *Din İnkılap İrtica*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1976.

Safa, Peyami, *Eğitim Gençlik Üniversite*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1976.

Safa, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993.

Saygılı, Sefa, *Ayhan Songar*, İstanbul: TÜRDAV Basım Yayın Ticaret, 1998.

Selçuk, Kadir Ekin ve Koca, Bayram, "Soğuk Savaş Sürecinde Türk Sağ Düşüncesinde Aydın İmgesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 24, sayı 1, 2022, s. 223-244.

Selçuk, Kadir Ekin, *Mücadeleciler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991.

Sifil, Ebubekir, "Emin Saraç Hocaefendi ile İlmi Yakın Geçmişe Dair", *İlim Yayma Vakfı Bülteni*, sayı 5, 2012.

Sündüs, Mazhar, "Sayın Başvekilimiz Şemsettin Günaltaya", *Sebilürreşad*, Mayıs 1949.

Sünnetçioğlu, Kemal, *Güneş Balçıkla Sıvanmaz*, İstanbul: Kemal Matbaası, 1949.

Swartz, David, *Kültür ve İktidar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Syed Muhammad al-Naquib al-Attas, *Aims and Objectives of Islamic Education*, Jeddah: King Abdulaziz University, 1979.

Şahin, Mehmet, *Tek Yol İslâm Çizgisinde Yarım Asır*, İstanbul: İnkılab Yayınları, 2022.

Şama, Ekrem, *Allah Dostu Erbakan*, Ege Basın Yayın, 2015.

Şaylan, Gencay, *Türkiye'de İslâmcı Siyaset*, Ankara: Verso Yayıncılık, 1992.

Tan, M. Şahap, *Bugün'ün Dervişi*, İstanbul: Garanti Matbaası, 1970.

Tanilli, Server, *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz*, İstanbul: Amaç Yayıncılık, 1988.

Tanrıöver, Suphi Hamdullah, "Dinin Büyük Kudret ve Kuvveti", *Sebilürreşad,* Şubat 1949.

Taşçı, Faruk, "Güzel İnsan Modellemesiyle Sabahattin Zaim", *İnsan, Toplum ve Siyaset*, der. Faruk Taşçı, İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.

Taşgetiren, Ahmed, Çakan, L. İsmail ve Yılmaz, Kâmil, "Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Doç. Dr. Ahmet Davudoğlu ve Mustafa Özel ile İslâm dünyasındaki sancılar üzerine bir ufuk turu", *Altınoluk*, sayı 128, Ekim 1996.

Taşkın, Yüksel, *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Tekin. Ahmet, "Mahir Hoca'dan İzler", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 24, sayı 47, Haziran 2021, s. 109-116.

Timur, Taner, *İslâm, Laiklik ve Aydınlanma*, İstanbul: Yordam Kitap, 2019.

Tok, Ekrem, *Manevi Silahlanma*, İstanbul: Halkbasımevi, 1956.

Topçu, Nurettin, *Ahlâk Nizamı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Topçu, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Topçu, Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1970.

Topçu, Nurettin, *Yarınki Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Trade With Turkey: A Businessman's Guide And Directory, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1951.

Tuğ, Salih, "1951'den Geleceğe İlim Yayma Cemiyeti", *İlim Yayma Cemiyeti Bülten*, sayı 24, 2012.

Tunaya, Zafer Tarık, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952.

Tunç, Şekip Mustafa, "Liberallik ve Şuurlu Muhafazakârlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık,* ed. Ahmet Çiğdem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 723-724.

Turan, Osman, *Türkiye'de Siyasi Tarihin Buhranların Kaynakları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.

Turan, Ömer, "Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayi: Türk Sağı ve Kalkınma", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 459-508.

Turgut, Hulusi, *12 Eylül Partileri*, İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1986.

Turgut, Hulusi, *Sabri Ülker'in Hayat Hikâyesi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1960.

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, Ankara: Yazarlar Birliği Yayınları, 1985.

Türkmen, Faik, *Manevi Silah Moral*, Ankara: Şahin Matbaası, 1958.

Türkmen, Faik, *Vazife ve Ahlâk*, Ankara: Medeniyet Matbaası, 1959.

Wallace, C. James, "Review: A Religious War?: The Cold War and Religion", *Journal of Cold War Studies* 15(3), 2013, s. 162-180.

Westad, Arne Odd, "The Cold War and the International history of the twentieth century", *The Cambridge History of Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, New York City: Cambridge University Press, 2010, s. 1-19

Wilford, Hugh, "American Friends of the Middle East: The CIA, US Citizens, and the Secret Battle for American Public Opinion in the Arab-Israeli Conflict, 1947-1967", *Journal of American Studies*, 51(1), 2017, s. 93-116.

Yafez, Elif, "Mehmet Fehmi Bilge", *50 yılda 50 Vakıf İnsan*, der. Alim Kahraman ve Abdulkadir Ünal, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2023.

Yalçın, Süleyman, "Mütefekkir ve Kâmil İnsan Ali Fuad Başgil", *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 37-43.

Yalçın, Süleyman, "Yusuf Türel", *40 Vakıf İnsan*, ed. Salih Tuğ, İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı, 2011, s. 298-309.

Yaşar, M. Emin, "Mehmet Zahit Kotku", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 326-329.

Yaşlı, Fatih, *Türkçü Faşizmden "Türk İslâm Ülküsü"ne*, İstanbul: Yordam Kitap, 2016.

Yavuz, Hakan, "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslâmcılık*, ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 591-603.

Yazıcı, Kâmil, *Ortak Akıl*, İstanbul: Anadolu Grubu, 2012.

Yeşil, Şemseddin, "İman Kuvveti Galip Olan Cemiyette Zalim Yetişmez", *Hakikat Yolu*, sayı 26, 1947.

Yıldırım, Ramazan, *Medreseden Üniversiteye Ali Özek*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.

Yıldız, Büşra ve Durak, Mukaddes, "Duayenlerimiz: Prof. Dr. Mustafa Sâim YEPREM ile Söyleşi", *Kader*, sayı 20, 2022, s. 549-573.

Yücekök, Ahmet, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971.

Yücel, Ali, Hasan, *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Zaim, Sabahattin, *Bir Ömrün Hikayesi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2008.

Zaim, Sabahattin, *Hayatım ve Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Zaim, Sabahattin, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2014.

Zaim, Sabahattin, *Modern İktisat ve İslâm*, Ankara: Çağdaş Basımevi, 1977.

Zaim, Sabahattin, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, cilt 1, İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.

Zaim, Sabahattin, *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, cilt 2, İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.

Zaim, Sabahuddin ve Dinçer, Nahid, "Modern Education in Turkey", *Muslim Education Quarterly*, 2(3), 1985.

Zapsu, Abdurrahim, "İmam ve Hatip Mektepleri", *Ehli Sünnet*, sayı 104, Aralık 1951.

Zengin, Ertuğrul, *Akıncılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

DİZİN

ABD (Amerika Birleşik Devletleri) 36-42, 47, 50, 51, 54, 91, 148, 149, 168, 188, 191, 228, 252, 300
Adak, Fehim 173
Ağaoğlu, Fahri 98
Akgün, Osman 72
Akıncılar 12, 134, 136, 217
AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) 302, 303
Al Baraka 175
Alangu, Tahir 116, 117
Albayrak, Sadık 110
Altıkulaç, Tayyar 100, 135, 146
American Friends of the Middle East 147
Anadolu Yüksek Tahsil Talebe Yurdu 107
ANAP (Anavatan Partisi) 13, 31, 35, 64, 65, 135, 154, 171, 174-176, 211, 224-226, 301, 302
Ankara İlim Yayma Cemiyeti 81, 82
Ansaari, Fazl'ür Rahman bkz. *Komünizme Karşı İslâm*
antikomünizm 36, 40-42, 45, 49-51, 66, 78, 131, 138, 143, 146, 147, 165, 182, 232, 235, 271, 289, 300
AP (Adalet Partisi) 31, 54, 55, 78, 80, 81, 83, 94, 98, 132, 135, 154, 157, 165-167, 171, 172, 182, 186, 201, 223, 225, 233, 246, 301
Asım'ın Nesli 267
Atabey, Fahri 152
Ataseven, Asaf 87, 99, 101, 102, 142, 146, 234, 236
Atsız, Nihal 133
Ayaşlı, Münevver 146, 153, 169, 182, 288
aydın din adamı 77, 90, 105, 111, 113, 150, 170, 190, 254, 261, 267, 277, 284, 294-298
Aydınlanma 16, 24, 26, 38, 40, 49, 52, 93, 249, 250, 254, 259, 262, 265, 271, 276, 278, 280, 288, 292, 293, 296, 297
Aydınlar Kulübü 75, 102, 226, 227, 233-235
Aydınlar Ocağı 13, 62, 65, 66, 68, 76, 87, 103, 145, 154, 155, 175, 176, 186, 190, 226, 227, 229, 233, 234, 235, 302

Babalı, İhsan 74, 95, 98, 142
Babıali'de Sabah 99, 145, 146, 166, 169, 180, 181

Baş Yüceler Meclisi 267
Başak, Seniyüddin 68, 69, 71, 89, 91, 115, 179
Başgil, Ali Fuad 26, 31-33, 72, 73, 125, 126, 127, 128, 130, 140-142, 212
Bayer, Hüsnü 68, 89, 93, 94, 98, 100, 155, 161
Bayram, Mahmut 87, 110
Bekine, Abdülaziz 71, 72, 214
Benderlioğlu, Atıf 122
Beşer, Abdülkavi 105, 106, 108-110, 216
Beyazsaray Anonim Şirketi 140
Biga İlim Yayma Cemiyeti 79, 105
Bilge, Fehmi 93, 94, 100-102, 152
Bilgiç, Emin 201
Bilimer, Vehbi 68, 89, 91, 93-95, 99, 102, 130, 151, 177, 192, 237
Bingillioğlu, Halil 83
Bingöl İlim Yayma Cemiyeti 82
Birinci Dünya Müslüman Eğitimi Konferansı (First World Congress on Muslim Education) 262
Bodur, İbrahim 153, 201, 203, 236
Bölükbaşı, Osman 219, 221
Boyner, Baki 200
Bugün 141, 166, 248
Bürüngüz, Refik 68, 89, 93, 94, 153, 191
Büyük Doğu gençliği 279, 282
Büyükçınar, Ahmet Muhtar 119, 124

Cansu, Ali Rıza 68, 139, 140, 153
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) 70, 71, 112, 125, 155, 156, 165, 172, 186, 189, 192
CIA (Central Intelligence Agency - Merkezî İstihbarat Teşkilatı) 147, 161
Cilasun, Raif 92, 93, 99, 144, 155
CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) 81, 172, 186, 220, 221
Cumalıoğlu, Fehmi 56, 93, 98, 142, 147, 172, 173, 249, 254

Çakmak, Fevzi 219
Çantay, Hasan Basri 71, 142
Çataklı, Osman 87, 136, 153, 214, 237
Çavuşoğlu, Abdülkadir 105, 152, 236
Çavuşoğlu, Abdullah 105
ÇBS Boya 190, 203
Çelebi, Mazhar 84, 99, 100, 237
Çelebi, Nazif 68, 89, 91, 95, 98, 100-102, 104, 105, 152, 237
Çıkrıkçıoğlu, Ahmet Vehbi 68, 69, 72, 89, 93, 95, 98-100, 179
Çocuk Esirgeme Kurumu 91

Davudoğlu, Ahmet 129, 160
Değerli, Feyzullah 98, 102, 105, 153, 166
Demirbağ, Hasan Hikmet 68, 69, 206, 208
Demirel, Süleyman 55, 63, 77, 94, 135, 167, 184, 223-225, 229, 233
Devlet Planlama Teşkilatı 62, 201
Devrim 151, 167-169
Devrim, Hakkı 142
Dinçer, Nahit (Rıfkı) 105, 106, 146, 234, 237, 246-248, 264, 267
dindar nesiller 12, 185, 190, 193, 194, 197, 215, 221, 245, 267
Diyanet İşleri Başkanlığı 91, 116, 117, 173, 178
Doğanbey, Mustafa 68, 89, 92, 95, 98-100, 152, 191, 236
DP (Demokrat Parti) 11, 31, 54, 67, 69, 71, 84, 94, 98, 112, 114, 118, 120, 121, 123-125, 128, 139, 150, 156-160, 164-166, 171, 180, 188, 189, 191, 192, 219, 220, 255, 301, 303
Dünya İslâm Birliği 99, 168, 179, 262
Düzce İlim Yayma Cemiyeti 79

Eğitim Milli Komisyonu 121-123, 162
Elâzığ 81, 83
Erbakan, Necmettin 55-61, 72, 135, 136, 154, 166, 167, 172, 173, 184, 201, 214, 223-225, 229, 233
Erdoğan, Bilal 302
Erdoğan, Recep Tayyip 299, 302
Erenköy 103, 107, 214, 215
Ergin, Ömer Faruk 81

Erimez, Kemal 216
Eröz, Mehmet 137
Ersoy, Mehmet Akif 219, 245, 267, 283
Espirit 240, 241, 243
Eşref Edip (Fergan) 52, 53, 133, 139
Evliyaoğlu, Gökhan 143
Eygi, Mehmet Şevket 142-144
Eymür, Mehmet 151, 152
Ezher 88, 117, 122, 124, 125, 160, 161

Faysal Finans 228
Faysal, Melik 178, 179
Feniş Holding 175
Fındıkoğlu, Fahri 107, 227, 239, 249

Gaziosmanpaşa 103, 104, 107, 109, 110, 199, 218
Genç, Mehmet 137
Gökalp, Ziya 268, 269, 274
Göze, Ergun 198, 267, 284, 285
Gülen, Fethullah 215-218
Günaltay, Şemsettin 53, 70
Güngör, Erol 137, 212
Gürsel, Cemal 129, 130, 151, 162, 164

Hacıeminoğlu, Necmettin 79, 107, 212
Hakkı Baltacıoğlu, İsmail 31
Hakkı Uğur, İsmail 153
Hatipoğlu, Şevket Raşit 165
Hayıroğlu, Eyüp Sabri 178

Işık, Osman 110

ilahiyat fakültesi 70, 122, 125, 128, 163, 295
İleri, Tevfik 120, 121, 124, 129, 219
İlim ve Fazilet Vakfı 107
imam hatip okulları 12, 13, 70, 71, 90, 92, 95, 102, 105, 110-120, 122-129, 135, 151, 157, 158, 162-165, 179, 197, 210, 220-222, 228, 255, 264, 284-286, 294, 295, 300
İmam-Hatip Lisesi Mezunlar Cemiyeti 107
İnegöl 81, 103, 107, 109
İnşaat İşleri Meslek Birliği 191
irtica 16, 92, 150, 160, 166, 174
İshakoğlu, Süleyman Sabit 93, 95, 153, 191, 236
İskenderpaşa 214, 215, 225, 233
İslâm ekonomisi 57, 62, 202, 228-232
İslâmcılık 43-47, 57
İslâmi İlimler Araştırma Vakfı 74, 76, 99, 233, 235, 236
İslâmi İlimler Vakfı 75
İstanbul İmam Hatip Mezunları Cemiyeti 130
İstanbul İmam Hatip Okulu 88, 91, 93, 95, 100, 115, 116, 118, 119, 129, 130, 150, 163, 177, 197, 200, 208
İsveç İyi Ahlâk Derneği 97
İz, Mahir 87, 101, 102, 114, 117, 120, 129, 142, 143, 153, 236

Kabaklı, Ahmet 199, 212, 234
Kafesoğlu, İbrahim 212, 234, 267
Kahraman, İsmail 72, 118
Kanlı Pazar 133, 134
Karabekir, Cemal 68, 69, 91, 148, 151
Karaçam, İsmail 116
Karakoç, Sezai 137, 142
Karaman, Hayrettin 129
Kastamonu İlim Yayma Cemiyeti 80, 81
Kavala, Mehmet 97, 201
Keklik, Nihat 79, 212
Kılıç, Osman 102, 153, 236
Kırkkan, Sebahattin 108
Kırklareli İlim Yayma Cemiyeti 82
Kısakürek, Necip Fazıl 20, 27, 29, 34, 94, 133, 140, 193, 194, 239, 249, 267, 276-283, 290, 299, 301
Kızılay Cemiyeti 91
Kiverlioğlu, Orhan 133, 134
Koç Holding 228
Koç, Vehbi 85, 97, 191, 200, 201
kolektivizm 32, 37, 42, 57, 240, 242-244, 269, 270
Komünizmle Mücadele Derneği 78
Komünizme Karşı İslâm 146, 147
Köseoğlu, Ata 68, 89, 95, 98, 100, 153

Köseoğlu, Mustafa 87, 100, 101, 106, 153, 214, 234, 236, 237
Köseoğlu, Nevzat 141
Köseoğlu, Rahmi 68, 89, 95, 191, 192
Kotku, Mehmet Zahit 214, 223-225
köy enstitüleri 284, 285
Kurtul, Güven 142
Kurtulmuş, Niyazi 93, 101, 102, 105, 106, 108, 110, 153, 163, 236, 237
Kurtuluş, Hilmi 103, 104
Kurucu, Ali Ulvi 125, 297
Kuşçulu, Süleyman 153, 191, 195, 200
Kutan, Recai 223
Kuveyt 108

Libya 108
Lübnan 108, 147

manevi cihazlanma 34, 43
manevi kalkınma 11, 13, 46, 60, 61, 80, 84, 113, 115, 148, 149, 155, 202, 205-208, 210-212, 229-232
maneviyatçılık 42, 48, 271
Manifaturacılar Birliği 191, 192
Manisa 80
Marshall Planı 41
medeniyet 17, 21, 22, 24, 25, 28, 29, 32, 36, 52, 60, 90, 92, 206, 207, 241, 246, 249, 271, 280, 281, 289, 293, 298, 303
Menderes, Adnan 54, 121, 123, 127, 128, 158, 159
MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) 132, 169
Mısır 108, 122, 151, 160, 161
Millet Partisi 69, 98, 172, 173, 219, 220,
Milli Birlik Komitesi 162, 197
Milli Eğitim Bakanlığı 70, 79, 115-117, 121, 123, 162, 163, 165, 246
Milli Görüş hareketi 54, 56, 57, 59-61, 63, 84, 134-136, 154, 171-173, 211, 223
Milli İstihbarat Teşkilâtı 151, 152
Milli Nizam Partisi 55, 56, 95, 154
Milliyetçi Cephe 186, 229
MSP (Milli Selamet Partisi) 59, 69, 95, 98, 131, 132, 135, 172, 173, 175, 186, 217, 227
MTTB (Milli Türk Talebe Birliği) 12, 107, 131, 133, 182, 209, 219, 257, 281
Mücadele Birliği 12
Mumcu, Uğur 174-176, 224
MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği) 68, 73, 190, 202
Müslüman Kardeşler 151, 160, 161, 166

Nakşibendiler 88
Nomer, Kemalettin 95, 98, 100

Ocakçıoğlu, Durmuş 94, 98, 100, 101, 133, 134, 153, 237
Oğan, Raif 139
Oğuz, Ali 56, 74, 95, 98-100, 153, 173
Orhan, Hüseyin 79, 80
Orta Doğu Teknik Üniversitesi 264

Öcal, Cemal Oğuz 143, 146, 194
Ökten, Celalettin 117, 290, 291
Özal, Korkut 62, 104, 105, 153, 173, 175, 234, 236
Özal, Turgut 13, 35, 62-66, 153, 154, 174-176, 201, 202, 215, 219, 224-226, 233, 236
Özcan, Salih 99, 166, 179
Özçelik, Selçuk 102, 107, 142, 234
Özek, Ali 117, 125, 129, 136, 148, 160, 163-165, 173, 236
Özer, İhsan 189
Özpala, Sabri 99, 101, 102, 105, 108, 109, 110, 153, 173, 236
Öztürk, Osman 87, 110, 153, 236, 262

Paker, Şerafettin 78
Poyraz, Vefa 102, 152, 168, 178, 182, 201

Rabıta Örgütü 99, 168, 176, 179
reaksiyoner modernizm 22, 24, 25, 32, 61, 299

Risale-i Nur talebeleri 131, 132

Safa, Peyami 17, 31, 46, 49, 50, 123, 128 129, 267
Sançar, Nejdet 143
Saraç, Emin 87, 88, 102, 110, 117, 124, 125, 160, 236
Saygılı, Sefa 131, 132
Sıddıki, Muhammet Abdülalim 148
Soğuk Savaş 11, 12, 14, 22, 35-42, 45-50, 52, 53, 61, 63, 66, 75, 77, 97, 124, 125, 138, 139, 143, 146, 147, 149, 157, 164, 184, 186, 205, 211, 212, 233, 235, 247, 266, 272, 279, 283, 300
Songar, Ayhan 74, 87, 98, 99, 105, 107, 146, 153, 175, 212, 234, 237
Sosyal Politikalar Enstitüsü 227
Sovyetler Birliği 36-39, 42, 230
Sönmez Neşriyat 73, 94, 141-146
spiritüalizm 42, 243, 250
Sungur, Mehdi 236, 249
Suudi Arabistan Dostluk Derneği 166
Sündüs, Mazhar 53, 68, 69, 89, 91, 92, 94, 95, 97-99, 179
Sünnetçioğlu, Kemal 68, 155, 156, 236

Şenler, Şule Yüksel 183

Tanrıöver, Hamdullah Suphi 50, 51
Tanrısever, Ali Rıza 108-110, 175, 215-217
Tarlan, Ali Nihat 107, 142
Taşer, Asım 87, 102, 104, 153, 237
Tevetoğlu, Fethi 219
TMKV (Türkiye Milli Kültür Vakfı) 75, 76, 95, 107, 233, 236
Tohum 130, 150, 289
Topaloğlu, Bekir 100, 136, 146
Topbaş, Eymen 153, 174, 175, 176, 236, 237
Topbaş, Muammer 93, 94, 98, 100-102, 105, 152, 166, 236
Topbaş, Sabahattin 68, 119, 193, 194
Topbaşlar 193, 195, 201, 203
Topbaş, Nuri 68, 119, 193, 194
Topçu, Nurettin 87, 117, 129, 132, 133, 142, 212, 214, 239, 241, 249, 250, 255, 267-278, 283, 299, 301
Truman Doktrini 41
Tuğ, Salih 75, 79, 87, 137, 153, 175, 234-236, 262
Tuna, Orhan 227
Tunç, Cemalettin 68, 69, 89, 91, 98-100, 153
Turan, Osman 34, 128
Turgutlu İlim Yayma Cemiyeti 79, 80
Türel, Yusuf 68, 70, 74, 77, 88, 89, 91, 95, 97-102, 104, 105, 119, 152, 168, 174, 175, 180, 183, 186, 196, 199, 215, 218-229, 237 255, 258
Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti 107
Türk Hava Kurumu 179, 180, 181
Türk Milliyetçiler Cemiyeti 12
Türk Milliyetçiler Federasyonu 133, 159, 204
Türk-İslâm sentezi 13, 65, 66, 74, 94, 106, 145, 176, 201, 209, 229, 230, 232, 233, 260, 261
Türkiye İşçi Partisi 133
Türkiye Odalar Birliği 167
Türkiye Sağlık ve Tedavi Vakfı 107
Türköz, Tahir 97-100
TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği) 68, 73, 189, 190, 193, 202, 203

Uğur, Hasan 93, 94, 98, 100-102, 105, 237
Uğur, İsmail 98, 99, 133, 134
Ulunay, Refi Cevat 177
Unakıtan, Kemal 108, 109
Unat, Ekrem Kadri 106, 148
Uzel, Ahmet 200
Uzuner, Ahmet 108-110

Ülker grubu 203
Ülker, Asım 152, 236
Ülker, Sabri 87, 98, 100, 152, 196, 234, 236, 237
ülkücüler 131, 132, 136

Ürgüplü, Münip Hayri 95, 98-100, 166
Ürgüplü, Suat Hayri 98, 100

Vefa Lisesi 134

Yalçın, Süleyman 73, 87, 102, 153, 234, 236, 258
Yalçıntaş, Nevzat 62, 104, 146, 153, 175, 234, 236, 262
Yalova 103, 106, 107, 109, 119
Yardımcı, Celal 120, 121, 124, 164
Yarınki Türkiye 267, 268, 271
Yavaşça, Cemalettin 74, 87, 99-101, 153, 180, 181, 236, 237, 258
Yeni İstiklal 141-144
Yeni Türkiye Partisi 69, 173
Yeşil, Şemsettin 26
Yeşilay Cemiyeti 95, 133
Yıldız, Ahmet 98, 105, 153, 197, 236
Yön 103, 168
Yücel, Hasan Âli 162-165
Yücel, Talip 258
Yüksek İslâm Enstitüsü 78, 87, 93, 98, 100, 101, 104, 117, 119-121, 123, 125-130, 135, 136, 150, 151, 158, 162, 165, 166, 179, 210, 228, 284, 285, 301
Yüksek İslâm Enstitüsü Mezunlar Cemiyeti 107
Yüksek İslâm Enstitüsü Talebe Federasyonu 107

Zaim, Sabahattin 62, 68, 73, 74, 75, 79, 86, 87, 102, 118, 137, 146, 151, 152, 154, 186, 190, 191, 193, 195, 196, 205, 207, 209, 212, 218, 223, 225-234, 236, 249-256, 262, 264, 267

"Cemiyetin kuruluş ve yükseliş yıllarını kavramak, aynı zamanda 1980 sonrası yükselen İslâmi muhafazakâr dalgayı anlayabilmek açısından hayati önem taşımaktadır. İlim Yayma Cemiyeti yalnızca bir dinî grup yahut dernek değil, bizatihi Türkiye'de ülkeyi idare edebilecek muhafazakâr nesillerin yetiştirilmesinde önemli görev üstlenmiş bir örgütlenmedir."

İslâmi muhafazakâr dalganın 1980 Darbesi'nden sonra görünürleşmesi, İslâm'ın Türkiye siyasal hayatında 1980 sonrası bir olguymuş gibi anlaşılmasında büyük pay sahibidir. Ancak bir uyanışı veya dalgayı anlamak onun örgütlenmesini, toplumsal tabanını, öne çıkan figürlerini ve düşünsel köklerini takip etmeyi gerektirir.

Mehmet Güldal, *Milliyetçi Muhafazakâr Neslin Çatısı: İlim Yayma Cemiyeti (1951-1981)* kitabında bu takibi yapıyor. İlim Yayma Cemiyeti'nin ortaya çıkmasını mümkün kılan tarihsel kesiti tartışırken, dindar/muhafazakâr nesil yetiştirme idealinin, reaksiyoner modernist anlayışının, öncü ve öncül şahsiyetlerinin teferruatlı tahlilini yapıyor. Böylelikle cemiyetin milliyetçi muhafazakâr bir çatı hüviyetini tespit ediyor.

Türkiye'de milliyetçi muhafazakârlığın gelişimini, örgütlenmesini ve ideolojik yönelimlerini merak eden okurlara seslenirken komünizmle mücadele dernekleri, Akıncılar hareketi, "Mücadeleciler" gibi hareketlerle beraber hitap ettiği sağ siyaset dünyasının çerçevesini genişletiyor. ■

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3917-6
9 789750 539176
KDV'DEN MUAFTIR